

САФО ОЧИЛ

МУСТАҚИЛЛИК МАЪНАВИЯТИ ВА ТАРБИЯ АСОСЛАРИ

*(Ўзбекистон Республикаси Президенти,
академик И. А. ҚАРИМОВ асарлари мисолида)*

*Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги
нашрга тавсия этган*

Тўлдирилган ва қайта ишланган
2- нашри

ТОШКЕНТ «ЎҚИТУВЧИ» 1997

Сафо Очил — серқирра ижодкор. Истеъдодли шоир сифатида унинг шеърйи ва қўшиқлар китоблари ўқувчиларга тақдим этилди. У ўз салоҳиятини наср жанрида ҳам синая кўриб, публицистик мақолалари ва эсселарини нашр қилди.

Адабиётшунос ва танқидчи олим С. Очил ўнлаб адабий-танқидий, илмий-назарий мақолалари ва адабий ўйларини бир илмий-педагогик тўпламга жамлаб чоп қилдирдики, у адабиётшунослик фани равионақига муносиб ҳисса бўлиб қўшилди.

Сафо Очилнинг қўлингиздаги «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари» ўқув қўлланмаси Ўзбекистон мустақиллиги даврида амалга оширилатган ислохотлар, рўй бераётган тарбиявий жараёнлар ва тарбияшунослик истиқболидан сабоқ беради. Унда Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Қаримов асарлари ижтимоий-дидактик, фалсафий-педагогик жиҳатдан илмий тасниф услубида тадқиқ этилади. У умумтаълим мактаблари ўқувчилари, олий ўқув юртлири талабаларига, маънавият курси ва педагогика дарслари учун ўқув қўлланма сифатида мўлжалланган.

74. 200. 51

О 95

Очил, Сафо.

Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари: (Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Қаримов асарлари мисолида).— 2- нашри, тўлдирилган ва қайта ишланган.— Т.: Уқитувчи, 1997.—256 б.

ББК 74. 200 51я7+74. 58я7

0 430100000—44
353(04)—97 Ахб. хати —97

© «Уқитувчи» нашриёти, 1995.

© «Уқитувчи» нашриёти, 1997.

ISBN 5—645—03122—9

Инсоният пайдо бўлгандан бошлаб, одамлар у ёки бу шакл ва мазмунда фарзандларни тарбияси билан шуғулланганлар. Ибтидоий жамоа даврида бу жараён баъзан онгли, гоҳида эса онгсиз равишда кечган бўлиши мумкин. Қандай бўлишидан қатъи назар, тарбия усуллари муттасил давом этаверган. Улар даврлар ўтиши, ҳаёт ва турмушнинг мураккаблашиши натижасида тобора чуқурроқ ва кенг маъно касб эта борган.

Тарбия бериш деганда, кимнидир махсус бир хонага ўтқазиб, фақат панд-насиҳат беришни эмас, балки ўйин давомида, уй юмушлари жараёнида, таълим ва илм ўргатиш вақтида ҳаёт ва турмуш сабоқларини қиёсий йўсинда тушунтиришни, қолаверса, шахсий ўрнатилган одатини тушунмоқ ва билмоқ лозим. Шу омиллар бир-бири билан қўшиб олиб борилиши керак.

Инсон асосан, икки йўл билан тарбияланиши мумкин: бировларнинг бевосита таъсири, яъни ўргатиши, шунингдек, донолар фикрлари, ўғитлари ва асарларини ўқиш орқали; инсон ўзининг фикрлаши, одамлар хатти-ҳаракатидан, қилган ва қилаётган ишларидан тегишли хулосалар чиқариб олиши; энг қудратлиси — тафаккури воситасида тарбияланиши мумкин.

Алломаларимиз «Агар кишига ҳаётнинг ўзи беролмаса таълим, унга ўргата олмас ҳеч бир муаллим» дея насиҳат қиладилар, бу инсон ўз тафаккури ёрдамида таълим-тарбия олиши, одоб-ахлоқ нормаларини эгаллаши, ўзи яшаётган жамият, инсонгарчиллик хулқ-атворида хос маънавий-ахлоқий кўнликма ва малакаларни ўзида мужассамлаштириши лозимлигини тақозо этади.

Кўпчилик олимۇ фузалолар тарбия деганда фақат болага тарбия беришни тушунадилар. Бизнингча, бу анча тор тушунчадир. Чунки тарбияга фақат болалар эмас, балки катталар ҳам муҳтождирлар. Ҳозирги кунда эса айрим йигит-қизлар, шунингдек ёши улардан

ҳам улуғлар одоб-ахлоқ ақидаларига эид иш тутадилар. Бунга далиллар кўп топиллади.

Демак, тарбияшунослик инсонни гўдаклигидан бошлаб то умрининг охиригача ҳаёт ва турмуш одобига ўргатувчи ва шу нарсаларни таҳлил ҳамда тадқиқ этувчи фандир. Тарбия ва тарбияшунослик ҳақидаги бу таъриф маъно ва мазмунига одамларнинг бутун умри давомидаги хулқ-атвори, одоб-ахлоқи, бу борадаги миллий анъаналарга садоқат ва шуларга тарбиячи ҳамда тарбияланувчининг тўла амал қилиши, миллий қадрият, маънавият ва маърифатга ҳурмат, иймон ва виждон сингари гўзал фазилатлар сингган.

Ўн иккинчи қақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституциясининг¹ чуқур таҳлил қилиб кўрилса, унда юқорида зикр қилинган тарбия ва тарбияшунослик ҳақидаги фикрлар ўз ифодасини топганини кузатиш мумкин. Бошқача айтганда, бизнинг Конституциямиз — миллий тарбия ва тарбияшунослик қомусидир. Унинг деярли ҳар бир қисмида тарбия маънавлари сингиласи маъна уриб турибди.

Унда тарбиячи ва тарбияланувчи сўзлари айнан ишлатилмаса-да, уларнинг бурч ва вазифалари аке этган. Бу ҳақда Президентимиз И. А. Қаримов шундай ёзади: «Тарбиячи — устоз бўлиши учун, бошқаларнинг ақл-идрокини ўстириш, маърифат зиёсидан баҳраманд қилиш, ҳақиқий ватанпарвар, ҳақиқий фуқаро этиб етиштириш учун, энг аввало, тарбиячининг ўзи ана шундай юксак талабларга жавоб бериши, ана шундай буюк фазилатларга эга бўлиши керак»². Бу ерда тарбиячининг ўзи ҳаминша ўрнак бўлиши зарур деган фикр илгари сурил-яптики, шу ақнда тарбиянинг асосий принциpidир.

Беш йилдан ошдики, Ўзбекистон мамлакати парламент йўли билан мустақилликка эришди. Мустақиллик мафкураси ва ғояси яратилмоқда. Бу мафкура ва ғоянинг, авваламбор, ислом дини ақидалари, қолаверса, аждодларимизнинг узоқ давр мобайнида тарбия соҳасида ортирган тажрибалари асосидаги таълимотлар негизига

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

² Қаримов И. А. Буюк келажакимизнинг ҳақиқий кафолати. Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1993, 27—28-бетлар.

қурилаётгани халқнинг чексиз ҳурматиға сазовор бўлиб турибди. Бу масалаға янада ойдинлик киритиб, И. А. Каримов дейди: «Ота-боболаримиз дини бўлмиш Ислом динимизни қадрлаш, унинг таълимоти ва таъсири ҳаётимизни, маънавиятимизни янги маъно билан тўлдиршиға хизмат қилмоқда. Буни ҳеч ким инкор эта олмайди»¹.

Энди яқин тарихдаги аччиқ сабоқлар ҳақида қисқача тўхталайлик. Зеро, бу халқ кўзини очишға, тафаккур оламни бойитишға, миллий қадриятларимиз қадрига етишға, тарбиявий таъсир қилишға ёрдам берсин. Утган етмиш йилдан кўпроқ вақт ичида Ислом дини, мусулмончилик ақидалари, миллий қадрият ва анъаналар бир чеккаға суриб ташланди. Улар ҳақида гапириш у ёқда турсин, ўйлаш ва фикрлаш ҳам мумкин эмас эди. Иймон-эътиқодимизға онд асарлар, миллий тарбия асосини ташкил қилувчи Қуръони карим, Муҳаммад алайҳиссалом Ҳадислари, тасаввуф ва миллий маърифий-ахлоқий илмлар акс этган китоблар, рисоалар териб олинди, ёқиб ташланди. Бу миллий тарбия ва тарбияшунослик соҳасидаги энг катта йўқотиш эди.

Мустақиллик шарофати ва Президентимиз И. А. Каримовнинг бевосита ғамхўрлиги туфайли тарбияшунослик фанининг миллийлиги ҳар соҳада устувор бўлмоқда. Шу ақидаларни ўзида мужассамлаштирган мустақиллик мафкураси ва ғояси халқнинг иймон-эътиқодига айланяпти. Бу муборак ва муштарак ҳодисадир.

Президентимиз, буюк иқтисодчи олим, академик И. А. Каримовнинг ўзи умр бўйи исми жисмиға, тутган йўлиға, иймон-эътиқодига монанд эканнинг алоҳида таъкидлаш лозим. Эътиқодсиз қалбдан чиққан сўзлар бировни ишонтира олмайди. И. А. Каримовнинг ҳар бир сўзи, фикр ва мулоҳазалари халқимизға кўтаринки руҳ бағишлайди. У доимо миллий қадриятларни, аجدодларимизға бўлган эътиқодини асраб-авайлаб юрди. Унинг қуйидаги оташин қалб сўзларига диққат қилинг: «Тўғри, замона зайли билан европача таълим олганман, лекин ўзимни танибманки, Худоға ишонаман. Уша пайтларимиз одамларни жанозаға қатнашганлари учун жазолаганим йўқ, аксинча, уларға доимо таъкидлардим: «Тўйға бормасларингиз мумкин-у, жанозадан қолманглар». Аммо очиги, кўпчилик бормасди — улар мансабларини йўқотишдан қўрқиншарди.

¹ Каримов И. А. Ижобий ишларимизни охириға етказайлик. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 9- бет.

Гарчанд динга бўлган муносабат ҳар кимнинг ўз шахсий иши эса-да, баъзи нарсаларни айтмоқчиман. Бизни етмиш тўрт йил мобайнида «бирлаштириб» турган Москва юракларимиздан Худони суғуриб ташлаб, ҳаммамизни компартияга сиғинтиришга уринди. Жуда кўпчилигимиз ана шу ғоянинг қулларига айландик. Компартия, яъни ўша сунъий худо қулагач, анчамиз эътиқодсиз бўлиб қолдик...

Эътиқод йўқолган жойда донмо чиркин ишлар рўй беради, меҳр-оқибат, бирлик, биродарлик дарз кетади, ишу турмушда барака бўлмайди. Эътиқодсиз тўла мустақилликка эришиш ҳам амри маҳол. Иймону эътиқодни эса дин шакллантиради»¹. Компартия ҳукмронлик қилган сўнги даврларда бизнинг Ўзбекистонда ислом динига, Худога, иймон ва эътиқодга қаттиқ ҳужум бўлган эди. И. А. Қаримов «ўша йайтлариям» иборасини ўша даврга нисбатан ўкинч билан ишлатапти. Ўша ҳужум ташаббускорлари ва раҳнамолари аянчли аҳволга тушганлари барчага маълум.

Айниқса, раҳбар халқни ўанга аргументирини ҳоқда се, унинг иззат-нафесига термаслиги, дин-диёнатини ҳақорат қилмаслиги, миллий қадриятларини оёқ ости этмаслиги зарур. У фақат яхшиликни раво кўриши лозим. Шу маънода Президентимиз И. А. Қаримовнинг қуйидаги фикри ибратлидир: «Муборак ҳадислардан бирида Аллоҳ таоло қайси бандасига яхшиликни раво кўрса, ўшанга бирор мусибатни юборгайдир» деган. Фаровон турмушга машаққат чекмасдан, синовлардан ўтмасдан, ўз-ўзидан эришиб бўлмаслигини ҳаммамиз яхши биламиз. Лекин тапланган йўлимизнинг натижасига қачон, қандай қилиб эришамиз, деган саволга жавоб топиш зарур. Бусиз биз олиб бораётган сиёсатимизга одамларнинг ишончини жалб қилолмаймиз, ўз муддаомизга етолмаймиз»².

Шу ўринда алоҳида таъкидлаймизки, ўз динига, миллий қадриятларига, иймон-эътиқодига садоқатсиз одамнинг ишлари ривож топмайди, обрў-эътибордан, халқ назаридан қолади. Худди шу нарсани Президентимиз яхши биледи. Шу бонсдан у мустақилликни, унинг мафкура ва ғоясини миллий қадриятлар, аждодлар эъти-

¹ Қаримов И. А. Тараққиёт ва ҳамкорлик йўлларида (Мақолалар, суҳбатлар тўплами). Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 29-бет.

² Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 281-бет.

қодлари ва тажрибалари асосида шакллантиришга алоҳида эътибор бермоқда.

Президентимиз қаерда бўлмасин, қаерга сафар қилмасин, у ҳамма ерда ҳам доим ўз эътиқодига содиқ қоляпти. У 1992 йил 15 декабрь куни Миср Араб Республикасига сафар қилган эди. И. А. Каримов «Ислом динини муҳофаза қилиш ва мусулмон олий ўқув юртлари ўртасидаги алоқаларни мустақкамлашдаги хизматлари учун» Ал-Азҳар дорилфунунин илмий кенгашининг қарорига мувофиқ «Ал Азҳар университетининг фахрий доктори» деган илмий унвонга сазовор бўлди. Унинг иймон-эътиқодига, дину диёнатга садоқатига, ислом динига кенг йўл очиб бериб, уни муҳофаза қилишдаги фидойилигига, халқпарварлиги ва инсонпарварлигига, давлатни бошқаришдаги ақл-заковатига, дипломатия бўйича иқтидор ва истеъдодига, виждонининг поклигига бутун дунё халқлари, хусусан мусулмонлар дунёси тан бермоқда. Хуллас, унинг халқаро миқёсдаги обрў-эътибори тобора ошиб бормоқдаки, бу ўзбек халқининг фахр-ифтихоридир.

Демак, Президентимиз ҳаёти ва илмий-ижодий, раҳбарлик фаолияти ва дунёқарашидаги ўзига хос миллийлик, шахси ва шахсий ўрнаклиги, ҳаёт ва турмуш тажрибалари силсиласи, зукколлиги ва камтарлиги, ҳар соҳада тadbиркорлиги ва ташаббускорлиги, ҳурфикрлилиги, мардлиги ва ундаги жасорат намуналарини педагогик нуқтан назардан ўрганиш зарур. Ўрганилган шу намуналар мажмуасини ёш авлодга тарбиявий йўлланма ва қўлланма сифатида тавсия этиш мақсадга мувофиқдир.

Биз мазкур ишимизда унинг илмий-ижодий фаолиятини, раҳбарлик салоҳиятини, илмий тадқиқотларининг назарий ва амалий аҳамиятини, илмий ишларини умумтаълим мактабларида, махсус ўрта ва олий ўқув юртларида ўргатишга онд методик жараёнларни ва уларнинг тарбиявий ролни баҳоли қудрат ўрганишни мақсад қилиб қўйдик. Зеро, бу саъй-ҳаракатимиз Ўзбекистон аҳолиси ва ёш авлодни мустақиллик руҳида тарбиялаш ишига муносиб ҳисса бўлиб қўшилади, деган умиддамиз.

Маълумки, мустақил Ўзбекистонга собиқ СССРдан иқтисодий жиҳатдан деярли ҳеч нарса қолмади. Ўзбек халқи 70 йилдан ортиқ давр ичида эртани эрта, кундузини кундуз демай меҳнат қилиб, Марказдаги умумий

хазинани тўлдиришга жуда катта ҳисса қўшиб, ўзи қуруқ қолаверди. Қазиб олинган ер ости бойликларини — олтин, кумуш ва бошқа қимматбаҳо захираларини, рангли металлларини иссиқ кетди.

Мустақил Ўзбекистонга собиқ СССРдан анча қолоқ, издан чиққан ишлаб чиқариш муносабатларини ва халқ хўжалигини, маърифий-ахлоқий жиҳатдан ўпирилиш, маънавий-маърифий қолоқлик, ўз миллий қадриятларидан маҳрум бўлган жамият мерос бўлиб қолди. Хуллас, мамлакат ҳар жиҳатдан қийин аҳволга тушиб қолган эди.

Бу ҳолат ва вазият янги ташкил топган Ўзбекистон давлатида туб ислоҳотлар ўтказишни тақозо этарди. Қандай қилиб бўлса-да, давлат олдида, энг аввало, жуда кўп қийинчиликлар эвазига қўлга кирган шу муस्ताқилликни сақлаб қолиш вазифаси биринчи даражали вазифа сифатида турарди. Бу ҳақда И. А. Каримов жуда тушунарли қилиб изоҳ берган эди: «...муस्ताқилликни мен жуда содда тушунаман. Унинг маъноси жуда оддий. Муस्ताқиллик дегани шунки, бизлар, асрлар оша бирозларнинг оғзига қараб яшаган халқ, шиддат, ўз тақдиримизни, ҳаётимизни, келажагимизни ўз қўлимизга олдик. Энг муқаддас вазифа — шу буюк исъматини қўлдан бермаслик!»¹.

Мустақил давлатни қўлда сақлаб қолиш учун унинг иқтисодий қудратини ошириш, халқнинг турмуш тарзини ва фаровонлигини яхшилаш, энг асосийси, халқни давлат ўзига қаратиб олиши ва издан эргаштиришни зарур эди. Тўғрисишни айтиш керак, давлат халқ қоринини тўйдирмаса, эгинини бутун қилмаса, ота-оналарини, фарзандларига қарамаса, унга эргашмайди. Демак, халқни тўйдирши учун аввало иқтисодиётини яхшилаш зарур.

Шу мақсадда Ўзбекистон давлати ва ҳукумати конституцион асосга қурилган, давлат ва халқ манфаатларига, шунингдек жумҳурият шарт-шароитига, миллий анъаналарига мос келадиган ва ижтимоий муносабатларини шакллантиришга қодир бозор иқтисодиётинини вужудга келтириш ва уни ривожлантиришни мақсад қилиб қўйди. Тезлик билан иқтисодий ислоҳотларнинг қуйидаги беш тамойилни ишлаб чиқди:

1. Иқтисодиётни мафкура ақидаларидан холи қилиш.

¹ Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 269-бет.

2. Бош ислоҳотчи — давлат.

3. Ҳаётнинг барча жабҳаларида қонуннинг устуворлиги.

4. Кучли ижтимоий сиёсатни амалга ошириш.

5. Бозор муносабатларига босқичма-босқич ўттиш.

Шу бешта тамойилни ишлаб чиқишда ва уларни ҳаётга татбиқ этишда Президентимизнинг шахсан ўзи раҳнамолик қилиб келди ва бу муборақ ишни собит қадамлик билан давом эттирмоқда.

Ишда шу бешта тамойилнинг моҳияти, уларни амалга оширишда учрайдиган айрим қийинчиликлар ва уларни бартараф этиш имкониятлари, қолаверса, ислоҳотларимиз беш тамойилнинг тарбиявий аҳамиятини ўрганиш вазифаси қўйилди. Бунда, албатта, И. А. Каримов асарлари етакчи ўринни эгаллайди. У донмо халққа нон керак, тинчлик ва осойишталик зарур, деб таълим бериб келмоқда. Чунки тинчлик, осойишталик бўлмаган жойда ризқ-рўз, барақа бўлмайди. Шу маънода Президентимизнинг қуйидаги чақирғи ибратлидир: «— Вақти келади, — давом этади у гўё биров билан баҳслашаётгандай қизишиб, — митингларга ҳам руҳсат берилади, бошқасига ҳам. Аммо ҳозир... қўшни республикаларда бўлаётган митинглар халққа нима берди? Фақат қон тўкилди... Мен ана шундай қон тўкилишидан чўчийман. Ким нима деса десин, мен бир нарсага аминман: ҳозир халққа митинг эмас, ҳатто демократия ҳақидаги шiorлар ҳам эмас, нон керак, осойишталик керак. Ишқилиб, худо қирғин баротлардан асрасин, қирғин бўлса, аввало ёшлар кетади. Оталар кўз ёшини кўрмайлик, оналар фарёдини эшитмайлик»¹. Зотан, бу улугвор иш, яъни мамлакатда тинчликни таъминлаш иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишнинг бош ва энг муҳим шартларидан биридир.

Шунингдек, Президентимиз ҳамда ҳукулатимизнинг тинчлик сиёсати — истиқлол мафқурасининг таянч нуқтаси ҳисобланади. Ва айти чоқда бу ватанпарварлик туйғуларини янгича йўналишда ривожлантиришнинг амалий намунасидир. Ҳар бир инсон мустақиллик ва унинг мафқурасини ҳимоя қилиш йўлида фидойи бўлмоғи лозим. Ҳалоллик ва фидойилик давлатимиз мустақиллигини, мустаҳкамлашнинг асосий ва муҳим

¹ Қаранг: Еқубов Оди. Ҳаво йўлларидаги мулоқот. «Ҳаёт ва иқтисод» ойномаси, 1992 йил, 11-сон.

хусусиятларидан ҳисобланади. Ватанпарвар кишининг ички ҳис-туйғуларни тўғрисида таниқли жамоат арбоби, республика фахрийлар ташкилотлари уюшмаси кенгашининг раиси Бектош Раҳимов жуда топиб айтган: «Миллий истиқлол мафкурасини яратиб тўғрисида гап очган эканмиз, мен, аввало, яқин ўтмишимиздаги ҳамма нарсадан ҳам воз кечавериб тўғри бўлмасди, деб айтмоқчиман. Юртимизда 40-йилларнинг бошларидаги воқеаларнинг шахсан шоҳиди бўлганман. Ушанда ўспирини ёшларимизда ватанпарварлик туйғуси шу қадар кучли эдики, улар ҳатто ёшларини катта кўрсатиб, фронтга боришга интилардилар»¹.

Бектош Раҳимов шу сўзларининг туб маъноси ва моҳияти ёш авлодин фидойи ватанпарвар қилиб тарбиялаш масаласи билан бевосита боғлиқдир. Бинобарин, мафкуравий-ахлоқий жиҳатдан мукаммал инсонлар, содиқ ватанпарварлар, эътиқод-иймони бутун кишилар янги иқтисодий ислохотларни амалга ошириш ишига муносиб ҳисса қўшишга қодирдилар. Мустақиллик — ҳақдорлик, ҳақдорлик тарбия, булар бир-бирларини билан зот-зақдирлар. Уларни ажратиб, қўзланган буюк мақсадга эришини қийин.

«Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари» мавзудаги мазкур асаримизда иқтисодий ислохотларимизнинг принциплари ва моҳиятини Н. А. Каримовнинг кўпгина тадқиқотлари, нутқлари ва мухбирлар билан савол-жавобларнинг салоҳиятимиз имкони доирасида ялмиш шарҳлаш услубида таҳлил этиб, мустақиллик тарбияси асосларини кўрсатиб беришга ҳаракат қилдик. Чунки мустақиллик тарбияси масалалари, қолаверса, ислохотларимизнинг бешта тамойили янгича таълим-тарбия асоси экани ҳозиргача педагогика фани нуқтан назаридан етарли даражада тадқиқ этилмаган.

Қези келганда, бир нарсага изоҳ бериб ўтишни лозим топдик. Маълумки, темирйўллар салтанатининг иқтидоридан кейин марказлашган қудратли Туркистон давлати парчаланиб кетди. Бу ўнинг ҳар томонлама кучсизланишига олиб келди. Шу бондан ташқи ҳужумлар авжига чиқди. Охир-оқибат бутун Марказий Осиё қудратли давлатларга қул бўлди, мутеъ бўлиб қолди. На-

¹ Раҳимов Бектош. Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси. (Мақолалар тўплами), Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 52-бет.

тижада, мустақиллик орзу-армонга айланди. Бу — масаланинг биринчи томони.

Иккинчи томондан, ҳозир бутун жаҳон техника асрида фаолият кўрсатмоқда. Тузумлар янгича, дунёқарашлар янгича, давлат бошқаруви янгича, халқнинг турмуш тарзи янгича, маданий-маърифий ўзгаришлар янгича, хуллас деярли ҳамма нарса янгича тус олди, барча соҳада янгича маъно ва мазмун ҳукмрондир.

Учинчи томондан, бугунги кунда халқ мустақилликнинг ўзи қандай бўлиши кераклиги, унинг туб моҳияти нимада экани, қолаверса, бу тарихий босқичда давлат бошқаруви кўникма ва малакалари ҳақида кенг тасаввурга эга эмас.

Умуман олганда, дунё миқёсидаги буюк жамоат арбоби, истеъдодли иқтисодчи олим, Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Каримовнинг барча асарлари нафақат фаннинг иқтисодий, сиёсий соҳаларига, балки ҳозирги замон педагогикаси фани тараққиёти ва равнақига самарали ҳисса бўлиб қўшилди. Улар инсониятнинг янгича тафаккур оламини тадқиқ этишга ва кашф этишга йўл очиб берди, бир неча ўн йилликлар давомида устувор бўлиб келган маърифий-ахлоқий принципларни ислоҳ қилиш борасида илмий-назарий ва амалий қўлланма ҳамда йўлланма вазифасини ўтамоқда.

Мазкур асарнинг биринчи нашри буюк ислохотларнинг биринчи босқичи давом этаётган давр (1995 йил) да чоп этилган эди. Шундан икки йил мобайнида китоб умумтаълим мактаблари, олий ўқув юртлари ҳамда кенг халқ оммаси ўртасида кенг тарқалди, ундан ўқув қўлланма сифатида фойдаланилмоқда.

Яна бир нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Каримов асарларини илмий тафсир этишдан туғилган ғоялар асосидаги назарий-амалий фикрлар, умумлашма ва хулосалар амалда қўлланилди ва тўла ўз тасдиғини топди. «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари (Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Каримов асарлари мисолида)» деган мазкур асар биринчи нашрининг «Педагогика» ва маънавият курси дарсларида ўқув қўлланма сифатида қўлланилиши шу фикримизнинг ёрқин далилидир.

Дарҳақиқат, бу тадқиқотнинг маъно-мазмунини Ўзбекистонда қурйлаётган мустақил демократик жамият ва

унинг тараққиёти билан узвий боғлиқдир. Бинобарин, мустақилликни мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва мустаҳкамлаш кишилар онгини тарбиялаш, улар тафаккурини шакллантириш, шунингдек таълим-тарбия усуллари воситасида инсонлар миллий-маънавий раънақига эришиш орқали амалга оширилмоқда.

Бугунга келиб ислохотларнинг биринчи босқичи якунланиб, иккинчи босқичига ўтилди. Бу даврда жамият тараққиёти учун энг муҳим муаммони, чунончи, кишилар маънавиятини юксалтиришга алоҳида эътибор берилди бошланди. Бошқача айтганда, бу масалага давлат миқёсидаги вазифа сифатида қаралмоқда.

Китобнинг биринчи нашри чоп этилгандан сўнг республикамизнинг жуда кўп педагог, файласуф, тарихчи, филолог олимлари унга инсбатан ўз фикр ва мулоҳазаларини гоҳ матбуот орқали, гоҳ оғзаки равишда изҳор этдилар. Биз уларга, айниқса, тарих фанлари доктори И. И. Турсунов, педагогика фанлари доктори, профессор О. Мусурмонова, фалсафа фанлари доктори, профессор М. Муродов, филология фанлари доктори, профессор М. Муродов, филология фанлари доктори Б. Норбоев, педагогика фанлари номзоди, доцент М. Иномова ва бошқа олимларга ўз миннатдорчилигимизни билдирамиз.

Ўқув қўлланманинг бу тўлдирилган ва қайта ишланган нашрида ўша олимларнинг фикр ва мулоҳазалари ҳисобга олинди.

**ЎЗБЕКИСТОН ИСТИҚЛОЛИ ТАРАҚҚИЕТНИНГ
БЕШ ТАМОЙИЛИ ВА МУСТАҚИЛЛИК ТАРБИЯСИ
МАСАЛАЛАРИ**

«Биз аниқ вазиятга, ўзбек халқининг руҳияти, турмуш тарзи ва анъаналарига асосланиб, ўз ислохотларининг асосий тамойилларини ишлаб чиқдик.

Биринчидан, биз иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлигини, ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларнинг мафкурадан холи бўлишини эълон қилдик.

Иккинчидан, биз ўтиш даврида давлат бош ислохотчи ва республикада амалга оширилаётган демократик ўзгаришларнинг изчил ташаббускори бўлиши керак, деб ҳисоблаймиз.

Учинчидан, бу — қонунчиликни, ҳуқуқнинг устуворлигини таъминлашдир.

Тўртинчидан, фуқароларнинг, айниқса кам даромадли фуқароларнинг, давлат ва жамиятнинг мададига муҳтож бўлган барча кишиларнинг манфаатларини ҳимоя қиладиган кучли ижтимоий сиёсат биз учун ниҳоятда муҳим.

Ва ниҳоят, бешинчидан, бизнинг шароитимизда бозор муносабатларига ўтиш босқичма-босқич, эволюцион йўл билан амалга оширилиши керак. Доно халқимиз айтганидек: «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг».

И. А. Каримов,

Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик.

Ўзбекистон Президенти И. А. Каримов кўрсатиб берган шу бешта тамойил Ўзбекистоннинг буюк келажагини белгилаб беради. Шу долзарб ва жуда муҳим муаммо-ю вазифалар амалга оширилса, халқ фаровонлиги ўсади, ватан куч-қудрати ортади, давлат мустақиллиги мустаҳкамланади.

Шу бешта тамойилни халқ онгига сингдириш зарур. Ҳар бирининг ўзига хос хусусиятларини, уларни амалга ошириш жараёнида туғиладиган масала ва муаммоларни, вазифа ва ишларни айрим-айрим тадқиқ этиб, тар-

ғибот ва ташвиқот олиб бориш керак. Учраши муқаррар ва мумкин бўлган қийинчиликларни, уларни барта раф этиш йўл ва усулларини кўрсатиб бериш лозим.

Энг асосийси, мустақиллик ва истиқлолнинг ўзи нима? Унинг тарихий илдизлари қандай?— деган саволга жавоб бериш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, мустақиллик тарбияси, мафкураси, маънавияти сингари педагогик-руҳий жараёнларни тадқиқ этиш шу куннинг муҳим масаласидир.

1-§. Мустақилликнинг моҳияти ва тарбия сабоғининг йўналиши

Мустақиллик — иймон, эътиқод эркинлиги.

Мустақиллик — миллий қадрият, маънавият ва маданият, маърифат ва дин-диёнат озодлиги.

Мустақиллик — давлатнинг миллий чегараси, иқтисодий, сиёсий ва маънавий жиҳатдан даҳлсизлиги.

Мустақиллик — муайян давлатнинг давлат бошқарувига, унинг ички ишларига ҳеч кимнинг аралашмаслиги.

Мустақиллик — миллий тилининг давлат мақомига эга бўлиши.

Мустақиллик — миллий армиянинг барқарорлиги, ягоналиги ва унинг бошқаларга бўйсунмаслиги.

Мустақиллик — давлат ҳудудидаги барча — ер ости ва ер усти бойликлари, шунингдек унга тегишли чегара осмонининг даҳлсизлиги.

Мустақиллик — ташқи мамлакатлар билан ҳар қандай алоқа ва муносабатлар эркинлиги.

Мустақиллик — ўз пулига эга бўлиш.

Юқорида кўрсатиб ўтилган барча нарсалар ва шу каби муайян халқ ва давлат манфаати учун хизмат қилувчи бошқа омил ва воситаларга ҳеч ким, ҳеч қандай давлат аралашмаслиги керак. Халқ ва давлат мустақиллигининг туб моҳияти, маъноси, мазмуни ва фалсафий мантиқи шунини тақозо этади. Бошқача бўлиши асло мумкин эмас.

Эътиқод — бирор нарсага ҳаддан зиёда ишониш. Инсонда вужудга келган, унинг жон-жонига сингиб кетган бу ишончнинг сўндириш ва йўқотиш амри маҳол. Қишидаги бу ишонч ўша нарсани атрофлича ўрганиш натижасида тобора кучайиб бориши мумкин. Умуман, одам ишончсиз яшай олмайди. У нимагадир ишонади, бошқача айтганда, эътиқод қўяди.

Кишини зўрлаб ёки мажбурлаб бирор нарсага эътиқод қўйдириб бўлмайди. У зўрлик ва зулм натижасида ўша нарсага ишондим ёхуд эътиқод қўйдим, дейиши мумкин. Лекин у юзаки, дилда эмас, тилда бўлади. Шунинг учун эътиқод эркинлигини ҳимоя қилиш инсон-парварлик ва ҳуррият вазифасидир. Ватанига, миллатига, халқига эътиқод қўйиш ҳар бир ақли расо инсонга берилган ҳусни неъматдир.

Муҳаммад Закарӣё ўзининг «Фазонлул аъмол» деган рисоласида шундай дейди:

«Қувгин даврида мусулмонлар тортган ғам, кулфатларни тасаввур қилиб бўлмайди. Аммо саҳобалар ўз эътиқодида собитгина бўлиб қолмай, балки ўз ўртоқлари орасида Ислому нуруни таратиш билан банд бўладилар»¹. Бу ерда фикр Ислому динига эътиқод тўғрисида борапти. Қўриниб турибдики, эътиқодни ҳеч қандай гам-кулфат, азоб-уқубат йўқ қилолмайди. Билъакс, уни мустаҳкамлаши мумкин, холос. Агар эътиқод чини ва мустаҳкам бўлса! Биз Ватан ва халқ мустақиллигига эътиқодни мустаҳкамлаш ва унинг эркинлиги хусусида фикр юрйтишимиз. Бинобарин, Мустақиллик ғояси марказида инсон эътиқодини улуғлаш, эркинлигини ҳимоя қилиш билан чамбарчас боғлиқ буюк вазифа туради.

Иймон ҳам ишонини демакдир. Лекин у турли маъно, мазмун касб этади. Диний маъноси Аллоҳ таолога ва унинг буйруқларига тил ва кўнгил билан ишониндан иборатдир.

Бироқ иймоннинг тўлароқ маъноси Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий ҳадисларида кенгроқ ва батафсилроқ очилади. Чунинчи, у ёзади: «Иймоннинг мукамал бўлмоғининг уч шarti:

— тўғри эътиқодли бўлмоқ;

— кишилар билан яхши муносабатда бўлмоқ;

— киши ўз устида ишлагоғи ва ўзини ибодат ва итотга чиниқтирмоғи. Қимки буларни тўла ўзлаштирса, иймони мукамал бўлғайдир»². Демак, иймон тушунчаси эътиқод билан бир қаторда инсон ахлоқ-одоби, илму олиши, маданият ва маърифатли бўлиши, қадриятларга садоқати сингари одоб жараёнлари ва омилларию, яхши хислат ва фазилатларни ўз ичига қамраб олади.

¹ Закарӣё Муҳаммад. Фазонлул аъмол. Тошкент, Чўлпон нашриёти, 1993, 24-бет.

² Ал-Бухорий. Ҳадис, 1-китоб, Қомуслар Боши таҳририяти. Т., 1991, 14-бет.

Демак, пймони мукаммал кишини ҳеч қачон ҳеч қандай йўл ва усул билан йўлдан оздириш мумкин эмас. Умуман олганда, мустақиллик эркин эътиқод ва пймон фарзанди бўлмоғи лозим. Бошқача айтганда, ўзбек халқининг эътиқод ва пймонини ҳимоя қилмоқ мустақил давлатнинг асосий вазифаларидан бирига айланиши керак.

Миллий қадриятлар ота-боболардан бизгача етиб келган удумлар — Рўза ҳайит, Қурбон ҳайит, Наврўз тантаналари, уруғ-дон экиш ва ҳосил байрамлари, бешик тўйи, суннат тўйи, ўғил уйлантириш ва қиз чиқариш билан боғлиқ тўйлар, жой тўйи, қазо билан боғлиқ турли маърака-маросимлар, шунингдек халқнинг ҳар хил анъаналари — ҳашар, ота-оналарга ҳурмат, ёшларга шафқат, қарияларга мурувват, миллий одоб-ахлоқ меъёрларига итоат қилиш, илм олиш, онла мустаҳкамлигига эришиш, устозлар қадрига етиш, вафот этганлар қабрини зиёрат этиш, халққа муҳаббат, Ватанин севиш ва ардоқлаш, аскарлик бурчини шараф билан бажариш, байналмилалчи бўлиш, мулоим ва ширинсуханлик ва шу қабиларни ўз ичига қамраб олади.

Маънавият ва маданият деганда, инсон ҳулиқ-атворининг тўзаллиги, саҳоват ва ҳимматлилиги, олижаноблиги, ваъдасига вафодорлиги, ҳаёллилиги, билим олиши, донолиги, бағри кенглиги, одоблилиги, озода ва покзаллиги, қалбнинг беғуборлиги, хушмуомалалиги ва шу сингари ёқимли урф-одатлар тушунилади.

Маърифатнинг асосий белгисини рус олими Н. Г. Чернишевский жуда яхши кўрсатган. Чунончи, у дейди: «...Маърифатнинг инсонга кўрсатадиган таъсирларидан бири шуки, у одам дунёқарашини кенгайтиради, унга нотаниш, унинг ҳаётига бегона ҳодисаларнинг асл маъноларини тушунишга ёрдам беради»¹. Демак, маърифатли киши бировларни илм зиёсидан баҳраманд қилишини ўзинга мурод қилади. Маърифат — илм ва маданият нуридир.

Ҳар бир мустақил давлат ўзининг миллий чегарасига эга бўлмоғи лозим. Шу чегара чизилгандан мамлакат ичкарисига ўша давлат ҳокимияти ёки ваколатли кишилар руҳсатисиз, мақсадидан қатъи назар, ҳеч ким кира олмайди ва кириши ҳам мумкин эмас. Давлат чегара-

¹ Чернишевский Н. Г. Танланган педагогик асарлар. Тошкент, «Ўқитувчи», 1989, 46-бет.

сини миллий армия ва миллий хавфсизлик бошқармаси ҳимоя қилади.

Қиссадан ҳисса шуки, давлатнинг миллий чегарасини кўз қорачиғидек ҳимоя қилиш ва унинг даҳлсизлигини таъминлаш лозим.

Мамлакатдаги иқтисодий ўзгаришлар, бу соҳада кўриладиган тadbир-чоралар, ишлаб чиқариш кучлари ва воситалари, ишлаб чиқилган тайёр маҳсулотлар, шунингдек миллий пул ва валюта билан боғлиқ ишлар бутунлай даҳлсиз бўлмоғи зарур. Давлатнинг сиёсий масалалар бўйича барча ишларига ҳеч ким аралашishi мумкин эмас. Ташқаридан давлат ичкарасига халқ маънавиятига таъсир этиш мақсадида ҳеч қандай таъсир воситалари ўтказилмаслиги керак. Бу — мустақилликнинг навбатдаги шартларидан биридир.

Давлат бошқаруви деганда ҳар бир давлатга конституциявий йўл билан раҳбарлик қилишни аниқлаш керак. Илгари, яъни собиқ СССР даврида миллий республикалар раҳбарлари марказнинг руҳсатисиз ҳеч қандай иш қилолмасдилар, қарор ва фармонлар чиқара олмасдилар. Ҳатто кичик бир қурилиш иншооти учун ҳам руҳсат олиш шарт эди. Ҳеч бир «обрўли», «катта мавқели» давлат ҳам ички ишларнинг биронтасига ҳам аралашмаслиги, бу — мустақилликнинг асосий хусусияти ва белгисидир. Бу хусусда ишнинг кейинги бобларида батафсил гапирилади.

Ўз миллий она тилига эга бўлмаган халқ бўлмайди. Миллатни миллат сифатида намоён қилувчи нарсалардан бири миллий тил ҳисобланади. Ўша миллий халқдан ташкил топган давлатнинг ўз тили бўлмоғи лозим. Ўзбекистонда давлат тили — ўзбек тилидир.

Демак, бизнинг мустақил давлатимизда ўзбек тили давлат тили мавқенга эгадир. Бу Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 4-моддасида «Ўзбекистон Республикасининг тили ўзбек тилидир»¹ деб алоҳида кўрсатилган ва қонуни билан кафолатланган.

Миллий армиясига эга бўлмаган давлатни мустаҳкам деб бўлмайди. Зотан, бу хусусда Амир Темур қуйидагича сабоқ беради: «Давлату салтанат ... лашкар билан тикдир»². У бошқа бир тузугида ўша фикрини ривож-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 9-бет.

² Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 29-бет.

лантириб дейди: «Давлат — лашкарлару фуқароларнинг садоқати ва фидойилиги-ла қудратлидир»¹. Шу фикрлардан аён бўлиб турибдики, армиясиз давлатни тасаввур қилиш қийин.

Армиянинг куч-қудрати, соғломлиги, енгилмаслиги аскарларнинг эътиқоди, жисмоний саломатлиги билан боғлиқдир. Амир Темур армия тузишда масаланинг бу томониغا эътибор берган: «Черик (қўшин, ҳарбий тузилма) тузиб, навкар олмоқда уч қондага амал қилдим: биринчидан — йиғитнинг куч-қувватига, иккинчидан — қилични ўйната олишига, учинчидан — ақл-заковатнио камолотига эътибор қилдим. Шу уч фазилат жамулжам бўлса, навкарлик хизматига олдим. Негаким, куч-қудратли йиғит ҳар қандай қийинчиликларга, азобу уқубатларга чидамли бўлади, қилич ўйната оладиган киши рақибни мағлуб эта олади, оқил навкар ҳар жойда ақл-идрокнинг ишга солиб, мушкулотни бартараф этмоғи мумкин»².

Демак, миллий армия мустақкам бўлиши баробарида фақат ўз ҳукумати ва юртбошичага бўйинсизлиги бардир.

Ўзбекистоннинг ер ости ва ер усти бойликлари старли даражада кўп. Унинг табиий ва жўгрофий имкониятлари кенг. Замини зарга баробар. Бу заминдан йилга икки марта ва ҳатто уч марта ҳосил олиш мумкин. Ўзбекистон, айниқса, пахтаси билан оламга машҳур.

Қазилма бойликларга келсак, бизнинг заминда Менделеев жадвалидаги деярли кўпчилик элемент бойликлар мавжуд. Демак, Ўзбекистон ҳар томонлама бой, қудратли мамлакатдир. Илгари 70 йилдан ортиқ давр давомида ўша барча бойликлар бошқалар томонидан қазиб олиниб, ташиб кетиларди. У қаерга борди, нимага сарф бўлди, бу ҳақда ўзбек халқи, ҳатто Ўзбекистон раҳбарлари ҳам билмасди. Бу сир тutilарди.

Ватан мустақилликка эришгандан сўнг ўша бойликларга Ўзбекистон давлати ва халқи эгаллик қилмоқда. Ўша бойликларни нима қилса, нимага ишлатса, ўзбекларнинг ўзи билади.

Қолаверса, Ўзбекистон ҳудуди осмонига мазкур мамлакатнинг мутасадди раҳбарларининг рухсатсиз ҳеч нарса кирмаслиги ва ундан учиб ўтмаслиги лозим. Бу масала, биринчи навбатда, ҳарбий муаммо, иккинчидан,

¹ Уша асар, 44-бет.

² Уша асар, 57-бет.

об-ҳаво ва экологияга онд масалалар ва бошқа нарса-лар билан бевосита боғлиқдир.

Демак, Ўзбекистоннинг ер ости ва ер усти бойликла-ри, шунингдек унинг осмони тамоман даҳлсиз бўлмоғи лозим.

Маълумки, ҳар бир давлат ўзининг маданиятини ривожлантириш, иқтисодийнинг яхшилаш учун ташқи мамлакатлар билан алоқа ва муносабатлар ўрнатishi керак. Шундагина давлат тараққий этади, ривожланган мамлакатлар даврасидан муносиб ўрин олади, халқнинг моддий фаровонлиги ўсади. Шундай алоқа ва муноса-батларни ўрнатиш ҳар бир давлатнинг ўз эрк-ихтиёрида бўлмоғи керак. Билъакс, давлат мустақиллиги мукам-мал ҳисобланмайди.

Кўрсатиб ўтилган ўша принциплар ўзбек халқи ва Ўзбекистон (илгари бошқа номлар билан аталган: Ту-рон, Хоразм империяси, Туркистон) давлати тарихида жуда кўп даврлар мавжуд бўлган. Айниқса, хоразмшоҳ-лар даврида мамлакат турли томонлама ривож топган, маданий ва иқтисодий жиҳатдан ҳатто бошқа ривож-ланган давлатлардан ўзиб кетгани маълум.

Шунингдек, темурийлар салтанати пайтида бизнинг ота-Ватанимиз ҳар жиҳатдан оламга машҳур бўлган. Унинг ишларига ҳеч ким ва ҳеч қайси давлат аралаша олган эмас. Бундай далилларни тарихдан жуда кўп келтириш мумкин.

Ўзбек халқи бугунги мустақилликни қўлга киритган бир даврда ота-боболар, аجدодлар шавкатидан фахр-ланган ҳолда уларнинг бой тажрибаларини чуқур таҳ-лил ва тадқиқ этиш, пухта ўрганish зарур. Бу ёшларда боболар ишларидан, насл-насабидан фахрланиш туйғу-ларини вужудга келтиради ва улар ўтмиш анъаналари-га содиқ бўлишга ҳаракат қиладилар.

Умуман олганда, мустақиллик ғояси ва туйғуси мил-латнинг эътиқод ва иймонига айланмоғи зарур. Қола-верса, ҳар бир ўзбек мустақиллик моҳиятини — юқорида санаб ўтилган ва шу каби принцип ва вазифаларни чу-қур англамоғи керак. Шунингдек, шу вазифаларни амалга ошириш ишига ҳар бир киши ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиши талаб қилинади.

Бу мўътабар ва шарафли вазифаларни адо этишда, албатта, таълим-тарбиянинг аҳамияти ва ўрни бениҳоя каттадир. Тарбия турли восита ва омиллар орқали амалга оширилиши мумкин. Чунончи: халқ таълими ти-

эйми, оммавий ахборот воситалари орқали, радио ва ойнаи жаҳон кўрсатувлари воситасида, тарғибот ва ташвиқот гуруҳлари тузиш ва уларнинг мақсадга йўналтирилган фаолиятини ривожлантириш, ҳар бир корхона, муассаса ва ташкилотда мустақилликка бағишланган ҳафталик ўқув курслари ташкил қилиш ва шу кабилар орқали амалга оширилиши мумкин. Шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, мустақиллик, унинг гоёси ва моҳияти ҳар дақиқада одамлар қуроғи остида жаранглаб туриши мақсадга мувофиқдир.

Шу ишни мукамал амалга ошириш учун бошқа мамлакатлар, дин арбоблари тажрибаларидан унумли ва танқидий фойдаланиш мумкин, деб ўйлаймиз. Масалан, Исломи динининг тарғибот ва ташвиқ қилиниши тарихини олиб кўрайлик. Унинг пайдо бўлиши жаноб Расул акрам саллолоҳу алайҳи васаллам, яъни Муҳаммад пайғамбаримиз билан боғлиқ. Демак, Исломи дини VII аср бошларида вужудга келган, ўша даврдан бошлаб то ҳозиргача тинмай, бир дақиқа ҳам сукут сақланмай узвий равишда Исломи дини тарғиб ва ташвиқ қилинимоқда. Бу фаолият иссон тутилганидан то умрининг охиригача сониясигача, ҳар қадамда, у ётса ҳам, турса ҳам давом этади. Мана, 13—14 асрлик тарихий давр ўтдики, бу иш фаоллашса фаоллашди-ю, аммо сустлашмади.

Демак, мустақиллик гоёси, моҳияти ва мафкурасини тарғиб қилишда ва одамларни шу руҳда тарбиялашда Исломи дини арбоблари тажрибаларидан фойдаланиши мумкин, деган фикрга борамиз.

Тарбия — доимий ва изчил такрорлаш, ишонтириш мевасидир. Бошқача айтганда, доимий ва изчил такрорлаш, далиллар асосида тушунтириш натижасида ишонч туйғулари ҳосил қилинади. Бу — тарбия вазифаси ва мақсади амалга ошди деганидир.

Шу ўринда фикримизнинг нақадар тўғрилигига қаиоат ҳосил қилиш учун бир далилни келтирайлик. Исломи дини, Қуръони карим ва Муҳаммад пайғамбаримиз ҳадислари устида жуда кўп тадқиқот ишлари олиб борилган, уларга шарҳлар битилган. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий шундай тасаввуф илми билимдонини, тадқиқотчиларидан биридир. У ёзди: «Ибн Умар айтганлар: «Банда кўнглига келган бир гуноҳ хавфи бор нарсани тарк этмагунча тақво ҳақиқатига ега олмай». Расулulloҳ саллоллоҳу алайҳи васаллам: «Исломи 5 далилдан иборат», — деганлар.

1) калиман шаҳодат (айтмоқ); 2) намоз ўқимоқ; 3) закот бермоқ; 4) ҳаж қилмоқ (имкони бўлса); 5) Рамазон рўзасини тутмоқ»¹.

Шу 5 та далил маъракаю маросимларда ҳам, тўй-ҳашамларда ҳам, кичик-кичик зиёфатларда ҳам такрорланарди, эса олинарди. Кимки уни ёдидан чиқарган бўлса, изза қилнарди, уялтирларди ва ҳатто «сен мусулмон эмассан, кофирсан» дея танбеҳ бериларди. Бу воқеа ёш болалар ўртасида ҳам бўларди.

Эндилликда Ўзбекистон истиқлоли тараққиётининг 5 та тамойилни ҳар бир кишига ёдлатиш, унинг маъно-мазмунини унинг онгига сингдириш керак.

Умуман олганда, мустақиллик тараққиётининг шу 5 та тамойил алоҳида-алоҳида соҳалар бўйича тадқиқотлар мавзулари бўлиши мумкин. Бешта тамойил — бешта муаммодир. Уларнинг ҳеч бирини иқтисод фани ҳам, тарих фани ҳам, педагогика фани ҳам ҳали ўрганмаган.

Тарбия жараёнида тарбиячи ўрнак бўлгулик воқеа ва ҳодисаларни сўзлаб беради, ҳикоя қилади, тарбия берилаётган соҳа бўйича ўғитлар, насиҳатлар қилади ёхуд рамзий, тимсолий тил билан гапирарди. Тарбиячи аксарият ҳолларда халқ оғзаки ижоди ва бадий ижод намуналаридан фойдаланади. Ҳаёт ва турмуш тажрибаларини қислаб сабоқ беради. Хуллас, тарбиячи имконияти, билими, иқтидори, истеъдоди, малакалари доирасида тарбиялайди. Лекин булар тарбиячи учун етарли эмас. Тарбиячи тарбия беришдан олдин, ўзи тарбияланган, ахлоқ-одобли, хуш хулқ-атворли, умуман олганда, ўзи ўрнак бўладиган даражада бўлмоғи лозим. Унинг берган сабоқлари билан қилган ишлари мос келиши зарур. Шундагина тарбиячи тарбияланувчига таъсир қила олади, ишлари унумли ва самарали бўлади. Билъакс, унинг берган тарбияси қумга сув қуйган каби, бенз йўқолиб кетади.

Юқорида мустақиллик тарбияси ҳақида сўз очганик. Тарбиянинг бу янги соҳасини амалга оширишда ҳам тарбиячининг ўрнак ва намуна бўлиши мақсадга мувофиқдир. «Мустақиллик моҳиятини ва унинг бешта тамойилни билиб олинлар» дейишдан олдин, тарбиячининг ўзи шу нарсаларни пухта билиши лозим.

¹ Ал-Бухорий. Ҳадис, 1-китоб, Қомуслар Бош таҳририяти, Тошкент, 1991, 13-бет.

Мустақиллик тарбияси асосини шу жараёнда олиб бориладиган ишларни одамлар онгига сингдириш усул ва методлари ташкил қилади, шахсий ўрнак ҳам шулар жумласига киради. Демак, тарбия истиқлол тараққиётининг бешта тамойили маъносини, мазмунини ва моҳиятини турли восита ва омиллар орқали тушунтиришдан иборатдир. Тарбия бешта тамойил сабоқлари билан уйғунлашиб кетади.

2-§. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги ва тарбияшуносликдаги бурилиш

Тарихий анъана ва тажрибалардан маълумки, таълим-тарбия доимо муайян жамият ва тузум юритган сиёсат, ўз олдига қўйган вазифа ва мақсадлар асосига қурилган. Узоққа бориб ўтирмайлик. Қуни кеча ўзимиз бошимиздан кечирган воқеа ва ҳодисалар шу фикримизнинг ёрқин далилидир. Илгарни мустақилликка ўрганган халқ кайтадан мутеъ ағъолининг ёрқини таърифлайдиган тўғриш, фикрлар, ҳақ-ҳуқуқини талаб қилолмайдиغان қўрқоқ бўлиб қолди.

Мана, Президентимиз Н. А. Каримовнинг сўроқ гаплар мажмуаси ичига сингдирилган маъно-мазмунлар сиёсатига диққат қилинг:

«Баъзи бир ғоят қийин, лекни табиий саволларга жаваб берайлик:

— Ўйлаб кўринглар, азиз дўстлар, ўшанда (СССР даврида демоқчи — С. О.) бизлар ким эдик?

— Ўша йиллар умуман қандай давр эди?

— Тақдиримиз, эркимиз кимларнинг қўлида эди?

— Қаъба деб қасрга сиғинар эдик? Ҳар тонг «Ассалом!» деган мадҳия оҳанглари остида кимларга қуллуқ қилиб уйғонардик?

— Тилимиз, динимиз қай аҳволда эди? Имом Бухорий, Ат-Термизий, Хожа Баҳоуддин Нақшбандларнинг муқаддас ҳокларига эътибор бормиди? Амир Темур, Бобур ва бошқа улуг бобокалонларимизнинг буюк номлари қайси тупроқларга қоришиб ётган эди?

— Миллий ғуруримиз, инсонлик шаънимиз, урф-одатларимиз қандай тушунчаларга алмаштирилган эди? (таъкид бизники.— С. О.)

— Хўш, ўзимиз-чи? Ўзимиз ўзлигимизни билармидик? Қандай мўътабар замин, улуг аждодларимизнинг

ўлмас мерослари билан озиқланган ер ўғлонлари экани-
мизни англаридамик?

— Айтинглар, ўша кезлари Ўзбекистонни дунёда би-
ров билармиди? Биров бизлар билан ҳисоблашармиди?
Жаҳон миқёсида бирор киши бизни назарига илармиди?

— Юртимиз қандай ва қанча беқиёс бойликлар ха-
зинаси эканидан қай биримиз хабардор эдик?

— Гўё миллий ифтихор бўлмиш пахта, ҳақиқатда
миллий ғурур ўрнига бўйинтуруқ бўлиб, халқимизни
ялангоёқ қилишдан, бошимизга азоб-уқубат, таъна-ма-
ломатдан бошқа нима келтирарди?

— Яна бир бор эслаб кўринглар, азиз юртдошларим,
куни кеча эмасмиди, бошимизни кўтармасдан яшагани-
миз? Кремлнинг ҳар бир имосига маҳтал бўлиб, ярим
қуллик ҳолатида кун кечирганимиз?..

У кунларни унутишга бизнинг асло ҳаққимиз йўқ.
Буни ҳаммамиз яхши англаб олишимиз зарур»¹.

И. А. Каримовнинг шакл жиҳатидан бу сўроқ гап-
ларига ўзбек халқи яқин 70 йил давомида бошидан
ўтказган аччиқ тақдир ва қисматлар тарихи сингдирил-
ган. Бу ҳолатда тарих фани ўрганиши лозим бўлган ма-
салалар моҳияти нуқтаи назаридан фикр билдирдик.

Қолаверса, шу сўроқ гаплар асосида 70 йил давоми-
да халқ руҳияти, ахлоқ-одоби, юрнш-туриши, муомала-
муносабат, маънавий дунёси, тобелиги ва шу каби маъ-
навий-психологик-педагогик жараёнлар турибди.

«Миллий ғуруримиз, инсонлик шаънимиз, урф-одат-
ларимиз қандай тушунчаларга алмаштирилган эди?» сў-
роқ гапининг маъно-мазмунига алоҳида эътибор бериш
керак. Муаллиф миллий урф-одатларимиз ўрнига оврў-
пача урф-одатлар сингдирилганига, таълим-тарбия мил-
лийликдан чекинганига урғу берапти.

Демак, муайян жамият ва тузум, унинг юритадиган
сиёсати тарбияга кескин таъсир қилади. Бугун Ўзбекис-
тоннинг мустақилликка эришганини фахр-ифтихор юза-
сидан такоррайверамиз. Бу дегани, янгича мустақил-
лик йўли, ўзимизнинг йўлимиз таълим-тарбияда буюк
бурилншларни тақозо этиши тайин.

Иқтисодиёт сиёсатдан ташқарида бўлади, бу табиий
ҳол ва шундай бўлиши зарур. Бироқ иқтисодиёт ва таъ-
лим-тарбия бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда

¹ Каримов И. А. Ижобий ишларимизни охирига етказайлик.
Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 6—7- беглар.

ҳаракат қилиши, ривожланиши лозим. Шу нуқтан назардан, иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлигини, шунингдек унинг ҳар қандай мафкурадан ҳоли бўлиши масалаларини ўрганиш жараёнида, шу жараёнинг тарбияшуносликка таъсири ва бу соҳадаги бурилишларни тадиқ этиш бугунги ва келгуси авлод учун муҳим тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Иқтисоднинг ўзи нима? Иқтисод тўғрисида шоир, олим, йирик жамоат арбоби Абдулла Авлоний шундай дейди: «Иқтисод деб пул ва мол каби неъматларнинг қадрини билмакни айтилуру...»

...Оламдаги ҳамма миллатларнинг ҳол ва қудратлари мол ва бойликлари ила ўлчанур»¹.

Кичик бир оила иқтисоди ва давлат иқтисоди тушунчалари мавжуд. Пул, мол, оила эҳтиёжлари учун зарур бўлган нарсалар, бу — оила иқтисоди. Оила иқтисоди меҳнат билан топилган ҳалол мол-мулк ҳамда тежамкорлик йўли билан йирилган нарсалардан иборатдир. Худди шу омиллардан келиб чиқиб, фалончи оиласининг иқтисоди яхши, ёхуд ўртача ёхуд яхши эмас, дейишави.

Халқ оғинга сингиб кетган «Иқтисод билан ишлаган кишилар фақир бўлмаслар» деган ҳадис бор, унга қуйидагича изоҳ берилди: «Қиримга қараб чиқимини тута билмаган киши бор давлатини битириб, охири хўрликка тушгани ҳолда, қиримга қараб чиқимини тута билган киши бой бўлмаса-да, ўзини фақирликдан сақлай олади»². Демак, иқтисоднинг яхши ёки ёмонлиги тежамкорлик билан бевосита боғлиқдир. Бас, шундай экан, болага оилада иқтисод, қирим-чиқим моҳияти ҳақида тарбия бериш лозим. Кейинчалик у оилани юргизиш, унинг иқтисоди ҳақида қайғуриш сир-асрорини билади.

Давлат иқтисоди жуда катта ишларни, муаммоларни ўз ичига қамраб олади. Чунки бу бутун бошли бир халқ, мамлакат тақдири билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам Амир Темур иқтисод тўғрисида қуйидагича сабоқ беради: «Қайси вазир софлик, тўғрилиқ билан вазирлик ишига киришиб, давлатнинг молна-мулкни ишларини диннат, савоб билан, нафси бузуқлик қилмай, омонатга хиёнат этмай бажарар экан, ундай вазирни энг олий

¹ Авлоний Абдулла. Тошкент тонги. Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1979, 267-бет.

² Юз бир ҳадис. Тошкент, «Меҳнат», 1991, 38-бет.

мартабаларга етказсинлар. Қайси вазир бузуқлик қилиб, ёмонлик йўли билан мамлакат ишларини юргизар экан, кўп ўтмай салтанатдан хайру баракат кўтарилади»¹. Жаҳонгир Амир Темурнинг бу сўзлари давлат ва халқ тақдири ҳақида қайғуришнинг худди ўзидир. Иқтисодий бақувват мамлакат обрў-эътибори ҳамма жойда юксак бўлади.

Кўриб ўтилган ватан фидойилари, боболаримиз ўғит ва ҳадисларидан маълум бўлдики, иқтисодий ҳеч қачон сиёсатга даҳлдор бўлган эмас. У ҳаминша сиёсатдан устунлик қилган. Ислоҳ арбоблари, алломалар, буюк боболаримиз таълимотини чуқур ўрганган ҳолда Президентимиз иқтисодий сиёсатдан устуворлиги, қолаверса, ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларнинг мафқурадан холи бўлиши ғоясини илғари суради. Шунингдек, у СССР даврида ҳукм сурган ва амалга оширилган иқтисодий масалаларни чуқур таҳлил қилган. Чунончи, у ёзади: «Ислоҳотлар бошлангунга қадар вужудга келган иқтисодий вазиятни ҳар томонлама таҳлил қилмай, чуқур иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий инқирозга олиб келган сабабларни, хўжалик тизимидаги қатъиян воз кечиш лозим бўлган иллатларни аниқламай туриб, жамиятнинг сифат жиҳатдан янги ҳолатига ўтиб бўлмайди»². Чиндан ҳам марказда ишлаб чиқилган иқтисодий билан боғлиқ режалар, дастурлар миллий республикалар манфаатларига мутлақо тўғри келмасди. Шунинг учун миллий республикалар иқтисодий бутунлай барбод бўлди.

Тайёрга айёрлик, боқимандалик кайфиятларининг келиб чиқиши ўша сиёсий мафқуранинг раҳнамолиги билан боғлиқдир, иқтисодийнинг кимларгадир қарамлиги натижасидир. Нотўғри қарорлар чиқарилиши, яроқсиз дастурлар туфайли давлатнинг маблағлари пароканда бўлиб кетди, оқибатда молия ва таълим тизими издан чиқди.

Бунинг номини, сиёсий тил билан айтганда, иқтисодий устидан сиёсий ҳукмронлик дейилади. Демак, қатор ўн йилликлар мобайнида дўний ва узвий равишда ўша сиёсий буйруқбозлик ҳукмронлиги оқибатида мустақил Ўзбекистонга собиқ СССР давридан барбод

¹ Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 28-бет.

² Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 8-бет.

бўлган халқ хўжалиги, технология ва иқтисодиёт мерос бўлиб қолди. Ушш тиклаш, ривожлантириш вазифаси муस्ताқил Ўзбекистон давлати олдида кўндаланг турибди.

Бу муҳим муаммони ҳал этиш учун мамлакатда иқтисодий ислохотлар ўтказиш лозим эди. Буида кейинги ўн йилликлар давомида собиқ СССРдаги иқтисодиётни, унинг тизимини, моҳиятини ўзгартириш, тузатиш, соғломлаштириш ва сўнгра тубдан янгилаш назарда тутилди. Шунингдек, бу хусусда юртбошимиз қуйидагича таълим беради: «Биз иқтисодни ҳар хил сиёсий мафкурадан устуи қўйиб, шу соҳада бўлган муаммоларни ҳал қила бориб, ижтимоий барқарорликни таъминлаймиз. Бутун жамиятимизни янгилаш асосини ва инсон учун муносиб шарт-шароитлар яратаямиз»¹.

Бу вазифанинг туб моҳияти бозор муносабатларига ўтиш, инсон ижодий ва меҳнат салоҳиятини кўрсатишга имкон яратиш, боқимандалик ва бу ҳақдаги қарашларни бутунлай йўқотиш, республика бойликларидан ўринли ва самарали фойдаланишдан иборатдир. Шахс ҳақларини аста-секин эркинлаштириш, давлат корхоналарини тижоратчилик йўлига киритиш, қолаверса, ишлаб чиқариш корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариб, хусусийлаштириш ва шу йўл билан бозорда моллар рақобатини ошириш иқтисодиётни ислоҳ қилиш шартларидан биридир.

Демак, «Бозор иқтисодиётига ўтиш биринчи навбатда ҳаётимизда, иқтисодиётимизда барқарорликка эришиш билан чамбарчас боғланган. Шунинг учун ҳам иқтисодиётни, молиявий аҳволни барқарорлаштириш — иқтисодий ислохотларимизни амалга оширишнинг муҳим шартидир»².

Иқтисодиётни ислоҳ қилиш, яъни соғломлаштириш иши республикамизнинг ер ости ва ер усти бойликларидан унумли фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги фаолиятини янгилаш, ички ва ташқи бозор учун тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва шу маҳсулотларга ташқи сиёсатнинг даҳлсизлигини ҳимоя қилиш билан боғлиқдир.

Иқтисодиётни ислоҳ этиш босқинчида Ўзбекистон ташқи бозорда тўла ва эркин қатнашиш имкониятларига

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 5-бет.

² Ушаасар, 7-бет.

эга бўлиши зарур. Бу халқ фаровонлиги ва давлат бойлигини ошириш, умум иқтисодни яхшилаш ишнинг асосини ташкил этади.

Хўш, шу чора-тадбирларни амалга оширишнинг асосий омилни нима билан боғлиқ? деган савол туғилади. Биз ҳеч қандай иккиланмай таълим-тарбия деб, жавоб берамиз. Чунки давлат юритиш ишларида ҳам, халқ хўжалигида ҳам ҳеч бир соҳа йўқки, улар таълим-тарбия билан алмашиш каби чора-тадбирларни бўлмасин. Масалан, иқтисодийётни ислоҳ қилиш йўл-йўриқларини ходимларга ўргатиш, иқтисодийётни сиёсатга тобе қилишга чек қўйиш методларини тушунтириш, бу борадаги эски усуллардан холи бўлиш кўникмаларини вужудга келтириш ва шу кабилар таълим-тарбиянинг у ёки бу шаклларида фойдаланишни тақозо этади.

Ўша метод ва усуллар иқтисодий ислоҳот мақсадида йўналтирилган турли семинарлар, малака ошириш курслари, ранг-баранг машғулот ва кенгашлар, тажриба алмашиш каби чора-тадбирларни уюштириш билан бевосита боғлиқдир. Зикр қилинган амалий ишлар педагогиканинг ажралмас қисмидир. Бу — биринчидан.

Иккинчидан, иқтисодийётнинг сиёсатдан ва ҳар хил мафкурадан устуворлиги каби тамойил фақатгина бугунги ва яқин йиллардаги эмас, балки келгусида ҳам амал қилинадиган асосий принциплардир. Шунинг учун ёш авлодни шу руҳда тарбиялаш ва таълим бериш каби муҳим вазифа турибди.

Тарихдан маълумки, болаларга ахлоқ-одоб илминини бериш билан бирга иқтисодий масалаларнинг оддий шаклларида, шунингдек давлат юритиш сирларидан ҳам сабоқ берилган. Аждодларимизнинг шу анъаналарини, тажрибаларини ҳозирги кунда қўллаш фойдадан холи бўлмайди, деб ўйлаймиз.

Бу иш қўғирчоқни тоза сақлаш ва синдирмаслик, қолаверса, уни кичик укаларига ҳам қолдиришни ўргатишдан бошланади. Мактабда эса китобларни озода тутиш ва уларни йиртмай ўзидан сўнг келаётган ўқувчи укаларига яхши ҳолида етказиш малакаларини тарбиялаш зарур. Қийим-кечакларни йиртмай, озода сақлаш ўргатилади ва ўша қийимларни токи укалари кия билсинлар. Бу йўллар орқали иқтисод қилишнинг дастлабки кўникмалари ҳосил қилинади. Кейинчалик мураккаброқ таълим-тарбия жараёнларига ўтилади. «Одобнома», иқтисод билан боғлиқ фанлар дарсларида она бюджет

тини — жамғармасини тежамкорлик билан ишлатиш сирларин, кирим ва чиқим фарқига етиб, мол-мулкни кўпроқ иқтисод қилиш ва шу усуллар билан онлани қашшоқ аҳволга тушириб қўймаслик илмидан сабоқ берилади. Бу усул ёш авлоднинг иқтисодиёт масалаларининг чуқурроқ ва осон ўргатишга имкон яратади.

Олий ўқув юртларида зикр қилинган иқтисодиётнинг оила, мактаб, маҳалла билан боглик муаммоларини ҳақидаги тушунчалар янада ривожлантирилиб, чуқурлаштирилиб, давлат миқёсидаги билимлар даражасига кўтарилади. Шу аснода иқтисодиётнинг сиёсатга, турли мафкураларга мутеъ, тобе бўлиши халқ хўжалигининг ривожлантириш кушандаси эканидан назарий билимлар берилади. Махсус ихтисослашган иқтисодиёт куллиётларида, олий ўқув юртларида эса қўйилган мақсадли илмининг кенгроқ ва янада чуқурроқ ўзлаштирилишига, давлат ишларининг бошқаришга лаёқатли ходимлар тайёрлашга аҳамият берилади.

Учинчидан, юқорида қўйилган масала ва муаммоларнинг ҳал этиши учун бунда мустақилликдан дорхона, ўқув қўлланмаларин, иқтисод одобин бўйича китоблар етарли эмас. Олимлар, тарбияшунос мутахассислар, нашриётлар олдида рўзгор иқтисодининг, жамоа хўжаликларино корхона, муассаса ва ташкилотлар иқтисодининг ва қолаверса, давлат иқтисодиётининг юритиш, бошқариш бўйича тадқиқот ишларин билан шуғулланиш вазифаларин туради. Нашриётлар эса бундай китобларин чоп этиб, кенг халқ оmmasига тақдим этишларин зарур. Ана шундагини иқтисодиётнинг сиёсатдан ва турли мафкуралардан устуворлигини ҳақидаги тушунчаларин кенгайтириш ишига амалий ҳисса қўшилади.

Хулоса қилиб айтганда, тарбияшунослик фани иқтисодиётнинг сиёсат ва ҳар хил мафкуралардан устун туришининг педагогик жиҳатдан ўрганишини, таҳлил қилишини ва бу соҳадаги буюк бурилишларини ёшлар онинга сингдиришига ёрдам беришини мақсадга мувофиқдир.

3- §. Давлатнинг бош ислохотчилик роли ва бу жараёнда тарбиянинг ўрни

Иқтисодий ва бошқа масалаларини ислох қилишини ким амалга ошириши керак, деган муаммо ҳар бир мустақил бўлиб чиққан ва истиқлолга эришган давлат олдида турган. Айрим бир гуруҳ олимларини, айрим партия

ташкилотларимни ёки халқ ҳаракати уюшмаларими — қўйиб берилса, ҳар ким ўзинча ўз мақсади ва манфаати учун турлича томонга тортаверади.

Илгари сурилаётган ғоянинг тушунарли бўлиши ва бу борада тарбиянинг тутган ўрнини белгилаб олиш учун оддийроқ масалаларни — ҳаёт ва турмуш тажрибаларини таҳлил қилиб кўрайлик. Зотан, оддийдан мураккабга ўтиш педагогика фанининг асосий принципларидан биридир.

Ўзбек oilаларининг ҳар бирида камида 3—4 нафар фарзанд бўлади. Бундан келиб чиқадикки, ўзбек oilалари катта, уни иқтисодий жиҳатдан таъминлаш, маданий-манший шароитини яхшилаш, бу борада муайян ҳулосаларга келиш, уларни бажариш онла раҳбарининг зиммасига тушади. Oilа раҳбари — ота ва онадир. Уй-рўзгор моддий жиҳатдан ота-она тadbиркорлиги туфайли таъминланади. Тўғри, каттароқ фарзандлар ва келинлар ҳам топиб-тутиши мумкин.

Бироқ oilада моддий таъминот, сарф-харажат ва шу каби нарсаларни ҳар ким ўзинча ҳар томонга торта берса, бу рўзгорнинг бири икки бўлмайди ва у қашшоқликка юз тутади. Демак, фарзандлар ва бошқа oilа аъзоларининг фикр ва мулоҳазалари, маслаҳатлари ўрганилган ҳолда oilа бошқарилади.

Таъкидланган шу ишлар болаларнинг кўз ўнгиде ҳар кунини намоён бўлади. Болалар oilанинг барча ишларида ота-она хатти-ҳаракатини, тadbирларини, уларнинг бирор қарорга келишларини ва ўша нарсаларни амалга оширишларини кузатиб борадилар. Баъзан уй-рўзгор тебратинида йўл қўйилган хато ва камчиликларни ҳам, асосан ота-оналар тўғрилайдилар, ислоҳ қиладилар. Шунингдек, oilада бош ислоҳотчи ота-она экани болалар онгига сингиб боради.

Буюк ва катта oilа — давлат бошқаруви ҳам бироз кичик oilа бошқарувиға ўхшаб кетади. Лекин масалалар, муаммолар кўламин беқиёс кенг ва мураккабдир. Уни иқтисодий жиҳатдан таъминлаш, халқнинг фаровонлигини тобора ошира бориш жуда оғир. Шунинг учун давлат бошқарувининг деярли барча соҳаларини қўлга олиши ва уларни маҳкам ушлаб, тобора мустаҳкамлаб, такомиллаштириб бориши зарур.

Бу тўғрида Президентимиз И. А. Каримов жуда яхши таълимот беради: «Ўтиш даврида давлат жиловни қўлдан бермаслиги керак. Шундагина у давлат бўла

олади. Жилво қўлдан кетган жойларда аҳвол қандай аянчли эканини ҳаммамиз кўриб турибмиз»¹. Бир уй-оиланинг эгаси бўлгани каби мамлакатнинг ҳам эгаси бўлиши лозим. Ўзбекистоннинг эгаси — Ўзбекистон давлати. Уй-оилани унинг эгаси — ота-она бошқаради, мамлакатни эса — давлат бошлиғи.

Маълумки, СССР тарқалиб кетгандан кейин Русия ҳам айрим давлат бўлди. У ерда дастлабки йилларда иқтисодиёт бўйича парокандалик ҳодисалари рўй берди. Бир гуруҳ олимлар «500 кун» деган иқтисодиёт дастурини ишлаб чиқишди. Бироқ Русияда қанча-қанча бойликлар мерос қолганига, технологиянинг нақадар юксаклигига ва бошқа имкониятларнинг устуворлигига қарамай, унинг иқтисодий жиҳатдан қандай бир аҳволга тушиб қолгани барчага аён. Ўша пайтда бошқарув жиловни давлат қўлидан кетганини барча билади. Давлат ва ҳокимият ички мафкуравий курашлар, мансаб ва амал учун олишувлар ва бошқа турли сиёсий жанглар билан банд бўлиб қолди. Бу, шубҳасиз, давлат иқтисодиётига жуда катта салбий таъсир кўрсатди.

Бизнинг Ўзбекистонда ҳам дастлаб шунга ўхшаш айрим воқеалар рўй берганини таи олишимиз керак. Бироқ давлат тўғри ва оқилона йўлдан бориб, унга ўз вақтида барҳам берди. Бутун жиловни ўз қўлига олди. Шундай бўлиши зарур эди. Бу давр, шарт-шароит тақозоси бўлиб, унинг илдизи узоқ-узоқ тарихий даврларга бориб тақалади.

Тарихга назар ташлаб, давлат бошқариш одобини, салтанатни ушлаб туриш йўл-йўриқларини таҳлил қилиб кўрсак, хоразмшоҳлар, ғазнавийлар, шайбонийлар, теурийларнинг бу борадаги тузуклари ибратлидир. Умуман олганда, ўзбек халқи давлат идора қилиш усулларини жуда яхши билган ва бошқа мамлакатларга ўрнак бўлган. Демак, бу борада, яъни давлат ва салтанатни идора қилишда ўзбек халқи етарли даражада тажриба ва малакаларга эгадир.

Янги мустақилликка эришган давлатимиз ўша ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган тажрибаларга, аждодларимиз анъаналарига, урф-одатларимизга, маданий-маърифий ёдгорликларга суянган ҳолда иш олиб

¹ Қаримов Н. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 271-бет.

боряпти. Иқтисодий ва соғломлаштириш — ислохотлар соҳасида ҳам шу анъаналарга суянгани аён.

Аждодларимиз биринчи навбатда халқ фаровонлиги, мамлакат ободлиги ва озодлиги, салтанат равнақиға асосий эътиборни қаратганлар. Президентимиз И. А. Каримов олиб бораётган сиёсат ҳам шу анъаналарга мос келади. Чунончи, у ёзади: «Маълумки, бозор иқтисодиётига ўтишда халқнинг туб манфаатларини кўзлаб, энг устувор ва энг муҳим йўналишларни давлатнинг ўзи танлаб олиб, уларни амалга оширишда унинг ўзи етакчилик қилади»¹.

Албатта, шу ўринда халқнинг ҳалол меҳнати, ишбилармонлар, тадбиркорлар, ижодкор ходимлар, халқпарвар, миллатпарвар ва ватанпарварларнинг фидойилиги, жонкуярлиги муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, тили бир, дини бир қўшни давлатларнинг ҳамжиҳатлиги, қўлни-қўлга бериб, фақат олға интилишлари иқтисодий ислохот жараёнини фаоллаштиради, яхши натижаларни қўлга киритишда асосий ролни ўйнайди.

Бу борада И. А. Каримовнинг қуйидаги ўнгитлари салмоқлидир. «Шахсан мен ўзим қилган ишларимизни Турон заминида, Туркистон заминида яшаётган халқларнинг азалий интилишларига ва талабларига жавоб берадиган ажойиб илк қадамлар деб биламан.

Қимки ўзини шу муқаддас заминнинг асл фарзанди деб билса, шу ерда яшаётган, оғир синов дамларида бир-бирига елкадош, ҳамдард бўлиб келган, томири ва тақдирини муштарак халқларимизни ўзаро бирлаштиришда бор куч-қувватини аямаслиги керак, деб ўйлайман»². Президентимиз шу сўзларида Туркистон, яъни Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Туркманистон ва Тожикистон ҳудудида яшаётган халқлар ўзаро бирлашиш учун қадам қўйишларига урғу берапти. Бирликда ҳикмат кўп.

Бу ўринда юртбошимиз қайта-қайта такрорлаб алоҳида таъкидлаётган қадриятларимиз, бошқарув анъаналарини тиклаш тўғрисидаги фикрларини эслаш керак. Зеро, шунда иқтисодий ислохотида ва бошқа айрим масалаларда давлатнинг ислохотчилик ролни ва унинг

¹ Ушаасар, 271-бет.

² Каримов И. А. Йўлимиз — мустақил давлатчилик ва тараққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 31-бет.

келажакдаги самараси аён бўлади. Шунингдек, қадимий Туркистон заминида истиқомат қилаётган халқларнинг бир-биринга яқинлашуви, бирлашиши, ҳамкорлиги натижасида давлатларимиз иқтисодийнинг нақадар катта кучқудрат касб этишига ишонч ҳосил қиламиз.

Давлат қандай ёки қайси сиёсатни илгари суришидан қатъи назар, у халқ қоринни тўйгазишни биринчи ўринга қўйиши зарур. Чунки қорни оч кишига ниманидир қайси маъно ва мазмунда, қай бир шаклда айтишингиздан қатъи назар, уни эшитгиси ҳам, билгиси ҳам келмайди. Шу маънода И. А. Каримов тоғиб айтган: «Биринчи тамойилimizда аввал — иқтисод, кейин — сиёсат деган шнорни олға сурдик. Хўш, нега шу принципни танладик? Нега шу тамойил бошқа шнорлардан, бошқа тамойиллардан инсбатан устунроқ деб тан олинди?»

Бунинг маъноси жуда теран, азиз дўстлар.

Халқимизда «аввал — таом, кейин — калом» деган ҳикмат бор. Яъники, аввал одамларнинг қоринни тўйдир, бола-чақасининг ҳаётини таъмин этиб бер, анд ундан кейин сиёсатининг гашир! Хавоий гап билан одамларни алдаб бўлмайди. Халққа изчил ва аниқ иқтисодий дастур керак! Шундай изчил ва аниқ дастур давлат томонидан яратилиши мумкин. Чунки у бир бутун халқни ўйлайди, у ҳақда қайгуради. Аллақандай гуруҳлар ёхуд фирқа ташкилотлари ва шу кабиларга ўхшаб, фақат ўз тарафдорларининг гамини смайди. Бошқача айтганда, давлат ўзи бошқараётган мамлакат ва унда истиқомат қилаётган халқнинг фаровонлиги учун курашади, у ҳақда гамхўрлик қиладн.

Давлат иқтисодий ислоҳотлар ўтказиш жараёнида қишлоқларда хўжалик юритиш, қишлоқ хўжалигида банд бўлган деҳқонларнинг бой-бадавлат турмуш кечириши, мамлакатда озик-овқат муаммосини бутунлай узила-кесил ҳал қилиш, табиий бойликларни тўла ишга солиш, мамлакатни нефть ва бошқа энергетика ресурслари билан таъминлаш, бутун соҳада хорижий сармояларни жалб этиш, оғир ва енгил саноатни қайта қуриш ва тиклаш, чет элларга тайёр маҳсулотлар чиқариш, чет эл технологиясини мамлакатга олиб келиш, тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчи қўшма корхоналар барно

¹ Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 270-бет.

этиш, мутахассис ходимлар тайёрлаш мақсадида хорижий мамлакатларга талабалар ва аспирантларни ўқиш ва малака оширишга йўллаш, барча соҳаларда давлатлараро, корхоналараро, илмий муассасалараро тажрибалар алмашиш ишларини тўғри йўлга қўйиш ва шу каби масалаларни ҳал қилишда бош-қош бўлмоқда. Бу давлат иқтисодийнинг ривожланишига самарали таъсир кўрсатаётгани сезила бошлади.

Давлат соф фойда олиш йўлларини излаб топиш имкониятига кўпроқ эга. Шу сабабдан ҳам «Бош ислохотчи — давлат» бўлгани тараққиёт учун самаралироқ муваффақиятлар бошлаб келади. «Хазинада олтинни бекор сақлаб туриш мутлақо нотўғри сиёсат экан. Бу олтин ҳам ишлаб туриши керак. Хазинамиз катта, деб гердайнб ўтириш мутлақо нотўғри. Ҳозирги замонда бу номақбул иш. Ҳар қандай пул эртага ўзига қўшимча пул олиб келиши керак. Биз шу сиёсатни секин-аста ўзлаштириб оляпмиз. Катта-катта банкларда олтинимизни валютага алмаштириб, қўшимча маблағ топаяпмиз. Мен яна такрор айтаманки, биз ҳеч кимдан қарздор эмасмиз. Биронта муддати ўтказиб юборилган ёки қайтарилмаган қарзимиз йўқ. Шунинг учун биз бошимизни бемалол, адл кўтариб қарашимиз мумкин. Мустақил сиёсат олиб боришимиз мумкин. Ҳеч кимнинг олдида Худо бизларни муҳтож қилмасин»¹.

Катта пулнинг ёки олтиннинг сандиқда ётганидан не фойда! У нон бўлмасаки, еб қорин тўйғазилса! У кийим бўлмасаки, кийиб юрилса! Бундай ҳолатда унинг оддий тош ёхуд металлдан фарқи йўқ. Агар у халқ хўжалиги учун хизмат қилсагина, унинг қиммати билинади. И. А. Каримов сўзларининг пурҳикматлиги ва донолиги ҳам ана шунда.

Қолаверса, ақлли киши бировдан қарз олмайди. Худди шунингдек, давлат ҳам имкони борича бошқа давлатдан пул қарз олмаслиги керак. Олишнинг бериши бор, дейди доно халқимиз. Қарз кўпинча устама пул бериш ҳисобига олинади. Бу, бизнингча, фойдадан кўра зиён келтириши мумкин. Биз бу ерда иқтисодий ва маънавий зиён тўғрисида гапиряпмиз.

Давлатимиз мустақилликка эришган дастлабки ойларда сиёсий, иқтисодий ва маънавий жиҳатдан турли

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 48—49-бетлар.

савиядаги муҳокамалар бўлиб турарди. Баъзи сафсата-бозларнинг, шуҳратпараст ва амалпарастларнинг минбардан туриб, «халқ иқтисодини зудлик билан яхшилаш керак, бунинг учун дўст давлатлардан қарз олиб туриш лозим» деган илмий ва амалий жиҳатдан яроқсиз фикрларини кўп эшитганмиз. Бугун ўша гапларнинг халққа яхши кўриниш ва текин шон-шуҳрат учун айтилганини яққол билиб турибмиз. Агар улар яна бир хато ёки камчиликни сезиб қолсалар, минбарга чиқишга тайёр эканлигини биламиз. Бу хусусда Президентимиз И. А. Каримов топиб айтган: «Ўзини янги сиёсат тарафдори деб кўрсатиб, истиқлол ва мустақиллик ҳақида олижаноб гапларни сайраб юрган сохта ватанпарварлар ҳам ораимизда оз эмас. Улар ҳозир пайт пойлаб турибди, агар вазият сал ўзгарса, қийинчиликлар сал ошиб кетса, бир думалаб янги тузум рақибларига айланиб қолишлари ҳеч гап эмас. «Мен айтган эдим, огоҳлантириб қўйган эдим, менинг гапим рост чиқди»,— деб минбарларга сапчиб чиқишга тайёргарлик кўраётганлар ҳам бор. Бунақанги икки юзламангилардан шунда сўзай. Бу элишимиз керак!».

Тасаввуф ақидаси ва тили билан айганда, бундай икки юзламанчи, икки қора ва юзи қаролардан Худо асарини. «Бош ислоҳотчи—давлат» деганда, демак, ҳикмат кўп экан. Мафкураани, маданий-маърифий қарашларини ислоҳ қилишда ҳам давлатнинг ўзи ислоҳотчи бўлгани афзал экан.

Юқорида давлатнинг бош ислоҳотчилик роли ҳақида фикр юритиш давомида унинг тарбиявий томонларига ҳам ургу берган эдик. Зотан, аждодларимизнинг давлатчилик ва иқтисодиёт, давлат ва салтанатнинг етакчилик роли ҳақида қолдирган китоблари, рисоалари, асарлари ва доно фикрлари нафақат тарихий далил сифатида, балки ҳозирги янги иқтисодиёт тизимига ўтиш даврида педагогик жиҳатдан ҳам муҳим ўрнини эгаллайди. Чунки, улар бугунги кунда сабоқ бериш, насихат қилиш, таълим-тарбия манбаи ролини ўтаяпти.

Биз тарих сабоқлари, тарих тажрибалари деган ибораларни кўп ишлатамиз. Шунинг ўзи, авваламбор тарих илми, қолаверса, педагогик илмдир, тарбиявий ибратдир, таълимий намунадир. Бироқ ўша сабоқлар, тарихий-педагогик илмлар, тарбиявий ибрат ва намуналар тарбия-

¹ Ўша асар, 40-бет.

шунослик нуқтан назардан чуқур тадқиқ этилмаган. Демак, уларни педагогик жиҳатдан махсус тадқиқ этишни ва ўша тадқиқотларни нашр этишни давр талаб қилмоқда.

Шунингдек, Президентимиз И. А. Қаримовнинг иқтисодиёт ҳақидаги, давлатнинг бош ислохотчилик роли тўғрисидаги доно фикр ва мулоҳазаларини педагогик жиҳатдан таҳлил ва тадқиқ этиш ҳозирги кун ва келажак учун муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки яратилажак шу педагогик руҳдаги тадқиқотлар ёшларни янги мустақиллик иқтисодиёти талаблари асосида тарбиялашда қўлланма ва йўлланма вазифасини ўташи мумкин.

Яна бир нарса. Мустақиллик тарафдориман деб, эскиликни, мутеълик, боқимандалик даврини қўмсаётганлар, икки юзламачи ичи қоралар тўғрисида фикр юритдик. Уларнинг «назария»си билан давлат олиб бораётган ҳозирги сиёсатни тарбиявий ва иқтисодий жиҳатдан қиёсий ўрганиб, ҳосил бўлган фикрлар мажмуаси халқ оmmasига ва ёшларга етказилса, унинг тарбиявий аҳамияти салмоқли бўларди.

Хулоса қилиб айтганда, давлатнинг бош ислохотчилик ролин ва унинг республикада амалга оширилаётган халқчил демократик ўзгаришлар, ислохотларнинг доимий ва изчил ташаббускори эканини тушунтиришда таълим-тарбиянинг белгили ўрни ва роли бор, албатта.

4- §. Қонун устуворлиги — фуқаролар онгидаги эски тушунчаларни бартараф этишнинг педагогик негизи

«18-модда. Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар»

(«Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси»дан).

Маълумки, ўтмишда фикҳ илми устувор бўлиб келган. Ислом дини барқарор мамлакатларда ҳозир ҳам шу анъана давом этиб келмоқда. Фикҳ илми асосан

Қуръони карим ва Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларига асосланади. Шу муқаддас китобларда бандалар ҳақ-ҳуқуқи ва адолатга асосий эътибор қилинади, адолат шу муқаддас китоблардаги қонун-оятлар билан ҳимоя этилади ва уларга тўла амал қилинади.

Чунончи, Қуръони каримнинг Нисо сурасидаги 58-оятда «одамлар орасида... адолат билан ҳукм қилишга буюр»илса, шу суранинг 135-оятда шундай дейилади: «135. Эй мўминлар, адолат билан тургувчи ҳамда ўзларининг ёки ота-она ва қариндош-уруғларининг зарарига бўлса-да, Оллоҳ учун тўғри гувоҳлик берувчи бўлинглар! У (яъни гувоҳлик берувчи) бой бўладими, камбағал бўладими, ҳар иккисига ҳам Оллоҳнинг Ҳзи (сизлардан кўра) яқинроқдир. Бас, адолат қилмасдан нафси ҳавога эргашиб кетманглар. Агар тилларингни буриб (нотўғри гувоҳлик берсанглар) ёки (гувоҳлик беришдан) бош тортсанглар, албатта Оллоҳ қилаётган амалларингиздан хабардор бўлган зотдир»¹.

«...Ўзларининг ёки ота-она ва қариндош-уруғларининг зарарига бўлса-да тўғри гувоҳлик берувчи бўлинглар» ибораси қонун олдиди барча тегилир, деган маънони англатади. Зотан, «Тенглик ҳукм сурган жойда сотқин, алдамчи эҳтирослар, гам-гусса бўлмайди»². Қарерда қонун-қондалар бузилса, адолатсизликка юз тутилса, ўша жойда тартиб-нитизом бўлмайди. Бу тўғрида қомусий аллома Аз-Замахшарий шундай сабоқ беради: «Бирор мамлакат (ҳокимият) ишларининг орқага кетилишига сабаб — вабо кўн бўлиб, тузуқларни тартибларининг сусайишидандир»³.

Юқориди келтирилган далиллар, фикр ва мулоҳазалар билан яқингача ҳукм суриб келган «қизил империя»нинг қонунчилик сиёсатини солиштириб кўрайлик. Зеро, бу ҳозир мустақил давлатимиз томонидан олиб борилган сиёсатни халқ онига ва ёшлар руҳига сингдиришда катта тарбиявий аҳамият касб этади, деган умиддамиз. Шўро тузуми даврида қанча-қанча кишиларнинг адолатсиз равишда пешаналарига «халқ душмани»,

¹ Қуръони карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. «Чўлпон», Тошкент, 1992, 68-бет.

² Абу Райҳон Беруний. Тарихчалар («Жавоҳирот китобидан»). Тошкент, «Мерос», 1991, 38-бет.

³ Маҳмуд аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва таржимон Убайдулла Уватов), Тошкент, «Қамалак», 1992, 51-бет.

«пантуркист», «миллатчи» каби тамғалар босилиб, уларнинг қамалиб ва отилиб кетганини яхши биламиз. Бу фикримиз 37- ва 50- йилларнинг даҳшатли ва ваҳимали воқеаларига ишорадир.

Бундай разилликлар ҳар дақиқа ва ҳар қадамда учраб турди. Тўғри сўз, адолатли, ҳақиқатчи ходимларга ифвою тухмат ва фитналар уюштирилиб, улар ёки халқ ўртасида обрўси поймол қилиниб, бадном қилинди ёки ҳеч қандай ҳужжатга қайд қилинмасдан вақтинча (қўрқитиб қўйиш мақсадида) ҳибсга олиш ёки сохта ҳужжатлар ва гувоҳлар йиғиб, қамаб юбориш ҳолатлари узлуксиз давом этганига ўзимиз гувоҳмиз.

Мансаб ва амал курсиларига фақат компартия аъзолари ўтказиларди. Уларнинг тадбиркорлиги, ташаббускорлиги, ишбилармонлиги, адолатпарварлиги аксарият ҳолларда эътиборга олинмасди. Айниқса, «оға»ларининг гапларини икки қилмаса, донмо лаббай деб турсалар бас эди.

Юқорида таъкидлаганимиздек, истеъдодли ва иқтидорли ходимлар жанжалкаш ва ифвогарга (адолат ва ҳақиқатни ҳимоя қилиб ёзган хат ҳамда таклифлари, мажлисларда айтган фикрларини бузиб кўрсатиб), хотинбозга, ароқхўрга ва шу кабиларга чиқарилди. Хуллас, улар бутунлай обрўсизлантирилиб, юқорига кўтарилмаслик даражасига олиб бориб қўйилди, қувғин қилинди.

Шўро тузумининг бу иш услуби халқда мавжуд қонунларга ишонмаслик, улардан нафратланиш кайфиятларини вужудга келтирди. Бу ўша тузумнинг, мавжуд давлатнинг инқирозга юз туттишидан, емирила боришида нишона эди. Натижада мамлакатда қонунни менсимайдиган бузғунчилар, ўғри-каллакесарлар, порахўрлар, товламачилар, лаганбардорлар, ахлоқ-одобсизлар, манқуртлар, қўрқоқлар, қотиллар ва шу каби жиноятчилар шу даражада кўпайиб кетдики, уларни бошқариш, тартибга солиш имкони бўлмай қолди. Чунки уларнинг илдизлари марказга бориб тақаларди. Шу билан ўша жиноятчиларга, қонунбузарларга жазо чораларини қўлаш мумкин эмас эди. Умуман олганда, қонун ҳамма учун баб-баравар қўлланмасди. Ҳимояси, тиргаги бор одамлар, қандай жиноят таркибининг содир қилишларидан қатъи назар, жазолардан осонгина қутулиб қолишарди.

Шунингдек, миллий республикаларда миллий тарбия

анъаналари издан чиқди, меҳр-оқибат, диёнат деярли йўқолди, миллий қадриятлар илдизлари чириб кетди. Тарбиядаги бу каби иллат асоратларини йўқотиш қийин бўляпти. Чунки бу иллатларга одамлар кўникиб қолишган, қонларига сингиб кетган. Шунинг учун мустақил давлатимиз одамларни янги ислоҳот қонунлари руҳида тарбиялашда жуда катта қийинчиликларга дуч келиб турибди.

Бу хусусда буюк аллома Носируддин Бурҳонуддин Рабғўзий шундай дейди: «Айтмишлар: «Ақл қилгон кофир бирла мулк боқий қолур, зулм қилгон мўъмин бирла мулк боқий қолмас. Қамо қила: «Ал-мулку йабқо би ал-адли маъа ал-куфри ва ло йабқо биалжури маъа ал-имани». Яъни, ҳамчунонки, дебдурлар: «Давлат адолат билан қоим бўлади, агарчи дорул куфр бўлса ҳам ва давлат жабру зулм билан ҳеч қачон боқий қолмайди, агарчи имонлик одам қўлида бўлса ҳам»¹.

Чиндан ҳам бизнинг аجدодларимиз давлат юритишда қонунчиликка қатъий амал қилганлар. Бошқача айтганда, қонун олдида бой ҳам, камбағал ҳам, амалдор ҳам, оддий фуқаро ҳам тенг оулган. Февририанининг далили сифатида Амир Темурнинг иккита тузугига эътибор беринг: «Золимлардан мазлумлар ҳаққини олдим. Золимлар етказган ашъвий ва жисмоний зарарларни неботлаганимдан кейин, уларни шарнатга мувофиқ одамлар ўртасида муҳокама қилдим ва бир гуноҳкорнинг ўрнига бошқасига жабр-зулм ўтказмадим», «Ҳокимлар, сийоҳ ва раиятдан қайси бирининг халққа жабр-зулм етказганини эшитсам, уларга инсбатан дарҳол адолату инсоф юзасидан чора кўрдим»².

«...Уларни шарнатга мувофиқ одамлар ўртасида муҳокама қилдим» жумласида ҳозирги очиқ суд қилиш маъноси мавжуд. Амир Темур «...бир гуноҳкорнинг ўрнига бошқасига жабр-зулм ўтказмадим» дер экан, адолатли ҳукмга, шунингдек, бирор жиноятчининг жиноий хатти-ҳаракатини бошқа бегуноҳга тўнкамаслик ва юк-ламасликка ишора қиляпти. У шу тузукларни ёзиб қолдирар экан, келажакда давлат ва салтанатни бошқарув-

¹ Носируддин Бурҳонуддин Рабғўзий. Қиссаи Рабғўзий, 1- китоб, Тошкент, «Ёзувчи», 1990, 62- бет.

² Темур тузуклари. (Профессор Б. Аҳмедов таҳрири остида.) Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991, 54—56- бетлар.

чи фарзандларига, авлодларига доимо қонун асосида иш тутишларини насихат қиляпти ва шундай адолатли бўлишга ундаяпти.

Умуман олганда, қонун ҳамма учун тенглиги билан обрўлидир ва шундагина унинг тарбиявий аҳамияти катта бўлади. Шундагина унга барча итоат этади. Билъакс, шўро тузуми давридагидек иллатлар давом этаверади.

Баъзан шундай воқеа ва ҳодисалар ҳозирги мустақиллик даврида ҳам учраб туради. Битта мисолга мурожаат этайлик. Тошкент вилояти Урта Чирчиқ туманидаги мактаблардан бирида шўро тузуми давридаги буйруқбозлик, фуқароларни ва мавжуд қонунларни менсимаслик, қолаверса, гуруҳбозлик каби эски сарқитлар асосида иш тутишган.

Ташаббускор, ўз ўқитувчилик касбининг моҳираси ва лекин «бетга чопар» муаллима мактаб директоринга ёқмай қолган. Директор илгари фақат қишлоқ хўжалиги, қишлоқ кенгаши идораларида ишлаб келган. У «бетга чопар»ларни, тўғри сўзларни, ташаббускорларни ёқтирмасди, бироқ бир гапини икки қилмайдиганларни хуш кўрарди. Директор ҳалиги «бетга чопар» муаллимадан қутулиш йўлларини излаган, атрофига ўз лаганбардорларини йиғиб, унинг устидан турли жойларга шикоят ёздирган. У ҳатто ўқувчиларни ҳам ўша муаллима устидан шикоят аризаси ёзишга ундаган ва мақсадига эришган: Хуллас, директор шу каби қинғир йўллар орқали ўша муаллимани ишдан четлаштирган. Текширишда аниқланишича, ҳалиги ташаббускор муаллима ишдан ғайри қонуний равишда бўшатилган.

Бир нарса ажабланарлики, директор муаллимани ишдан бўшатиш тўғрисидаги ҳалиги буйруғини буйруқлар дафтарига ҳам қайд этмаган. Қолаверса, у муаллимага қўйган айбларини исботлай олмаган ва қонун бўйича касаба уюшмаси қўмитасининг розилигини олмаган. Директордан «Нега бу муаллимани ишдан четлаштирдингиз» деб сўралса, у «ишдан бўшатган эмасман» деб жавоб қилди.

«Ундай бўлса, унинг қўлида сизнинг имзонингиз қўйилган буйруқ қаердан пайдо бўлиб қолди» деб суриштирилганда, директор «қўрқитиб қўйиш учун ёзиб бергандим» дейди.

«Ёлғон буйруқдан сўнг...» сарлавҳали танқидий мақола рўзномада эълон қилингандан кейингина ҳалиги

муаллима ишига қайта тикланди, мажбурий прогуллар учун пул-маблағлари ундириб берилди.

Бу воқеа 1993 йилда содир бўлган эди.

Аввалига ўша муаллима аёл давлат қонунчилигидан бутунлай хафа бўлиб юрди. Адолат қарор топганидан кейин эса, у қонуннинг устувор эканига ишонди.

Худди шу воқеани билгандай Президентимиз И. А. Каримов ёзди: «Яна такрорлаб айтман: давлат давлатлигини қилмоқчи бўлса, фуқарони ўз паноҳига олиши зарур...

...Хотиржам одамгина унумли меҳнат қила билади. Бошқача айтганда, давлат ҳар бир фуқаросини ҳимоя этиши, унга ҳуқуқий ёрдам бериши керак.

Учинчи тамойилнинг, яъники, қонун устуворлигининг маъни ва маъноси ҳам ана шунда. Қонун олдида барча баробар. Мамлакат қонунларига жами фуқаро — ёшидан, мансабидан, миллати, ирқи ва динидан қатъи назар — барча баробар бўйсунмоғи фарз¹. Яна И. А. Каримов сўзлари билан айтганда, қонун қоғозда қолиб кетса, жамият асло равнақ топмайди, қонун амалда бўлиши лозим.

Биз юқорида фуқаролик ишлари бўйича қонунбузарлик хусусида фикр ва мулоҳазаларимиз билан ўртоқлашдик. Маълумки, халқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича бажариллини шарт бўлган амалдаги қонунлар мавжуд. Уларнинг бирортаси бузилса: биринчидан, давлат ўтказаятган ислохотларга элп етади, иккинчидан, ишлаб чиқариш равнақига салбий таъсир этади, учинчидан, фуқаролар, корхоналар, ташкилот ёхуд муассасалар, ташаббускорлар ёхуд тadbиркорлар, ишбилармонлар катта талафот кўрадилар, тўртинчидан, мустақиллик тарбиясига путур етади ва шу кабилар.

Шунинг учун Президентимиз янги Конституция ҳақида фикр юритиб, дейди: «Янги Конституциямизнинг энг муҳим моҳияти шундан иборатки, унда «Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ҳамда фуқаролар олдида масъулдирлар» дейилган, яъни, фуқаролар манфаатининг устунлиги қонуний равншда мустаҳкамланган ва кафолатланган»².

¹ Каримов И. А. Биздан овоз ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 271—272-бетлар.

² Каримов И. А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1993, 8-бет.

Фуқаролар манфаати ва ҳуқуқи устун равишда кафолатланса ва бунга амалда аҳамият берилиб, унинг ижроси таъминланса, бу халқ оммасининг жўшқин меҳнатини, мустақилликни мустаҳкамлаш ишларидаги фаоллигини тўла таъминлайди. Биз қураётган ҳуқуқий демократик давлатнинг асосий вазифаси ҳам ана шудир. Зотан, «Ўзбекистон мустақиллигини эълон қилиб, ўзининг маънавий қадриятларини ва ақлий салоҳиятини тиклаш, иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда туб ўзгаришлар, ижтимоий ҳимояни кўзда тутган ҳуқуқий демократик давлат пойдеворини қуриш даврига қадам қўйди»¹.

Шу ўринда бир нарсани алоҳида уқтириш керакки, ҳозирги кунгача қабул қилинган ва қабул қилинадиган қарор ва қонунлар миллий давлатчиликни вужудга келтириш, бозор иқтисодиётини ривожлантириш ва бу борадаги ислоҳотларни тезлаштириш учун астойдил хизмат қилишлари зарур. Билъакс, улар мутлақо яроқсиздирлар.

Ўзбекистон Республикасининг Асосий қомусий қонунлар мажмуаси — Конституция билан яқиндан танишсак ва уни чуқур таҳлил қилиб кўрсак, унда ўтмишда—боболаримиз яшаган даврларда шаклланган шарқона миллий тафаккур, муқаддас исломона қадриятлар, наслардан наслларга мерос бўлиб келган адолат, ҳақиқат, иймон, эътиқод, виждон, меҳр-оқибат, ўзбекона ор-номус ва шу каби миллий ахлоқий анъаналарнинг ўз ифодасини топганига гувоҳ бўламиз. Қолаверса, жаҳонда энг тараққий этган Америка Қўшма Штатлари, Япония, Германия, Франция, Италия сингари давлатларнинг тажрибаларидан ижодий фойдаланилгани шундоқ сезилиб турибди. Зотан, бу нарса жуда муҳим эди.

Табийки, халқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича чиқарилган ва чиқариладиган қонунлар буюк Қомусимиз асосига қурилган ва қурилади. Демак, бошқа қонунларда ҳам ўзбек халқининг миллий ўзига хослиги акс этиши турган гап.

Конституция ва бошқа қонунларда нима кафолатланган бўлса, улар халқни, шунингдек, ёш авлодни шу руҳда тарбиялашга қодирдир. Конституциянинг маъно ва мазмуни тарбиянинг қуйидаги ва шу каби йўналишларида қўлланма сифатида хизмат қилиши шубҳасиз:

— ҳур фикрлилик;

¹ Уша асар, 15-бет.

- миллий ифтихор;
- миллий қадриятларга ҳурмат;
- эркинлик ва озодлик;
- инсонпарварлик;
- ватанпарварлик;
- биродарлик ва ҳамкорлик;
- илмга меҳр-муҳаббат;
- иймон ва эътиқод;
- ҳалоллик;
- ахлоқий поклик;
- маданий меросга ҳурмат;
- адолатпарварлик ва одиллик;
- меҳнатсеварлик;
- байналмилаллик;
- ижодкорлик ва ташаббускорлик;
- тadbиркорлик ва ишбилармонлик;
- қонунга инсбатан итоаткорлик;
- мустақиллиқни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш
қояларига садоқат;
- мусулмон динига ҳурмат;
- Президент ва давлатни қадрлаш.

Мустақиллик тарбиясининг шу йўналиш ва соҳалари — миллий ахлоқ-одобнинг таркибий қисмидир. Шунингдек, улар мустақиллик тарбиясининг асосии ташкил қилади. Зикр қилинган педагогик асослар халқ хўжалигининг барча соҳаларини ривожлантиришда, халқни тарбиялашда муҳим роль ўйнаши табиий ҳолдир.

Хулоса қилиб шунини айтиш мумкинки, мустақил мамлакатимизда қонунлар устуворлиги бизнинг таълим-тарбия ишларимизга ижобий ва самарали таъсир этади. Бу — биринчидан. Иккинчидан, яқин етмиш йил ичида, яъни мустамлакачилик даврида халқ вужудини қуршаб олган номиллий ва ноинсоний тушунчаларни сиқиб чиқаришга ёрдам беради. Учинчидан, авлодларимизнинг таълим-тарбия соҳасидаги миллий анъаналарини халқ оғида қайта тиклаш ҳамда уларни авайлаб-асраб, келгуси авлодга етказиш омили ва кафолати бўлиб хизмат қилади.

с

5- §. Кучли ижтимоий сиёсат — маънавий баркамоллик манбаи

Давлатни бошқаришда жуда муҳим бир масала борки, у ҳал қилинса ва унга муттасил амал этилса, давлатнинг обрўсига обрў қўшилади, шуҳрати тобора орта боради. Агар шу зарурий масала ҳал қилиниб, янада равнақ топса, давлат ички сиёсатининг барча соҳаларида юксалиш бўлаверади, халқ ўз давлатини, унинг ҳокимиятини ҳимоя қилади, барча топшириқларини, қонун ва фармонларини оғишмай амалга оширади. Шу заминда ахлоқий-маънавий юксалишлар салмоғи орта беради. Бу кучли ижтимоий сиёсатдир.

— Шу ўринда Муҳаммад алайҳиссаломнинг икки-уч ҳадисларини келтириш зарур. Чунончи: «Мен етимнинг кафиллигини олган одам билан жаннатда бирга бўлурман»; «Бева хотинларга ва мискин-бечораларга ёрдам берувчи киши гўё Тангри йўлида жиҳод қилувчи ёки кечалари ибодат қилувчи, кундузлари рўза тутувчилар билан баробардир».

«Қаровсиз қолган мўминлар онлаларига кечаю-кундуз моддий ёрдам кўрсатиб юрувчи одамнинг гуноҳларини Тангри кечириб юборади»¹.

Шу учта ҳадис мамлакатдаги ижтимоий сиёсат бўйича деярли барча нарсаларни ўз ичига қамраб олган. Биринчи ҳадисда етим-есирларга моддий, маънавий ва маърифий ёрдам кўрсатиш, уларни катта қилиш, оёққа қўйиш ва, ниҳоят, жамиятнинг муносиб кишилари қилиб тарбиялаш вазифалари қўйилади. Бу инсонпарварликнинг жуда яхши намунаси. Иккинчи ҳадисда бева қолган аёллар, бизнинг ҳозирги тилимиз билан айтганда, ёлғиз оналар, уларнинг фарзандларига ёрдам кўрсатиш ғояси илгари сурилади. Бизнингча, ҳадис фақат покиза ва ҳалол ёлғиз оналарни назарда тутяпти. Суюқ оёқ аёлларни эмас, албатта. Шунингдек, бу ҳадис мискин-бечораларга кўмаклашишга чақиради. Шундай одамлар бўладикки, қандайдир офатга учраб, ёки оғир касаллик туфайли, ёки майиб-мажруҳ бўлиб, хуллас, меҳнатга лаёқатсиз бўлиб қолиши сабабидан ҳар томонлама ночор аҳволга тушиб қоладилар. Бу табиий ҳолдир. Шундай одамлар ғоят мискин — бечора-

¹ Ахлоқ-одобга онд ҳадис намуналари. Тошкент, «Фан», 1990, 56, 98, 151-бетлар.

лик азобини тортадилар. Улар ҳам, инсонлару давлат эътибор назаридан қочмасликлари лозим. Учинчи ҳадис қаровсиз қолган онлаларга ғамхўрлик қилиш каби мўътабар ва инсонпарварлик вазифасини қўяди. Шу ҳадислар маъно-мазмунинда қарияларга, талабаларга ёрдам бериш масалалари ҳам турибди.

Абу Мусо ат-Термизий ҳадисларидан бирида шундай дейилади: «Оиша (розияллоҳу анҳо) шундай ривоят қиладилар: «Бир аёл икки қизчасини етаклаб уйимизга кириб келди ва емак тилади. Уйда бир дона хурмодан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Уни бердим. Аёл уни олиб, иккига бўлиб, иккита қизчасига берди. Узи емади. Кейин ўрнидан туриб чиқиб кетди.

Бу ҳақда Расулulloҳ (Саллоллоҳу алайҳи ва саллам)га гапирдим. Расулulloҳ: «Кимгаки Оллоҳ таоло қиз фарзандлар ато этган бўлса, улар унга дўзахдан паноҳ — парда бўлади», дедилар»¹.

Энди унинг бошқа ҳадисига эътибор беринг: «Саҳиби Саъд ривоят қилишича, Ҳазрат Расулulloҳ саллоллоҳу алайҳи ва саллам шундай дедилар: «Етимни тарбия қилган киши жаннатда мен билан бирга, оммаёи шундай бўламиз», деб икки кўрсаткич ва ўрта бармоқларини жуфтлаб кўрсатдилар»².

Ат-Термизий биринчи ҳадисда қиз болалар тарбиясининг оғирлиги ва уларга янада кучлироқ эътибор бериш зарурлигига ишора қилипти. Бизнинг бу борадаги миллий тарбия анъаналаримиз асосий ўрнлардан бирини эгаллаган. Чунки қизлар кўнгли ярим деб қаралган. Зотан қизларнинг кўнгли нозик бўлади. Бошқа ҳадисда Ат-Термизий етимлар тарбиясига диққат-эътиборни қаратади. Ахир, бола ўзининг хоҳиш-иродаси билан эмас, аччиқ тақдир ва қисмат натижасида етим бўлиб қолган. Зотан, етим-емирларга кўмаклашиш иймондандир.

Ат-Термизий боника бир ҳадисда «ҳақиқий садақа фақир-бечораларга қилинган садақадир»³ деб таълим беради. Шу ўринда ислом дини ва тасаввуф илмининг

¹ Абу Мусо Термизий: Саҳиҳи Термизий. Танланган ҳадислар, Тошкент, Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1993, 44-бет.

² Уша асар, 45-бет.

³ Уватов Убайдулла. Донолардан сабоқлар. Тошкент, А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994, 27-бет.

халқ ўртасидаги обрў-эътибори ниҳоятда устун бўлганини алоҳида таъкидлаш лозим. Бунинг сабаби уларда ижтимоий масалаларга катта аҳамият берилгани ва амалдаги ижроси назорат қилинганлигидадир.

Шу нарсага, яъни ижтимоий муҳофазалаш қондақонунларига аждодларимиз доимий амал қилиб келганлар. Шу фикримизга улуғ шoir ва мутафаккир Алишер Навоийнинг қуйидаги ўғитлари далилдр: «Қариялар муҳтожликка тушиб қолса, касб-хунар қила олмаса ва тилашга тили бормаса, уларга раҳм-шафқат қилишга шошил ва қўлингдан келганча эҳсон қил. Лекин камбағал йиғит кетмон чопа олса, ўтин ташинмоқни уддаласа, унга эҳсон қилмоқ — исроф қилмоқдир»¹.

Алишер Навоий икки масалани қўяди. Қарияларга хайр-эҳсон қилиш, яъни уларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, уларга раҳм-шафқат қилиш, бу инсонпарварлик ақидасидир. Бу ота-боболардан мерос бўлиб қолган муқаддас анъанадир. Бироқ, меҳнатга лаёқатли йиғитлар, ёшлар ўзлари меҳнат қилиб, ўзларини ва онлаларини боқишлари қарз ҳам фарздир. Бу уларнинг оталик ёки оналик бурчларидир.

Демак, кучли ижтимоий сиеат ўзбек халқининг миллий анъанасидир. Унга подшоҳлар, хонлар, ҳокимлар, бой-бадавлат инсонлар ҳаминша аҳамият бериб, амал қилиб келганлар. Шу йўлдан борган давлат салтанатининг умри узоқ бўлган. Бу тарихда синалган ҳақиқатдир.

Ўзбекистон истиқлолга эришгандан кейин Президентимиз зикр қилинган ислом динининг, дин арбобларининг, тасаввуф илми яловбардорларининг таълимотларини пухта ўрганганлиги, атрофлича тадқиқ этганлиги 1992 йил 8 декабрь куни қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси маъно-мазмунидан яққол сезилиб турибди.

И. А. Каримовнинг ўзи ҳам кўпчилик масалаларда ислом дини ғояларини эътироф этадики, бу унинг ўз динига меҳр-муҳаббатининг оқибатидир. Бу муборак ва кароматли инсонларнинг мўътабар фазилатидир.

У ёзади: «Шу билан бирга, бу Конституция, умумий мазмундан тортиб оддий бир бандига қадар, Хўжа Аҳмад Яссавий бобомиз даврида, буюк Амир Темур за-

¹ Алишер Навоий. Маҳбубул-қулуб, Тошкент, Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983, 86-бет.

монда шаклланган миллий тафаккурни, муқаддас исломий қадриятларни ўзида акс эттиради. Шу кўҳна замин одамлари кўнглида устувор бўлган адолат, ҳақиқат, иймон, олижаноблик, бағри кенлик, мардлик, тантлилик каби улуғ хислатлар бу муборак ҳужжатдан муносиб ўрин олган»¹.

Тўғрисишни айтганда, ўтган ўн йилликлар даврида халқни қомғирқага эътиқод қўйишга мажбур қилинганди. Кейин у ҳам йўқотилди. Демак, эътиқод қиладиган нарса қолмади. Инсон эса эътиқодсиз, иймонсиз яшаши мумкин эмас. Президентимиз эса ўзбекларни ўзининг динига ва давлатининг истиқдолига эътиқод қўйишга даъват этди ва у шу ғоясига содиқ қоляпти. И. А. Каримов «Ватанин севмоқ иймондандир» деган эътиқод рамзи акс этган миллий анъанавий шиорин янада юксакроқ кўтарди. Бу шиор асосида Ватаниннинг дини ҳам, миллий қадриятлари ҳам, хуллас бутун тарихи яхлит ҳолда мужассамдир.

Шундай қилиб, ижтимоий масалалар бўйича юқорида кайд этилган миллий қадриятлар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ўз ифодасини тўла топган. Чунончи: «39-модда. Ҳар ким қариганда, меҳнат лаёқатини йўқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга.

Пенсиялар, нафақалар, ижтимоий ёрдам бошқа турларининг миқдори расман белгилаб қўйилган тирикчилик учун зарур энг кам миқдордан оз бўлиши мумкин эмас»². Бу моддага юқорида тилга олинган миллий, тарихий ақида ва анъаналар ёнига яна боқувчисидан маҳрум бўлган oilаларга ёрдам бериш ҳам қонун сифатида қўшилган. Бу ерда oilа бошлиқларидан ота ёки она вафот этса, унинг болаларига қонунда кўрсатилган ёшгача нафақа бериб туриш назарда тутилган. Худди шу босқанда ҳам, янги ўзининг инсонпарварлик кафолати устуворлиги туфайли бизнинг Конституциямиз халқ олдида катта обрў-эътиборга эга. Қолаверса, унинг тарбиявий, маънавий-ахлоқий жиҳатдан қадриятини ниҳоятда юксакдир.

¹ Каримов И. А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1993, 7-бет.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 16—17-бетлар.

Шунинг учун бутун ўзбек халқининг истиқдолга, мустақил Ўзбекистон давлати ва унинг Президентига ишончи, чексиз ҳурмати кундан-кунга ортиб бормоқда. Давлатнинг, ҳокимиятнинг ва Президентнинг инсонпарварлиги худди шу фазилат билан белгиланади.

Ислохотчиликнинг муҳим тамойили сифатида диққат-эътиборнинг ижтимоий сиёсатга қаратилгани бежиз эмас. Бу тўғрида И. А. Қаримов шундай ёзади:

«Ислохотларимизнинг муҳим тамойилларидан бири — аҳолининг кам таъминланган табақаси, яъни қариялар, ногиронлар, болаларни муҳофаза остига олиш, уларни пухта ҳимоялашдир. Ёшларнинг билим олиши, касб-ҳунар эгаллаши, иш билан таъминланишида ҳар томонлама ёрдам бериш давлатимизнинг муқаддас бурчидир»¹.

Кўриб турганимиздек, халқни ижтимоий муҳофаза этиш кўлами тобора кенгайиб бормоқда. Қариялар, ногиронлар, уруш қатнашчилари, болалар, ёшларнинг билим олишига, бирор касб-ҳунарли бўлишларига кўмаклашиш каби вазифалар қўшилди. Улар эса айни чоқда тўла-тўқис амалга оширилмоқда. Бу чора-тадбирларни амалга ошириш давлатга жуда қимматга тушади. Унинг беқиёс оғир масала экани барчага аён. Қанча қийинчилик бўлишидан қатъи назар, давлат бошланган ишни ва айтилган сўзни охиригача олиб боришни мақсад қилиб қўйган. Бу оқилона тадбир туфайли халқ сўз билан ишнинг бирлигига ишонч ҳосил қилмоқда.

Зотан, сўз билан иш уйғунлиги маънавий-ахлоқий тарбиянинг самарали бўлиши учун асосий омилдир. Мустақил Ўзбекистон давлати худди шу йўлдан бормоқда. Давлатнинг инсонпарварлиги ҳам шунда. Давлат инсонпарвар бўлмас экан, унинг фақат ичкарида эмас, балки ташқарида ҳам нуфузи бўлмайди.

И. А. Қаримов ўзининг президентлик фаолияти давомида худди шу оламшумул масалаларни ҳал қилиш бўйича иш олиб бораётгани бутун дунёга маълум. У ёзади: «Аҳолини, айниқса унинг ижтимоий ночор қисмини, ногиронлар, болалар ва серфарзанд oilаларни муҳофаза қилишни таъминлашга қаратилган кучли ижтимоий сиёсат юргизиш.

¹ Қаримов И. А. Ижобий ишларимизни охирига етказайлик, Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 24- бет.

Давлат ўз аҳолисини, айниқса машаққатли ўтиш даврида муҳофаза қила олсагина, у инсонпарвар давлат ҳисобланади¹. Бу ўринда энди серфарзанд оналарга ёрдам бериш кафолати келиб қўшилди. Президентимиз ўзбек оналарининг фарзанди, болаши севишини ва серфарзанд бўлишга мойиллигини жуда яхши билди. Шунинг учун ҳам у диққатни шу нарсага қаратмоқдаки, бу хайрли ишлари унинг шуҳратига шуҳрат қўшмоқда.

Ҳали сал юқорироқда ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг жуда қимматга тушаётгани хусусида сўз очгандик. Бу ерда биз масаланинг иқтисодий томонини кўзда тутяпмиз. Бериш учун топши керак. Бу диалектик — фалсафий қонун. Ахир, йўқ нарса ни қаердан олиб берилади?! Бу, албатта, иқтисодий ислоҳот ва унинг сиёсат ҳамда ҳар қандай мафкурадан устуворлиги билан бевосита боғлиқдир.

Мана шу ҳақда И. А. Қаримов бундай дейди: «Давлатнинг фаол ислоҳотчилик мавқеида бутун диққат-эътиборни иқтисодиётни соғломлаштириш муаммоларини одринчи навоатда ҳал этишга, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботга риоя қилишга, эски иқтисодий муносабатларни бозор муносабатларига айлантиришга қаратиш ижтимоий барқарорлик учун мустаҳкам негизни вужудга келтиради»². Демак, соғлом иқтисодиёт йўқ экан, ҳуқуқ-тартибот устувор бўлмаса, иқтисодиётда бозор муносабатлари яхшиланмас ва тартибга солинмас экан, ижтимоий сиёсатни амалга ошириш учун имконият туғилмайди. Бошқача айтганда, маблағ топилмайди. Ижтимоий сиёсат, кўпинча пул-маблағ билан боғлиқдир.

Демак, «Бош вазифа — ижтимоий адолат жамиятини қадам-бақадам барпо этишдан иборат. Бозор муносабатлари бу жамиятнинг негизи бўлади» дейди И. А. Қаримов Мисрдаги «Ал Аҳмал» мухбири саволларига жавобда. Такрор-такрор айтаминки, бозор иқтисодиғина барча соҳада ислоҳотчиликни амалга оширишга ёрдам беради. Ана шундагина маблағ пайдо бўлади.

Давлатимиз сиёсатининг яна бир буюклиги шунда-

¹ Ўша асар, 48—49-бетлар.

² Қаримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 238-бет.

ки, у Ўзбекистон аҳолисининг демографик таркибини алоҳида ҳисобга олиб иш тутаяпти. Чунки бизнинг мамлакатимизда қариялар, ногиронлар, етим-есирлардан ташқари миллионлаб вояга етмаган норасида болалар бор. Тўғриси айтиш керак, мамлакатимизда ишловчи кам, еб-ичувчи, кийувчи кўп. Қолаверса, маблағ топиш ҳам осон эмас. Бундан келиб чиқадики, ижтимоий сиёсатни юргизиш ва бошқаришда анча-мунча камчиликлар бўлиши табиий ҳолдир. Бундан эса айрим кишилар фойдаланишга ва бизнинг мустақиллигимизга ва давлат сиёсатига раҳна солишга интиладилар. Президентимиз масаланинг бу томонини ҳам назардан қочирмайди ва ёзади: «Ғанимлар нималар деб сафсата сотмасин, Ўзбекистон раҳбарияти ва халқининг тутган йўли қатъий ва мустаҳкам: биз доимо меҳр-мурувват, меҳр-оқибат, юртимизда тинч-тотувлик, хотиржамликни сақлашга содиқ бўлиб қолаверамиз. Ватандошларимиз бир-бирларига елкадош, аҳил-иноқ бўлиб яшашида, етим-есирлар, ногиронлар, қариялар ва болалар, қаровсиз ва муҳтож кишиларимиз ҳимоясини ташкил қилишда ўзимизнинг кучимизни ва меҳнатимизни ҳеч қачон аямаймиз»¹.

Демак, аҳилликда, ҳамкорликда, бирликда, ҳамжиҳатликда, ўзаро маслаҳат одобида ҳикмат кўп. Шу мўътабар омилларга амал қилган ҳар бир киши ва ҳатто давлатнинг ишлари олға юришаверади. Шундай экан, иқтисодий ислохотларни амалга оширишдаги бирдамлик, ҳамдамлик, иноқлик кучли ижтимоий сиёсатни рўёбга чиқаришда муҳим аҳамият касб этади.

Умуман олганда, И. А. Каримов сўзлари билан айтганда, «Аҳолининг муҳтож табақаларини ижтимоий ҳимоялаш сира кечиктириб бўлмайдиган, энг устувор вазифа, амалий ҳаракатларнинг энг асосий қондаси бўлиб келди ва шундай, бўлиб қолади»².

Ижтимоий сиёсатнинг устуворлиги қуйидаги маънавий, тарбиявий баркамоллик хусусиятларини таъминлаш билан бевосита боғлиқдир:

— давлат ва ўз халқига ишонч;

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 41-бет.

² Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 49-бет.

— мустақиллик келажигига ва унинг устувор ишларига ҳамкор ва ҳамдам бўлиш;

— мустақиллик ва унинг мафкурасига эътиқод;

— мустақиллик равнақи йўлида холис хизмат қилиш;

— ютуқ ва камчиликларга бефарқ бўлмаслик, лояқатлилик касалидан қутулиш;

— халқнинг маънавий-ахлоқий анъаналарини пухта ўрганиш ва уларга нисбатан садоқат;

— Президент ва ҳокимият органлари чиқарган қарор ва қонунлар ҳамда фармонларга педагогик жиҳатдан ёндошиб, аҳоли ўртасида тарғиб этиш;

— миллий қадриятлар ва анъаналарни авайлаб-асрашга рағбат ва шу кабилар.

Хулоса қилиб айтганда, олиб борилаётган кучли ижтимоий сиёсат иқтисодий ислоҳотлар устуворлиги учун тинмай меҳнат қилиш, шу ишга муносиб ҳисса қўшишни талаб қилади. Аҳолини ва ёшларни шу руҳда тарбиялаш шу куннинг асосий вазифасидир.

6- §. Бозор иқтисодига босқинчма-босқинч ўтиш сиёсати ва аҳолини фаровон ҳаётга ўргатиш принципи

Халқимизда «Аввал иқтисод — кейин сиёсат» деган нақл борки, жуда кўп йиллар мобайнида у инкор қилиб келинди. Ҳолбуки, иқтисодиёт барқарор бўлмаган жойда ҳеч нарса ҳақида ҳеч қандай гап бўлиши мумкин эмас. Бу асрлар давомида ҳал бўлган ва исбот қилинган ҳақиқатдир.

Энди иқтисод равнақи ва тараққиёти нима билан боғлиқ, у қайси омиллар ва усуллар билан ривож топади? деган саволлар туғилади. Иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг бешинчи тамойили ўша савол ва масалаларни ечишга имкон беради: бозор муносабатларига ўтиш босқинчма-босқинч, эволюцион йўл билан амалга оширилиши керак.

Иқтисод равнақи ва тараққиёти, *биринчидан*, шу соҳада ислоҳот ўтказиш ва унинг сиёсатдан ва мафкурадан устуворлигини тўла таъминлаш, *иккинчидан*, турли ишлаб чиқариш соҳаларида қонун ва ҳуқуқлар устуворлиги ва мустаҳкам интизом, *учинчидан*, ер ости ва ер усти бойликларини тўғри ишлатиш, *тўртинчидан*, бозор иқтисодиёти муносабатларини (ички ва ташқи) туб-

дан янгилаш ва соғломлаштириш, *бешинчидан*, кишиларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан қайта тарбиялаш, *олтинчидан*, ислоҳотларимизнинг бешта тамойиллини жадал суръатларда амалга ошириш ва шу кабиларга боғлиқдир. Шу зикр қилинган принципларнинг ўзини бир-биридан ажратиб қийин. Улар диалектик бirlиқда тушунилиши керак. Бошқача айтганда, улар бир-бирига боғланган занжир ҳалқаларидир.

Бунга И. А. Каримов қуйидагича баҳо беради: «Бешинчи тамойил олдинги тўрт тамойилнинг мантиқий ва узвий давоми бўлиб, унда ислоҳотларнинг изчиллик билан босқичма-босқич амалга оширилиши кўзда тутилган»¹.

Худди шунингдек, бозор муносабатлари тўғри йўлга қўйилса, ривожлантирилса, бозор иқтисодиётининг яқин ўн йилликларда рўй берган мутеълик услубларидан воз кечиб, тубдан ислоҳ қилинса, аждодларимизнинг бозор муносабатлари бўйича эришган мумтоз тажрибаларидан замонавий қонун-қоидалар асосида унумли фойдаланилса, давлат хазинаси бойийди, халқ фаровонлиги тобора яхшилана боради. Халқ фаровонлиги — маданий-маърифий ривожланиш манбаидир.

Бозор муносабатларини ривожлантириш турли-туман йўллар орқали амалга оширилади ва унинг негизини ҳар хил мулкчилик шакллари ташкил қилади. Шу мулк шаклларининг барчаси тенг ҳуқуқли бўлмоғи лозим. Бу ўз навбатида қонун билан кафолатланган. Аниқроғи, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасида шундай дейилади: «Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди.

Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкдан маҳрум этилиши мумкин»². Ҳалол ва тўғри, бошқача

¹ Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 273-бет.

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 18—19-бетлар.

айтганда, қонуний йўл билан топилган мулк шахсий фаровонликни оширишга қодирдир.

Бозор иқтисодиётига ўтиш, уни ҳеч қандай зиён кўрмасдан амалга ошириш мумкинлиги ҳақида олим А. Саидов шундай дейди: «Бозор иқтисодиётига ўтиш—қуруқ мақсад эмас, балки биринчи навбатда халқ учун муносиб ва фаровон ҳаётни таъминлаш воситасидир. Бу ерда Шарқ турмуш тарзини, психологиясини, фалсафасини, буюк ислом фанини ҳисобга олмоқ керак. Бозор—бу психологиядир. Бунини ҳисобга олмасдан бўлмайди. Шунинг учун бизнинг асосий вазифамиз ҳеч қандай ижтимоий ларзаларсиз, очлик-қашшоқлик кўрмасдан, кишиларга зиён-заҳмат етказмасдан ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг янги босқичига етиб келишдир. Шу маънода Ўзбекистон ўз йўлини танилаб олган ва шу йўлдан бормоқда»¹.

Шу ўринда бир нарсани яна алоҳида таъкидлаш лозимки, бозор иқтисодиётига шундоқ, ҳеч бойлик маънага эга бўлмай ўтиш қийин, албатта. Бойлик ва табиий ресурслар, қолаверса, қадимий ажлоқларимиз тажрибаларга бойлиги жиҳатдан бизнинг Ўзбекистонимизда бутунлай бошқача манзарани кўриши мумкин. Биз аниқланган минерал ресурслар заҳиралари қийматини мутахассислар жуда юқори баҳолашганини эшитганимиз. Шунингдек, кумуш, олтин, мис, вольфрам, табиий газ ва шу каби жуда кўп фойдали қазилма бойликларини мавжудлигини биламиз. Шунингдек, бизнинг мамлакатимиз замининда анчагина ноёб металллар ҳамда стратегик материаллар ҳам бор.

Жумҳуриятимизда нефть, кўмир ва газ сингари ёнилги-энергетика, сув ресурслари етарли. Қишлоқ хўжалиги соҳаси бўйича ҳам жуда катта имкониятлар бор. Мамлакатимиз пахта қонидир. Энг асосийси, Ўзбекистоннинг ҳалол, мард, меҳнаткаш, фидойи, эътиқоли юксак, иймони бутун халқи бор. У ҳар томонлама чиниққан, сабр-тоқатли, қаноатли халқ. Бу халқ билан ҳар қандай мушкул ишларни ҳам ҳал қилиш мумкин.

Демак, Ўзбекистон бозор иқтисодиётига ўтишга тўла тайёр эди ва унинг муайян босқичидан ўтилди. Халқ эса бунга бора-бора ўрганиб борапти.

Бозор эркинлигини суяди, хоналарда тузилган режа-

¹ Саидов Акмал. Мустақиллик қомуси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 22- бет.

ларни ёқтирмайди. Шунинг учун халқимиз «Уйдаги гап бозорга тўғри келмайди» деб бежиз айтмаган. Илгари, яъни СССР даврида «уйдаги гап»—турли даражадаги хоналарда тузилган режалар асосида иш юритиларди. Бу хусусда И. А. Каримов шундай дейди: «Марказлаштирилган тартибда режалаштириш ва бошқарувнинг маъмурий-бўйруқбозлик услубидан бозор иқтисодиётига ўтиш — бу мавжуд хўжалик юритиш усулини янгилаш ёки такомиллаштириш эмас, балки тамоман янгича хўжалик юритиш тизимини жорий этишдир. Бу бир сифат ҳолатидан иккинчисига ўтишдир. Бу одамлар учун мутлақо янги ҳаёт фалсафасидир. Шунга кўра у бир вақтнинг ўзида бўладиган тadbир сифатида амалга оширилиши мумкин эмас, балки бир қанча босқичларни ўз ичига олувчи узоқ даврни талаб қилади»¹.

Жаҳондаги жуда кўп мамлакатлар бозор иқтисодиётига ўтиш йўлларини амалда синаб кўрдилар. Кўпчилик Шарқий Европа давлатлари «шок терапия»си («Фалаж қилиб даволаш») усулидан фойдаланиб кўришди. Бу усул Югославия, Чехословакия, Руминия, Болгария ва Польша давлатларида қўллаб кўрилди. Натижада, бирида иқтисодий кўрсаткичлар пасайиб кетса, бошқасида ишлаб чиқариш таназзулга юз тутди, яна бирида пул қадрсизланиши рўй бериб, ички ва ташқи қарзлар кўпайиб кетди, бир хилларида эса sanoat барбод бўлишга бориб етди. Энг ёмони, уларнинг деярли барчасида мамлакат парчаланди, бўлиниб кетди.

Демак, бозор иқтисодиёти ҳар қандай фармон ва фармойишлар билан амалга ошмайди. Бунинг узоқ вақт давом этадиган тарихий жараён дейиш мумкин. Бу ҳақда И. А. Каримов шундай таълим беради: «Бозор иқтисодиётинга ўтиш учун қонунларни қабул қилиш, мулкчилик барча шаклларининг тенг ҳуқуқлилигини эъло қилишнинг ўзи етарли эмас. Бу қонунларни рўёбга чиқаришни таъминлайдиган чинакам вositалар зарур. Бу вositалар бирданига амал қилиб кетмайди, улар аста-секин такомиллашиб боради ва изга тушади. Бир ижтимоий-иқтисодий тузумдан иккинчисига ўтиш сохта инқилобий сакрашлар билан юз бериши мумкин

¹ Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 41—42- бетлар.

эмас. Ҳар қандай инқилобий қарорлар жуда катта ижтимоий ларзаларни келтириб чиқаради»¹.

Ҳар жойнинг ўз қўшиғи, ўз ўлани бўлгани сингари Ўзбекистоннинг ҳам барча соҳалар учун ўзига мос ва хос шарт-шароити, миллий анъаналари, аجدодларининг тажрибалари мавжуд. Ҳатто бозор иқтисодиёти соҳасида ҳам. Худди шу хусусиятлар асосида Ўзбекистон давлати бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишни мақсад қилиб қўйди. Халқ эса бу ғояни қўллаб-қувватлади ва шунга амал қилиб, фидокорона меҳнат қилмоқда. Бу ўзбек халқининг юксак маънавияти ва янги-ча ҳаётини тўғри талқин қила билишига ёрқин далилдир. Халқ ҳар бир босқичдан кейинги босқич учун шарт-шароит яратилишини, таъминот воситаларининг тобора мукамалроқ бўлишини аста-секин тушуниб борапти. Мутахассисларнинг ҳам малакаси ошяпти. Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишининг афзаллик томонлари шулардан иборатдир. Ҳар босқич жараёни ва оралиғида ишлаб чиқариш учун зарур бўлган ва керакли бўладиган технология билан таъминлаб бориш ишлари ҳисобга олинадиган ва тайёрлаб борилади. Бу борада эски тасаввурлар ўрнини янги замонавий тафаккур эгаллайди. Зотан, тафаккур бозор иқтисодиётининг калити десак янгилимаймиз. Президентимиз И. А. Каримов сўзи билан айтганда, «Кишиларнинг тафаккурини, одат тусига кирган қондаларни ўзгартириш жуда муҳимдир»².

Бироқ кишилар тафаккурини ўзгартириш учун анча вақт керак бўлади. Қуруқ вақтнинг ўзи нимага керак? Шу вақт нинда кишиларга, ёш авлодга бериладиган мақсадли таълим-тарбия зарур. Мақсадли таълим-тарбия бериш учун тарбиячининг ўзи янги тафаккур, янги билимларни етарли даражада эгаллаши керак. Бунинг учун, бошқачароқ айтганда, шу педагогик жараёнлар учун вақт керак. Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишининг сабабларидан бири худди шу маърифий-педагогик принцип билан бевосита боғлиқдир.

Энди бозорнинг маърифий-ахлоқий томонларини текшириб кўрайлик. Халқимиз аجدодларимизнинг бу борадаги қонун-қондаларини унутиб қўйганлигини очик тан олишимиз лозим. Мана, Муҳаммад алайҳиссалом

¹ Уша асар, 42-бет.

² Уша асар, 44-бет.

ҳадисларининг маъно-мазмунига, унинг ахлоқий томонига эътибор беринг: «Бозорларимизга четдан мол олиб келиш гўё Тангри йўлидаги жиҳод кабидир. Бозорларимиздаги нарсаларни уйда яшириб сақловчи одам гўё Тангрининг китобидаги худосиз кабидир»¹. Бу ҳадиси шарҳлаб бериш шарт эмас. Шу ҳадис ҳозирги кундаги чайқовчилар, олибсотарлар, виждонсиз дўкдорлар учун айтилгани шундоқ биллиб турибди. Улар халқ ва давлат зараркундаларидирлар.

Мутафаккир шоир Алишер Навоий олибсотарлар тўғрисида жуда топиб айтган: «Шаҳар олибсотари хиёнатчи, ўз фойдасини кўзлагани ҳолда элга қаҳатчилик тилайди, унинг мақсади элга зиён етказиш, орзуси арзон олиб, қиммат сотишдир. У оларда шойини бўз деб камситади; сотарда эса бўзни шойи дея вайсайди. Шолни тўрқа (котон деган нафис қимматбаҳо матодан тикилган кийим) ўрнида ўткази олишда кечикиш йўқ, бўйрани кимхоб ўрнида пуллай олишда тўхташ йўқ. Дўконида инсофдан бўлак ҳамма мато мавжуд; ўз айбига иқдорликдан бўлак ноинсофликнинг барча тури кўплаб топилади. Мусофир савдогар билан бу бамисоли эр-хотин; балки бирини аскар, иккинчисини унинг хотини деса бўлади. Олибсотарга фойди-ю, харидорга нуқсонли мол, ҳар икки томондан ёлғон олт ичган даллолдир»². Чиндан ҳам олибсотарда инсоф ҳам, диндиёнат ҳам, иймон ҳам, виждон ҳам йўқ. Унинг миёсини ва вужудини хиёнат, алдамчилик, уятсизлик эгаллаб олган. Бундай олибсотарлар ҳозир ҳам етиб ортади.

Шунинг учун Президентимиз И. А. Каримов ва ҳукумат олибсотарлардан қутулиш учун бозорда тайёр маҳсулотлар рақобатини кучайтириш масаласини кўндаланг қўйди. Бунда кичик корхоналарни кўпайтириш, уларнинг маҳсулот ишлаб чиқариши учун ёрдамни аямаслик ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришларига шарт-шароитлар яратиб бериш назарда тутилади, бу бир томондан, иккинчи томондан, ишбилармон, тадбиркор тижоратчиларнинг ташқаридан, яъни хорижий давлат бозорларидан кўпроқ мол олиб келишига ёрдам бериш назарда тутилади. Демак, мамлакат ичкарисини

¹ Ахлоқ-одобга онд ҳадис намуналари. Тошкент, «Фан», 1990, 80-бет.

² Алишер Навоий. Маҳбул-қулуб. Ғ. Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1983, 34-бет.

даги корхоналар ҳам, тижоратчилар ҳам молларини бозорга олиб чиқишади ва эркин нархда сотишади. Бу ҳолатда харидор молларнинг энг сифатлиси ва энг арзонини харид қилади. Сифатсиз моллар бозори чопмайди. Шундан кейин, табиийки, олибсотарга иш қолмайди.

Шу ўринда Хива хонлигида бўлган бир воқеа ва хон Феруз билан Янгариқ ҳокими Қурбон бобо Оллоқули Охунд ўғли ўртасида бўлиб ўтган савдо-сотикқа онд суҳбатни келтириш жонзидир. «Бир кун Хива бозорида савдогарлар олача сота бошлайдилар. Янгариқ ҳокими Қурбон бобо Оллоқули Охунд ўғли (Қурбон қурд — С. О.) эса бозордаги барча олачани икки баробар қимматига сотиб олади. Бунни кўрган маҳрамлар бу тўғрида оқизмай-томизмай Ферузга хабар берадилар.

— Дарров Қурбон қурдни тутиб келтиринглар, — деди Феруз мулозимларига.

Қурбон қурднинг оёғини ерга тегизмай саройга тутиб келтирадилар.

— Толиб Маҳзум! Нега сиз юрт бузиб, бозорда нархни икки-уч баробар ошириб, халқни қон қақшатиб, менга бир оғиз сўз айтмайсиз? Гапиринг, нима гап?!

— Тақсир! Бир қошиқ қонимдан кечинг. Эз гапимни Қурбон қурдан сўнг айтсам, — деди юраги така-пука бўлган Толиб Маҳзум.

— Сўз сенга Қурбон, гапир!

— Хон ҳазратлари, менинг гапим узоқ. Сабр билан тингласангиз, гапирман, — деди Қурбон хонга тик боқиб.

— Гапир!

— Тақсир. Халқни олача билан тўйдириб бўлади-ми? Совуқдан, ташқи душман ҳужумидан, касал бўлишдан, очликдан, умуман Хивани дунё миқёсида кўрсатишда олача асосий ўрин тутмайди-ку?! Агар биз хонликда қўйни кўпайтирсак, гўштини еймиз, бошимизга чўғирма тикиб киямиз, ортиқчасини Гурьев орқали етган мамлакатга чиқариб сотамиз. Пулига олтин оламиз, қурилиш ашёлари топамиз, озиқ-овқатимизни кўпайтириб, халқимизни боқамиз.

— Мақсадга ўт. гапни кўп айлантираверма!

— Хўп, мақсадга ўтаман, хон ҳазратлари! Мақсадим шуки, мен одамлар билан келишиб олдим. Эрондан Ашхобод орқали Хивага йнгирма минг қўй олиб келаётирман. Уларни мен Тошҳовузда кутиб олиб, беш мингини Қақралига бермоқчиман, икки минг қўйни Ян-

гибозордаги ерларимизда боқтираман. Минги Беговот қўлида, минги Ғознободдаги ерларимизда, мингини Янгиариқда боқаман. Қолганларини халқимизга сотиш ниятидаман. Агар шундай қилсак, қўйчилик ривожланади, ҳамма гўштга тўяди, кийимли ҳам бўлади.

— Отангга раҳмат, Қурбон!—деди хон ҳокимнинг сўзларини диққат билан тингларкан»¹.

Шу парчадан Янгиариқ ҳокими Қурбон қурдининг тадбиркорлиги, ишбилармонлиги, шунингдек, халқпарварлиги яққол кўриниб турибди. Утмишда жуда кўп олимларимиз ва тасаввуф илмининг билагонлари қўй боқишининг хосияти ҳақида кўп гапиришган ва шу ишга даъват этишган. Қолаверса, Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхоний соний — Ферузнинг халқ манфаатини кўзлаган тадбиркор ва ишбилармонларни доимо қўллаб-қувватлагани, уларга кенг йўл очиб бергани шу лавҳада аён бўлиб турибди.

Яна бир нарса. Қурбон қурдининг бозор иқтисодиёти бўйича ўзига хос услуби ижтимоий иқтисодиёт билан уйғунлашиб кетган. Чунки у ўша ишга халқни, давлатни, салтанатни назарда тутиб қўл урган.

Демоқчимизки, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш тамойилининг туб моҳиятини тушунтиришда, онгига сингдиришда, халқ оммасининг ва ёшларнинг тафаккурини янгилашда юқоридаги каби лавҳалар катта тарбиявий аҳамиятга эга. Шу руҳдаги ва мазмундаги содда, тарихий лавҳалар, воқеа ва ҳодисалар методик қўлланма вазифасини ўташи мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш сиёсати, айниқса, И. А. Каримовнинг бу мавзудаги фикр ва мулоҳазалари, асарлари аҳолини ва ёш авлодни фаровон мустақил ҳаётга ўргатишда муҳим роль ўйнайди. Худди шунинг ўзи мустақиллик тарбиясининг асосларидан бирини ташкил этади.

¹ Давлатёр Раҳим, Шоҳназар Матрасул. Феруз. Тошкент, Ғ. Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991, 95—96-бетлар.

**ЎЗБЕКИСТОНДА ИСТИҚЛОЛ ТАНТАНАСИ ВА
ЕШ АВЛОДНИ МУСТАҚИЛЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ**

IX—XII асрларда ҳозирги Ўзбекистон хоразмийлар салтанати сифатида бутун Хоразм, Мовароуннаҳр, Хуросон, Кавказ ҳудудларини ягона ва қудратли давлатга бирлаштирган эди. Натижада ўша даврларда фан, маданият, адабиёт ва санъат беқиёс ривожланди, ўлканинг ўзинга хос меъморчилиги шаклланиб, жуда катта қурилиш нишоотлари вужудга келди, халқ хўжалиги юксак поғонага кўтарилди.

Ўша даврда фан ва маданият шу даражада ривожландики, бизнинг диёримиз бу борада мисли кўрилмаган ютуқларни қўлга киритди. Мусо ал-Хоразмий, Имом Муҳаммад ал-Бухорий, Аҳмад ал-Фаргоний, имом Исо ат-Термизий, Абу Райҳон ал-Беруний, Маҳмуд аз-Замахшарий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий, Абу Али ибн Сино, Баҳоуддин ал-Нақшбанд, Алишер Навоий, Мирзо Адулгобек, Заҳриддин Муҳаммад Бошур, Абулғози Баҳодирхон сингари алломалар мамлакат маданий-маърифий соҳасини юксак чўққиларга олиб чиқишда муҳим ва асосий роль ўйнадилар. Қолаверса, Ўзбекистон педагогика фани асослари ўша фан ва маданият арбобларининг номи билан бевосита боғлиқдир.

1200 йилнинг биринчи чорагида шу тараққий этган мамлакатга Чингизхон бошлиқ мўғул истилочилари бос-тириб кирди ва уни забт этди. Бироқ шайх Нажмиддин Кубро, Темур Малик ва Жалолиддин Мангуберди Хоразмшоҳларнинг мустақилликни сақлаб қолиш, ёвга қарши олиб борган афсонавий кураш лавҳалари халқ ёнида ҳозиргача сақланиб қолган, бошқача айтганда, уларнинг қаҳрамонликлари, жасурлиги ва мардлиги, беқиёс ватанпарварлиги ва инсонпарварлиги элдан-элга, тилдан-тилга ўтиб келмоқда.

Айниқса, Жалолиддин Мангуберди Хоразмшоҳнинг жасорати ва матонатини, ватанга садоқатини, халқига меҳр-муҳаббатини ҳеч нарсага қиёслаб бўлмайди. Ватани, халқини деб оқ сут бериб боққан, тунлари алла айтиб ўстирган меҳрибон онасини, суюкли хотинини, азиз болаларини Жалолиддин ўз қўли билан сувга чўктиришга мажбур бўлди. У онаси билан маслаҳатлашиб, душман қўлига тушгандан кўра шу кўргиликни афзал кўра-

ди. Ватан, халқ ва мустақилликка нисбатан бўлган муҳаббат туйғусининг бундан юксаклиги намунасини тасаввур қилиш мумкин эмас.

Кейинчалик Ватанни мўғул истилочиларидан озод қилиш борасида Амир Темур жуда катта жасорат кўрсатди ва Ватан мустақиллигини тўла таъминлади. Шунинг учун ҳозир мустақил мамлакатда Амир Темур номи муносиб ўрнини топди, муборак номи янада абадийлаштирилди.

XIX аср иккинчи ярмиларига келиб, чор Русияси Туркистон мамлакатига қарши юриш қилиб, уни бутунлай босиб олди. Марказий Осиё давлатлари ва халқи 1991 йилнинг августигача тобелигу мутеликда яшади. Ўз уйига ўзи хўжайинлик қилиш ҳуқуқидан маҳрум бўлди.

Босқинчи ва ҳукмрон давлат таъқиб, таъинқи ҳамда зўравонлиги туфайли дини диёнат, миллий қадриятлар, одоб-ахлоқ анъаналари, мусулмончилик ақидалари, хуллас, ўзбек халқининг ўзлиги оёқ ости қилинди. У миллий маданиятидан аста-секин маҳрум бўла бошлади. Ҳатто аҳвол шу даражага бориб етдики, ёшлар миллий қадриятларнинг ўзи нималигини тасаввур қилолмасдилар. Агар қариялар қадимий урф-одатлар, миллий байрам ва маросимлар ҳақида сўзласалар, ёшлар афсона сўзлаётирсиз, деб кулардилар.

Бунинг сабаби нимада? Ўқ илдизи қаерда? Бу саволларга фақат мутелик, қуллик, тобелик деб жавоб бериш мумкин, холос. Халқ охир-оқибат иқтисодий ва маънавий инқирозга дуч келди. Иқтисодий ва маънавий инқироз шундай оғир дардики, уни даволаш жуда мушкул ишдир. Бу дарднинг давоси фақат мустақилликда кўринарди. Мустақиллик бутун ўзбек халқининг асрий орзу-умиди, холис нияти ва истаги эди. Бу ҳақда айниқса илғор знелилар ҳар доим ўйлашарди, лекин ўйларининг тагига етолмай қийналишарди. Орзулар орзулигича, умидлар умидлигича қолиб кетарди.

Авваламбор Шайх Нажмиддин Кубро, Жалололдин Мангуберди, Темур Малик, Амир Темур, Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхон Соний-Феруз руҳлари шод бўлиб, қолаверса, бутун ўзбек халқининг асрий орзу-умидлари рўёбга чиқди. 1991 йилнинг 31 августида Ўзбекистон парламент йўли билан мустақилликка эришди ва ўша куни жумҳуриятимизнинг мустақил бўлгани жаҳонга эълон қилинди.

Натижада, Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш, уни тобора ривожлантириш кучлари вужудга келди. Собиқ Иттифоқдан ажралиб чиққан республикалар ичида биринчи бўлиб президентлик бошқаруви амалда жорий қилинди, турли соҳаларда ҳар томонлама ислохотлар қилина бошланди, жамиятни тубдан янгилаш чора-тадбирларини кўришга жиддий киришилди. И. А. Қаримов сўзлари билан айтганда, «Ўзбек халқининг ажралмас ҳуқуқи — ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи рўёбга чиқарилди»¹.

Қарийб 130 йилдан ошмиқ давр мобайнида мустамлақачилик жабрини тортган, ер ости ва ер усти бойликларидан бутунилай маҳрум бўлган, қуллик асоратида кун кечириб келган жабрдийда ўзбек халқи бир оз эркин нафас ола бошлади. Наврўз байрамини кенг нишонлаш кунларида халқимиз ўзлигини анча-мунча таниб, ҳақиқат ва адолат борлигига иймон келтирди. Бу ҳодисалар кенг халқ оmmasининг уйғонишига туртки бўлиб хизмат қилди.

Ўзбекистонни мустақил давлат сифатида биринчилардан оулиб туркия ҳукумати тани олди. Буни билдириши бир, дини бир давлатнинг ўзбек халқига бўлган ҳурмат-эътиборининг олий нишонаси эди бу. Кейинчалик Ўзбекистонни жуда кўпчилик хорижий мамлакатлар мустақил давлат сифатида таний бошладилар ва айни чоқда дипломатия муносабатлари ўрнатишга жазм этидилар.

«Бу ўринда бир тарихий далилни эслаш лозимга ўхшайди. 1870 йиллар ўрталарида Хоразмшоҳ Сайид Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхонни Соний-Феруз Туркияга сафар қилиб, турк султони билан учрашади ва қариндошлик ипларини боғлайди, сиёсий, иқтисодий ҳамда маданий алоқаларни ўрнатади. Турк шоир ва олимларини Хивага таклиф қилади ҳамда уларнинг асарларини Хоразм тошбосмаҳонасида нашр қилиш ишларига бош-қош бўлади. Шу тарихий воқеа қарийб 115 йилдан кейин кароматли Ислам Абдуганиевич Қаримов томонидан такрорланди. У Туркия Президенти марҳум Турғут Узол билан, унинг ҳозирги Президенти

¹ Қаримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 3-бет. (Кейинги кўчирмаларда қавс ичида шу китоб саҳифалари кўрсатилади.)

Сулаймон Демирэл билан дўстлашди, икки давлат ўртасидаги ҳар томонлама алоқаларни тиклади, мустақамлади. Бу далил Президентимиз дипломатиянинг тарихий асосларини, шунингдек халқ дипломатиясини пухта билишини ифода этади.

Халқпарварлиги ва ватанпарварлиги туфайли 1991 йили Ислом Абдуғаниевич Қаримов умумхалқ сайлови йўли билан Ўзбекистоннинг биринчи Президенти қилиб сайланди. Унинг оқилона раҳбарлиги остида Ўзбекистон мустақилликка эришди ва бутун дунёга танилди. Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлиб кирди. Фақат шу ҳодиса учун ҳам Президентимизнинг номи Ўзбекистон тарихи саҳифаларига миллий қаҳрамон сифатида зарҳал ҳарфлар билан ёзилди»¹.

Мустақил давлат барпо этилган экан, унинг ҳаракатга келтирувчи дастури бўлмоғи керак. И. А. Қаримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» номи асари худди шу дастур вазифасини ўтайди. Чунки унда ҳукуматнинг ички ва ташқи сиёсатда қандай ишлар қай йўсинда бажарилиши аниқ ва равшан кўрсатилган. Шунингдек, «Ўзбекистон халқи жоноҳон ўлкадаги беқиёс бойликнинг абадул-абад ҳақиқий эгаси бўлиб қолди» (4-бет).

Ўзбекистоннинг беқиёс бойлиги деганда жумҳурият ҳудудида мавжуд моддий ва минерал ресурсларни, маданий ва тарихий ёдгорликларни, қадриятга оид барча тарбиявий ва маънавий имкониятларни тушуниш лозим. Муаллиф шу бойликларнинг Ўзбекистон халқ хўжалигини оёққа қўйиш, ривожлантиришдаги роли ва аҳамиятига асосий эътиборни қаратган. Шу сазй-ҳаракат ва эътибор замирида тарбия масаласи ётади, одоб деган мўътабар нарса туради. Тарбияли ва одобли киши авваламбор ўз онласи фаровонлигини яхшилаш, қолаверса, давлат бойлигини ошириш учун кун сайин самарали меҳнат қилишга ҳаракат қилади. Зотан, онлалар моддий жиҳатдан қанча ўзига тўқ, бой-бадавлат бўлсалар, маданий турмуш ва маънавий камолот ҳам шунча яхшиланиб боради.

Демак, Ўзбекистон «Ер, ер ости бойликлари, бошқа

¹ Сафо Очилов. Бир гап айтай қулоғингга. Хоразм вилоят Матбуот бошқармасининг «Хоразм» таҳририят-нашр бўлими. Урганч, 1993, 4-бет.

табий бойликлар, авлод-аждодларнинг меҳнати билан яратилган иқтисодий, илмий-техникавий ва маънавий куч-қудрат ва имкониятлар миллий бойлик бўлиб, одамлар фаровонлигининг кафолати, ижтимоий тараққиёт ва равиқнинг асоси бўлиб хизмат қилади» (4-бет). Чиндан ҳам жумхуриятимиз замини қимматбаҳо металлларга кон мамлакатдир. Мустақилликка эришилгандан сўнг олтин ва бошқа ноёб қимматбаҳо ер ости бойликларини қазиб олишмоқда. Лекин улар аввалги даврдаги каби бошқа чет томонга ташиб кетилмайди. Улар давлатимиз хазинасини бойитмоқда. Уша бебаҳо бойликлар ўзбек халқи қўлида, у ана шу бойликлардан тўла фойдаланиш ҳуқуқига эга. Шу ҳақ-ҳуқуқни сақлаб қолиш ҳар бир ўзбекнинг фуқаролик бурчидир.

Ўзбек халқи ота-боболаридан қолган шундай бойликка эгаки, уни пул ёки олтинга гавҳар билан баҳолаш мумкин эмас. Бу бойлик жумласига фан ва маданият, адабиёт ва санъат, тарихий меъморчилик обидалари ва Хоразмий, ал-Беруний, Абу Али ибн Сино, Чағминий, аз-Замахшарий, ал-Фаробий, Фиробий, Махмуд Қашгарий, Мирзо Ҳўзубек, Алишер Навоий, Камолiddин Бехзод, Бобур, Абулғозин Бақодирxon, Оғаҳий сингари жаҳон фани ва маданияти тараққиётига жуда катта ҳисса қўшган даҳо алломалар асарларини ўзбек халқининг фахр-ифтихоридир.

Ўзбек миллий қадриятларини, ахлоқ-одобини белгилаб берувчи муқаддас Қуръонни карим, Муҳаммад алай-ҳиссалом ҳадисларини, шунингдек имом Бухорий, ат-Термизий, Нақшбанд, аз-Замахшарий, Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқиргоний, шайх Нажмиддин Кубро каби мўътабар зотларнинг тарбия соҳасидаги бой меросини тарғиб ва ташвиқ этиш мустақил давлатимиз зиёлиларининг асосий вазифасидир. Юқорида зикр қилинган ранго-ранг қимматбаҳо хазинани асраш, унинг келгуси авлодларга бекаму кўст етказиш тўғрисида Президентимиз И. А. Каримов авваламбор юртбошини, қолаверса йирик олим ва фуқаро сифатида даъват этмоқдаки, бу фикрлар унинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асарида ўз ифодасини топган.

Муаллиф ҳар бир нутқида, ҳар бир суҳбатда, ҳар бир мақолада ёхуд китобида Ўзбекистон бойликларини тўғрисида ҳаяжонланиб гапирди ва ташвиқ этади. Бунинг ўзига хос сир-асрори бор. Бу эндигина мустақилликка эришган ёш Ўзбекистон давлатининг келажакда

нимага қодирлигини кўрсатиш билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон мустақиллиги эълон қилиниши биланоқ Туркия, АҚШ, Ҳиндистон, Франция, Германия сингари 130 дан ошиқ давлат бирин-кетин уни тан олдилар, кўпгина хорижий мамлакатлар у билан дипломатия муносабатларини ўрнатдилар.

1992 йилда Ўзбекистон ҳаётида тарихий воқеа содир бўлди. Бу тўғрида И. А. Каримов фахр ва ифтихор билан шундай дейди: «Тарихда илк бор, 1992 йилнинг 2 мартда Ўзбекистон халқаро ҳуқуқнинг тенг ҳуқуқли субъекти сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилотига қабул қилинди» (7-бет).

Бу Ўзбекистоннинг ташқи ва ички сиёсатида муҳим аҳамият касб этади. Бу унинг обрў-эътиборини белгиловчи ҳодисадирки, Ўзбекистон давлати шундан кейин Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти, Оврўпа қайта тиклаш ва тараққиёт банки, Қора денгиз мамлакатлари уюшмаси, Халқаро валюта банки, Халқаро меҳнат ташкилоти, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотига аъзо бўлиб кирди.

Натижада, муаллиф айтганидек, «Республикани ҳақиқатан ҳам, унинг миллий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, халқнинг азалий турмуш тарзи, анъаналари, урф-одатлари ва кўникмаларини, мавжуд беқиёс табиий бойликларини ҳар томонлама ҳисобга олиб, юксалтириш амалда мумкин бўлиб қолди» (8-бет).

Хуллас, мустақиллик ва унинг бугунги кундаги имкониятлари халқнинг турмуш тарзини яхшилашни, эрқуққини, миллий анъаналари ва маданиятини қайта тиклашни, инсоннинг шахс сифатида маънавий-ахлоқий камолотини таъминлашга ёрдам беради.

1-§. Истиқлол йўлининг шарт-шароити ҳамда заминини яратиш ва маънавий тарбиянинг истиқболи

Тарихдан маълумки, мустамлака занжири билан боғланган давлат эркинликка, озодликка осонликча эришолмаган. Бундай давлат ўн йилликлар оша, балки асрлар оша мустақилликка эришиш йўлларини, усулларини излайди, шу улуғвор ва башарий мақсадни амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратишга бетиним ҳаракат қилади. Президентимиз сўзлари билан айтганда, «Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазият, одамлар ўртасида таркиб топган муносабатлар, уларнинг дунё-

қарашн, жумладан диний эътиқоди, руҳияти ва хулқ-атвор нормалари шуни тақозо этади» (9-бет).

Шу ўринда яна бир нарсани таъкидлаш лозимки, халқнинг эрк ва озодликка эришишга интилиши, унинг йўл-йўриқларини қидириб топиши ва қулай вазият яратиш учун изланиши уйнинг маънавий камолоти, шижоати, мардлиги, ватанпарварлиги, ғурур ва ифтихори билан бевосита боғлиқдир. Маънавий баркамол халқ ўзи танлаган йўлнинг шарт-шароитини ва заминини яратишга интилади.

Маънавий баркамол инсон деганда нимани тушунмиш керак? У, муаллиф кўрсатиб ўтганидай, инсоннинг «дунёқарашн, жумладан диний эътиқоди, руҳияти ва хулқ-атвор нормалари, қолаверса, ахлоқ-одоби билан бевосита алоқадордир. Умуман олганда, И. А. Қаримов ушбу китобда ўрганилиши, таҳлил ва тадқиқ этилиши лозим бўлган муаммоларни маънавий-сиёсий, маънавий-педагогик қарашлар билан диалектик бирлик сифатида қарайди. Шунинг учун бу асарнинг илмий-назарий ва амалий қиммати бевоситадир.

Маънавий баркамол кишилар халқ тақдири ва фаровонлиги, Ватан тақдири ва унинг равиқини ўйлайдилар. Улар мутеликда, қарамликда яшашни нистамайдилар. Бу кишилар келажакка, ҳурриятга, озодликка нишонч туйғулари билан барҳайтдирлар. Шунинг учун муаллиф доимо маънавий тарбияга алоҳида эътибор беришга чақиради. Ота-боболаримиздан мерос қолган миллий қадриятларнинг тикланиши, ойиан жаҳон орқали эски ёзувга бағишланган ўқув тизимидаги кўрсатувларнинг изчил олиб борилиши, ўзбек давлатчилиги асосчиларининг номларини абадийлаштириш, тарихий ёдгорликларнинг таъмирланиши, ўзбек маънавияти ва маданияти вужудга келтирган алломаларимиз асарларининг муттасил чоп этилиши ва шу кабилар Президентимизнинг сўзи билан иши бир эканлигидан далолатдир.

Дунёдаги мамлакатлар у ёки бу шаклда озодликка эришганлари маълум. Худди шу тариқа улар тараққиёт йўлларининг ҳам ўзига хос шаклини таглаб, ривожланган мамлакатлар сафидан ўрни олганлар. Тинч ва парламент йўли билан мустақилликка эришган Ўзбекистон бошқа давлатларнинг тараққиёт тажрибаларини пухта ўрганган ҳолда ўз шарт-шароити, ўзига хос хусусиятларни асосида ижобий натижаларга эришмоқдаки, унинг

бу дадил қадамнинг халқаро ташкилотлар қўллаб-қувватламоқдалар ва ижобий баҳоламоқдалар. Лекин Ўзбекистон шунчаки тақлидчиликдан мутлақо йироқ эканини алоҳида таъкидлаш лозим. Худди шу маънода И. А. Каримов: «Жаҳон ва ўзимизнинг амалиётимиздан олинган барча унумли тажрибаларни рад этмаган ҳолда ўз ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий тараққиёт йўлимизни танлаб олиш республиканинг қатъий позициясидир. Бу — ўтмиш йилларнинг хатоларини, давлат тузилишининг шакл ва усулларига нисбатан мавжуд қарашларни идрок этиш натижасидир. . . Бу Ўзбекистон халқининг ижтимоий тараққиётга, муносиб турмуш шароитига интилишидир» (10-бет),— дейди. Бироқ, ҳали бир неча ўн йиллар давомида одамлар қонига, онига зўравонлик ва мажбур қилиш асосида жойлаштирилиб, кўнликма ва малакага айлантирилган айрим бепарволик, лоқайдлик, мутелик, ўзибўларчилик ва шу каби салбий ақидаларни қисқа вақтда бартараф этиш қийин. Уша чиркин иллатларни кишилар онгидан чиқариб ташлаш муаммоси ҳар бир зиёли олдида кўндаланг турибди. Бу муаммони ҳал этиш барча тарбия воситаларини сафарбар этишни талаб қилади. Бунда, асосан, барча ахборот воситалари, радио ва телекўрсатувлар, халқ таълими тизими муҳим аҳамият касб этади. Бу жараёнда шунчаки сўзлаш, гапириш ёки қуруқ ахборотларни бериш эмас, балки асрлар, бир неча ўн йилликлар мобайнида рўй берган ва айни чоқда содир бўлаётган воқеа ва ҳодисаларни аниқ далиллар, маънавият ва қадриятларнинг аҳволини қиёслаш асосида иш тутиш лозим. Бу ишонтириш куч-қудратига эгадир. Бу сиёсий-педагогик омиллардан унумли ва оқилона фойдаланишни тақозо этади.

Мустақилликка эришган ёш республикани ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларни ва шарт-шароитларни тўғрисида муаллиф ёзади: «Ўзбекистоннинг чинакам мустақиллигига эришишдан иборат ўз йўли республикани ривожлантиришнинг қўйидаги асосий ўзига хос хусусиятларни ва шарт-шароитларини ҳар томонлама ҳисобга олишга асосланади.

Аввало, у аҳолининг миллий-тарихий турмуш ва тафаккур тарзидан, халқ анъаналари ва урф-одатларидан келиб чиқади» (11-бет). . .

Бунда олим қўйидаги миллий ақидаларни назарда тутад:

— ўзаро ҳамжиҳат ва жамоа бўлиб яшаш ҳамда меҳнат қилиш;

— катталарга ҳурмат, кичикларга шафқат, эл-юртга муҳаббат;

— ота-онани қадрлаш, фарзандлик бурчини тўла адо этиш;

— онлага ва фарзандларга ғамхўрлик қилиш;

— миллат айирмаслик;

— бошқалар қайғусига шерик бўлиш, бир-бировга ёрдам бериш;

— ҳашарчилик анъаналарини тиклаш ва давом эттириш;

— Ватанга муҳаббат туйғусини янада ривожлантириш;

— ота-боболаримизга хос меҳнатсварлик одобига содиқ қолиш;

— билим олишга аҳамият бериш;

— устозу зиёлиларга, маърифатпарвар кишиларга ҳурмат-эҳтиром ва ғамхўрлик қилиш;

— ислом динига эътиқод туйғуларини тарбиялаш;

— ички ва ташқи сиёсатини муваффақиятли равишда амалга оширишга баҳолан қудрат кўмаклашиш;

— маънавий-ахлоқий қадриятларини янада шакллантириш, ривожлантириш ва уларга тўла риоя қилиш;

— ислом дунёси билан муносабатларини яхшилаш, алоқаларини тиклаш ва ўзаро ҳамкор бўлиш;

— миллий маданиятнинг тобора ривожлантиришига қўшilh

— умуман, миллий одоб-ахлоқ нормаларига тўла риоя қилиш;

— Ватан ва халқ тарихига ҳурмат билан қараш;

— тарихий меъморчилик обидаларини таъмирлаш ва қўз қорачигидай асраш;

— таълим-тарбияга эътибор ва ғамхўрликни янада кучайтириш.

Кўрсатилган шу маънавий-ахлоқий ақидаларга амал қилиш ҳамда ўтмишдаги олим-фозилларнинг беизбир мероси «қанчадан-қанча авлодларнинг маънавий-руҳий онгини ва турмуш тарзини шакллантирган» ва у ҳамон таъсир кўрсатаётганини ҳаминша ёдда тутган ҳолда уни амалда татбиқ этиш зарур. Бу мустақилликнинг ҳимоя қилишининг асосий шартларидан биринчиси.

Ўзбек халқи болажонлиги, кўп болалилиги билан бошқалардан кескин фарқ қилади ва ажралиб туради.

Шу нарсани назарда тутган ҳолда юртбошимиз «Республикадаги ўзига хос демографик вазият — ғоят муҳим хусусиятлардан биридир» (12-бет), — дея алоҳида таъкидлайдики, бу жумҳурият халқ хўжалигининг ривожлантиришда эътиборга олинishi зарур.

Зотан, Ўзбекистон аҳолиси тобора ўсиб бормоқда ва унинг асосий қисми, яъни ярмидан ортиғи қишлоқ жойларида истиқомат қилади. Улар, асосан, чорвачилик, деҳқончилик ва пахтачилик билан машғулдирлар. Республика умумий аҳолисининг 60 фоиздан зиёдроғини болалар, ўсмирлар, қариялар ташкил қилади. Ўзбек халқи қўнимли халқ бўлиб, у ердан бу ерга кўчиб юрмайди.

Хулоса шуки, Ўзбекистонда истиқомат қилувчи аҳолининг озчилиги қисми ишлаб чиқаришда ишлайди, лекин кўпчилиги болалар, ўсмирлар ва қариялар бўлгани учун меҳнат қилмасдан истеъмол моллари билан таъминланадилар. Бизнингча, бу республикани тезкорлик билан ривожлантиришга монелик қилувчи хусусиятдир. Шунинг учун тараққиёт йўлини белгилашда шу нарсани ҳисобга олиш лозим.

«Республиканинг яна бир хусусияти — миллий таркибининг ўзига хослигидир» (12-бет). Республикада этник жиҳатдан туб аҳоли ерлик халқ бўлиб, у жуда катта устулик мавқега эгадир. Ўзбекистон ҳудудида ўз миллий анъаналарига, қадриятларига, миллий маданиятига эга бўлган юздан ошиқроқ миллатлар истиқомат қилишади. Буюк ўзбек халқи уларни ўз биродари, яқин дўсти, битта оила аъзоси каби кўради. Худди шу ғоя мусулмонларнинг муқаддас китоби — Қуръонни қаримда ҳам илғари сурилган.

Ўзбекистон Президенти И. А. Қаримов юрт раҳбари сифатида барча халқларни дўст-биродар бўлиб яшашга доимий равишда даъват этиб келмоқда. Шунингдек, ҳукумат гоҳи-гоҳи учраб турадиган экстремистик кайфиятдаги айрим кишиларга қаттиқ зарба бериб турибди. Бу мусулмончилик ақидаю анъаналарига тўла амал қилишининг анъанавий ва тантанавий намунасидир.

Ўзбекистон шундай жўғрофий маконки, у ерда азалдан бутун жаҳон савдо сўқмоқлари кесишган ва машҳур Буюк йпак йўли туташган. Худди шу республикада ҳудудиди ташқи мамлакатлар билан турли алоқалар бошланган ва шўҳоят, яқунланган.

Шу тарихий далиллардан келиб чиққан ҳолда муал-

лиф «Республика қулай геостратегик мавқега эга» (13-бет) эканини алоҳида таъкидлайди. Ҳозирги шарт-шароитда ҳам Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатларининг қоқ марказида жойлашган. Шунинг учун у ташқи давлатлар, авваламбор ўзи учун, қолаверса, қўшни мамлакатлар учун уларни ўзаро боғловчи мавқе ва аҳамиятга эгадир.

«Ўзбекистонда ислохотларни амалга ошириш йўллари ва ёндошувларини танлашга табиий-иқлим шароитларининг ўзига хослиги белгиловчи таъсир ўтказмоқда» (13-бет). Муаллиф бу ўринда нима учун табиий-иқлим шароитларини назарда тутмоқда?

Республикамиз ҳудудида сув етишмаслиги ва танқислиги сезилса-да, унинг халқ хўжалигида пахтачилик етакчи ўринни эгаллайди. Умуман, Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги асосан суғориш деҳқончилиги билан шуғулланиб келган.

Ўзбекистон Марказий Осиё жумҳуриятлари ичида пахта тайёрлаш бўйича етакчи ўринни эгаллайди. Етиштириладиган пахта фақат унинг ўз эҳтиёжини қондирибгина қолмай, балки уни бошқа мамлакатларга ҳам сотиш имкониятига эгадир. Бизда иқлим шароити мевасабзавот ва поллиз маҳсулотларини ҳам керагидан ортиқ етиштириш имкониятини тақозо этади.

Демак, Ўзбекистон ўз истиқлол йўлини белгилашда, унинг учун замин ҳозирлашда, давлатимизнинг иқтисодий ва маънавий обрў-эътиборини янада ошириш ва мустаҳкамлашда унинг табиий-иқлим шароитлари ҳам беқийёс аҳамиятга эгадир.

Бундан маълум бўладикки, пахта жаҳон бозорига чиқиш имконини яратади. Шунингдек, бошқа ички имкониятлар ҳам борки, улар ташқи бозорда Ўзбекистон ўринини мустаҳкамлайди. Бу жуда қимматбаҳо минерал хомашёлар борлиги борлиги боғлиқдир. Худди шу маънода И. А. Қаримов: «Ўзбекистон республикасининг иқтисодий ва иқтисодий мустақиллигини ҳимоя қилиш имконини берадиган етарли потенциалга эга» (14-бет), — деб таъкидлайди.

Муаллиф шу ўринда фақат минерал бойликларга кўз тикиб ўтирмай, қишлоқ хўжалик маҳсулотларидан тайёр истеъмол моллари етиштиришни таъкидлайди ва айрим муаммоларни, вазифаларни ойдинлаштириб, шундай ёзади: «... халқ хўжалигининг асосан хом ашё етиштиришга йўналтирилганлигини бартараф этиш ва шу

сабабли иқтисодий тузилмалари ҳаддан ташқари бир томонлама ривожланганлигига, собиқ Марказ ўтказиб келган яккахоқимлик сиёсатининг натижаси бўлмиш қарамликка, яъни технология ва ресурс жиҳатидан бошқа республикаларга қарам бўлиб қолишга барҳам бериш ҳал қилувчи аҳамият касб этади» (14-бет).

Бу фикр ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий, ҳам маънавий-педагогик аҳамиятга эгаки, у фуқаролар оиғига сингиб кетган «шундай бўлиши керак экан» деган ўй-андишани чиқариб ташлашга ёрдам беради. Ростини айтганда, илгари оддий одамлар қарам ва муте деган нарсани билмас ва хаёлига ҳам келтирмасдилар. Чунки бир печа ўн йилликлар давомида «тенг ҳуқуқлилиқ», «Иттифоқдаги барча республикалар халқлари баробардирлар» деган қарашлар улар миёсига сингдирилган эди. Муаллифнинг юқорида баён қилинган фикр-мулоҳазалари оддий халқнинг маънавий жиҳатдан кўзини очишга, ҳақиқат ва адолатни равшан кўрсатишга ёрдам беради.

Ўзбекистоннинг келажаги, халқни мақсадли йўналишга ёппасига сафарбар қилишда миллий кадриятларга таянган ҳолда унинг ижтимоий оиғини ўстириш ғояси муаллифнинг диққат марказида туради. У ёзади: «Кейинги ўн йиллар мобайнида маълум кадриятларга эга бўлган кишиларнинг муайян ижтимоий оиғи шаклланилигини ҳам эътиборга олмаслик мумкин эмас» (14-бет).

Бунда, асосан, қуйидаги принципларга амал қилиш кўзда тутилади:

- бепул таълим ҳуқуқи;
- ижтимоий адолат ва тенглик;
- ҳуқуқий ҳимояланган меҳнат қилиш ҳуқуқи;
- текин тиббий хизмат олиш ҳуқуқи;
- инсоннинг мулкка эгаллик қилиши ва шу кабилар.

Умуман «Янгилашни ва ижтимоий тараққиётнинг ўзиниз танлаган йўли — мураккаб жараён бўлиб, республика ижтимоий турмушининг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий-маданий ва бошқа барча соҳаларини қамраб олади. Бу йўл мустақил Ўзбекистон ички ва ташқи сиёсатининг умумий стратегиясини белгилаб беради» (15-бет).

И. А. Каримов мустақилликка эндигина эришган республикамизнинг истиқлол ва тараққиёт йўлининг шарт-шароити ва заминини ўтмишни, тарихини, ўша

даврлардаги тараққиёт босқичларинин, миллий қадриятлар, урф-одатларни, жумҳуриятимизнинг жўғрофий ўрни, ер ости ва ер усти бойликларинин ва шу кабиларни атрофлича қиёсий йўсинда таҳлил қилиш орқали кўрсатган. Халқ таълими ходимлари уни ёш авлодга сингдиришда ўша тажрибага таяниши, лозим. Шундагина шу фикрлар ёшлар оғинга тезроқ етиб боради ва келажакда ўз самарасинин беради.

2- §. Демократия ва ижтимоий адолат — ишонч руҳини тарбиялаш омили

Ўтмиш тажрибаларидан маълумки, ишонч бўлмаган жойда тараққиёт ва камолот, эзгулик ва рўшнолик, ҳақиқат ва адолат, поклик ва ҳалоллик, диёнат ва ҳаловат ва шу кабиларнинг илдиз отиши мумкин эмаслиги плмий-пазарий ҳамда амалий жиҳатдан тўла далилланган. Ишонч яхшилиқнинг шаклланиши ривожланиши, баркамоллик калитидир. Ишонч йўқолган ердан иймон кетади. Ишончсиз умр—ёниб битган кўмир. Ишончсиз қалбда келтириб, ҳейту адолат, умуман ҳақ қўйиши у ҳудудди. Демак, одамлар руҳидан ишончсизлиқни чиқариб ташлаб, ишонч уруғини секиши, уни ундириши, ўстириши ва камолга етказиши биринчи галдаги вазифадир. Юз йиллар давомида илдиз отган бу қабоҳатни тезлик билан бир зумда йўқотиши осон иш эмас, албатта.

Шунинг учун Ўзбекистон Президенти И. А. Каримов, биринчи навбатда, мамлакат ичкарасида ва ташқарисинда демократия ва ижтимоий адолатни қарор топтиришига алоҳида эътибор бермоқда. Чунки у истиқлол ва тараққиёт йўлининг асосий принципларидан биридир. Қолаверса, ҳақиқат ва адолат бўлмаган жойда ишонч бўлмайди. Бошқача айтганда, адолат ва ҳақиқат ишонч қасрининг калитидир. Янги ташкил топган ёш мустақил Ўзбекистон давлати учун одамларнинг одамларга, одамларнинг давлатга, давлатнинг одамларга ишончи жуда муҳимдир. Худди шу нарса давлатлараро муносабатларда ҳам қарор топиши зарур. Билъакс, тараққиёт ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

Демак, ишончни кўкартирувчи, ўстирувчи, мева тугдирувчи табаррук замин, бу — демократия ва адолатдир, бошқача айтганда, оғишмай амал қилинувчи, ҳамма учун баробар кучдаги мустаҳкам қонундир. Бу қонун ҳукумат томонидан чиқарилади ва муҳофаза қилинади.

Ана шундагина халқ шу қонунга ишонади, давлат билан бирга бўлади.

Зикр қилинган фалсафий, ижтимоий ва тарбиявий ғоялар асосида муаллиф шундай ёзади: «Ўзбекистон — келажакги буюк давлат. Бу — мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу — ишонпарварлик қондаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодларидан қатъи назар фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир» (15—16-бетлар). Халқ бўлмаса, давлат бўлмаслиги ҳақиқат. Шунинг учун давлат сиёсати, у чиқарган қонунлар халққа хизмат қилиши зарур. Шу маънода, авваламбор, халққа хизмат қилувчи, уни олға етакловчи адолатли жамиятни қуриш лозим. Бу мустақил Ўзбекистоннинг асосий вазифасидир. Бу вазифанинг ниҳоятда оғир ва енгиллик томонлари мавжуд. Оғирлиги шундан иборатки, одамлар онинга собиқ Иттифоқдаги ўн беш республика бир бўлиши керак, улар иқтисодий жиҳатдан бир-бирлари билан боғлиқ, ажралиб яшши ҳаёт кечириншолмайди, деган кўникмалар, ақидалар сингиб қолган. Мустақилликнинг дастлабки йилларида рўй бераётган моддий ва иқтисодий қийинчиликлар келажакка ишонч руҳини сингдиришга халақит бераётганини тан олиш лозим.

Енгиллик томони шундаки, халқ «социализм узил-кесил ғалаба қилди», «коммунизм қураминиз», «халқ 80-йиллар бошида коммунизмда яшайди» деган гапларга аллақачонлар ишонмай қўйган эди. Қолаверса, халқ мутеликда, қарамликда яшаётганини ҳис қилиб қолган эди. Миллий қадриятларининг оёқ ости қилинганини сезганди. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг қишлоқ жойларида деҳқонларга кўпгина ерлар хусусийлаштириб берилди, миллий қадриятлар қайта тикланди, миллий урф-одатлар, анъаналар изга тушиб кетди, ҳар кимга динга эътиқод қўйиш ҳуқуқи берилди ва шу қабилар халқ руҳини тетиклаштирди, онини ўстирди. Кўрилаётган шу каби тадбирлар Ўзбекистонда янги жамиятни қуришга, барпо этишга жуда катта ёрдам бераётганини тан олиш керак.

Демак, янги жамиятни шакллантириш, ривожлантириш ва такомиллаштириш учун Президент ва ҳукумат томонидан амалга оширилаётган ишларни халқ ўртасида кенг тарғиб ва ташвиқ қилиш зарур, деб ҳисоблай-миз.

Илгарн Шўро тузуми ва комфирқа ҳукмронлик қилган даврда шаҳарларда, қишлоқларда доимий равишда бажарилмаган ишлар бажарилди ёки қилинди, деб тарғиб ва ташвиқ қилинарди. Бу ёлғон ишга бутун оммавий ахборот воситалари жалб этиларди.

Шаҳарларнинг ҳар бир корхонасида, муассасаларида, ташкилотларда сиёсий ўқиш кунлари бўларди. Қишлоқларга «тарғибот бригадалари муттасил жўнатиларди, ҳар бир дала шийпонда, жамоа хўжаликларида, фермаларда «тарғиботчилар» доимий ишларди. Уша «тарғибот бригадалари, «тарғиботчи»лар, «сиёсий ўқиш»лар мутелик, қарамликка маҳкум этувчи ғояни гулга ўраб беришарди ва халқ миёси заҳарланарди. Бу — қизил империянинг ғоявий қуроли эди.

Ҳозир мустақил Ўзбекистонда қандай ишлар амалга ошириляпти? Давлатимиз юритаётган ички сиёсат, амалга оширилаётган барча ишлар халқнинг хоҳиш-иродаси, фуқароларнинг моддий фаровонлигини ошириш, миллий қадриятларни қайта тиклаш ва шу қабила билан бевасила боғлиқдир. Бизнингча, шу оламшумул тарихий ишлар ва режалаштирилган вазифалар етарлича тарғиб ва ташвиқ қилинмаётганга ўхшайди. Ростини айтганда, тарғибот ва ташвиқот халқ оғзини ўстиришда, келажакка ва орзу-умидларининг таптана қилинишига ишонч руҳини тарбиялашда асосий омил ҳисобланади. Мустақилликнинг, айниқса, дастлабки даврида бу ўта муҳим тарбиявий воситадир. Бизнингча, вилоят ва туман ҳокимиятларидаги мафкура билан шугулланувчи бўлимлар, қишлоқ жойларидаги маънавият ва маданият марказлари, халқ таълими ходимлари Ўзбекистоннинг истиқлол ва тараққиёт йўллари режаларини тарғиб ва ташвиқ этишда узвий ва доимий фаоллик кўрсатишлари лозим. Бу, илмий-педагогик тил билан айтганда, фаол тарбиявий жараёндир.

Мустақил давлат ўз фуқароларининг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб бериши тарбиявий жараёнини амалга оширишни осонлаштирадн, деб ҳисоблаймиз. Ота-боболаримиздан мерос бўлиб қолган тарихий тажрибалар шунн тақозо этади.

Инсон руҳиятида ва педагогик қарашларида яна бир нарса борки, у инсонни дадил олга қадам ташлашга донмо даъват этиб туради. У ҳам бўлса — кафолатдир. Бирор киши бошқа кишига бирон ишни қилишга уйдаса, у шу ишнинг яхшилик билан тугашига, натижаси

ижобний якунланишига кафил бўлиши керак. Айниқса, давлатни бошқаришда кафолат муҳим аҳамиятга эгадир.

Президентимиз И. А. Қаримов таъкидлаганидек «Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишни кафолатлаши керак» (16-бет). Ана шундагина янги таркиб топган тузумга нисбатан халқнинг меҳр-муҳаббати ортади.

И. А. Қаримов ўша кафолатлар ва уларнинг маъно-мазмунига бирма-бир тўхталади. Чунончи: сиёсий соҳада «... халқнинг турмуш тажрибасига, республика аҳолисининг миллий ва маданий анъаналарига, барча ижтимоий гуруҳлари ва қатламларининг маи-фаатларига мос келадиган ҳақиқий демократия принципларини қарор топтириш. Халқ ҳам бевосита, ҳам ўз вакиллари орқали давлат ҳокимиятини амалга оширишда тўлиқ имкониятга эга бўлиши лозим (16-бет). Муаллиф «Халқнинг турмуш тажрибаси»га урғу берар экан, бизнингча, илгариги тузумларда халқ қандай кун кечирган, бугун қандай, келажакда қандай бўлади?— деган саволларга жавоб бериш ва уларни қиёсий ўрганишни назарда тутати. Чунки халқ қайси тузумда турмуши яхши бўлган, қайсинисида янада яхшироқ бўлади?— деган саволга жавоб топа олади. Шунингдек, демократик принципларни таркиб топтиришда аҳолининг миллий ва маданий анъаналари муҳим ўрни эгаллайди. Бу ўринда асрлар давомида тўпланган фалсафий-педагогик тажрибалар назарда тутиляпти.

«Қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти ваколатларини ажратиш асосида миллий давлатчиликни барпо этиш. Жамиятнинг сиёсий тизимини, давлат идораларининг тузилмасини тубдан яхшилаш, республика ҳокимияти билан маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатлари ва вазифаларини аниқ белгилаб қўйиш, адолатли ва инсонпарвар қонунчиликни вужудга келтириш лозим бўлади» (16-бет). Бу ерда гап «кучли ижроия ҳокимият» тўғрисида борапти. Чиқарилган қонун ва фармонлар, қарорлар бажарилмаса, тузум, жамият тараққиёти, турмуш фаровонлиги ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Кучли ижроия ҳокимият фаолият кўрсатмаса, мамлакатда бош-бошдоқлик, тартибсизлик, жиноятчилик кенг томир отади, умуман ҳаёт издан чиқади. Шунинг учун кучли назорат ва кучли ҳокимият жуда зарур;

«— барча фуқароларнинг қонун олдидаги ҳуқуқий

тенглигини ва қонушнинг устунигини, жамият манфаатлари ҳимоя қилиниши ва аҳолининг хавфсизлигини кафолатлайдиган ҳуқуқий давлатни барпо этиш. Қонунийлик ва ҳуқуқ-тарғибот тантана қилмаса, шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, қаттиқ интизом, ички уюшқоқлик ва масъулият устувор бўлмаса, қонуналар ва анъаналар ҳурмат қилинмаса, ҳуқуқий давлатни тасаввур этиб бўлмайди» (17-бет). Қонун ҳамма учун тенг ва у ҳаммаша устун бўлмаса, унинг обрўси қолмайди. Агар қонун шундай нонлож аҳволга тушиб қолса, яъни обрўси қолмаса, уни чиқарган ҳукумат халқ эътиборидан чиқа бошлайди. Шунинг учун давлат — халқ — қонунга яхлит диалектик бирлик сифатида қараш лозим. Уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди;

«— Ўзбекистонда туғилган, унинг заминида яшаётган ва меҳнат қилаётган ҳар бир киши, миллий мансублигидан ва эътиқодидан қатъи назар, республикамизнинг тенг ҳуқуқли фуқароси бўлишга муносибдир, деган инсонпарварлик ва ватанпарварлик қондасини рўёбга чиқариши...» (17-бет). Бу банд ҳуқуқий давлат унинг жуда зарурдир. Унинг тарбиявий аҳамияти катта. Бу ерда Ўзбекистон ҳудудида яшаётган барча фуқароларга жуда катта ҳуқуқ берини баробарида масъулиятлар ҳам юклайди. У миллатидан қатъи назар, Ўзбекистонни ватаним деб қараш ва унинг бутун қондаларига илоат этишга мажбур, чиннакам ватанпарвар бўлиши шарт. Борди-ю Ватанга ёмон ният билган ташқи куч таъсир этса ёхуд этмоқчи бўлса, ўша куч кишининг миллатига мансуб бўлишидан қатъи назар, унга қарши ўзбеклар билан ёнма-ён туриб курашиши зарур;

«— озчиликдан иборат миллатларнинг манфаатлари ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг маданияти, тили, миллий урф-одатлари ва анъаналари сақланиши ҳамда ривожланишини кафолатли таъминлаш, давлат тузилмалари фаолиятида ва жамоат турмушида фаол қатнашиш» (18-бет). Ўзбек халқи азалдан байналмилал халқ. У бир умр миллат ажратган эмас. Чунки бу фазилат қонун сифатида ҳатто Қуръонни каримда ва пайғамбаримиз ҳадисларида қайд қилинган. Худди шу нарса Президентимиз назаридан четда қолган эмас. Бу Ўзбекистонда яшовчи барча миллатларнинг дўстлиги, иноқлиги ва биродарлигини таъминловчи энг буюк кафолатдир;

«— бир мафқуранинг, бир дунёқарашнинг яккаҳо-

кимлигидан қатъиян воз кечиш, сиёсий ташкилотлар, мафкуралар ва фикрлар хилма-хиллигини тан олиш. Биронта ҳам мафкура мутлақ ҳақиқатни билишга даъво қилиши мумкин эмас. Маънавийлик ва инсонпарварлик, республика ҳудудида яшаётган барча халқларнинг анъаналари ва урф-одатларини, дини, тили ва маданиятини ҳурмат қилиш қондаларига устуворлик берилиши» (18-бет). Шу фикрлардан Президентимизнинг сиёсий ташкилотлар, мафкуралар, фикрлар хилма-хиллигига кенг йўл очиш тарафдори экани аён кўриниб турибди, лекин у уларнинг яққа ҳокимлигига тубдан қарши. И. А. Каримов бу фикрга ўтмишдаги, айниқса, собиқ қизил империя давридаги тажрибаларнинг аянчли натижаларини таҳлил этиш асосида келганлиги сезилиб турибди. Мустақилликнинг дастлабки даврида шу ҳудуддаги айрим партия ва халқ ҳаракатлари ҳам ўз фикрининг зўравонлик билан ўтказиш йўлини танладилар. Натижада улар тез орада халқ назаридан қолди. Худди шунинг учун ҳам мазкур фикр сиёсий-тарбиявий аҳамиятга эга;

«— чиннакам демократиянинг зарур ва қонуний таркиби сифатида кўп партиявийликни амалда шакллантириш. Айни вақтда ҳокимиятни зўравонлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўйган, республиканинг давлат мустақиллигига, ҳудудий яхлитлиги ва хавфсизлигига қарши чиқадиган, миллий ва диний адоватни авж олдирадиган, конституциявий тузумга, халқнинг демократик эркинликлари ва маънавий негизларига тажовуз қиладиган партиялар ва жамоат ҳаракатлари қонундан ташқари бўлиши керак» (18-бет).

Олдинги банднинг маъно ва мазмуни бу бандда янада кучайтирилган ва тўлдирилган. Халқ сиёсий-тарбиявий жиҳатдан янада шаклланиши, камолотга етказилиши лозим. Ривожланган бошқа мамлакатларда ҳам кўп партиявийлик сиёсати мавжуд. Лекин ўша партиялар халқ, ватан, давлат манфаатидан четга чиқмайдилар. Миллий анъаналар ва қадриятларни ҳимоя қиладилар, ҳеч бир ишни зўравонлик билан амалга оширмайдилар. Халқ қайси партиянинг дастури ва амалдаги иши унинг манфаатини кўзласа, унга эргашади. Хуллас, партиялар конституцияда белгилаб берилган қонулардан четга чиқмайдилар. Бу кўп партиявийликнинг асосий принциpidир. Бизда эса «Эрк» демократик партияси ва «Бир-

лик» халқ ҳаракати давлат арбобларининг ҳақоратлаш ва уларга туҳмат тошини отишдан ҳам қайтмадилар.

Зикр қилинган «Эрк» демократик партиясини ва «Бирлик» халқ ҳаракатини раҳбарларини, айниқса Салой Мадамшинов ноҳолис, алдамчилик каби ахлоқсиз, миллий одобиимизга зид йўллар билан шон-шухрат орттириб, давлат ҳокимиятининг эгалламоқчи бўлди. Тўғрисиини айтиш керак, дастлаб халқнинг айрим кичик бўғинларини унинг ҳийла-найрангларини тўғри ва адолатли баҳолай олмади.

Бироқ одамлар кейинроқ С. Мадамшиновнинг мансабпарастлигига, манфаатпарастлигига, молпарастлигига, шухратпарастлигига иймон келтирди, унга ишонмай кўйди. Чунки у фиқҳу фасод йўлидан борди, ҳақиқат йўлидан чекинди. Бу хусусда буюк аллома Абул Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий шундай башорат қилган: «Кўпинча фиқҳу фасод қилувчилар бир нарсани гумон қилиб, уни ҳақиқат деб ҳисоблар, ҳолбуки пировардида унинг нотўғри эканлиги равшан бўларди»¹. Чиндан ҳам «Эрк» демократик партиясини ва «Бирлик» халқ ҳаракатини ва улар раҳбарларининг туҳмат йўлидан адолат ва ҳақиқатдан йироқ экани халққа равшан бўлди. Шунинг учун халқ уларга эргашмади.

И. А. Қаримов янги тузумнинг иқтисодий соҳадаги қондаларини хусусида фикр юритар экан, у Ўзбекистон мустақиллигининг ҳимоя қилишидаги қафолатлардан бири эканига урғу берди. Зотан, «барқарор ва жўшқин ривожланиб боровчи иқтисодиётни барно этиш» зарурдир. Иқтисодий бойлиги кучли давлат ҳар нарсасига қодирдир. У барча мамлакатлар билан иқтисодий алоқа ва муносабатлар ўрнатилганга қурбни етади.

Иқтисодий соҳадаги қондада «тайёрга айёр» бўлиш каби эски ақида ва анъана бутунлай рад этилади. Бунда тадбиркорлик, ишбилармонлик, ташаббускорлик, ҳалоллигини қўллаб-қувватлаш ва шу қабиларга кенг йўл очилишини орқали бозор иқтисодиётини бошқичма-бошқич ўтиш, уни янги-янги тажрибалар асосида ривожлантириб бориш кўзда тутилади.

Бизда бозор иқтисодиётини бошқача қарашлар, яъни у турли қинғир йўллар билан пул топишдан иборатдир,

¹ Аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва таржимон Убайдулла Уватов). Тошкент, «Камалак», 1992, 57-бет.

деган қарашлар ҳам пайдо бўлди. Бу салбий тушунча ва қарашлар бозор иқтисодиётига бутунлай ёт нарсалардир. Олибсотарчилик, чайқовчилик бозор иқтисодиётига ҳалал берувчи тўсиқлардир. Бу моддий жиҳатдан ҳам, иқтисодий жиҳатдан ҳам, сиёсий жиҳатдан ҳам, маънавий-тарбиявий жиҳатдан ҳам янги ҳуқуқий демократик давлат қурилишига зиён етказувчи касофатдир.

Инсон мулк эгаси бўлиши керак. Бу мулк бошқа мулкчиликлар билан тенг ҳуқуқли мавқе касб этиши лозим. Уларнинг барчаси давлат томонидан тенг ҳимояланиши зарур экани янги тузум қондасига киряди. Бу муаллиф қарашларидаги инсонпарварлик ғоясининг устунилигини яққол кўрсатади.

Илгарилари корхона, муассаса ва ташкилотлар юқоридан берилган буйруқлар, топшириқлар асосида иш тутишарди. Дейлик, пойабзал фабрикаси фақат туфли ишлаб чиқаради. Ортган майда қирқим материаллар чиқиндига чиқиб кетарди. Ҳозир эса ўша «чиқинди» материаллардан камар, сумкалар, ҳамён ва шу кабилар ишлаб чиқариш мумкин. Муаллиф «корхоналар ва ташкилотларнинг мустақиллигини кенгайтириш»га эътиборни қаратар экан, бизнингча, худди шу эркинликларга йўл очишни пазарда тутган. Бу педагогика фапи тили билан айтганда, тежамкорлик одобиغا риоя қилиш ва зараркунандалик каби ахлоқсизликка қарши курашнинг худди ўзгинасидир.

Иқтисодий соҳа қондасига инсонларнинг меҳнат қилиш, дам олиш, ишсизлик содир бўлса, ижтимоий муҳофаза ҳуқуқ ва қонунилари кирадикки, булар инсонпарварлик туйғулари билан йўғрилган. Дейлик, бир корхона тугатилди ёки иш ўрнилари қисқартирилди. Уша корхонада нафақа (пенсия)га яқинлашган ишчи ва хизматчилар бор. Уларни муддатидан олдин пенсияга чиқариш белгиланганки, бу янги тузумнинг беқийёс афзаллигидан далолатдир. Бу инсон қадр-қимматини улуғлаш тадбиридир. Муаллиф ғояларининг инсонпарварлиги, халқпарварлиги, қадриятпарварлиги ҳам шунда.

Шунингдек, бу соҳада, яъни ижтимоий-иқтисодий соҳада қариялар ва уларнинг нафақаларига нисбатан ўта ғамхўрлик ғоялари илгарн сурилади. Бунда нархнаволарнинг ўсиши билан нафақанинг миқдори ҳам ортиб бориши кўзда тутилади. Зотан, мусулмончилик ақидаларида қарияларни, кўн болали оилаларни, бева-бечо-

раларни, етим-есирларни, майиб-мажруҳларни сийлаш, уларга ёрдам бериш улуғланади. Президентимизнинг фикр ва мулоҳазаларида, режа ва дастурларида шу қондаларга жиддий эътибор берилган.

Хусусан, у ҳар бир фикрни айтар экан, халқнинг бугунги куни ва келгуси авлод тақдирини ўйлайди ва бу ҳақда сидқидилдан қайғуради. Бу фикрларнинг ҳурлиги, донолиги ва пурмаънолиги ҳам шунда. Унинг бу хилдаги фикрлари табиат ресурсларида оқилона фойдаланиш, иерофгарчиликка йўл қўймаслик, атроф-муҳитни кўз қорачиғидек асраш билан бевосита боғлиқдир.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, онла ва давлатни бошқаришда тежамкор бўлиш ва ортиқча иерофгарчиликка йўл қўймаслик муҳим аҳамият касб этади. Қомусий олим аз-Замахшарий бу тўғрида жуда топиб айтган: «Мол-мулкни беҳуда иероф қилиш кифрона «неъматдир», ўйламасдан бойлигини сарфлаш тўлиқ таназулга олиб келади»¹. Худди шунингдек, табиат неъматларидан унумли ва оқилона фойдаланиш ҳам аз-Замахшарий фикрининг маънавий маъно ва мазмунини ташкил этади. Шунки инсон учун яратилган неъматдир.

Шу маънода юртбошимиз қўйган «Бошқа давлатларнинг иштирокида Оролни қўқариш, Орол бўйидаги экологик шароитни соғломлаштириш борасида самарали чора-тадбирларни амалга ошириш, мазкур минтақанинг иқтисодий ва ижтимоий соҳадаги фалокатли оқибатларини бартараф этиш» билан бевосита боғлиқ масалани кўтариб чиқиши инҳоятда тарихий аҳамиятга эгадир. Зотан, табиатни кўз қорачиғидек асраш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ота-боболаримиздан қолган муборак ва муқаддас анъанадир.

Тарихдан маълумки, қачонлардир аллакимлар томонидан Оролни қуритиш режаси тузилган ва бу аста-секин амалга оширилган. Далилларни очиқ-ошқора айтиш расмга айланди. Бу яхши. Шунинг учун бу ўрнида бир далилни келтиришни лозим топдик. Туркистон генерал-губернатори фон-Кауфман бундан 125 йил илгари (1872 йил 14 ноябрда), Русия подшоши Александр II га мактуб йўллаб, шундай фикрни илгари сурган эди: Хи-вага юриш бошлаб, хонлик пойтахтининг эгаллашга унинг

¹ Аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва таржимон Убайдулла Уватов). Тошкент, «Камалак», 1992, 49-бет.

қўшинларини янчиб ташлаш орқали чор қўшинларининг куч-қудратини намойиш қилиш пайти етганлигини айтди. Шунингдек, Кауфман «Биз Оролни ўйлашимиз керак. Биз шундай қилишимиз зарурки, Амударё билан Сирдарёнинг сувлари Оролга етиб бормасин. Бу сувлар пахта учун ишлатилсин. Оролга эса Сибирдан сув келтириш лозим. Ана шундагина Туркистонни мустамлака сифатида тугиб туришимиз мумкин бўлади» — дейди¹. Чор ҳокимияти вакили Кауфман табиат неъматини — Орол денгизини қуриштириш ҳақида ўйласа, И. А. Қаримов уни қайта тиклаш ҳақида қайғуради.

Мана икки хил манзара ва икки хил шахс: Бир халқнинг абадий қуллиги ва тобе бўлиб қолишига ҳаракат қилади, иккинчиси эса халқ рўшнолиги, фаровонлиги, сиҳат-саломатлиги ҳақида қайғуради. Президентимиз ғояларининг, фикрларининг инсонпарварлиги, халқпарварлиги, ватанпарварлиги, илоҳийлиги ҳам шунда. Демак, ёшлар одобини, ахлоқини шакллантириш ва ривожлантиришда ўша ғояларга таяниш лозим деб ўйлаймиз.

Шу ўринда Орол муаммоси билан боғлиқ бир масалани эслаш тарбиявий жиҳатдан ўринли. Халқ пойиблири ва Президент сайловини ўтказиш жараёнида айрим кишилар халқни қийнаб келаётган шу оғриқли фалокатдан ўз манфаати учун фойдаланмоқчи бўлдилар ва фойдаландилар. Улар Орол фожиясини айни кунларда фаолият кўрсатаётган, яъни ишлаб турган раҳбарларга тўнкашдек разилликдан ҳам қайтмадилар. Улар халқ пойибли қилиб сайланишдан ёки катта амалга умид билдириб, овоз берилишидан олдин Оролни дарҳол тиклашга, ҳаммаёқни саранжом-сариншта қилишга ваъда беришди. Лекин бу тўғрида уларнинг муайян режа ва амалий дастурлари йўқ эди. Бу, педагогик тил билан айтганда, одобсизлик ва ахлоқсизликнинг худди ўзгинаси эди. Қуруқ ваъдабозлик, алдамчилик одобсизликнинг ёрқин намунасидир. Республикамиз раҳбари «Бошқа давлатлар шитирокида Оролни қутқариш» мумкин деган реал фикрнинг илгарини сурди. Чунки уни тиклашга бир давлатнинг кучи етмиши қийин. Қолаверса, бу муаммо бирдангина, яъни тезлигида ҳал бўладиган осон иш эмас.

¹ Давлатёр Раҳим, Шихназар Матрасул. Феруз, Тошкент, Гафур Ғулум номидаги нашриёг-матбаа бирлашмаси, 1991, 32-бет.

Умумтаълим мактабларида география фани дарсларида ва экологик тарбия машғулотларида муаллиф фикрларидан фойдаланиш самарали аҳамиятга эгадир. Далиллар ва бу соҳадаги ҳар хил фикрларни қиёсий ўрганиш муҳимдир. География ва экология машғулоти ўқитувчилари тегишли дарс ва машғулотлар жараёнида фон-Кауфманининг разилона режаларни, уларнинг туб маъно-мазмуни, моҳияти ва оқибат-натижалари билан ўқувчиларни обдан таништирдилар. Харитадан Амударё ва Сирдарёнинг жойлашмиш ўрни, қишлоқ хўжалигидаги аҳамияти тўғрисида сўзлаб, Орол денгизи ҳақида ҳикоя қиладилар. Шундан сўнг Кауфман фикрларининг Марказий Осиё минтақаси халқлари учун ниҳоятда хавfli оқибатларга сабабчи эканини тушунтирадилар. Президентимиз ва ҳукуматнинг Орол денгизини қутқариш борасида амалга ошираётган умумбашарий фаолиятининг аҳамияти тўғрисида сабоқ берилади. Ўша далиллар қиёсий равишда таҳлил қилинади. Бу педагогик усул ёшларнинг ватанпарварлик, инсонпарварлик қарашларини янада ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Бу ёшлар маънавий ахлоки ва оқибатнинг шаклланишида ва тақомиллашувида муҳим роль ўйнайдди. Зотан, Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашда маънавий-ижтимоий тарбия зарурий омиллар.

Ўзбекистон мустақиллигини таъминлаш ва янгича тузумни барпо этишда ижтимоий ва маънавий кафолатлар муҳим ўрни тутади. Чунки бу нарса инсон онгига, тафаккурига сиғиши лозим. Бошқача айтганда, инсон миёсани эзгу фикрлар билан тўйгазиш зарур. Албатта, бу ижтимоий-маънавий тарбия билан бевосита боғлиқдир.

Инсон ҳаётини иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маънавий жиҳатдан кафолатлаш деганда, биринчи навбатда, инсонпарварлик гоёларига таяниш лозим. Чунки ўша нарсаларнинг барчаси инсон учун унинг бахт-иқболи, истиқбол учун хизмат қилади. Шунинг назарда тутган ҳолда муаллиф инсонпарварлик масаласига қайта-қайта урғу беради. Бу ерда инсон қадр-қиммати юқори даражага кўтарилган. Ўтмишда дополаримиз ва халқ «Қорнимга эмас, қадримга йиғлайман» деб бежиз айтмаган. И. А. Қаримов инсон қорини тўйгазиш билан бирга унинг қадр-қимматини жойига қўйишни бир бутун масала сифатида қарайди. «Ўзбекистоннинг кундалик ҳаётида инсон ҳуқуқларининг Умумий декларациясида мустаҳ-

камланган меъёрларни изчиллик билан, оғишмай қарор топтириш» (20- бет) унинг бош маслағи ҳисобланади.

Жаҳон халқлари маънавияти тарихидан маълумки, ота-боболарнинг кимлигини, ўзи мансуб халқ тарихини, умуман, ўзлигини билмаган кишида ғурур бўлмайди. Ғурури йўқ одам кўпроқ тобелikka мойилдир. Ўзбек халқига унинг ўзлигини танитиш ниҳоятда муҳимдир. Шу жиҳатдан, муаллиф сўзлари билан айтганда, «Ўзбек халқи яратган ва миллий бойлик бўлган санъат асарларини топиш ва Ўзбекистонга қайтариш» давлат аҳамиятига эга вазифадир. Юртбошимиз шу фикрлари орқали бутун фан аҳлини, халқни маданият тарихини чуқур ўрганиш ва пухта тадқиқ этишга, шунингдек, халқнинг маданият бойлиги қайси жойларга олиб кетилгани ва қаерларда сақланаётганини аниқлашга ва уларни Ўзбекистонга олиб келишга умумий сафарбарлик эълон қилган.

Мисол сифатида бир далилни келтирайлик. 1873 йили Туркистон генерал-губернатори фон Кауфман Хоразмни забт этган пайтда асрлар давомида Хоразмшоҳларга тегишли бўлган кумушдан ясалган тахт Санкт-Петербург шаҳрига мажбуран олиб кетилган. Бу ҳанузгача ўз эгаси — ўзбек халқига қайтарилмади.

Ҳозирги кунда қанча-қанча шунга ўхшаш маданий ва тарихий ёдгорликлар, фан, адабиёт ва санъатга оид асарлар қўлёзмалари Русия ва бошқа хорижий мамлакатларда чанг босиб ётибди. Буларнинг барчаси ўзбек халқининг маданий меросидир. Уларни олиб келиш ва тадқиқ этиш, шу тадқиқотларни халққа тақдим этиш маънавият ва ахлоқийликни қайта тиклашнинг ёрқин намунасидир. Чунки ўша халқ меросида ўзбекларнинг ўтмиш маънавияти ва ахлоқий анъаналари тарихи ўз аксини топгани шак-шубҳасиздир.

Шунингдек, Самарқанд, Хива, Қўқон, Кўҳна Урганч, Ҳазорасп каби шаҳарларни таъмирлаш, эски ҳолига қайтариш каби ишлар, тадбирлар ёшлар онгига миллий ғурурни сингдиришда самарали таъсир қилади. Зотан, миллий ғурур ва ифтихор ватан мустақиллиги ҳақида қайғуришга ундайди. Демак, маънавий тарбия мустақилликни ҳимоя қилиш гаровидир. Мустақиллик тарбияси асосан ва унинг бошланғич босқичи миллий тил масаласини ҳал қилишга бориб тақалади. Чунки ўзининг тили ва маданиятига эга бўлмаган одамлар тўдаси халқ ва муайян миллат бўлолмайди. Бундай одамлар

тўдасида миллий ифтихор туйғуларни ҳам бўлиши мумкин эмас. Халқимизда «Тилга эътибор, элга эътибор» деган доно ҳикмат борки, унинг ахлоқий-маънавий ва руҳий-тарбиявий аҳамияти беқиёсдир. Муаллиф «...ўзбек тилини ривожлантириш, бу тилнинг давлат мақомини изчил ва тўлиқ рўёбга чиқариш» ҳақида қайғурад экан, ўзбек халқининг яқин ўтмишдаги тил билан боғлиқ аянчли аҳволи туфайли содир бўлган дардига малҳам қўйиш ва бу муҳим, долзарб иш эканини алоҳида таъкидлайди. Бу ғоя ўзбек миллатига бўлган чексиз ҳурмат, эътибор, эътиқод одобининг ёрқин намунасидир. Шунингдек, муаллиф бошқа халқлар маданияти ва тилларига ҳурмат билан қараш зарурлигини алоҳида уқтиради. «Тил билган — эл билади» дейди доно халқимиз. Бошқа халқларнинг тилини билиш кишига ҳар томонлама наф келтиради. Демак, И. А. Каримов ўтмишда ўтган алломаларимизнинг тил ҳақидаги доно фикрларига содиқ қолиш ғоясини илгарин сурмоқда. Бу ғоянинг илдишлари узоқ тарихга бориб етади. Қомусий олим ажодларимиз ўз тилидан ташқари бир неча тилларни билишган ва ўша тилларда илмий тадқиқот ишларини олиб бораётган, ижод қилишган. Бу ажволларимизнинг бола тарбиясида тил ўргатишга алоҳида эътибор берганликлари натижасидир. Узоқ ўтмиш тарихидан қишлоқ мактаб ва мачитларида, шунингдек мадрасаларда тил ўргатиш асосий вазифа қилиб қўйилган. Ўша даврларда болалар ҳам тил ўрганишга инсбатан ўзларида юксак масъулият сезинган, виждонли ҳаракат қилган.

Виждон ва дин эркинлиги маънавий юксалиш омилларидан биридир. Чунки «Бугунги кунда дин барча иллатлардан, ёлғон ва риёкорликдан покланишга, юксак ахлоқий негизлар ва маънавий фазилатларни қайта тиклашга кўмаклашмоқда» (21-бет). Динга кенг йўл очилгандан сўнг кўнгина ёшлар кўчада беҳуда копток тепиб юришдан, теккашга тегиб, тегмаганга кесак отиб юриш каби иллатлардан ўзларини тийиб, масжидларга бориб, намоз ўқиб, одоб-ахлоққа онд сабоқлар олиб келаётганларини сир эмас. Улар «Ислоҳ — ота-боболаримизнинг дини, мусулмонларнинг онги, туриш-турмушининг моҳияти, ҳаётининг ўзи» (21-бет) эканини аста-секин тушуна бошладилар. Бу ҳозирги кунда миллий тарбия анъаналарини қайта тиклаш ишлари ривожига салмоқли таъсир қилмоқда. Бугунги болаларни бирор нарсани қилишга, бажаришга мажбур қилиб бўлмайди. Шунинг

учун уларнинг онгига, руҳига таъсир қилиш йўлларини излаб-топиш зарур. Шу маънода Президентимиз «виждон ва дин эркинлиги» тўғрисидаги фикрларни топиб айтган.

Виждон ва дин эркинлиги фуқароларнинг тинч-тотув яшашларига, ўзларини ўзлари тарбиялашларига самарали таъсир ўтказадди. Шу нарсаларга ижтимоий муҳофаза масаласи ва кафолати қўшилса, ёшу қарияларнинг келажакка ишончини орттирадди. Шу бондан И. А. Каримов аҳолининг энг пачора қатламларини, кексалар, ногиронлар, етим-есирлар, кўп болали оналар, ўқувчи-ёшларни давлат томонидан ижтимоий муҳофаза қилишга эътибор бериш ҳақида қайғуришни алоҳида таъкидлайди. Бу масала энг тараққий этган мамлакатларда аллақачон ҳал бўлган. Президентимиз эндигина ташкил бўлган мустақил Ўзбекистонда дастлабки кунлардан бошлаб шу муаммони ҳал этиш ва боладаги камчиликларни ўз вақтида бартараф этишга асосий диққатни қаратди. Ижтимоий муҳофаза инсонларнинг соғ-саломатлиги билан бевосита боғлиқдир.

Халқимизнинг соғлом ўсишида ижтимоий муҳофазалаш муҳим аҳамиятга эга эканини таъкидлаш лозим. «Соғлом танда — соғлом ақл», дейди доно халқимиз. Инсоннинг соғ-саломатлиги ҳақида гап борганда, унга тиббий хизмат кўрсатиш масаласи кўтарилади. Одамлар умрини узайтириш, чақалоқлар ўлимини қисқарттириш ҳам худди шу муаммо билан боғлиқдир. Президентимиз И. А. Каримов яна оналик ва болалиқни муҳофаза этиш тўғрисида зарур чора-тадбирлар кўришга чақиради. Чунки, инсон соғлиғи — мустақил Ўзбекистон тараққиётининг омилдир.

Тиббий ёрдамни яхшилаш учун малакали тиббий ходимлар тайёрлаш тўғрисидаги доно фикрлари ва ғамхўрлиги туфайли тиббиёт илмгоҳлари ёки куллиётлари очилганки, бу халқнинг ҳар томонлама маънавиятини янада ўстиришга ёрдам беради. Бу илм даргоҳлари яқин келажакда мустақилликни мустаҳкамлаш ишига, албатта, яқиндан ҳамкор бўлади.

Қолаверса, биз таҳлил қилаётган «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» асарида республика ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат вакиллари ўзбеклар билан ёнма-ён умумий таълим олиш ҳуқуқига эга экани, шунингдек, ижодкорликка кенг йўл очиб

ҳамда иқтидорли ва истеъдодли одамларга барча шарт-шароитларни яратиб бериш лозимлиги таъкидланади. Худди шу нарсалар қонун йўли билан кафолатланган.

Умуман олганда, «фуқаролар тинчлиги ва миллатлараро тотувликни таъминлаш, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни қарор топтириш мана шундай сиёсий, давлат ва конституциявий тузумга эришиш калитидир» (22- бет).

Мазкур рисолада Ўзбекистон халқи ва унинг анъаналари, инсонпарварлиги тўғрисида адолатли фикр билдирилган: «Ўзбекларнинг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки онасида, қариндош-уруғлари ва яқин одамларининг, қўшнилариининг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса энг олий даражада маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир» (23- бет). Ҳақиқатан ҳам, ҳар бир ота-она ўзларини асло ўйламайди. Топган-тутганини авайлаб-асраб фарзандига қўяди, тўйларга яратади, эл-юртга едириб-ичиради, уй-жойлар қуради. Бу унинг шодлиги ва мураббидир. «Топганини тўйини ва буюрени» деган ҳикमत ҳам шундан қолган бўлса ажаб эмас. Ўзбек кишини, муаллиф таъкидлаганидек, ўзини эмас, аввало онасининг ғамини ёйди.

Президентимиз «Оила—жамиятнинг негизи», деб уқтирар экан, шу фикр асосида кичик оилалар ўзига тўқ яшаса, катта оила — давлат тўқ бўлади, кичик оилаларда бир-бировга ҳурмат, меҳр-оқибат, яхшилик ва эзгулик қарор турса, мамлакат тинч бўлади деган пурҳикмат маъно мавжуд. Шунинг учун ҳам Президентимиз оила ва унинг фаровонлиги, оиладаги тарбия масалаларини юқори ўринга қўяди, одамларнинг талаб-эҳтиёжларини қондириш масаласини кўндаланг қўяди.

Инсон қайси тузум ва жамиятда яшамасин, у ўз эҳтиёжларини қондиришни талаб қилади ва шунга қараб интилади. Эҳтиёжларининг қондирилганлиги, бу тинчлик, тараққиёт ва меҳр-оқибат, иззат-ҳурмат барқарорлиги демакдир. Агар одамларнинг эҳтиёжлари қондирилмаса, динonat ўрнини хиёнат, эзгулик ва яхшилик ўрнини ёвузлик, тўғрилиқ ўрнини ўғрилиқ эгаллайди, халқ ўртасида тинчлик ва осойишталик йўқолади. Бу хусусда рус тараққийпарвар олими Н. Г. Чернишевский ёзади: «...ёвуз сифатларни намоён қиладиган энг кучли манба — эҳтиёжларни қондиришдаги воеситаларнинг етншмаслигидир, одам агар бир нарсадан деярли маҳ-

рум этилса, ўзига керак бўладиган нарсасиз қолмаслик учун қабоҳатга қўл уради, яъни бошқаларга ёмонлик қилади»¹.

Демак, халқнинг талаб-эҳтиёжларини қондириш ҳар бир тузум ва жамиятнинг асосий вазифаси бўлмоғи лозим. Ана шундагина ҳар қандай қабоҳатга, ёвузликларга барҳам бериш мумкин. Биринчи галда моддий эҳтиёжлар масаласи кўндаланг туради.

Оиланинг ҳаёт ва турмуш даражаси яхши бўлса, унда ўсаётган ёш авлоднинг кўнгли ва руҳи баланд бўлади, ҳеч нарсадан ўкинмасдан униб, ўсади. Бу авлод ўша яхши турмуш давлат ва тузумнинг шарофати эканлигини англаб олади, у билан фахрланади, мустақилликнинг имкониятларига тушуниб етади. Зотан, ҳар бир инсон ўз давлати билан, халқининг фаровонлиги билан фахрланиб яшаш керак. Ана шундагина халқ ватанини, давлатини, унинг қонунларини кўз қорачиғидай асрашга ҳаракат қилади. Зотан, «Мустақил ўзбек давлати — халқимизнинг тарихий ютуғидир» (23-бет). Бас, шундай экан, «Мамлакатимиз тупроғида яшаб турган ва ўзини ватанпарвар деб ҳисоблаган ҳар бир киши унинг яхлитлиги ва бирлигини асраб-авайлаш шарт» (23-бет). Худди шу ғояни ёш авлод онгига, қулоғига мустаҳкам қилиб қўйиш лозим. Чунки келажак, яъни мустақил Ўзбекистоннинг келажаги, истиқболли уларнинг фидойилиги, жасорати, билим-заковати, саховати, меҳнати ва матонатига бевосита боғлиқдир. Бугун биров қийинчиликлар бўлаётган бўлса, тинимсиз меҳнат, ижобий яратувчанлик туфайли ёрқин кунларга етишиш муқаррар эканлигига ёшларни ишонтириш лозим.

Аслида Ўзбекистон ҳукумати бугун гуллаб-яшнаб турган юксак тараққиёт босқичларини эгаллаб турган демократик давлатлар сафидан муносиб жой олишини асосий вазифа қилиб қўйган. «Мустақил Ўзбекистоннинг биринчи Конституцияси бунинг ҳуқуқий кафолати бўлиб хизмат қилади» (24-бет).

Хуллас, халқ онгига, биринчи навбатда, мустақилликнинг ўзи нима эканлиги, давлат мустақиллиги афзаллигини енгдириш, қолаверса, бизнинг мамлакатимиз демократия ва ижтимоий адолат қонуни асосида шаклланаётганини тушунтириш зарур. Бу халқнинг ке-

¹ Чернишевский Н. Г. Танланган педагогик асарлар, Тошкент, «Ўқитувчи», 1989, 171-бет.

лажакка ишонч туйғуларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Бундай педагогик-тарғибот ишларини умумтаълим мактабларида, корхоналарда, ташкилотларда, муассасаларда, қишлоқ деҳқонлари орасида, олий ва махсус ўрта ўқув юртларида изчил ва муттасил олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Ватан барча зиёлилардан шу олижаноб ва мўътабар вазифани амалга оширишни кутади.

3- §. Миллий манфаат, ташқи сиёсат ва ҳамкорлик одоби

Ташқи мамлакатлар билан ўзаро муносабатлар, ҳар томонлама алоқалар замирида халқнинг иқтисодий, сиёсий, маданий ва бошқа миллий манфаатлари туради. Бошқача айтганда, халқ эҳтиёжини қондиришда ташқи сиёсат муҳим роль ўйнайди. Мол айирбошлаш, савдо-сотиқ, ҳамкорликдаги қурилиш ишлари, ишлаб чиқариш корхоналарини, завод ва фабрикаларини барпо этиш ва шу қабилар халқлар турмушини яхшилашга хизмат қилиши лозим. Лекин буларнинг барчаси теги ҳуқуқдавликка асослансагина яхши натижалар беради.

Шу нуқтан назардан Ўзбекистон давлати мустақилликка эришган биринчи кундапоқ Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлиб кириш, жаҳон ҳамжамиятига кириш сингари сиёсий масалани ҳал қилиш ишини дарҳол бошлаб юборди. Жуда узоқ йиллар орзу қилиб келинган мақсадга тўла эришди. Ўзбекистоннинг ўша манфаатлари ҳақида муаллиф шундай ёзди: «Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига мос келадиган кўп томонлама фаол ташқи сиёсатни амалга ошириш — давлатимизнинг мустақиллигини мустаҳкамлаш, иқтисодий қийинчиликларни бартараф этиш ва халқ турмушини яхшилашнинг зарур шарти ва ғоят муҳим воситасидир» (24- бет).

Ташқи сиёсат ҳақида фикр юритилар экан, мустақиллик ва қарамлик тушунчаларини ойдинлаштириш учун Ўзбекистоннинг илгариги, яъни «қизил империя» давридаги бу борадаги аҳволи хусусида тўхталмиш мақсадга мувофиқдир. Миллий республикалар, хусусан, Ўзбекистон ўзининг табиий ва минерал бойликларига хўжайинлик қилолмасди. Қўлида бойлиги, чет эл валютаси бўлмаган давлат хорижий мамлакатлар билан алоқа ўрнатилиши мумкин эмас. Тайёр маҳсулот ёхуд хом ашё ташқи

бозорга чиқариб сотилсагина сармоя оқиб келади. Ўзбекистонга бундай ҳуқуқ берилмаган эди. Умуман олганда И. А. Қаримов сўзлари билан айтганда, «Ўзбекистон Республикаси учун мустақил ташқи сиёсат юритиш — давлат фаолиятининг янги ва амалда қўлланилмаган йўналишларидан биридир» (24-бет). Миллий республикаларга халқаро майдонга чиқиш, чет эл давлатлари билан ҳар қандай муносабат ўрнатиш, савдо-сотиқ сиёсатини юритиш бутунлай ман қилинган эди.

Валюта тизимини марказ бошқарарди. Ўзбекистонда етиштирилган барча қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, ер ости бойликлари қазиб-олиниб қаёққа кетиши, улардан келган соф фойда қаердалиги ва ундан кимлар фойдаланаётгани бутунлай сир тутиларди. Чет элдан келган техника ва технология, халқ истеъмол молларидан фойдаланиш борасида ҳам Ўзбекистон марказга бутунлай қарам эди. Бу ҳақда сўраш у ёқда турсин, сўз очини ҳам мумкин эмас эди. Ҳатто бир фуқаро чет элга сайёҳ сифатида чиқмоқчи бўлса, у қанча-қанча чиғириклардан ўтишга мажбур эди ва у донини равишда ҳуфёна кузатиларди.

Яқинда қишлоқ хўжалиги соҳасида раҳбар бўлиб ишлаган фахрийлардан бири билан шўро тузуми даври ва ҳозирги мустақиллик тўғрисида суҳбатлашиб қолдик. У шундай ҳикоя қилди: «Мен ранглик қилаётган жамоа хўжалигида аҳолини қишда полиз маҳсулотлари билан таъминлаш мақсадида 2 гектарлик иссиқхона қурмоқчи бўлдим. Жамоа хўжалиги бошқарувни аъзоларининг қарори мавжуд эди. Туман раҳбар ташкилотларидан ҳам оғзаки розилик олинди. Бироқ бу иссиқхонани қуришга расмий равишда рухсат беришмади. Шу масалани ҳал қилиш учун шундай қийинчиликларга дуч келдимки, буни таърифлаш ва тасвирлаш қийин.

Хуллас, кейин билсам, шу 2 гектарлик иссиқхона қуриш учун марказ — Москвадан рухсат олиш керак экан. Москвага бориб, қанча-қанча идораларга кириб, не-не одамларга қуллуқ қилиб, ялиниб-ёлвориб рухсат олдим. Ва, ниҳоят, қанча азоб-уқубатлардан кейин шу иссиқхонани қуришга муваффақ бўлдим.

Ҳозирги хўжалик раҳбарлари ўз жамоаси билан келишиб олса бас, фойда келтирувчи барча имкониятлардан фойдаланишлари мумкин. Мустақиллик шарофати бу».

Бу далиллар илгари Ўзбекистон Республикасининг

ички ва ташқи снѣсат борасида барча ҳақ-ҳуқуқлардан маҳрум этилганини кўрсатади. Демак, ўз-ўзидан аёнки, Ўзбекистон давлати хорижий мамлакатлар билан дипломатик алоқалар ўрнатиш тажрибасига эга бўлмаган ҳолда мустақилликка етиб келди. Қолаверса, мустақил Республикамиз дастлабки даврда ўз дипломатларига, шунингдек ташқи снѣсий, иқтисодий ва маданий фаолият соҳасида етарли малакали мутахассис ходимларига ҳам эга бўлмаган.

Бундан келиб чиқадиган хулоса шуки, ташқи снѣсат борасида ҳеч қандай малака ва кўникмалар ҳам бўлмаган. Чет эл корхоналари билан Ўзбекистон корхоналари ўртасидаги ҳамкорлик одобининг қай аҳволда эканини ҳам тасаввур этиши мумкин эди.

Мустақил Ўзбекистон давлати олдида ташқи снѣсат билан боғлиқ жуда кўп муаммолар кўндаланг турарди. Энг асосийси, чет эллар билан алоқа ва муносабатлар ўрнатиш, ташқи снѣсатни бошлаш ва уни амалга ошириши йўлларини белгилаб олиши муҳим вазифа эди. Н. А. Қаримов ташқи снѣсатни амалга ошириш муллари негизини кўрсатиб берди. Улар қўйидаги принциплар асосига қурилиши лозим, деб таъкидланади.

— Ўзбекистон энди ўз мустақиллигини тўла сақлаган ва ҳимоя қилган ҳолда миллий давлат манфаатини кўзлаши ва бировга тобе бўлиб қолмаслиги;

— Ўзбекистон ядросиз минтақа бўлиши, тинчлик ва хавфсизликни ҳимоя қилиши ва мустақамлашни, ҳар қандай можароларни тинч йўл билан бартараф этиши;

— халқаро снѣсатда тенг ҳуқуқлилиқ ва ўзаро манфаатдорлик, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қондасига тўла риоя қилиши, «тенглар орасида тенг бўлиши»;

— тинчликсевар давлатлар билан алоқаларни кенг йўлга қўйиши;

— халқаро ҳуқуқ нормаларини тан олиб, унга тўла риоя қилиши.

Муаллиф кўрсатиб берган бу улугвор вазифаларни ўзаро ҳамкорлик одоби нормалари ва принциплари деб қарамоқ керак. Бир киши, иккинчи киши ва бошқалар билан икки томонлама манфаатли қандайдир вазифаларни амалга оширар экан, ўзаро муомала-муносабатда бўлади, ниманидир келишиб, тегишли қарорга келди. Булар муомала-муносабат ёхуд дипломатия одоби доирасида амалга оширилади.

Президент И. А. Қаримов Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) мамлакатлари билан муносабатни ривожлантириш, унинг аъзоси бўлиш заруриятини қуйидагича изоҳлайди: «Оёққа мустақкам туриб олиш, иқтисодийга жўшқин тус бериш, халқимиз ва ўлкамиздаги мавжуд имкониятлардан тўла-тўқис фойдаланиш учун ижтимоий-сиёсий барқарорлик, чегараларнинг хавфсизлигини таъминлаш зарур. Республика ичкарисиди кучқудратимиз ишончли ва мустақкам бўлиши керак. Хонадонимизни авайлаб-асраб, мавжуд чегараларни сақлаб қолиш учун қудратли потенциалга эга бўлган Россия томонидан мадад ҳам зарур» (31- бет).

Бу фикр ва мулозаҳаларнинг маъносини тўғри ва кенгроқ миқёсда тушуниш учун бир катта оила мисолига мурожаат этиш мумкин. Дейлик, катта оиладан кичик бир оила ажралиб чиқди. Янги ажралиб чиққан оилада равон ҳаёт ва турмуш учун ҳамма нарса етарли эмас. У оёққа туриб кетгунча аввалги оиладан қўл узолмайди. Қолаверса, у қўни-қўшнилар билан алоқа ўрнатилиши, уни мустақкамлаши зарур. Ана шундагина янги оила тобора ривожлана боради ва тез орада оёққа туради.

Худди шунга ўхшаш Ўзбекистон ҳам ҳар томонлама ўзини ўнглаб олгунча ва иложли борича кейин ҳам Россия ва бошқа жаҳон мамлакатлари билан иқтисодий алоқаларни янада яхшироқ мустақкамлаш, дипломатия муносабатларини кенгроқ ривожлантириши лозим ва шундай бўлиб қолиши керак. Бу зарурат, тадбир оила ва давлат юритиш одобига киради.

Янги тузилган, ташкил топган давлатнинг оёққа туриб олиши ва тараққий этиши учун қўшни мамлакатлар билан ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий, ҳам маданий алоқани ривожлантириш зарур. Бусиз ҳеч бир соҳада ижобий натижаларга эришиш қийин. Бундай мустақкам алоқанинг маънавий аҳамияти ҳам чексиз. Демак, Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатлари билан ҳамкорликни янада ривожлантириши лозим. Бу ҳақда юртбошимиз И. А. Қаримов шундай ёзади: «Мустақил Ўрта Осиё Республикалари ва Қозоғистон билан дўстона, қардошлик муносабатларини мустақкамлаш, улар билан қалин ижтимоий-иқтисодий муносабатларни чуқурлаштириш ва янада ривожлантириш, илмий ва маданий ҳамкорликни кенгайтириш Ўзбекистон ташқи сиёсатининг ғоят муҳим устувор йўналиши ҳисобланади. Ҳамкорликка интилиш шу минтақа мамлакатларига тарихан хосдир. Буни умум-

ний чегараларгина эмас, балки аввало миллий маданиятларнинг, тил, урф-одатлар ва аёнчаларнинг яқинлиги белгилаб берган» (32-бет).

Тўғри таъкидланганидек, ўзбек, қозоқ, қирғиз, тожик, туркман халқлари тарихан бирга яшаб келишган. Ери бир, суви бир, ҳавоси бир хил халқ. Қолаверса, тили бир, дили бир, дини бир, эътиқод-қадрияти бир хил халқ. Шунинг учун бу халқлар бир-бири билан тил топишиши, ўзаро иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқаларни тобора ривожлантириш ва мустақкамлаш борасида ҳамкорлик қилишга имкониятлари жуда катта. Марказий Осиё мамлакатларининг бирлиги ташқи сиёсатни, аниқроғи, жаҳон давлатлари билан алоқа ўрнатишларида муҳим аҳамият касб этади. Бу эса, такрор айтаманки, Марказий Осиё халқлари ҳар қандай ҳолат ва вазиятда ҳам ўзаро дўстлик, қон-қардошлик ришталарни янада мустақкам боғлашлари зарурлигини тақозо этади.

Марказий Осиё халқлари ўртасида тарихдаги бирлик аёнчаси қайтадан тикланиб, ота-боболаримизнинг бу борадаги урф-одатлари дарҳам эгани ва бу аёнча си ва кейинги авлодга мерос бўлиб ўтиши лозим. Шу мақсадга тўла-тўқис эришмоқ учун умумтаълим мактаблари аждодлар аёнчаларига ҳурмат, қон-қардошлик, дўстлик, байналмилал тарбияга алоҳида эътибор беришлари керак. Токи ёшлар Марказий Осиё халқлари бир халқ бўлиб яшаганига, умуман, бир халқ эканига тушуниб етсинлар, қалбларида такрор бирлашиш туйғулари, ғоялари вужудга келсин. Агар шундай бирлик рўёбга чиқса, ёшларни бу қадимий Туркистон халқи ҳарбий жиҳатдан ҳам, иқтисодий жиҳатдан ҳам, маданий жиҳатдан ҳам тезкорлик билан жаҳон саҳнасининг тўридан ўрни олиши муқаррарлигига ишонтириш зарур. Бу ишда, албатта, изчил ва доимий тарбиянинг имконияти ва аҳамияти чексиз.

Ҳамкорлик инсоният ҳаёти ва турмушида муҳим ўрнини эгаллайди. Унинг маъно ва мазмуни чуқур, ҳаракат чегараси ва қамрови жуда кенгдир. У кичик-кичик ташвишдан тортиб, жуда катта даҳшатли офатларни ҳам бартараф этишда асқотиши турган гап. Шунинг тўғри англаган ва чуқур ўрганган муаллиф асосий диққат-эътиборни Орол денгизи фожиясига қайта-қайта қаратмоқда. Бу ўринда у минтақалараро, чегарадош мамлакатлар, қолаверса, мусулмон Шарқи мамлакатлари ҳамкорлигига умид боғлайди. Чунки Орол денгизи фожияси

фақат Ўзбекистонга эмас, балки зикр қилинган мамлакат халқларига ҳам зиён етказмоқда. Уша мамлакатлар об-ҳавосига, экологиясига салбий таъсир ўтказмоқда.

Шунингдек, Туркия билан яқин алоқадан газлама ва тайёр кийим-кечак ишлаб чиқариш, кичик ва ўртача корхоналар қуриш, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлаш, халқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича мутахассис ходимлар тайёрлаш ва шу қабилар бўйича ҳамкорлик қилиш каби манфаат кутилган. И. А. Каримов Араб мамлакатлари, Хитой ва Ҳиндистон каби буюк давлатлар билан тикланган алоқани янада яхшилаш, савдо-сотиқ, саёҳат ишларини кескин ривожлантириш, меҳмонхоналар қуриш, дори-дармонлар ишлаб чиқариш, ходимларни чет элларда ўқитишни тўғри йўлга қўйиш сингари муаммоларга эътиборни қаратди. Шу муносабат билан у ёзади: «Ўзбекистон ташқи сиёсатининг кўп томонламалиги ва очиқлиги иқтисодий ривожланган мамлакатлар билан мустаҳкам ўзаро муносабатларни ўрнатishга қаратилган ёндашувларни белгилаб беради» (36-бет).

Кўришиб турибдики, Президентимиз ёрдам сўраш ҳақида умуман оғиз очмайди. У ўзаро ҳамкорлик, ташқи сиёсатнинг кўп томонламалиги ва очиқлиги, бошқача айтганда, томонларнинг ўзаро манфаатдорлиги, адолатли ва демократик ҳамкорлик ҳақида гапиради. Зотан, бу омиллар ҳамкорлик одобни учун гоёт муҳим воситалардир. Президентимиз «Ҳисобли дўст айрилмас» деган халқ ҳикматига тўла амал қилган ҳолда фикр юртадики, бу ҳамкорлик одобини белгилаб берувчи шартлардан биридир.

И. А. Каримов ўзаро алоқалар ўрнатиш масаласида фақат Марказий Осиё, Осиё қитъаларидаги мамлакатлар билан чегараланиб қолмай, балки Фарб олами билан ҳамкорликни мустаҳкам ўрнатиш ҳақида қайғуради. «Дўсти кўпнинг юки ерда қолмайди» деган халқ ҳикмати га роя қилинаётгани кўришиб турибди. Ҳозирги кунда Америка Қўшма Штатлари, Германия, Испания, Франция, Италия, бошқа етакчи давлатлар билан тенг ҳуқуқли ўзаро ҳамкорлик қилиш учун янги имкониятлар очилдики, мамлакатимизда шу ҳамкорлик туфайли замонавий технологиялар, табиий хомашёдан ҳар томонлама фойдаланиш йўллари очила бошлади, шунингдек банк ва бошқарув соҳасида мутахассислар тайёрлаш масалалари изга тушиб кетди (36—37-бетлар).

Ўзбекистон ҳозирги кунда жуда кўп ривожланган мамлакатлар билан алоқалар ўрнатдики, бунда у ҳамкорлик, ташқи сиёсат ўрнатиш тажрибаларини эгаллаб олмоқда. Бу — ўзбек халқининг зукколиги, давлат бошқарувиининг қадимий, тарихий услублари, муомала маданияти қонида борлигидан далолат. Билъақс, шу қисқа уч-тўрт йил ичида бундай муваффақиятларга эришиш мушкул эди.

Давлатимиз раҳбари ташқи сиёсат соҳасидаги савдо, иқтисодий, илмий ва маданий алоқаларга устуворлик нималарга берилишини бирма-бир аниқ қилиб кўрсатади:

— экспорт имкониятларини ривожлантириш ва мустақамлашга; импорт моллар билан рақобатга дош берадиган маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган корхоналар фаолиятини яхшилаш ва жадаллантиришига, республиканинг валютага бўлган эҳтиёжини ҳисобга олиб, вақтинча пахта, тола, пилла, рангли металллар, канролактам, карбамид ва бошқа маҳсулотларини асосий экспорт ресурслари сифатида сақлаб қолишига;

— хорижий ҳамкорлик шериклар билан туғридан-туғри алоқа ўрнатилишида эркинлик беришига;

— корхоналарининг ташаббускорлик ишларига маблағ сарфлаш ва инновация фаолиятини рағбатлантиришига;

— хорижий кредитлардан, экспортдан олинган валюта маблағларидан халқ истеъмолчи молларини ишлаб чиқарувчи корхоналарни ҳар томонлама жиҳозлаш, замонавий технология билан таъминлашда фойдаланишига;

— дипломатия ишлари, халқаро ҳуқуқ ва ташқи иқтисодий фаолият соҳалари, банк тизими ва бошқа янги тузилмалар учун малакали мутахассис ходимлар тайёрлашга, чет элларда талабалар ва зарур мутахассисларнинг малака оширишларига имкониятларини излаб топиш ва туғри йўлга қўйишига;

— халқаро иқтисодий ва молиявий ташкилотлар, чунончи, Халқаро валюта фондига, Халқаро қайта тиклаш ва ривожланиш банкига, Осие тараққиёт банкига аъзо бўлишига.

Шу устувор йўналишлар амалга оширилса, республикамиз иқтисодиётини жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига уйғунлаштириш учун иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий имкониятлар яратилади (37—40-бетлар). Янада равшанроқ айтганда, шу устувор йўналишларининг кўп-

чилиги аллақачон амалга ошди. Ўзбекистон давлати жаҳон мамлакатлари ичида ўз ўрнини топмоқда. Халқ фаровонлигини яхшилаш учун зарур бўлган заводлар, корхоналар қурилмоқдаки, улар Ўзбекистон тараққиёти йўлида қисқа йиллар ичида ижобий таъсирини ўтказди.

Бу ташқи сиёсатда ҳеч қандай тажрибага эга бўлмаган, дипломатик муносабатлар соҳасида қарийб етмиш йил ичида ҳеч қандай фаоллият кўрсатмаган ва бу соҳада малакали мутахассислар етишмаган Ўзбекистоннинг катта ютуғидир. Шу ютуқларни чуқур таҳлил қилиш ва олий ўқув юрларида тарғиб этиш, ўрганиш келажак учун муҳим аҳамиятга эгадир. Шунингдек, бу билан келгуси авлодни ҳамкорлик одоби руҳида тарбиялаш ишларини тўла-тўқис амалга оширилади.

4- §. Мустақил иқтисодий сиёсат ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялашнинг асоси сифатида

Ҳар қандай сиёсат халқнинг биринчи галда моддий ва маданий аҳволини яхшилашга хизмат қилиши керак. Зотан, моддий жиҳатдан тўла таъминланган инсон ҳар қандай ишни бажаришга қодирдир. Шунинг учун Ўзбекистон Президенти И. А. Каримов халқ манфаатини тўғрисида гапирар ва қайғурар экан, у биринчи навбатда иқтисодий сиёсатни назарда тутди. «Халқ манфаатларига жавоб берувчи мустақил иқтисодий сиёсат — Ўзбекистонни мустақил ривожлантиришнинг ажралмас шартидир» (41-бет).

Мустақил иқтисодий сиёсат ҳақида гап кетар экан, шу соҳа бўйича яқин ўтмишдаги сиёсатга назар ташлаш ҳам амалий, ҳам назарий, ҳам тарбиявий аҳамият касб этади. Утган етмиш йил мобайнида республика тақдирини Ўзбекистондан ташқарида ҳал қилишди. Уларни хоҳлашган қарор ва буйруқларни чиқаришди ва фармонлар, қарорлар жумҳуриятимиз шарт-шароитига мосми ёхуд мос эмасми, барибир, уларни амалга оширишга мажбур қилишди. Демак, халқ хўжалигининг барча соҳаларида бир томонламалик кайфияти вужудга келди. Натижада, Ўзбекистон технологияси, халқ хўжалигининг кўп соҳалари ривожланмай қолди. Шунинг учун бугунга келиб, мамлакатимиз ёқилғи, асбоб-ускуналар, технология, кўпгина хомашёлар, шунингдек ҳаёт учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотларни халқ истеъмоли

молларини ҳам четдан келтиришга мажбур бўлиб турибди.

Илгаридан мавжуд бўлган айрим технология эса тубдан эскирган, ибтидонийдир. Шу технология воситасида ишлаб чиқилган маҳсулотлар эса жаҳон рақобатига дош беролмайди. Мамлакатимиз табиий ресурслари ва экологиясига тўраларча муносабатда бўлишган оқибатига Ўзбекистон табиати, атроф-муҳити жуда қаттиқ талафот кўрди. Худди шу талафотлар халқнинг турмуш даражаси кескин пасайишига олиб келди.

Қолаверса, «қайта қуриш» кампанияси бошланиб, у ўрта йўлда қолиб кетди, пул-валюта ҳамда банк тизимида содир бўлган воқеалар, пулнинг қадрсизланиши миллий жумхуриятлар, чунончи, Ўзбекистон иқтисодиётига қаттиқ зарба бўлиб тушди. Мамлакат шундай оғир аҳволда мустақилликка етиб келди. Энди бозор иқтисодиётига ўтиш учун тубдан ислоҳот ўтказиш, шунингдек халқ турмушини янада пасайишдан сақлаш сингари масалаларни ҳал қилиш зарур эди.

Бирок, Ўзбекистонда шу йўлнинг ва илгаридан қолган асоратларини бартараф қилиш, ривожланган давлатлар сафига ўтиб олиш имкониятлари мавжуд эди. Шу имкониятлардан бири бозор иқтисодиётини тўғри йўлга қўйиш билан боғлиқдир. Шу хусусда И. А. Каримов «...айрим мамлакатларда иқтисодий ривожланиш ва аҳолининг турмуш даражаларидаги тафовутларга қарамай, жаҳон ҳамжамияти ривожланишининг ҳозирги босқичига бозор иқтисодиёти жуда мос келади ва самарали ҳаракат қилади» (43-бет), деган эди.

Бунда ташаббускорлик ва ишбилармонликни рағбатлантириш, қўллаб-қувватлаш зарур. Шу ўринда уюшган бозор фаолияти халқнинг ижодий имкониятига кенг йўл очишини алоҳида назарда tutиш лозим.

Одатда, кўпгина мард ва шижоатли кишилар тадбиркор ва ишбилармон бўлишлари мумкин. Бундай инсонлар ҳаёт ва турмушда ўз йўлларини топиб кета оладилар. Бундай инсонлар тўғрисида ва шундай бўлишга даъват этиб, Амир Темур дейди: «Ишбилармон, мардлик ва шижоат соҳибини, азми қатъини, тадбиркор ва хушёр бир кишини, минг-минглаб тадбирсиз, тоқайди кишилардан яхшидир»¹. Демак, ишбилармон ва тадбиркор кишилар Ватанимиз мустақиллигини ривожлантиришда, бо-

¹ Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 11-бет.

зорларни тўлдиришда муҳим ўринни эгаллайдилар.

Шу зикр қилинган чора-тадбирлар ташаббускор ва тадбиркорлар, умуман, халқ оммасининг мустақиллик тўғрисидаги қарашларини шакллантиришга имкон беради. Шу ижобий қарашлар эса, айни пайтда, бозор иқтисодиётига ўтиш механизмни фаоллаштиришга кўмаклашади. Демак, бир вақтнинг ўзида сўз ва иш бирлиги, уйғунлиги натижасида кенг халқ оммасининг мустақиллик туйғулари ривожлана боради. Натижада халқнинг онгига сингиб қолган боқимандалик кўникмалари аста-секин барҳам топиб боради. Тарғибот ва ташвиқот ходимлари, айниқса, халқ таълими ходимлари — ўқитувчи ва тарбиячилар боқимандаликнинг тараққиёт, ривожланиш ва юксалиш кушандаси эканини халқ, энг асосийси, ёш авлод онгига сингдиришлари керак.

Бизнингча, бу янги мустақил давлат ривожланиши ва тараққиёти йўлининг асосий қондаларидан биридир. Чунки «олма пиш, оғзимга туш» қабилида яшаш, турмуш кечирish инсоният тараққиётини тобора сусайтиради ва тубанликка судрайди.

Боқимандалик энг зарарли, фожияли иллатдир. Айниқса, бу иллат кўникмага айланиб кетса, одам бошига битмас-туганмас кулфатлар келтиради. Боқимандаликнинг ўзи нима? Бу — берса — ейман, бермаса — ўламан, қабилида яшаш ва фикрлаш тарзи. Ота-боболаримиз бундай иллатга қарши кескин кураш олиб боришган. «Ётиб еганга тоғ ҳам чидамас», «Қўлдан берганга қуш тўймас» каби ҳикматлар боқимандаликни қораловчи, меҳнатни улуғловчи, ишбилармонлик ва ташаббускорликка илҳомлантирувчи ва рағбатлантирувчи руҳ билан суғорилган.

Ўтган етмиш йил мобайнида ўзбек халқи боқимандаликка мойил бўлиб, бу иллат унинг қон-қонига сингдирилган эди. Аслида халқ кечани-кеча, кундузни-кундуз демай меҳнат қиларди. Хомашё тайёрлаб, бошқалар қўлига топширарди. Шу хомашёдан тайёрланадиган маҳсулотни талаб қилиб олишга ҳуқуқи йўқ эди. Берсалар — оларди, бермасалар — ўтирарди. Бу — боқимандаликнинг энг аянчли ва фожияли туридир. Меҳнат қилсаю роҳатини ўзи кўрмаса. Халқнинг турмуш тарзи ҳам, тарбияси ҳам, хуллас, бутун фаолияти шунга йўналтирилган эди. Мажбурий меҳнат қилиш кайфияти кишиларнинг вужудини қамраб олганди. Натижада, кўпинча сифатсиз маҳсулотлар ишлаб чиқиларди.

Ихтиёрний ва мажбурний меҳнат тўғрисида улуғ рус олими Н. Г. Чернишевский топиб айтган: «...инсон фаровонлигига олиб келувчи ягона йўл фақат ихтиёрний меҳнатдир; фақат шундай меҳнатгина яхши самаралар беради, ташқаридан мажбур қилиш билан бўладиган ҳар қандай ишлар жуда ёмон чиқади (қайд бизники — С. О.), инсон фақат ўзи хоҳлаб ишлаганидагина яхши чиқади»¹. Демак, ихтиёрний меҳнат туфайли ишлар самараси ортади, ишлаб чиқилган маҳсулотлар сифати яхшиланади. Шунингдек, бу кайфият одамлар руҳига сингиб қолган боқимандалик сарқитларини сиқиб чиқаришга кўмаклашади.

Ҳозирги бозор иқтисодиёти даврида одамлар онгига сингиб кетган ўша кайфият, кўникмага айланиб кетган пллат анча қийинчиликлар туғдираётгани сир эмас. Одамлар онгидан «халқни давлат боқиши керак, ҳамма нарсани давлат бериши лозим», «меҳнат қилиш шарт эмас» деган руҳни, тушунчани чиқариб ташлаш мустақиллик тарбиясининг асосий вазифаси бўлмоғи лозим.

Шундай шарт-шароитда, ўтиш даврида ижобий ва сарббий ҳолатлар бўлиши табиий ҳолатдир. Бу нарсани очиқ айтиши керак. Бу хусусда Н. А. Қаримов шундай дейди: «Бозорга, айниқса, унинг шаклланиш босқичида узоқ ва чуқур иқтисодий инқирозлар, ишсизликнинг ўсиши, пулнинг қадрсизланиши, кўнгинга корхоналарнинг сиқиши ва ишбилармонларнинг хонавайрон бўлиши, аҳолининг моддий таъминот жиҳатидан кескин табақалашуви, ҳуқуққа энд хатти-ҳаракатлар ва жишоитларнинг ўсиши хосдир. Бозорнинг бу пллатларини билнш, уларга тайёр турнш, уларни бартараф этиш юзасидан тўғри ечимлар тона билнш керак» (44- бет).

Чиндан ҳам иқтисодий инқирозлар рўй берди, ишсизлар сонни кўпайди, айрим корхоналар иш фаолиятини тўхтатди, аҳоли моддий жиҳатдан табақаланди, гайриқонуний хатти-ҳаракатлар ва пул қадрсизланиши бўлиб ўтди. Н. А. Қаримов шу ҳолатларни бундан қарийб 4 йил бурун кўра билди ва яширмасдан очиқ-ойдин айтди. Яна у «Бозорга ўтиш муқаррар»лиги, «Бу — давр амри, объектив реаллик» экани, «Айни вақтда бозор фақат мақсад эмас, балки янги қадриятларни шакллантириш, одамлар фаровонлигининг сифат жиҳатидан туб-

¹ Чернишевский Н. Г. Таъланган педагогик асарлар, Тошкент, «Уқитувчи», 1989, 265- бет.

дан юқори даражасига эришиш услуби ва воситаси» эканини олдиндан башорат қилди. У ниманики айтган бўлса, барчаси бўлаяпти. Чунки унинг фикрлари қиёсий таҳлиллар, тадқиқотлар, беҳисоб изланишлардан сўнг айтилади.

Тарихдан маълумки, бизнинг мамлакатимиз хоразмшоҳлар ва теурийлар салтанати даврида ташқи давлатлар билан очиқ ва эркин бозор туфайли, қолаверса, ички бозор равнақи орқали ҳар томонлама, турли соҳада тараққиёт чўққиларини эгаллаган. Бир ижтимоий тузумдан иккинчи ижтимоий тузумга ўтиш даврида қатор қийинчиликлар бўлиши илгаридан маълум. Шунинг учун халқ сабр-қанотли бўлиб, матонат билан меҳнат қилиши зарур. Ҳозирги илғор мамлакатлар тажрибаси ҳам шунни кўрсатади. Улар ҳам ҳозирги юксакликка осонликча эришган эмаслар. Шу тарихий тажрибаларни муаллиф қиёсий ўрганган ва юқоридаги илмий хулосага келган.

Бир нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳар бир мамлакатнинг ўз ички турфа имкониятлари бўлади. Дейлик, деҳқончилик, ер ости бойликлари, бозори чаққон табиий ресурслари, жўгрофий ўрни ва шу кабилар. Бошқача айтганда, ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Шу ўзига хослик тараққиёт йўлларини белгилаб беради. Муаллиф Ўзбекистоннинг ҳам ўзига хос хусусиятлари борлигини ва улардан қандай фойдаланиш мумкинлигини чуқур ва атрофлича тадқиқ ва таҳлил этган.

У бозор иқтисодига ўтишда «шок терапияси» йўлини номақбул ҳисоблаб, бунга мавжуд иқтисодий вазият ва кўпгина оилалар турмуш даражасининг пастлигини тўғри асос қилиб кўрсатади. Шунга кўра кишилар онгида мустаҳкам ўрнашиб олган тасаввурларни ўзгартириш учун эҳтиёж ва таклифнинг мутаносиблигига асосланган қонунларни дарҳол кучга киритишни тавсия этган. Шунингдек, муаллиф бозор иқтисодиётига сакрашлар йўли билан эмас, балки аста-секин босқичма-босқич ўтиш лозимлигини алоҳида таъкидлайди, бозор иқтисодиёти учун зарур шарт-шароитни яратиш, одамларни жиддий ўзгаришларга руҳан тайёрлашга эътибор бериш зарур, деб ҳисоблайди. Бу жуда тўғри ва тарбиявий аҳамиятга молик фикр, чунки шу нарса амалга оширилмаса, бозор иқтисодиёти ҳақидаги ғояга путур етиши мумкин.

«Энг муҳими,— дейди муаллиф,— ҳамма бозор муносабатларига асосланган ривожланган жамиятни қуриш — бу узоқ мураккаб жараён эканлигини, уни донмиё равишда чуқур гидрок қилиш ва зарур ҳолларда тузатишлар киритишни талаб қилишини англамоғи керак. Кишиларнинг тафаккурини, қотиб қолган тушунчаларни ўзгартриш айниқса муҳимдир» (46-бет).

И. А. Каримов асарида, айниқса, бозор иқтисодиётига ўтish жараёнида давлатнинг инсонпарварлиги гоёянилгарини сурилади. Давлат инсонпарварлиги деганда, ёрдамга муҳтожларга, етим-есирларга, болаларга, ўқувчи ва талабаларга, нафақахўрлар ва ногиронларга, ёлғиз оналарга, кўп болали ва кам таъминланган оналарга, хуллас, ижтимоий почор қатламларга муттасил кўмак бериб туриш назарда тутилади.

Худди шу инсонпарварлик ва халқпарварлик гоёяларини умумлаштириб, муаллиф ёзади: «Бозор механизмларини жорий этишдан олдин инсонларни ижтимоий ҳимоя қилиш тадбирлари амалга оширилмоғи лозим» (47-бет).

Шунингдек, И. А. Каримов ҳозирги даврда давлатнинг ўзинга хос ички қонуниятлар асосида, халқ манфаатларини назарда тутган ҳолда иқтисодий муаммоларни ҳал этишини ягона сиёсий мақсадга, яъни мустақил демократик давлатни қарор топтиришга бўйсундириши ҳаётини муҳим ва объектив зарурият экани ҳақида таълим беради. Бу фикр ватанпарварлик, инсонпарварлик ва халқпарварлик гоёялари билан чамбарчас боғлиқдир. Шу гоёяни бутун Ўзбекистон халқи онгига сингдириш долзарб масала ҳисобланади. Чунки давлат мустақиллигининг туб моҳияти ҳам шундадир. Қолаверса, Президентимиз сўзлари билан айтганда, ички иқтисодий стратегия ҳар қандай сиёсий мафкура таъсирдан бутунлай холи бўлиши керак. Бошқача айтганда, иқтисодиётни ўта сиёсийлаштириб юбориш халқ хўжалигини парокандаликка олиб бориши мумкин.

Давлат бугунга келиб инсон ўзининг ҳаёт ва турмуш шароитини яхшилаши учун ва бу борада ўзини намоеён қилиш имкониятини яратишга алоҳида эътибор бермоқда. Чунки иқтисодиёт ва жамиятни ривожлантириш манбаи шунда кўринади. Давлатимиз юритаётган иқтисодий сиёсатнинг олий мақсади шундан иборатдир. Бу иқтисодий сиёсат кенг кўламда тарғиб ва таътиқ қилиниши яхши самара беради. Айниқса, ёш ав-

лодни шу руҳда тарбиялаш келажак учун замин ҳозирлайди.

Зотан, «Ички сиёсатнинг етакчи принципларидан бири ҳар бир кишининг, корхоналар, тармоқлар, минтақалар ва умуман давлатнинг манфаатларини монанд равишда уйғунлаштиришни таъминлашдан иборатдир» (48-бет). Чиндан ҳам халқ манфаати билан давлат манфаатини бир-биридан ажратиш мумкин эмас. Бизнингча, халқ билан умумдавлат манфаатини яхлит диалектик бирлик сифатида қарамоқ лозим. Давлат бойлиги орта борар экан, унинг халқро мнқёсда обрўси ўсади. Давлатнинг юксак обрў-эътибори ташқи алоқаларнинг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Ташқи мамлакатлар билан яхши иқтисодий муносабатлар халқ фаровонлигини оширишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Ҳар бир киши оиласининг фаровонлигини ошириш учун ишбилармон, ниҳоятда тадбиркор бўлиши лозим. Билъақ, у тобора қашшоқлаша бориши мумкин. Шунинг учун, яъни оилалар ўз турмуш даражасини яхшилаши учун давлат ишбилармонликни ривожлантиришга, улар сафини кенгайтиришга диққат-эътиборни қаратмоқда. Бунда инсонларнинг моддий ва маънавий равнақи назарда тутилади. Лекин бу нарсаларнинг барчаси қонун чегарасида бўлиши лозим. Зотан, қонун халқ фаровонлигини, манфаатларини ҳимоя қилади.

И. А. Қаримов халқ фаровонлигини ва манфаатларини тўла ҳисобга олиб, «Республиканинг барча фуқаролари ва юридик шахсларига ташаббус кўрсатиш ва ишбилармонликни ривожлантириш учун, хўжалик фаолиятининг қонун томонидан ман этилмаган барча турларини амалга ошириш учун тенг имкониятлар яратиш» (51-бет) лозимлигини алоҳида таъкидлайди. У ана шу фикрини ривожлантириб, асосий диққат-эътиборни бозор иқтисодиётида соғлом рақобат муҳитини яратишга, меҳнатни рағбатлантиришга қаратади. Шу масалаларни ҳал этиш республика равнақи ва тараққиётини янги босқинча кўтаришда муҳим аҳамият касб этади.

Бунинг учун, олимнинг таъкидлашича, биринчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва улар билан боғлиқ саноат тармоқлари ривожлантирилиши лозим. Бошқача айтганда, иқтисодиётнинг аграр секторини ривожланти-

риш бозорга ўттич қийинчиликларини бартараф этишга ёки осонлаштиришга ёрдам беради.

Бутун Ўзбекистон аҳолисининг олтимиш фонзи қишлоқда яшайди ва уларнинг қарийб кўпчилиги деҳқончилик билан шуғулланади. Статистик маълумотларга қараганда, республика миллий даромадининг қирқ тўрт фонздан кўпроғи қишлоқ хўжалигидан келади. Демак, республика қишлоқ хўжалиги давлатимиз таъминотининг асосини ташкил қиладди.

Республикаимиз асосий таъминотининг тенг ярмига яқин қисмини етиштираётган қишлоқ аҳолисининг кадр-қимматини жойига қўйиш масаласи Президент диққат марказида туради. Тўғриси айтганда, қишлоқ тўқ бўлса, бутун жумҳуриятимиз тўқ бўлади. Қишлоқ аҳолиси фаровонлиги оширилса, деҳқон шунча рағбат ва кўтаринки руҳ билан меҳнат қиладди. Натижада жумҳурият бойлиги ортади, шаҳарликлар дастурхони тўкин бўлади, экспорт ресурслари кўпаяди, маҳсулотлар сифати яхшиланади, саноат хомашёси тўкин бўлади. Шунинг учун эгаси масаласи муаллиф юксак баҳо бериб, дейди: «Республиканинг бутун айрар сифатида ерга эгаллик қилиш ҳақидаги масала айниқса муҳимдир» (52-бет).

И. А. Қаримов асосий диққат-эътиборни қишлоқда бозор муносабатларини такомиллаштириш, яхшилаш масаласини тадқиқ этар экан, ёзади: «Қишлоқда бозор муносабатларини ривожлантириш, деҳқонда ерининг эгаси эканлиги туйғусини қайта тиклаш — мерос қила олиш ҳуқуқи асосида ерни абадий фойдаланиш учун бериш йўлидан бориш керак. Энг муҳими, қишлоқ хўжалигини юритишнинг шундай механизмини яратиш керакки, бу ҳар бир деҳқонга ўз меҳнатининг самараларидан мустақил баҳраманд бўлиш имкониятини бериши. Ана шундагина деҳқон ўзини ҳақиқатан ҳам ерининг чинакам эгаси деб билади» (53-бет).

Ростини айтиш керакки, одамлар ўз шахсий мулкига нисбатан юксак эътибор билан қарайди, уни асрававайлайди, унга нисбатан узоқни кўзлаб муносабатда бўлади. Деҳқон шахсий ерига ота-боболаридан анъана бўлиб қолган усуллар билан ишлов беради, уни сунъий эмас, балки табиий ўғитлар билан озиклантиради. Ва, ниҳоят, ундан унумли фойдаланади, ерни толиқтирмайди.

Демак, юқорнда баён этилган фикр ниҳоятда тарбиявий аҳамиятга эга бўлиб, у деҳқонларда меҳнат одобини шакллантиришда, ерга нисбатан муносабатини янада яхшилашда муҳим аҳамиятга эгадир. Маълумки, деҳқон умри бўйи ҳалол меҳнат билан яшаган. Унга меҳнати эвазига даромад, меҳнатига лойиқ даромад келса, бас. У ўзининг меҳнатсиз яшаши мумкин эмаслигини яхши тушунади. Зотан, «Меҳнат инсонни уч ба- лодан сақлайди: юрак сиқилишидан, ахлоқий бузилиши- дан, муҳтожликдан»¹.

Иқтисодчи олим ўша иқтисодий тараққиёт йўли билан бевосита боғлиқ тарбиявий аҳамиятга эга бўлган фикрини янада давом эттириб, шундай ёзади: «Қишлоқ таркибини тубдан қайта кўриб чиқиш керак бўлади. Хўжаликлар хомашёни эмас, балки пахта толаси, уруғ- лик, қайта ишланган бошқа маҳсулотларни сотишлари керак. Бу меҳнат натижаларидан тўлароқ фойдаланиш, олинган даромадни адолатли тақсимлаш имконини беради. Қишлоқда, биринчи навбатда, ишчи кучлари ор- тиқча бўлган жойларда кичик мустақил корхоналар- нинг кенг тармоқли қайта ишлаш шохобчаларини таш- кил этиш зарурдир» (56- бет).

Бу пурмаёно сўзлар замирида қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш борасидаги ғамхўрлик турибди. Бу — биринчидан, иккинчидан, кичик корхоналар деҳқоннинг ўзи етиштирган хомашёдан тайёр маҳсулот иш- лаб чиқариш ва ундан келган соф даромаддан ўзи фойдаланиш каби имконият туғилади. Учинчидан, ху- сусий мулкка нисбатан муносабатнинг шаклланиши юк- сак даражага кўтарилади. Тўртинчидан, деҳқоннинг янада кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқаришга бўлган қизи- қишини, тадбиркорлик, ижодкорлик, ишбилармонлик тафаккурини ривожлантиради. Энг муҳими, қишлоқ хў- жалигида ишлатиладиган техникага муносабатни ях- шилайди. Унинг умрини узайтиришга ҳаракат қилади. Сувдан тежамкорлик билан фойдаланиш йўлларини из- лаб топади.

Иккинчидан,— дейди олим,— бозор таркибини шакл- лантиришга ва уни изчил ривожлантиришга ҳар томон- лама ёрдам кўрсатилади. Бунда тадбиркорлар ҳуқуқи-

¹ Оз-оз ўрганиб доно бўлур. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988, 110- бет.

ни кафолатлашнинг ҳуқуқий негизини шакллантириш вазифасини юқори поғонага кўтариш таъкидланади.

Тадқиқотда солиқ тизимини тартибга келтириш чуқур ўрганилади. Бунда фақат солиқ олиш эмас, балки солиқ идораси тадбиркорларга молиявий фаолиятга ҳар томонлама ёрдам бериши назарда тутилади. Қолаверса, нарх-навоми сунъий равишда ўстириб юбормасликка, шунингдек соғлом рақобат муҳитини таркиб топтиришга ва яхшилашга эътиборни ошириш масаласи кўндаланг қўйилади. Зотан, бу йўл ва усул бозор таркибинини ва бозор тизимини такомиллаштиришга имкон беради.

Учинчидан,— деб таълим беради И. А. Қаримов,— иқтисодиёт барқарор мавжуд бўлган шаронтдагина бозорга муваффақиятли ўтиш мумкин. Хўш, барқарор мавжуд шаронт деганда нимани тушуниш керак?

— бозорга ўтиш даврида вужудга келган ноқулай вазиятни бартараф этиш йўлини;

— зарур бўлиб қолганда шовилнич, баъзан нооммабон чора-тадбирлар кўришни;

— ишлаб чиқариш қўрсаткичи ёки ҳарқини камайтаб кетишининг олдинчи олишини;

— пул қадриёзлаштиришни тўхтатишни;

— аҳоли турмуш даражаси пасайишининг олдинчи олишини;

— кам таъминланган оилаларга, нафақахўрларга, талабаларга, ногиронларга муттасил ёрдам бериб туриш ва шу кабиларни тушуниш керак (60-бет).

Юқоридаги вазифалар амалга оширилсагина бозор иқтисодиётига ўтишга барқарор шаронт яратилади. Бу нарса халқпарварлик сиёсатининг амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади. Қолаверса, халқнинг бозор иқтисодиётига ишонч туйғуларини таркиб топтиришга ёрдам беради.

Шунингдек, «иқтисодиётни барқарорлаштириш — бу бозорни шакллантириш йўлидаги зарурий ва муқаррар босқичдир» (60-бет). Бунда республика бюджети тақчиллигини иложли борица бартараф этиш, корхона ва ташкилотларга дотация беришни камайтириш, бюджетни кўпинча давлатнинг долзарб эҳтиёжларига сарфлаш, қолаверса, корхоналар ишлаб чиқаришнинг ривожлантиришга ишлатиш, пул муносабатларини мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришга эътиборни кучайтириш лозим. Ички бозорни ҳимоя қилиш давлат аҳамиятига эга вазифа эканини ҳамиша назарда тутиш керак.

Халқни озик-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш ва бошқа зарур, кечиктириб бўлмайдиган кундалик эҳтиёжларни қондириш, ёшларни иш билан таъминлаш республика иқтисодининг қайта қуришга самарали таъсир этувчи омиллардир. Бу чора-тадбирлар ўз навбатида жумҳурият аҳолиси оғининг ўсишига, меҳнатга бўлган муносабатини янада яхшилашга кўмаклашадди. Шу муҳим масалаларни оғинмай ҳал қилиш тўғрисида И. А. Каримов ёзади: «Тўртинчидан, Ўзбекистон иқтисодининг бир томонлама хомашёвий йўналишига қатъий барҳам бериш республика ички сисъатининг энг муҳим стратегияси ҳисобланади» (62-бет). Чиндан ҳам фақат хомашё сотиш билан шуғулланиш давлатни ва халқни қашшоқ аҳволга тушириб қўйиши мумкин. Бу халқ хўжалигини бутунлай қайта қуришни тақозо этади.

Президентимиз юқорида зикр қилинган ишларни амалга ошириш ходимлар тайёрлашни жадаллаштиришни талаб қиладди, деб таъкидлайди. Айрим соҳаларда, айниқса, техника билан боғлиқ заводларда маҳаллий ходимлар етишмайди. Шунинг учун мамлакат фаровонлигини ошириш ва ички бозор иқтисодининг ривожлантириш учун кўпроқ маҳаллий ходимлар тайёрлаш зарур. Демак, республикада таълим-тарбияни тўғри йўлга қўйиш биринчи навбатдаги вазифа ҳисобланади.

Бу хусусда И. А. Каримов шундай ёзади: «Нафақат умумий маълумот ва тарбияни, балки кадрларнинг касбкорга йўналиш олишини, уларни тайёрлаш ва малякасини оширишни ўз ичига олувчи ягона узлуксиз миллий таълим тизимини яратиш вазифаси қўйилмоқда. Бунда Ўзбекистоннинг ўзига хос хусусиятлари, халқнинг миллий-руҳий турмуш тарзи, таълимда бутун жаҳон ва Шарқ тажрибасининг энг яхши ютуқлари ҳар томонлама эътиборга олиниши керак. Олий ва ўрта махсус таълимнинг бутун тизимини тубдан қайта қуриш, талабалар ўқийдиган мутахассисликлар таркибини жиддий ўзгартириш керак бўлади» (64-бет).

Мутахассис ходимлар тайёрлаш халқ таълими ҳамда олий ва ўрта махсус таълим тизими билан бевоҳита боғлиқдир. Шу билан олим бозор иқтисодига ўтишда таълим-тарбиянинг ролига алоҳида аҳамият беради.

Умуман олганда, ёш авлод онгига мустақиллик руҳини сингдириш ва мустақил турмуш йўл-йўриқларини ўргатиш ниҳоятда муҳимдир. Бу иқтисодий-ижтимоий ва маънавий-тарбиявий аҳамиятга ҳам эгадир. Шунинг учун мустақил иқтисодий сиёсат ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялашнинг асоси бўлиб қолиши керак. Бу иқтисодий жиҳатдан ҳам, сиёсий жиҳатдан ҳам, маънавий жиҳатдан ҳам янги мустақил Ўзбекистон давлатининг равнақи ва тараққиётида салмоқли ўрнини эгаллайди.

**МУСТАҚИЛЛИК БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ВА
ЕШЛАР ТАФАККУРИНИ ШАҚЛЛАНТИРИШ — БУЮК МАҚСАД**

1991 йилгача Ўзбекистон келажаги ҳақида жуда кўп гапириларди. Лекин аллақандай мавҳум, мужмал ва мантиқсиз коммунизм тузуми қурилажагидан ваъда бериларди. Халқнинг қўл-оёғига эса, тобеллик кишанлари урилиб, қуллик панжаралари ортига етакланарди. Бу асл ҳақиқат жимжимадор, ранго-ранг гулларга ўралиб ўта сир тутиларди. Аслида, ўша ваъдалар сароб бўлиб, халқ фикрini чалғитиш ва унинг ишончини қозониш учун ўйлаб топилган уйдирмалар экан.

Энг ёмони шундаки, шу уйдирмалар етмиш йил давомнда мактабда болалар, ўқув юртларида ёшлар, дастгоҳлар атрофида ёш ишчилар, далаларда ёшу қарилар онгига сингдирилди. Хуллас, таълим-тарбия, мафкура, тарғибот-ташвиқот ишлари фақат шу нарсага қаратилди. Агар шу мафкура ихтисоий равишда қабул қилинмаса, мажбурий равишда зўрлаб сингдирилди ва ўтказилди. Шунинг учун халқнинг кўпчилик қисми ўша комфирқа ва шўро тузуми мафкурасига бора-бора ишониб қолди, ишонмаган қисми эса турли йўللار билан қирғинбарот қилindi. Натижада одамлар фақат топшириқни бажарувчи ва ҳеч қандай фикрлаш қобилиятига эга бўлмаган манқуртларга айланишди.

Манқуртлар бугунги кун, келгуси кун ёки ўтмиш ҳақида ўйламайди. Улар эзгулик билан қабиҳлик, диёнат билан хиёнат каби инсон руҳидаги жараёнлар ўртасидаги тафовутларнинг фарқига етмайдилар. Буйруқ берилса, у яхшим-ёмонми, бекаму кўст ортиги билан бажараверади. Манқуртлар халқларнинг нузли келажаги ҳақида ҳеч қандай тасаввурга эга эмас.

Фикрлаш, ўйлаш ва таҳлил қилиш қобилиятларидан маҳрум кишиларга таъсир қилиш жуда оғир. Улар, айниқса, инсон учун жуда зарур бўлган маънавият, қадрият, эрк, ҳақ-ҳуқуқ деган муқаддас ва мўътабар эҳтиёжларнинг қадрига етолмайдилар.

Шунинг учун 90-йиллар бошига келиб, Ўзбекистон мустақил давлат сифатида эълон қилинган (1991 йил 31 август)дан кейин «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» деган шиор юсак кўтарилди. У ҳар бир ёшу қарининг кўзи олдида машъал каби порлаб турибди. У

эллараро, юртаро бугунги кун ва келажак нуриш тартиб турибди.

Ўзбекистон мустақилликка эришди. Энди ёш мустақил давлат олдида муҳим вазифа турибди. Бу Ўзбекистон давлатининг пойдеворини янада чуқурроқ қуришдан иборатдир. Худди шу нарсани амалга оширишни бутун ўзбек халқининг, айниқса, ёш авлоднинг йиғмон-эътиқодига айлантириш лозим. Бунда, албатта, халқ таълимни ходимлари зиммасига катта масъулият юкланади.

Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари, мактабгача тарбия муассасалари тарбиячилари ёш авлодни ватанпарварлик, халқпарварлик ва инсонпарварлик руҳида тарбиялаш учун дастлаб ўқув қўлланамаларидан, бошқа турли-туман адабиётлардан ва ҳаёт тажрибаларидан фойдаланадилар. Ўзбекона миллий тарбия аъёналарини шакллантиришда «Авесто» намуналари, Қуръонни қарим ва Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари, шунингдек имом Муҳаммад ал-Бухорий, имом Исо ат-Термизий, Аб-Замакхари, Аҳмад Ясавий, Баҳоуддин Нақшбанд, Паҳлавон Маҳмуд, Алишер Навоий сингари аломаларининг асарлари муҳим аҳамиятга эгадир.

Маълумки, ҳозирги замон ёш авлоднинг бугунги кун талаблари асосида тарбиялаш зарур. Бу талаблар техника асрининг ўзига хос хусусиятлари, қарийб бир ярим асрлик қулликдан сўнг эришилган мустақиллик шаклшамойили, бозор иқтисодиётининг муайян босқичлари ва шу қабилар билан боғлиқдир.

Таълим-тарбия ишларини зикр қилинган масалалар билан қўшиб олиб боришда мустақил Ўзбекистон давлатининг биринчи Президенти Исроил Абдуғаниевич Каримовнинг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон—келажак буюк давлат», «Янги уй қурмай туриб, эскисани бузмай», «Буюк мақсад йўлидап оғишмайлик», «Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари», «Биздан овоз ва обод Ватан қолсин», «Ҳалоллик ва фидойилик — фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин» сингари асарлари методологик жиҳатдан муҳим илмий-педагогик омил бўлиб хизмат қилади. Чунки бу асарлар халқ хўжалигининг барча соҳаларини ўз ичига қамраб олган ва уларда шу соҳалардаги муаммоларни ҳал қилишнинг йўл-йўриқлари ёрқин мисоллар асосида очиб берилган.

дир қаёққадир олиб бориб, қайсидир нархда кимгадир сотиш пайида бўларди. Бир эътибор беринг-а, қанчалар мавҳум бу гаплар! «Кимдир», «қаёққадир», «кимгадир» ва «қайсидир»—яқин ўтмишда биз гувоҳ бўлган савдо-лар ана шу сўзларда ўз ифодасини топган эди. Биз меҳнатимиз мевасидан ўзимиз баҳраманд бўлолмасдик» (6-бет).

Пахта Ўзбекистон ерларида экиларди, ўстириларди, қанча-қанча машаққатли меҳнатлар эвазига мўл ҳосил олинарди, ҳатто чигитдан ажратилиб, соф тола ҳолатига келтирилларди. Кейин эса ўша «кимдир» унга эгалик қиларди. Асл меҳнаткаш эса олиш-сотиш, умуман хўжайинлик қилиш ҳуқуқидан маҳрум эди. Шу ҳақда гап очиш мумкин эмасди. Ким гап очса, унинг пешонасига «миллатчи», «халқ душмани» сингари қора ёрлиқлар ёпиштирилиб, исталган жазолар қўлланиларди. Бу офат одамлар руҳиятига, маънавиятига шундай таъсир қилардики, уларда келажакка, ҳақиқатга ишонч руҳи йўқоларди. Энди эса ўзбек халқи ўз пахтасидан ва бошқа бойлиқларидан қандай фойдаланса, бу унинг ўз ихтиёрида. Бу ошқора далил келажакка умид боғлаш мумкинлиги ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилди. Бу — биринчидан.

Иккинчидан, «Ҳаётимизда бўлаётган ўзгартиришларнинг илдизи халқимизнинг маънавий уйғонишидир. Она тилимизнинг азалий ҳақ-ҳуқуқлари тиклангани, ҳақиқий ўзбекона урф-одатларимизнинг ҳаётдан ўрни олаётгани, кадриятларимизнинг ўз ўрнини топаётгани ҳам одамлар кайфиятига ижобий таъсир кўрсатмоқда» (6—7-бетлар). Яқин-яқингача бирор киши ишга кирмоқчи бўлса, аризани русча ёзарди, варақалар ўша тилда тўлғазиларди. Ёки бирор идора ёхуд ташкилотга ниманидир сўраб аризани рус тилида ёзишга мажбур эди. Агар у тилни билмаса, кимларгадир пул бериб, ортиқча харажат қилиб ариза ёздиришга мажбур бўлгани сир эмас. Мустақиллик муносабати билан ўзбек тилига давлат мақоми берилди. Бу тарихий ва адолатли тадбир авваламбор ўзбек халқини маънавий жиҳатдан руҳини кўтарди, қолаверса, таржималар учун ортиқча харажатлардан озод қилди. Бошқача айтганда, халқ ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан манфаатдор бўлди.

Муаллиф беқнёс тарбиявий аҳамиятга молик бўлган миллий кадриятларни тиклаш ва юксалтириш тўғ-

рисндаги адолатли фикрларини ўртага ташлаган. У «Наврўз тиклангани, ҳайитлар тиклангани жуда савобли ишлар бўлди» дея қониқиш ва фахр-ифтихор билан гапирди. Қуръони карим ва Муҳаммад пайғамбаримиз ҳадисларида халқни биргалашиб, дўстлашиб яшашига чақирилади. Чунончи, Қуръони каримда Фуссилат сурасининг 15-оятда шундай дейилади: «Бас, (Эй Муҳаммад), мана шунинг учун, яъни аввалги қавмлар фирқа-фирқа бўлиб кетганларни сабабли йўлдан озганлари учун (Сиз ўз умматларингизни бирлик — иттифоққа) даъват қилинг ва ўзингизга буюрилгани янглиғ Тўғри йўлда бўлинг ҳамда уларнинг (мушрикларининг) ҳавойи нафсларига эргашманг! Айтинг: «Мен Оллоҳ нозил қилган ҳар бир Китобга иймон келтирдим ва сизларнинг ўртангизда (мендан сўраб келган муаммоларингизни ҳал этишда) адолат қилишга амр этилдим. Оллоҳ Парвардигорингиз ва Парвардигорингиздир. Бизларнинг амалларингиз ўзингиз учун, сизларнинг амалларингиз ўзларингиз учундир. Бизлар билан сизларнинг ўртангизда бирон шайъани йўқдир. Оллоҳ (қўсмаг) ҳунида барчамизни жамлар ва билгиз Унга қайтиш бордир».

Дейлик, Наврўз—бирдамлик, ҳамдамлик, дўст-иниқлик, биродарлик, қолаверса миллий янги йил байрами. У хушчақчақлик билан ўтади, тансиқ таом — сумалак пиширилади, ўйин-кулги авжида бўлади. Шу байрамга келиб, эски гиналар унутилади, йил давомида икки киши ўртасида нифоқ чиққан бўлса, улар дўстлашади. Қурбон ҳайит ва Рўза ҳайит маросимларида ҳам халқ бир жойга тўпланиб, ота-боболарни эслашади, улар шаънига дуо ўқилади. Одамлар бир-бирлари билан дардлашади, бир-бирининг кўнглини кўтаради. Уша байрам ва маросимлар беқиёс тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Энг асосийси, бирдамлик, ҳамдамлик, биродарлик, тинчлик, дўстлик ўша байрам ва маросимларнинг туб негизидир. И. А. Каримовнинг «... жумҳуриятимизда бугунги энг катта бойлиқини — тинчликни барқарор этишга» (7-бет) асосий кучни йўналтираётгани барчага аён.

Халқимизда «Бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун барака кўтарилади» деган нақл бор. Бунга халқимизнинг ўзи гувоҳ бўлиб турибди, тинчликни қарор топтириш ҳақидаги тарбиявий ўғит ва йўлланмалар ўз ифодасини топган. Ҳар бир дарсада, синфдан ташқари барча тадбирларда шу олижаноб ғоя, тинчликсеварлик

сиёсати болалар онгига сингдирилиши лозим. Зотан, тинчликсиз ҳеч нарсага эришиб бўлмайди.

Ўзбекистон мустақилликка эришиш арафасида ва ундан кейин бир неча ойлар давомида мамлакатимиз ичкарисидан нотинчликка дахлдор айрим нохушликлар бўлиб турди. Воқеалар ва ҳодисалар ҳақидаги турли маълумотларни жамлаб, уларни атрофлича таҳлил қилиб, ўша айрим беморликларни баъзи муккасидан кетган шухратпарастлар, амалпарастлар уюштирганига қаноат ҳосил қилдик. Улар гўё асл ватанпарвар, халқпарвар сифатида майдонга чиқдилар-у, энг улуғ амални эгаллаш каби мақсадига эришолмагач, ўзларининг муккасидан кетган порохўр, товламачи эканликларини, шунингдек баъзилари эса халқ мулкни ўзлаштириб юрганни, Ватанин шухрат, амал ва мол-мулк олдида «сарик чақага» олмасликларини эл-юртга ошкор қилиб қўйдилар. Қолаверса, эндигина туғилган мустақил юрт равнақиға баҳолни қудрат ёрдам бериш ўрниға, ўзларини четға олдилар. Бундай кимсаларни янги туғилган чақалоғини аҳлатхонаға улоқтириб, кўздан гойиб бўлган «она»ларға қиёслаш мумкин, холос.

Эл-юртда нотинчлик, қарама-қаршилик кайфиятларини, айрим низоларни туғдирган кимсалар ҳам ўшалар эканини давр ва вақт кўрсатди. 1991—92- йилларда янги туғилган давлатимиз ва унинг ҳудудида тинчликни сақлаш энг муҳим вазиға бўлиб қолган эди. Президентимизнинг сазў-ҳаракати, донолиғи туғайли ўша долзарб ва қийин муаммо ҳал этилди. Шунинг учун муаллиф «биз жумҳуриятимизда бугунги энг катта бойликни — тинчликни барқарор этишға эришдик» деб фахрланади. Шу муаммонинг ҳал этилиши бутун ўзбек халқининг фахридир.

И. А. Қаримовнинг тинчлик сиёсатини нафақат ўз халқимиз, қолаверса бутун жаҳон халқи ва мамлакатлари тан олди. Умуман олганда, тинчликни ҳимоя қилиш, унинг тантанаси учун кураш туйғусини болалар онгига сингдириш халқ таълими ходимларининг биринчи галдаги вазифаларидан ҳисобланади. Бу вазифани амалға оширишда муаллифнинг тинчлик ҳақидаги фикрлари қўлланма ва йўлланма бўлиб хизмат қилди ва бундан кейин ҳам хизмат қилади.

Асарда педагогик фикрлар, ҳал қилиниши лозим бўлган масалалар ойдинлаша боради. Муаллиф ёзади:

«Мустақилликнинг олий мақсади — ўзбек халқининг иззатини жойнга қўйиш.

Биз яхши англаймизки, ўз иззати ва қадрини билган инсон миллат ажратмайди» (8-бет). Бу пурмаъно фикрлар эндигина туғилган давлат учун сув билан ҳаво каби жуда зарурдир.

Алион-талпон юраётган гўдакни тўғри ва раво юришга ўргатиш ёки биринчи марта қаиштирган гўдак тишларининг текис, чиройли ривожланиш тўғрисида гамхўрлик қилиш ва шу қабилар ота-онанинг муҳим вазифаси. Муаллиф юқоридаги сўзлари орқали ёш давлатимиз фуқароларига байналмилалчиликнинг нақадар юксак инсоний туйғу эканидан сабоқ беряпти.

Мусулмон дунёсининг муқаддас китоби Қуръони каримда ва Муҳаммад найгамбаримиз ҳадисларида ҳам миллат ажратиш гуноҳи азим экани қайта-қайта уқтирилади. Муҳаммад алайҳиссаломнинг ахлоқ-одобга оид Ҳадисларида шундай дейилади: «Қимки мусулмон мамлакатда яшовчи бошқа динга мансуб кишини ҳақорат қилса, қиймат кўчи ўтдан содланган камин билан урилади»¹. Бу ерда миллат ажратиш азаддан мусулмон ва ислом ақидаларига ётлиги, қолаверса, байналмилал тарбиянинг муҳим ўрни тугани алоҳида таъкидланган. Демак, муаллифнинг байналмилал тарбияга оид сўзлари ҳақли равишда давлат миқёсида ҳал қилиниши зарур бўлган даражага кўтарилади. Буни халқимиз қўллаб-қувватлади.

Муаллиф муборак фикрларини изчил равишда ривожлантириб боради. Маълумки, мамлакатда тинчлик, дўстлик, байналмилал тарбияни меҳр-оқибат билан боғлиқ тушунчаларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Шу маънода у асоссиз равишда бадном этилган миллат вакилларининг обрў-эътиборини тиклаш масаласини кўндаланг қўяди. Мусулмончиликнинг ўлган кишилар ёмонлиги, яхшилиги, улар қабрига тош отилмайди, деган мўътабар ҳикмати борки, И. Каримов бунга алоҳида эътибор берган.

Ўзбек халқи фаровонлиги, унинг маданияти равиши учун бор кучини сарф этган бир улуғ зот бор эдики, у оламдан ўтгандан сўнг қабрига, руҳига тош отувчилар кўпайиб қолган эди. Натижада Шароф Рашидов

¹ Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари, Т., «Фан» нашриёти, 1990, 152-бет.

номи бадном қилинди. Балчиққа отилган шу тиллани артиб, тозалаб жойига қўйган улуғ зот «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» китобининг муаллифи бўлди.

Синфхоналарда, синфдан ташқари ишларда меҳроқибат, қадрият, эътиқод билан боғлиқ мавзуларни ўтганда худди шу далиллар таҳлил қилинса, таълим-тарбия самараси ошади, албатта. Муаллифнинг меҳроқибат ҳақидаги назарий-педагогик фикрлари бошқа мисоллар билан ҳам далилланиши мумкин. Чунончи, миллий ақидаларни ўзида тўла мужассам қилган инсон, даврнинг нозик бўлишига қарамай Хоразм, Андижон, Самарқанд вилоятларида миллий қадриятларни тиклашда фидойилик кўрсатган, Ал-Хоразмий, Огаҳий, Беруний, Аваз Утар, Бобур, шунингдек қатор бахшилар номларини абадийлаштиришда эҳтиётлик билан иш кўрган Ўзбекинг аjoyиб фарзанди Бектош Раҳимовнинг бошдан кечирган оғир саргузаштларини ҳикоя қилиб бериш жуда ўринли бўлади. Ва, ниҳоят, адолат ва ҳақиқат мустақиллик туфайли қарор топди, Бектош Раҳимов қадри тикланди, ҳурмати жойига қўйилди. Бу мустақил Ўзбекистон давлати олиб бораётган меҳроқибат борасидаги сиёсат ҳамда шу ҳақдаги Президент фикрларининг тантанасидир.

Таҳлил қилинган илмий-назарий, илмий-педагогик, фалсафий-педагогик қарашлар, фикрлар «биз ўзимизнинг истиқлол ва тараққиёт йўлимизни танлаб олдик, бу эса Ўзбекистоннинг қатъий йўлидир» (9-бет) дейишга тўла асос бўлади. Зотан, инсон, умуман халқ мустақилликнинг маънавий жиҳатларини ўз қалбида акс эттириши лозим. Шунингдек, маънавий-маданий қашшоқ халқ халқ сифатида шаклланиши мумкин эмас. Ҳар бир муаллим, ҳар бир тарбиячи буни ҳеч қачон ёдидан чиқармасдан фаоллият кўрсатиши керак.

Мактабларда ўқувчиларга, ўрта махсус билим юрларида тингловчиларга, олий ўқув юрларида талабаларга берилётган назарий билим маҳаллий мисоллар, далиллар атрофида, яъни кўз ўнгида содир бўлаётган воқеа ва ҳодисалар таҳлили ёрдамида берилса, ўргатилса, у тез ва пухтароқ эгалланади. Муаллиф илгарни сурган илмий-педагогик ғояларни ёшлар онгига сингдиришда, бизнингча, худди шу ақидага амал қилиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

2-§. Уқувчиларда янгиликларнинг тарбиялаш фаровонлик ҳақидаги туйғуларнинг тарбиялаш

Президентимиз Ўзбекистон келажакда буюк давлат экани ҳақида таълим беради, у халқ ва давлат равиши ҳамда фаровонлигининг мазмуни, иқтисодий қирраларини назардан қочирмайди. Зотан, халқ ва давлат бойлигининг халқаро миқёсдаги мавқенини белгилаб беради.

Агар одам оч бўлса, унга табиийки, ҳеч нарса ёқмайди. Шунинг учун у қоринини тўйғазиб тўғрисида дастлаб ўзи ҳаракат қилиши ва унга давлат ёрдамлашиши (шарт-шароит яратиш борасида) керак. Бунда виждонан меҳнат қилиш, ишбилармонлик ва тадбиркорлик муҳим аҳамият касб этади. Шу фикр бутун бошли халққа ҳам тегишли.

Деҳқон ўз жамоа хўжалигида, чорвадор ўз фермасида, ишчи завод ва фабрикасида, муаллим ўз таълим тарбия муассасасида, хуллас, ҳар бир инсон ўз ўрнида сиққидилдан меҳнат қилиши лозим. Бу билан у энг аввало ўз оиласи, кейин жамоаси ва давлат бойлигини оширади. Натижада бозорларда мулкдорлик, хусусий ва давлат дўконларида ҳамма нарса сероб бўлади. Бу нарх-навонинг пасайишига олиб келади ва охир-оқибат халқ фаровонлиги тобора яхшилана боради.

И. Каримов худди шу нарсани назарда тутиб, бозор иқтисодиётига ўтиши ва бозор муносабатларини тўғри йўлга қўйишни халқнинг моддий-маиший аҳволини яхшилаш йўл-йўриқларидан бири сифатида қарайди. Бозор иқтисодиётининг асосий шартли шартлари билан корхоналар ташаббускорлиги ва тадбиркорлигига тенг ва кенг имконият яратишдир. Муаллиф ёзади: «Бозор муносабатларини босқичма-босқич ривожлантириш таъминланмоқда. Мулкчиликнинг хилма-хил шакллари ва вужудга келтириш, рақобатни авж олдириш, бошқаришнинг маъмурий-бўйруқбозлик усулларидан қатъиян воз кечиш, иқтисодий омиллар ва воситаларни кенг жорий этиш бозор муносабатларининг ўзатиши» (10-бет).

Бозор иқтисодиётига ўтишда, маълумки, банк тизими, миллий банк ва тижорат банклари, айрим мулкларни давлат тасарруфидан чиқариб хусусийлаштириш, кооперативлар ташкил қилиш муҳим босқичлар

ҳисобланади. Шу ишларни оғишмай амалга оширишнинг, ҳаётга татбиқ этишнинг тарбиявий аҳамияти жуда катта. Чунки бозор иқтисодиёти даврида хусусан, келажакда халқнинг ўз хусусий мулкига эга бўлишга, ундан истаган қулай мақсадларда фойдаланиш имкониятига эга бўлишга ишончи орта боради. Бу ҳолат ва вазият давлат халқ хўжалигининг ҳар томонлама тезкор ривожланишига ёрдам беради.

Маълумки, бутун Ўзбекистон халқини озик-овқат, мева-сабзавот ва полиз маҳсулотлари билан таъминлашда қишлоқ хўжалик ходимлари, яъни деҳқонлару чорвадорлар муҳим ўрни тутаяди. Шунинг учун И. Каримов мазкур асариде қишлоқ муаммоларига асосий диққат-этиборни қаратади. Унинг «Қишлоқ миллий бойлигимизнинг муҳим манбаидир» (20-бет) деган сўзлари шу фикримизнинг ёрқин далилидир.

Асарда мамлакатнинг барча соҳалар бўйича иқтисодий раvнақи, ижтимоий турмуш даражаси, халқнинг фаровонлиги, мамлакат тараққиёти ва ривожланиши қишлоқ хўжалигида эришилаётган ютуқлар билан бевосита боғлиқлиги алоҳида таъкидланади.

Муаллиф тўғри эътироф этганидек, қишлоқ шундай оғир ва мураккаб соҳаки, унга «давлат томонидан ёрдам берилмаса, унинг оёққа туриши амримаҳол» (21-бет). Мамлакатимиз бозорларининг ободлиги, халқ дастурхонининг тўла-тўқинлиги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан боғлиқдир, албатта.

Муаллиф: «Иқтисодиётнинг деҳқончилик соҳасида ҳам бозор муносабатлари тобора авж олиб бормоқда» (11—12-бетлар) деб ёзади. Деҳқонларга томорқа майдонлари беришни кўпроқ амалга ошириш, чорвадорларга фермер хўжаликларини ташкил этиш ва ривожлантиришда ёрдам бериш умумдавлат аҳамиятига эгадир. Бу масалаларнинг ҳал этилиши нафақат катталар ўртасида, балки ёшлар тарбиясида ҳам салмоқли ўрин эгаллайди.

Дейлик, бир онла ўнта қорамол олиб кичик фермер хўжалиги ташкил қилди. Оила бошлиғи қорамолларни яхши боқиб, кўпроқ насл этиштириш — сонини ошириш, кўпроқ сут ва гўшт маҳсулотлари этиштириб сотиш ва фойда орттиришга ҳаракат қилади. Бу ўз навбатида ишчи кучи ва меҳнат унумдорлигини талаб этади. Натижада, фермер оиладаги ҳар бир кишининг кучидан тўғри фойдаланиш чораларини кўради. Мактабда ўқи-

ётган болаларини ҳам кучига яраша меҳнатга жалб этади. У кўча-кўйда бекор юрмай, дарсдан бўш вақтларида фойдали иш билан машғул бўлади. Бу болада меҳнатга бўлган ижобий муносабатни шакллантиради. Бу — биринчидан. Иккинчидан, бола онлада мўл-кўлчилик яратиш сирларини ўрганади. Ва, ниҳоят, аста-секин унда онла тебратиш малакалари ошиб, бу борада муайян кўникмалар ҳосил бўла боради.

Демак, қишлоқ жойларида бозор муносабатларини тезкорлик билан амалга ошириш онларнинг моддий фаровонлиги ва маънавий-тарбиявий камолотида муҳим аҳамият касб этади. Лекин бу ишни тўғри ва оқилона ташкил қилиш билан бевосита боғлиқ.

Мазкур асарда деҳқонларга томорқа ерларини кўпроқ ажратишга диққат-эътибор қаратилган. Бунинг иқтисодий ва тарбиявий манфаати катта. Ҳамма ган шу назарий-илмий фикрларни тўғри тушуниб, ҳаётга оқилона татбиқ этишда.

Дейлик, бир онлага бир гектар ер ажратиб берилди. Ҳақиқий деҳқон ушан тўғри фойдаланиш йўллари ни онлади. У бир қарин ерни ҳам бекор қолдирмади. Халқ учун керакли маҳсулот этиштиришга ҳаракат қилди. Аввало, у ерни тўйдирини тadbирини кўради. Кейин у шахсий хўжалиги ва бозорда тезроқ ўтадиган сабзавот ва подиз маҳсулотларини этиштиради. Деҳқон ўша ердан бир йилда икки марта, иложи бўлса, уч марта ҳосил этиштирини сирларини излаб топади. Рамзий қилиб айтганда, у доимо ер билан «мулоқотда» бўлади. Буларнинг замирида яна меҳнат турибди. Илгарини кўчада бекорга копток тепиб юрган ёки ишсиз қолиб, безорилик қилиб юрган болаларини ота-оналар мажбурий равишда фойдали меҳнатга жалб қилишади. Бу тadbир туфайли қишлоқда майда безорилик, майда ўғирлик, ахлоқсизлик сингарини тарбиямиз анъаналарига ёт бўлган унсурлар тобора камайиб, йўқолиб боради.

Хуллас, вилоят, туман ҳокимиятларида мафкура билан шуғулланувчини ходимлар, халқ таълими ходимларини, мактаб ўқитувчини ва тарбиячиларини бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида тарғибот ва ташвиқот ишлари билан фаол шуғулланишлари лозим. Лекин улар дастлаб муаллифнинг китобида ифода этилган фикрларини тўғри таҳлиля ва талқин қилишлари, маҳаллий шарт-ша-

роит билан тўғри боғлай билишлари керак. Иш ёки хизматхоналарда савлат тўкиб ўтириш билан иш битмайди.

Президентимиз ташқи иқтисодий алоқалар ва уларнинг натижаларига, уларни эркинлаштириш чора-тадбирларини амалга оширишга эътиборни қаратди. Унинг диққат марказида хорижий сармоя ёрдами ва иштирокида қўшма корхоналар ташкил қилиш туради. Бунда ҳам маҳаллий халқ назарда тутилди. Қурилган қўшма корхона маҳсулотидан, яъни ишлаб чиқарилган нарсалардан аввало шу ерлик халқ манфаатдор бўлади, халқ иш билан таъминланади, яна қўшимча даромад ўзида қолади.

Мактабларда ташқи иқтисодий алоқалар, муносабатлар, ташқи бозор муносабатлари, уларнинг шакли ва мазмуни тўғрисида муайян таълим-тарбия ишларини олиб бориш долзарб масаладир. Бунда ўқувчиларнинг диққат-эътиборини биринчи галда чет тилларни қунт билан ўрганиш, қолаверса ўша халқ тарихи, маданияти билан яқиндан танишишга қаратиш лозим. Чунки бу билимлар келажакда шу болалар ичидан етишиб чиққан ишбилармон ва тадбиркорлар фаолиятида муҳим омил бўлиб хизмат қилиши аниқ.

Шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, ташқи ва ички бозор муносабатларини муваффақиятли амалга оширишдан халқ ҳам, давлат ҳам манфаат кўради. Бошқача айтганда, давлат хазинаси бойиса, унинг имкониятлари ошади. Муаллиф ёзади: «... давлат имкониятлари ҳисобидан одамларни, айниқса, аҳолининг ижтимоий-иқтисодий табакалари: етим-есирлар, болалар, ўқувчилар, нафақачилар, ногиронларни, ёлғиз оналар ва камбағал оилаларни ижтимоий жиҳатдан муҳофаза қилиш бўйича олдиндан чора кўриб борилмоқда» (13-бет).

Бошланғич синф ўқувчиларига бепул нонушта бериш, ўрта махсус ва олғи ўқув юртлири талабаларига ғамхўрлик қилиб, уларнинг талабалик нафақаларини тобора ошириб бориш, нафақачилар, меҳнат ва уруш ногиронларининг нафақаларини изчил ошириш, ёши ўн олтига тўлмаган болаларга нафақалар бериш ва шу каби давлат хазинасидан чиқади. Бу ўринда бозор иқтисодий муносабатларини янада такомиллаштириш лозимлигини таъкидлаш керак. Худди шу нарсаларни таълим-тарбия жараёнида ўқувчилар онгига сингдириш давлат бойлигини оширишга бўлган ижобий ва онгли

муносабатни таркиб топтиришда, шакллантиришда етакчи аҳамиятга эга бўлади.

Асарда Ўзбекистоннинг жаҳон валюта фондига, жаҳон банкига, Европа қайта тиклаш ва ривожлантириш банкига қабул қилингани, республикамизда жаҳон банкининг доимий ваколатхонаси иш бошлагани ҳақида фикр юритилади. Худди шу ютуқларни, шунингдек, Ўзбекистонни бутун дунё давлат сифатида тан олаётгани, Тошкентда жаҳон мамлакатлари элчихоналари ва ваколатхоналари очилгани ва очилаётганини болаларга етказиш уларда фикрлаш туйғуларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Биз ёш авлодда ватанининг обрў-эътиборидан, давлат ва ҳукумат юритаётган сиёсатдан қониқиш ва упдан ифтихор қилиш туйғуларини тарбиялашни назарда тутаётимиз. Зотан, фахрланиш, ифтихор туйғуларини тарбиялаш ёш авлоднинг келажак эгаси бўлишга ишончини ошириш учун инҳоятда зарурдир.

Ўзбекистон мустақил бўлиб чиққанига атиги беш йилдан ошди. Бунинг романий маънада беш йилни ўтказиб қўёлаш мумкин. Бошқача айтганда, у катта онладан ажралиб чиққан ёш онладир. Уни дарҳол ҳамма нарса билан таъминлаш, бус-бутун қилиш ҳам моддий жиҳатдан, ҳам онла юритиш ва бошқарини тажрибаси жиҳатидан асло мумкин эмас. Онла хўжалигини оёққа турғизиш учун тинимсиз меҳнат қилиш, тadbиркорлик керак. Худди шунингдек, Ўзбекистондек катта давлатни қисқа вақт ичида ҳар томонлама ривожлантириб бўлмаслиги табиий ҳол. И. Каримов «Бор ҳақиқат шундан иборатки, биз ҳамма ишга бир вақтнинг ўзида, бир йўла киришишга, муаммоларнинг ҳаммасини бир-варакай ечишга ҳозирча қодир эмасмиз» (20-бет), дея бор ҳақиқатни очиқ-ойдин айтади. Ҳақиқатни тан олиш, уни халққа яширмай-нетмай рўй-рост айтиш киши рўҳиятига яхши таъсир қилади.

Шундай одамлар учрайдики, улар ҳаёт ва турмушдаги айрим камчиликлар, етишмовчиликлар ва қийинчиликларни рўқач қилиб, Ўзбекистон келажатига шубҳа билан қарайдилар ва халқни улуг йўлдан чалғитмоқчи бўладилар. Бундай қараш ва фаолиятни ватанпарварлик, халқпарварлик, мустақиллик ва истиқлол билан йўғрилган ақидаларга зид иш юритиш деб баҳолаш керак. Муаллифнинг юқоридаги фикри бундай

қарашларнинг зарарли экашнини фoш этишга хизмат этади.

Знелилар доимий равишда бузғунчиликларга, рнёрликларга қарши изчил кураш олиб боришлари жараёнида муаллифнинг энкр қилинган ҳақиқатга тўла фикрларидан кенг фойдаланишларини тавсия этамиз.

Муаллиф асосий эътиборни халқнинг ижтимоий ночор қисмига қаратган. Жумладан, у шундай ёзади: «Яна бир ниҳоятда муҳим ишимиз — аҳолининг ижтимоий ночор табақаларини ҳимоя қилиш» (22-бет). Бунинг тарбиявий аҳамияти беқнёс. Чунки бунда халқ мустақил мамлакатда етиштирилган барча маҳсулотларга ўзи хўжалиги бўлиши, улардан келган фойданинг барчаси ўзинга қолиши ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилади. Асарда халқнинг турмуш даражасини ҳар қандай қийинчиликлардан ҳимоя қилиш ва пасайтирмаслик ҳақида қайғуриш ғояси илгари сурилади. Айниқса, шу нарсани қатъий қонун билан ҳуқуқий ҳужжатлар асосида кафолатлаш масаласини қўяди.

Китобда шу масала нафақат кўндаланг қўйилади, балки уни ҳал қилиш йўл-йўриқлари аниқ-равшан кўрсатилади. Чунончи, унда шундай дейилади: «... нафақа билан таъминлаш, талабаларга, кўп болали ва камбағал оилаларга ҳақ тўлаш тизимида уларнинг турмуш даражаси бюджет воситаси ва давлат кафолатлари орқали ҳам, турли хайрия жамғармалари, корхоналар, ташкилотлар ва хўжаликларнинг жамғармалари орқали ҳам сақлаб турилиши, уларга мадад берилиши мустаҳкамлаб қўйилиши лозим» (23-бет).

Шу фикрлар асосида қабул қилинган ҳукумат қарорлари, чиқарилган фармонлар одамларнинг меҳнатга бўлган муносабатини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда. Агар кексалар моддий жиҳатдан таъминланса, уларнинг фарзандларида унумли меҳнат қилишга қизиқиш ортади, кўп болали оилаларга давлат ёки тегишли корхона ва ташкилотлар томонидан ёрдам берилса, шу онлада ишловчи кишиларнинг меҳнатга рағбати ошади, камбағалларни бир оз таъминлаш, уларга кўмаклашиб туриш одамларнинг инсонпарварлик қарашларини ўстиради. Хуллас, И. А. Қаримов юқоридаги фикрлари ва амалий тадбирлари орқали халқнинг меҳнатсеварлик, инсонпарварлик тарбиясига эътибор беришни назарда тутяпти.

Шунингдек, бу ерда муаллиф инсонларнинг маъна-

вий камолотиға эришиш ҳақида қайғурганлиги равшан кўриниб турибди. Зотан, маънавий баркамол инсон ҳаёт ва турмушга оқилона ёндошади. У меҳнат қилар экан, аввало ўз эҳтиёжларини, қолаверса қўни-қўшниларни, маҳалладошларни, эл-элани эҳтиёжларини қондириш ҳақида ўйлайди. Бу эса мамлакатимиз эндигиша мустақилликка эришган дастлабки даврларда муҳимдир. Хуллас, ҳар бир фуқарода ҳуқуқий давлатнинг муносиб аъзоси бўлиш иштиёқи шаклланади.

Муаллиф маънавий қадриятларни тиклаш, ёшлар ҳақида фикр юритар экан, бу соҳадан ҳар қандай шаронгта ҳам маблағни тежаш мумкин эмаслиги, аксинча кўпроқ маблағ ажратиш муҳимлигини қайта-қайта уқтиради. У: «Биз учун тарихий, маданий, умуман маънавий қадриятлар халқимизнинг руҳини баланд сақлаш, ёш авлодни тарбиялаш энг асосий вазифа бўлиб қолиши керак ва бу соҳалар ҳисобидан маблағларни тежай олмаймиз» (23-бет), дейди.

Маълумки, мустақилликнинг дастлабки йилларида моддий ва иқтисодий қийинчиликка дуч келинди. Ўшандак аёни, халқ фаровонлиги ҳақида қайғурини, эҳтиёжларини қондириши халқ ҳўжалигининг деярли барча соҳаларидан оз-оздан бўлса-да, маблағларни тежашни тақозо этади. Бироқ таълим-тарбия соҳасидан тежаш мумкин эмаслиги муаллифнинг диққат марказида туради. Илм ва фан, маданият, адабиёт ва санъат, халқ таълими, халқ тарихи, миллий қадриятлар ёш авлод тарбиясида асосий омиллардир. Юртбошимиз «бу тармоқларни қатъий қўллаб-қувватлаш, шу соҳаларда ишлаётган кишилар меҳнатини муносиб баҳолаш, уларни ижтимоий жиҳатдан пухта ҳимоя қилиш, моддий имкониятларини намоён этиш учун шарт-шаронгларни вужудга келтириш зарур»лигини алоҳида таъкидлайди. Шу назарий фикрларнинг барчаси амалда татбиқ этилди.

Чунончи, Рўза ҳайит ва Қурбон ҳайитлар ҳар йили байрам қилинадиган бўлди ва уларни муносиб тарзда ўтказиш учун қисман харажат бўлиши табиий. Шу муносабат билан ишчи-хизматчиларга, деҳқону чорвадорларга мукофоту ёрдам пуллари берилмоқда. Уша байрамларнинг биринчи кунлари дам олиш кунлари қилиб белгиланди.

Мустақиллик кунининг кенг нишонланиши янада тарихий воқеа бўлди. Бунда халқнинг озодлик, эрк, ис-

тиқлолдан фахр ва ифтихор туйғулари намоён бўлади.

Муаллимлар, болалар боғчалари тарбиячиларининг ойлик маошларининг муттасил ошиб бориш, уй-жойларининг текнига хусусийлаштириш сингари имтиёзлар меҳнатга бўлган раббатни оширди.

Ўзбекистон Миллий боғида Алишер Навоийга ёдгорлик ўрнатилиши миллий қадриятларга эътиборнинг ёрқин кўринишидир.

Миллий қадриятларни улуғловчи китоблар, турли қўлланмаларнинг чоп этилиши қувонарли ҳолдир. Қоғоз танқислиги ҳукм сураётган бир даврда Қуръони карим, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари, диний-ахлоқий таълимотларни ўзда мужассамлаштирган Имом Бухорий, Ат-Термизий, Аҳмад Яссавий кабиларнинг асарлари доимий равишда нашр қилинмоқда.

Мактаблар учун чоп этилаётган дарсликлар, ўқув-методик қўлланмаларнинг харид нархи энг паст даражада сақланмоқда.

Таълим-тарбия учун қилинаётган ишларни, биринкетин ҳал қилинаётган муаммоларнинг барчасини санаб чиқиш қийин. Шу тадбирларнинг барчасига сарфланадиган харажатлар катта маблағни ташкил этади.

Демак, муаллимнинг ёш авлод тарбияси тўғрисидаги назарий, илмий-педагогик фикрлари ҳаётга татбиқ этилиб, халқ руҳияти тетиклигини сақлаб туриш ва ҳатто юксалтириш биринчи даражали тарбиявий вазифа қилиб қўйилди. Шунинг учун барча тарбиячилар, ўқитувчилар ҳар бир дарсда ва синфдан ташқари машғулотларда мустақил давлатнинг бозор иқтисодиёти ва муносабатларига ўтишнинг дастлабки босқинчида кенг қўламда иш олиб бораётган ва маблағни аямаётганини ўқувчилар онгига сингдириб боришлари лозим. Бу ёшлар келажакка, мустақил мамлакатимизнинг ёрқин истиқболига ишонч, меҳр-муҳаббат туйғуларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади. Зотан, ватанни севиш, унинг истиқболи ҳақида қайғуриш нймон-эътиқод рамзидир.

Таълим-тарбия мамлакатда халқ хўжалигининг деярли барча соҳалари билан чамбарчас боғлиқдир. Маълумки, мустабид тузум даврида халқ хўжалиги ва унинг ҳамма тармоқлари бир ёқлама олиб борилган эди. Кимдир ҳукмдор, кимдир тобе, кимдир кам, кимдир кўпроқ наф кўрарди, кимдир буйруқ берарди, кимдир сўзсиз бажарарди ва ҳоказолар. Натнжада, таъ-

лим-тарбия юксалиши қаердадир суст, қаердадир сер-авж, миллий қадриятлар камолоти қаердадир паст, қаердадир юксак бўларди. Фикримизча, муаллиф ҳудди шу адолатсизликдан келиб чиқиб, «Яқин истиқболдаги энг муҳим муаммо халқ хўжалигимизнинг ички тузиллишини ўзгартиришдир» (24-бет) деб уқтиради. Чунки, муаллиф таъкидлаганидек, «Тайёр, аниқроғи, товар маҳсулот берадиган тармоқлар энг заиф бўғини» эди.

Масалан, Ўзбекистонда оғир ва машаққатли меҳнат ҳамда жуда катта пул-маблағлар сарфланиб, пахта хом ашёси етиштирилди. Уша хом ашё жуда катта харажатлар эвазига бошқа республикаларга ташиларди. Тайёр маҳсулот ўша жойларда ишлаб чиқариларди ва соф фойда — мўмай даромад ҳам ўша ҳудудда қоларди. Худди шу мақсадда бўлса керак, тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш технологияси Ўзбекистон ташқарисидан тўла амалга оширилган. Пахтадан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш учун фабрикалар бизда жуда кам ва ҳатто йўқ даражада эди. Шу муҳим ва долзарб саволнинг қан қаниси ўша муҳимнинг ишлаб чиқариш ҳолатида, — дейди муаллиф, — айтиши ана шу хом ашё — республиканинг, ўзбек халқининг бойлиги ва фаровонлик манбандир.

Еш авлодга худди шу нарсаларни мисоллар ёрдамида тушунтириш лозим. Зеро, у ташқи ёхуд ички ишволарга ишонмасин. Ешларни ўрта таълим олгандан сўнг қобиллят ва салоҳиятларига қараб, халқ хўжалигининг ўша позик соҳаларини ривожлантиришида фаол иштирок этишга йўллаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўқувчилар орасида ўтказиладиган бу тадбирлар уларни «Ким бўлсам экан?» «Қайси касб яхши?» деган саволларга жавоб топишларида ёрдам беради. Шунингдек ўсмирларнинг касб танлаш тўғрисидаги фикр донрасини кенгайтиради ва шу йўналишда чуқурроқ ўйлаб, аниқ хулосага келишларига кўмаклашади.

Демак, «Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» китобининг яна бир аҳамияти шундаки, агар у умумтаълим мактабларида кенг тарғиб қилинса, ундаги назарий фикрлардан унумли ва ўринли фойдаланилса, у ёшларни касб танлаш фаоллигига самарали таъсир кўрсатишини аниқ. Чунки ўша фикр-ғояларнинг ҳар бири нисон ҳаёти ва турмуши, келажаги, истиқболи билан бевосита боғлиқдир. Ҳамма гап қайси фикрни қайси дарсда қўллашда.

Президентимиз дастлабки сармоя манбаи сифатида кончилиқ саноатини ривожлантириш лозимлигини уқтиради. Бу асрлар давомида халқнинг ҳаётий тажрибалари, Ал-Беруний каби улуғ олимлар томонидан исботланган ҳақиқатдир. Асарда алоҳида қайд этилган геологик ва қидирув ишлари билан алоқадор фикрлардан табиий ва иқтисодий география фанлари дарсларида фойдаланиш яхши самара беради. Фан ўқитувчилари улардан қай йўсинда ва қандай фойдаланади, бу уларнинг иқтидори ва топқирлик маҳоратига, педагогик салоҳияти ва малакасига боғлиқдир.

Геологик ва қидирув ишлари, мўл минерал бойлиқларнинг жойлашинини аниқлаш қийин соҳадир. «Айни шу тармоқлар республиканинг мустақиллигини таъминлайди»ган «... халқ хўжалиги барча тармоқларини келгусида жадал ривожлантириш учун муҳим замин бўлиб хизмат қилади»ган таянч эканини ўқувчиларга мисоллар ёрдамида тушунтириш керак. Мактабларда иложи борича геология тўғрисидаги ташкил қилиб, қазилма бойлиқларнинг халқ хўжалигида тутган ўрни, айниқса олтин, қумуш сингари қимматбаҳо металлларнинг жаҳон миқёсидаги мавқеи хусусида машғулотлар ўтказиш лозим. Сўнг геология фанига ва қазилма бойлиқларни излаб топишга қизиқувчи ўқувчилардан гуруҳ тузиб, конларга саёҳатлар уюштириш, машҳур кончилар билан суҳбатлар ташкил қилиш мақсадга мувофиқдир. Ана шунда улар орасидан геология ва кончиликка қизиқувчи, миллий ғурури юксак улуғ шахслар етишиб чиқиши мумкин. Асардаги фикрларнинг илмий-назарий ва амалий-педагогик қиммати ҳам шунда. Тарбиянинг бу шакли ўқувчиларда янгича моддий ва иқтисодий фаровонлик туйғуларини тарбиялашда муҳим роль ўйнайди.

Мустақил мамлакатимизни ривожлантириш, халқ фаровонлигини яхшилаш йўллари кўп. И. А. Қаримов шулардан яна бирига диққат-эътиборни қаратади ва ёзади: «Яна бир муҳим йўналиш — Ўзбекистоннинг экспорт имкониятини ошириш масаласи» (26-бет). Ҳозирги болалар «импорт», «экспорт» сўзлари ва уларнинг маъноларини юзаки бўлса-да билдилар. Агар узоқ қишлоқ жойларида билмайдиганлар учраса, тушунтириб, ўша сўзлар билан боғлиқ давлатлараро муносабатлар ҳақида мос келадиган фан дарсларида маълумотлар бериш лозим.

Ўзбекистоннинг бошқа ривожланган давлатларга иқтисодий жиҳатдан етиб олиши учун маҳсулотларни экспорт қилишни (четга чиқаришни) тўғри йўлга қўйиш, уни жадал ривожлантириш керак. Мамлакат ривожланишини бусиз амалга ошириш қийин. Чунки четга тайёр маҳсулот чиқарилса, давлатга чет эл валюта-си киради. Уша валютага ўзимизнинг халқимиз ва саноат учун зарур бўлган маҳсулотлар сотиб олинади.

«Бир вақтлар Иттифоқда Ўзбекистон четга маҳсулот чиқариш ҳажми жиҳатидан учинчи ўрнини эгаллар эди» (26-бет). Унинг кўпчилигини пахта ташкил қиларди. Нима учун шундай эди? Пахта толасини қайта ишлайдиган ва ундан аввало ип, кейин газмол ва, ниҳоят, тайёр кийим-кечак ишлаб чиқарадиган йиғирув, тўқимачилик ва тикиш фабрикалари йўқ эди. Тошкентдаги тўқимачилик комбинати эса бутун Ўзбекистон учун соф фойда келтиришга ва уни таъминлашга қодир эмас эди. Умуман олганда, Ўзбекистон мажбуран пахта хом ашёси маконига айлантирилган эди. Асарда бугунги мустақил мамлакат шарт шартидан, афвол вазиятдан келиб чиқиб, муҳим фикр билдирилади: «...четга бу қадар кўп пахта сотиш республикамизда тўқимачилик ва енгил саноат ривожини кўзланган даражага етгунча давом этиши мумкин. Биз барча тараққий топган ва маърифатли мамлакатлар каби пахта билан эмас, аввало, тайёр маҳсулот билан савдо қилишимиз зарур» (27-бет). Бу мустақил мамлакатимиз бейлигини оширишининг асосий омилларидан биридир.

Шу вазифани амалга ошириш учун тайёр маҳсулотни ишлаб чиқарадиган кичик-кичик корхоналарни қишлоқ жойларида қуриш лозим. Бу ортиқча меҳнат ва харажатни талаб қилмайди. Бу иш, албатта, чет эллик шериклар билан бажарилади. Чунки бизда малакали ва тажрибали мутахассислар етишмайди. Уша кичик корхоналар қишлоқ жойларида кўйлаб қурилса, жойларда малакали мутахассис ходимлар тайёрлаш масаласи ҳам ҳал бўла боради.

Юксак малакали ходимлар тайёрлаш муаммосини ҳал қилишга эътиборни кучайтириш давлат аҳамиятига молик вазифадир. Чунки уларсиз жаҳон бозорида рақобатга дош берадиган маҳсулот тайёрлаш мумкин эмас. Қолаверса, ўша замонавий дастгоҳларни юргизиш, ишлатиш техник мутахассислар зиммасида бўлади.

Мактабларда, айниқса, юқори синф ўқувчилари би-

лан шу нарсалар тўғрисида таълим-тарбия ишларини олиб бориб зарур. Қишлоқ болаларининг кўпчилиги техникага қизиқади. Таълим-тарбия шу йўналишда олиб борилса, уларда, шубҳасиз, янги қурилган корхоналарга бориб ишлаш учун қизиқиш уйғонади.

Ҳозир Ўзбекистоннинг мустақиллигини сақлаб қолиш, уни ҳимоя қилиш, бошқаларга иқтисодий қарам бўлмаслик учун жаҳон бозорига чиқиш кераклиги ўзидан аён бўлиб қолди. Ташқи бозордан истеъмол молларини сотиб олиб келиш учун чет эл валютаси керак. Валютани топиш учун чет эл бозорига сифатли тайёр маҳсулот чиқариб сотиш лозим. Ривожланган мамлакатлар, айниқса, экспорт, яъни тайёр маҳсулот чиқаришни ривожлантиради. Бу давлатни иқтисодий жиҳатдан бақувват қилади.

Шу нарсаларнинг маънавий, сиёсий ва иқтисодий жиҳатларига асосий диққатни қаратган ҳолда муаллиф қуйидаги зарур хулосага келади: «Биз бу ишда иккита принципга қатъий амал қиламиз.

Биринчиси: бирорта корхона, бирорта идора чет элдан сотиладиган ва қатъий валюта тарзида даромад келтирадиган маҳсулот ишлаб чиқармаса, хорижий сармоя олмаслиги керак.

Иккинчи принцип: илғор хорижий фирмалар билан алоқа боғламаган ва битимлар тузмаган бирорта ҳам корхона бўлмаслиги даркор. Бу гап маҳсулот ишлаб чиқарадиган ва хизмат кўрсатадиган барча корхоналарга тааллуқлидир» (28-бет).

Президентимиз И. А. Қаримовнинг шу фикрлари, мамлакат иқтисодини ривожлантиришнинг энг мақбул ва халқчил услуби ҳар бир ватанпарвар, инсонпарвар ва мустақилликпарвар раҳбарнинг донмо диққат марказида туриши ва асосий кучни шу йўналишга сарфлар этиши лозим. Тарбиячилар эса унинг тарбиявий аҳамиятини кенгроқ тушунтириши ва тартиб этиши керак. Айниқса, олий ўқув юртларининг иқтисод билан боғлиқ фан дарсларида, иқтисодий билимгоҳ ва дорилфунунларда, халқаро иқтисодий алоқалар куллиёти ва билимгоҳларида бозор иқтисодиётига доир билимлар кенгроқ берилиши лозим. Ва айни чоқда шу билимларнинг маънавий-ахлоқий масалаларига эътиборни қаратиш керак. Бошқача айтганда, бозор иқтисодиёти бўйича таълим ва тарбияни қўшиб олиб бориб мақсадга мувофиқдир.

Бозор иқтисодиёти ва муносабатларига ўтиш самараси «Юртимизнинг истиқболли — бозор хизмат тармоқларининг шакллантириш билан, келгусида мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, яқкаҳокимликка қарши тадбирларни амалга ошириш, рақобат муҳитини вужудга келтириш билан узвий боғлиқдир» (30-бет).

Болага «рақобат муҳитини вужудга келтириш»ни қандай тушунтириш керак? Бу шунчаки одамлар ўртасидаги рақобат эмас, балки ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг бозордаги ўрни, бошқача айтганда, харидор-гирлиги билан белгиланади. Дейлик, уй бекаси — чевар дўппидўзлик билан шуғулланади. У тиккан дўппилар сифатли, бежирим бўлса, тез ва бошқаларга нисбатан қимматроқ сотилади. Бу оила бюджетини оширади. Оила бюджетини қанча кўп бўлса, ўша оиланинг ўзига тўқ яшашни таъминланади.

Агар чевар дўппини яхши, пухта, бежирим қилиб тикмаса, у бозорда ўтмайди. Чевар харажати ва меҳнати зое кетади. Бозордаги бошқа дўппийлар билан рақобатда настиги унингга тушиш қолади. Натижанда, бу чеварнинг оила бюджети кундан-кунга камайиб, почоч аёвонга тушиб қолади.

Агар шу манзарани кичик корхона ёки завод ва фабрикалар фаолиятига қийсласак, уларнинг жаҳон бозоридagi ўрни, рақобат даражаси равшанроқ кўринади. Уларнинг ҳар бир хатти-ҳаракати, олиб борган иш қўлами, ишбилармонлиги ва тадбиркорлиги дастлаб ўз заводи ва корхонаси, қолаверса, мамлакат равшани билан алоқадор. Худди шунинг учун ҳам И. А. Каримов ташқи бозордаги рақобат муҳити ҳақида куйинчаклик билан гапиряпти, қайғуряпти. Бу фақат иқтисодий жиҳатдангина эмас, балки халқ маънавий камолотини белгилувчи ва кўрсатувчи омил ҳамдир.

Одамларнинг ўзаро моддий муомала ва алоқаларида, худди шунингдек давлатлараро иқтисодий муносабатларида пул асосий восита сифатида хизмат қилиб келган. У қандай шаклда бўлишидан қатъи назар, асрлар оша яшаб келяпти. Пул моддий ва иқтисодий жиҳатдан қандай мавқега эга бўлса, у маънавий томондан ҳам шундай аҳамиятга эгадир.

Давлатнинг давлат сифатида шаклланиши ва ўзлигини намойиш этиши учун унинг шахсий пули бўлиши керак. Бусиз у мустақил давлат эмас. «Ўзбекистон —

келажаги буюк давлат» деган асаринда Ўзбекистон Президентини худди шу нарсага алоҳида эътибор берган. Лекин у эндигина мустақилликка эришган давлатга бу масалада шошма-шошарликка йўл қўймасликни, «етти ўлчаб, бир кес» деган халқ мақолига амал қилишни таклиф этади. Шу ўрнида муаллиф миллий пул қадри ҳақида қайғуради ва ғамхўрлик қилади. Агар ўша вақтда, яъни 1992 йилда миллий пул жорий қилинса, унинг қадр-қиммати дарҳол пасайиб кетиши мумкин эди. Чунки техника воситалари, ёқилган, асбоб-ускуналар, ёғоч-тахта ва халқ учун зарур бошқа моллар ташқаридан келтириларди. Бошқача айтганда, савдо-сотиқ учун тегишли имкониятлар йўқ эди. Шунингдек, четга сотиш учун чиқариладиган маҳсулотлар жуда кам эди. Умуман олганда, миллий пулни жорий қилиш учун муайян муддат ва тажриба зарур эди.

Муаллиф сўзлари билан айтганда, «... ўз миллий пулимиз республика маҳсулот билан таъминлангандагина ўзининг муайян кучига ва нуфузига эга бўлади. Бу пулга нимадир харид қилиш мумкин бўлсагина у ўз қиймати ва харид қобилиятга эга бўлади. Акс ҳолда, у шунчаки қоғозга айланиб қолаверади. Республика-миз ҳозирча ўзини зарур маҳсулотлар билан таъминлай олмайди ва шу бондан ҳам кўп иш қилишимиз керак бўлади» (33-бет). Шу нуқтан назардан ўша пайтда миллий валютани муомалага киритилмай тўғри иш қилинди. Чунки, такрор айтаманки, харид маҳсулотлари жуда кам бўлиши баробарида ўша вақтда Ўзбекистон чет элларга истеъмол моллари билан боғлиқ масалада ҳар томонлама қарам эди. Яна бир нарсани эсдан чиқармаслик керакки, эркин савдо муносабатида пулимизнинг қиммати ошиб бориши учун «биринчи галда маҳсулотимиз рақобатга бардошли бўлиши керак».

Қолаверса, ички бозорларда, хусусий дўконларда, давлат савдо шоҳобчаларида мол етишмасди. Одамлар пулни чўнтагига солиб, бозор, дўконларга борса-ю, харид қилиш учун ҳеч нарса топиб ололмаса ёки чайқовчилардан 50—100 барабар қимматига олса, бундай ҳолда пулнинг қадри қоладими? Бунинг фақат моддий-иқтисодий эмас, балки маънавий зиёни ҳам бор. Бундай ҳолатда киши руҳан эзилади, кеча-кундуз пешона тер тўкиб топган пули ҳеч нарсага етмаса ёки унга ҳеч нарса ололмаса, бундай пулнинг ҳеч қандай қадри қолмайди.

Умуман олганда, И. А. Каримов «барқарор ва ҳалол бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сийosatга асосланган демократик ҳуқуқий давлатни, фуқаролик жамиятини барпо этишгига» эмас, балки «биздан кейин ҳам шу ерда яшайдиган фарзандларимиз ва набираларимизнинг, дунёга келажак авлодларнинг тақдирини ҳам биз қандай давлат қуришимизга боғлиқ» эканлигига, шунингдек, «Ўзбекистон халқининг муносиб турмушини, ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлаши, миллий қадриятларимиз ва маданиятимиз қайта тикланишини, инсоннинг маънавий-ахлоқий баркамоллигини таъминлаши керак»лигига алоҳида эътибор беради (36-бет).

И. Каримов халқ хўжалигининг қайси соҳаси ҳақида фикр юритмасин, уларнинг барчасида ўзбек халқининг маънавий-ахлоқий баркамоллигини таъминлашга, ёш авлоднинг таълим-тарбиясига, ахлоқ-одобига у ёки бу шаклда диққат-эътиборни қаратади. Асарнинг қиммати ҳам ана шунда.

Хулоса қилиб айтганда, «Ўзбекистон — келажакни бундан аввалроқ тарбиялаш бозор иқтисодиётига ўтишда инсон онгини тарбиялаш ва унинг руҳиятини шу янги-ча ижтимоий даврга тайёрлаш вояси илгарин сўрилади. Бунда ўқувчиларда янги-ча моддий ва иқтисодий фаровонлик туйғуларини тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади.

3- §. Ҳуқуқий таълим-тарбия демократик ҳуқуқий давлатнинг пойдеворидир

Ҳар қандай мустақил давлатда халқнинг эркин яшаши, фаровон турмуш қуриши, хоҳиш-продасининг амалга оширилиши, эзгу мақсад-ниятлари ҳуқуқий жиҳатдан кафолатланиши лозим. Шу кафолат ватан тараққиётини, давлат мустақиллигини, халқнинг жипслигини, миллатлараро ҳамжиҳатлиги дўстлигини, мустақилликнинг барқарорлигини узоқ йиллар давомида таъминлашга шарт-шароит яратади. Зикр қилинган кафолат республикамиз конституциясида ўз ифодасини топди ва шу ҳужжат орқали бошқа барча ҳуқуқий қонунлар юзага келди. Бошқача айтганда, ҳамма ҳуқуқий ҳужжатлар Конституцияда кўрсатилган қонунлар асосида қурилади. Шунинг учун ҳам «Давлатимизнинг келажакги, хал-

қимизнинг тақдирини кўп жиҳатдан Конституциямиз қандай бўлишига боғлиқ».¹

Маълумки, 1990 йил июнида янги Конституция лойиҳасини тайёрлаш учун Республика Олий Кенгашининг иккинчи сессиясида Конституциявий Комиссия тузилган эди. Комиссия янги Қомус лойиҳасини устида жуда кўп ишлади. «Шунинг алоҳида таъкидлашимиз керакки, янги Конституция лойиҳасини яратишда Бирлашган Миллатлар Ташкилати ҳужжатларига, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясига, халқаро ҳуқуқнинг барча эътироф этган қоидаларига қатъий амал қилинди. Шунингдек, ривожланган демократия мамлакатлари ҳисобланмиш Америка Қўшма Штатлари, Япония, Канада, Германия, Франция, Португалия, Италия, Швеция, Туркия, Испаниянинг ҳамда Шарқ мамлакатлари — Ҳиндистон, Покистон, Миср давлатларининг Конституция тажрибасидан ижодий фойдаланилди» (42—43-бетлар).

Бу фикр ўзбек миллий давлатчилиги ва давлат бошқарувининг тарихий мумтоз усуллари ва тажрибаларини атрофлича таҳлил қилиш, илмий тадқиқ этиш, шунингдек амалда синаб кўриш натижасида ҳосил бўлган. Бу ўша фикр муаллифининг донолиги, зукколиги, илмий жиҳатдан истеъдодли олим ва тадбиркор ҳукмдор эканини кўрсатади. Аслида бирор мамлакатни бошқарувчи юртбошилар, вазир ҳокимлар шундай бўлсагина, давлат, халқ ва салтанатнинг келажаги буюк бўлади.

Мустақил Ўзбекистон Конституциясини қабул қилиш жараёнида Президентимиз жонқуярлик билан билдирган юқоридаги доно фикрларга тўла амал қилинди. Бу маънода у тўла ҳақ ва Конституция асрлар мобайнида тажрибада синалган Адолат ва Ҳақиқат намунаси. Амир Темур ёзди: «Ҳозирги дамгача ўтган султонларнинг қонунлари ва туриш-турмушларини донолардан сўраб суриштирдим. Ҳар қайсиларининг йўл-йўриқлари, туриш-турмушлари, қилиш-қилмишлари, айтган гапларини хотирамда сақладим ва хуш ахлоқлари, маъқул сифатларидан намуна олиб, унга амал қилдим. Давлатларининг таназзулга учраши сабабларини суриштирдим ва давлату салтанат заволига сабаб бўлувчи ишлардан

¹ Қаримов И. А. Ўзбекистон — келажаги буюк давлат. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 36-бет. (Кейинги кўчирмаларда қавс ичида фақат шу сар саҳифалари кўрсатилади.)

сақландим. Наслини бузувчи, очарчилик ва вабо касали келтирувчи зулм ва бузуқчиликдан сақланишни ўзимга лозим билдим»¹. Улуғ жаҳонгир бобомиз Амир Темур билан Президентимиз фикрларини солиштириб кўрсак, халқ, давлат, миллат манфаати йўлидаги фидойиллик намуналарининг умумийлиги ва ўхшашлигини кўратамиз. Гап бу ерда демократик ҳуқуқий давлат куриши ва ҳуқуқий таълим-тарбия тўғрисида боришти. Демак, ҳар бир киши, ҳар бир ёш Қомусимиз ва бошқа қонуларни ўрганиб олишлари зарур. Бу тажрибани умумтаълим мактабларига, ўрта махсус ва олий ўқув юртиларига олиб кириш керак.

Конституцияни пухта ўрганмаган ва билмаган киши ўз ҳақ-ҳуқуқини билмайди. Ҳуқуқини билмаган одамнинг ҳаёти ва умри қўлларнинг турмуш тарзига ўхшайди. Қўллар жамиятда фаол иштирок этишига ҳар томонлама қодир эмасдилар. Ҳолбуки, бизнинг бугунги мустақил Ўзбекистон эркин ва равои фикирлай оладиган, унинг ҳаётида фаол иштирок эта биладиган, ўз сўзини айтишига қодир фуқароларга муҳтождир.

Шу нуқтадан назардан қараганда, ҳозирги кунда умумтаълим мактабларида ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбия бериши жуда муҳим вазифадир. Чунки ўз ҳуқуқларини ва бурчларини билган киши халқ ҳўжалигининг барча соҳаларида онган равишда ҳаракат қилади, меҳнат қилади ва фаоллик кўрсатади. Президентимиз Конституция ҳақида фикр юритиб, «Табийки, ҳар қандай давлатнинг Конституцияси унда яшовчи халқнинг иродасини, руҳиятини, ижтимоий онги ва маданиятини акс эттиради. Конституция халқнинг сўбсний дополиги ва тафаккури маҳсулидир» (36-бет), дейди.

Муаллифининг шу фикрлари ҳуқуқий таълим ва тарбиянинг негизини ташкил этиши керак. Айниқса, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ўзбек халқининг манфаатларини ўзида мужассамлаштирган ягона қомусий мажмуадир. Бошқача айтганда, у ўзбек халқининг тафаккур гавҳаридир.

«Ўзбекистон — келажаги буюк давлат» асарида фуқаролар бурчлари, уларнинг жамиятда тутган ўрни, шунингдек, ҳақ-ҳуқуқлари, шахсининг ва шахс мол-мулкнинг ҳимоялангани тўғрисида қимматли фикрлар билди-

¹ Амир Темур ўнгилари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 16—17-бетлар.

рилади. Уша фикр ва тарбиявий-пазарий мулоҳазалар таҳлил қилиниб, шарҳланиб, ўқувчиларнинг ёшларига, синфларига, дунёқарашига мосланиб фойдаланилса, жуда катта тарбиявий самара беради. Бу ўзбек халқи маънавиятини ривожлантириш ва юқори даражага кўтариш билан бевосита боғлиқдир. Улкан олим Акмал Саидов ёзади: «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли Конституцияга асослангандир. Бизнинг конституциявий сўёсатимиз ўз миллий давлатчилигимизни, иқтисодиётимизни ва маънавиятимизни камолот чўққиларига олиб чиқишга қаратилган»¹.

Давлатимиз раҳбари янги Конституция тўғрисида фикр ва мулоҳазаларини ўртага ташлар экан, «бу ҳужжатга (Конституцияга — С. О.) амал қилиб яшовчи фуқароларнинг аҳиллиги, халқимизга хос одамийлик, умуминсоний қадриятларга ихлос каби яхши сифатлар ўз аксини топиши» (37-бет) зарурлигини алоҳида таъкидлайди. Ҳақиқатдан ҳам давлатнинг бош қонуни — Конституция доирасида ҳаракат қилган киши ўзини эркин ҳис қилади, бировдан тили қиссиқ бўлмайди, қўрқиб яшамайди, бошқача айтганда, «юзи қизил», «тили узун» бўлиб юради, ғурурини оёқ-ости қилишларига йўл қўймайди. Бу ҳар бир фуқаро учун зарурдир. Энг асосийси, инсонлар ўз ҳуқуқлари доирасида фаоллият кўрсатишлари лозим.

Асарда «Ўзбекистонда давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаи халқ бўлиб, давлат халқнинг иродасини ифодалайди, унинг манфаатларига хизмат қилади» (38-бет) деган ғоя илгарни сурилади. Чиндан ҳам халққа хизмат қилмаган ҳокимият тез орада инқирозга юз тутади. Давлатнинг асосий вазифаси халқ ҳақида қайғуришдан иборатдир.

Худди шу ваздан муаллиф: «Давлат, унинг идоралари ва мансабдор шахслар жамият ҳамда фуқаролар олдига масъулдирлар» (38-бет), дейди. Бу фикр халқпарварлик, инсонпарварлик каби олижаноб туйғулар билан йўғрилган бўлиб, шу ғамхўрлик шакл-шамойилни ўзбек халқи ҳали яқин асрларда кўрмади десак, янглишмаймиз. Айниқса, идоралар ва мансабдор шахсларга қонуний масъулиятини англатиб қўйишнинг ўзи халқпарварлик ва инсонпарварликдир.

¹ Саидов Акмал. Мустақиллик қомуси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 17-бет.

Утмишдаги оқил ва жаҳонгир подшоларимиз давлатни бошқаришда ўта эҳтиёткор бўлганлари ҳолда давлатни қонуи-қондалар чегарасида бошқарганлар. Бу хусусда жаҳонгир Амир Темур ёзди: «Салтанатим қонуи-қондаларини ислом дини ва кишиларнинг энг хайрлиси (ҳазрати Муҳаммад) нинг шариятига боғлаб, иззату ҳурматлаш вожиб бўлган анҳазратнинг авлоди ва саҳобаларига муҳаббат билдирган ҳолда уларни мустаҳкамладим. Салтанатим мартабасини қонуи-қондалар асосида шундай сақладимки, салтанатим ишларига аралашиб, эиён етказишга ҳеч бир кимсанинг қурби етмасди»¹.

Қайси замонда, қайси даврда бўлмасин, давлат юртиш ва бошқаришнинг ўз қонуи-қондалари, ўз тузуқлари бўлган. Бизнинг давримизда ўша қонуи-қондалар, тузуқлар бирлашиб, мукаммаллашиб, давлат қомуси (Конституция) га жамланган. Қайси мамлакатда қабул қилинган қонуи-қондаларга ҳамма баравар амал қилсагина, салтанат мустаҳкам бўлади, халқ фаровонлиги олади. У ҳақда хукукдан тўла фойдаланишга эришади.

Тоталитар тузум даврида шаҳс ҳақ-ҳуқуқи, унинг тақдирига бу даражада эътибор берилмасди. Битта ҳаётий мисол келтирамиз. Идоралар раҳбарларидан бири хизматчинини танқид учун, энг асосийси лаганбардорлик қилиб, амалдорининг нотўғри хатти-ҳаракатларини қўллаб-қувватламагани учун уни гаприқонуний равишда ишдан ҳайдади, қувғин остига олади. У ўзи қатори ва ўзидан юқори раҳбарлар орасида ўша адолатли ва ҳақиқатчи киши ҳақида фиқу-фужур гаплар тарқатади, уни ёмонотлиқ қилишга астойдил киришади. Мақсадига эришади ҳам. Ҳақ-ҳуқуқи топталган кишининг ариза-шикоятлари раҳбарлар томонидан эътиборга олинмайди, ҳуқуқий органлар ҳам унинг аризаларига панжа орасидан қарайди. Охир-оқибат ҳуқуқи поймол бўлган кишида фикрчага, шўро тузумига, унинг идораларига ишонч йўқолади, унда жамиятга инсбатан нафрат қўзғалади.

Бундай мисоллар ҳар бир ишхонада, қишлоқда, маҳаллада топилиши мумкин эди. Шундай далиллар ёрдамида юқориде зикр қилинган фикрини болаларга сингдирилса, қиёсий тушуинтирилса, бундай тарбия усули амалий ақамият касб этиши табиий.

Таҳлил қилинаётган китобда яна бир мўътабар ва-

¹ Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 20-бет.

зифа қўйилганки, унинг педагогика фани, ҳуқуқий тарбия учун самараси жуда каттадир. Чунинчи: «Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси — барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, Конституция ва қонунларнинг устунилиги таъминланишидадир» (38-бет).

Шу қонун кучига эга бўлган вазифалар аллақачон амалда қўлланила бошланди. Бу қонун олдида оддий ишчидан тортиб, вазир ҳам тенг жавоб беради. Конституция ва бошқа амалдаги қонунларга бўйсунмаган ёки уларни бузган вазирлар ва бошқа каттароқ лавозимдаги амалдорлар ҳам ишдан четлатилди ва четлатилмоқда. Бу қонуннинг кучини кўрсатиб турибди.

Агар қонун амалда татбиқ этилмаса, у халқ олдида ҳеч қандай обрў-эътиборга эга бўлмайди. Қонун ҳамма учун, ким бўлишидан ва қайси амал курсида ўтиришидан қатъи назар, тенг бўлса, у маънавий, тарбиявий куч-қудратга эга бўлади. Шунинг учун ҳам «фуқаро — жамият — давлат» ўртасидаги ўзаро муносабатнинг оқилона ҳуқуқий ечими топилмоқда. Бу ечим қонун ва ҳуқуқларнинг барча учун баробарлигида яққол кўринади.

Президентимиз қабул қилинажак янги Конституция хусусида фикр юритар экан, у снёсий фирқалар, жамоат ташкилотлари ҳамда бирлашмаларнинг бурчлари ва ҳуқуқларини ҳам назардан четда қолдирмайди ва ёзади: «Давлат снёсий партияларнинг, жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқий манфаатларини муҳофаза этади, уларга ижтимоий турмушда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий эркинлик яратиб беради» (40—41-бетлар). Худди шу нарса амалда татбиқ этилди. Масалан, «Эрк» демократик партияси рўйхатдан ўтказилди, шу партия ташкилотининг «Эрк» газетасини чиқаришга ҳам моддий, ҳам маънавий жиҳатдан ёрдам берилди.

Шу ўринда бир нарсани айтиш ва таъкидлаш лозимки, ҳеч бир партия ва ташкилот, шунингдек, ҳеч бир оммавий ахборот воситасига бошқа бирор киши, ҳукумат аъзоларини таҳқирлаш, эрмак қилиш, шахсига тегишга асло йўл қўйиши мумкин эмас. «Эрк» газетаси эса матбуот одоби чегарасидан мутлақо чиқиб кетди. Бунга мисоллар истаганча. Бунинг ёшлар тарбиясига салбий таъсирни, одамларни чалғитиш каби офати жуда катта. Бу салбий кўринишларнинг демократияга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Аксинча, бу демократия ақидаларини қў-

пол равишда бузиш, шахсий манфаатини халқ, давлат, қонуни манфаатидан устуни қўйишдир.

Хуллас, «Эрк» партияси ва унинг газетаси «Эрк» Конституция қонунилари, шунингдек инсонгарчилик қондаларига бутунлай амал қилмай қўйди. Қолаверса, улар ўзбекона миллий ахлоқ-одоб анъаналарига зид иш тутдилар. Бундай партия ташкилотлари ва оммавий ахборот воситаларига халқ муҳтож эмас. Келажакда Ўзбекистонга эгаллик қилувчи бугунги ёшларга ҳуқуқий тарбиянинг бу томонларини мисоллар ёрдамида таҳлил қилиб бериш орқали тушунтириш лозим.

Умуман олганда, умумтаълим мактаби ўқувчиларига ҳуқуқий таълим-тарбия бериш демократик ҳуқуқий давлатни барпо этишда муҳим аҳамият касб этади. Улар нотаган раҳбар ёки идора бошлиғидан ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қилишга ва айни чоқда ўз бурчинини оғинмай адо этишга қодир бўлсалар, онгли равишда мустақилликни ҳимоя қилувчи, қайта қуришга муҳтож бўлмаган мустақам давлатни вужудга келтиришга, унинг тараққиётига муносиб ҳисса қўйишга давлатчи кишилар бўлиб этишадилар.

Хулоса қилиб айтганда, умумтаълим мактабларида ёш авлод онинга Ўзбекистон Конституциясини, шунингдек Ўзбекистон фуқаролик мажмуаси қонуниларини сингдириш лозим. Ёшлар Ўзбекистон давлати паспортини олгуниларига қадар онлада, жамоат орасида ўзини тутиш, қонуний-ҳуқуқий одоб-ахлоқ меъёрларини ўзлаштириб олишлари муҳим аҳамиятга эгадир.

4- §. Келажак бугундан бошланади

Бир пайтлар «қайта қуриш» деган ибора ҳар сония, ҳар дақиқада ташкилотлару бирлашмаларда, корхоналару муассасаларда, шаҳару қишлоқларда, хуллас, ҳамма жойларда ва илмий ишлару бадиий асарларда бот-бот такрорланарди. Уша ибора фақат мавжуд жамият ва тузумга тегишли эди. Лекин унинг манتيқий маъносига, мафкуравий ва сиёсий мазмунига етарли эътибор берилмасди.

Хўш, мавжуд, яъни одам яшаб турган иморатни қандай қайта қурилади? Ёки, уни йиқитиб ташлаб, ўрнига янгисини қайта қуриш керакдир? Бошқача айтганда, 1917 йилда қурилган социалистик тузумни қайта қу-

риш керакми? Уни бутунлай бузиб ташлаб, яъни шкор этиб, янги тузумни тиклаш назарда тутиляптими?

Социалистик жамият яроқсиз бўлиб қолдимиз? Бир пайтлар уни вужудга келтиришда раҳнамолик қилган, қурилиш бошида турган комфирқа ғоялари тўғри келмай қолдимиз? Ундан воз кечилладими ёки йўқми, бу ҳақда ҳеч ким лом-ним демасди. Фақат тўтиқушдай «қайта қуриш» иборасини такрорлашарди. Уша иборанинг бизнингча, тарбиявий аҳамияти ҳам бўлмади.

Бир томонда «қайта қуриш», «қайта қурайлик» деган ибора ва шнорлар такрорланаверди, бошқа томонда компартия жамият ва ҳукумат устидан ҳукмронлик қиларди. Уша ишлар, саъй-ҳаракатларда мантиқий-фалсафий, назарий-амалий, муайян мақсад ва йўналиш уйғунлиги кўринмасди. Мавҳумлик ва мужмаллик устун бўлаверди.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг бизнинг заминимиз бўйлаб «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузмамиз» деган илтижоли мурожаат-шнор тарқалди. Бунинг мантиқий-фалсафий маъносига эътибор берсак, халқ олдига муайян мақсадли аниқ вазифа қўйилганини ҳис қиламиз. Президентимиз оқилона, пишиқ, ҳаёт ва турмушда асрлар оша синаб келинган ғояни илгарини суради. У «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузма, дейишди бизда. Ҳар қандай ҳолда ҳам биз ўзинимизни боқиб, тўйдириб келган нарсаларни вайрон қилишга берилиб кетишга ҳаққимиз йўқ. Биз бирданга эски қонуларни тан олмай қўйдик, янгиларни эса ҳали йўқ» дейди (5-бет). Агар шу фикрларни таҳлил қилсак, инсониятнинг, давлатнинг турли томонлама тараққий этиши учун хизмат қила оладиган зарур мантиқий-фалсафий маъно ва мазмунни кузатамиз. Қолаверса, бу ерда сиёсий, иқтисодий ва маънавий-ахлоқий қарашлару ғояларга бурканган буюк режалар аниқ ва равшан кўринади.

Сиёсий томони — янги жамиятни қуриш жараёнида илгарини йўл қўйилган хатоларни такрорламаслик учун босиб ўтилган йўлларнинг паст-баландини ташқаридан туриб кузатиш ва ўрганиб чиқиш, тажрибаларга танқидий қараш, аввалги жамиятнинг барча жиҳатларини атрофлича чуқур таҳлил қилишдан иборатдир. Давлатни ким бошқариши керак? Сиёсий партия ташкилотларидан, жамоат бирлашма ва уюшмаларидан бирини ёки давлатнинг ўзини? Қай бири афзал?

Иқтисодий томони—янги жамиятни қургунча муайян вақтга қадар, яъни давлат ўзини ўнглаб, оёққа тургунча, эски жамиятда мавжуд бўлган иқтисодий, моддий-молиявий ресурслардан, корхона, муассаса ва давлат ташкилотларининг ҳаракатдаги фаоллигидан, янгилликка бироз мос келадиган иқтисодий усуллардан вақтинча фойдаланишдир.

Маънавий-ахлоқий томони — инсон онги, ҳис-туйғулари, руҳи ва дунёқарашини, миллий қадриятларининг устуворлигини ва шу қабилар билан белгиланади. Бу энг оғир ва энг қийин жараён ҳисобланади. Бироқ санаб ўтилган учала принцип бир-бири билан диалектик бир-лиكنи ташкил қилади.

Шу принципларни амалга ошириш ва ҳаётга татбиқ этиши йўлларида энг асосийси қатъий интизомга амал қилишдир. Дарвоқе, интизом бўлмаган жойда иш ва унинг бажарилиши, масала-муаммо ва унинг ҳал этилиши, келгуси ҳаёт-турмуш ва унинг равиқи, мустақиллик ва унинг тараққиёти ҳақида сўз юритиш мушкул. Демак, қанча-қанча ранж ила эришилган мустақилликни сақлаб қолиши, уни ривожлантириши ва таъминлаштириши, уни келгуси авлодга покиза олтину гавҳар каби тақдим этиши ҳар бир соҳада, айниқса дастлабки босқичда пўлатдек мўстаҳкам интизомни талаб қилади. Бу ҳақда Абдулла Авлоний шундай таълим беради: «...Ҳар бир миллатнинг тараққий ва таолийси ишларини вақтида, низомдан чиқармай, тартиби ила юритмоққа боғлиқдур... Чунки тартиб ва низомга риоя қилмаган кишиларнинг ишлари ҳаммавақт нотаом, ўзлари парিশон бўлувлар... Ҳозирги замонда бизнинг Туркистон бойларининг ишлари тўхтаб, синувларининг биринчи сабаби ишларини ахлоқсиз, билимсиз, мусриф, ялқов кишиларга топширувлари ила баробар ўзларининг замонга мувофиқ тартиб ва низомдан хабарсизликларининг емушидир...»¹

Маълумки, Ўзбекистон давлати СССРдан ажралиб чиқди. Собиқ Иттифоқнинг ўзи иқтисодий жиҳатдан АҚШ, Германия, Япония, Англия, Франция, Италия сингарни тараққий этган жуда кўп мамлакатлардан орқада турарди. Демак, ўша собиқ мамлакат таркибидаги давлатлар ҳам иқтисодий жиҳатдан камбағаллиги ўз-ўзи-

¹ Авлоний Абдулла. Тошкент тонги. Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1979 257-бет.

дан аён. Бу ўринда Ўзбекистоннинг фақат хом ашё ма-
конига айлантириб қўйилганини унутмаслик керак. Қо-
лаверса, собиқ СССРдан ажралиб чиққан миллий рес-
публикаларга умумий хазинадан ҳеч қандай улуш бе-
рилмаганини қайд этиш лозим.

Дейлик, катта бир онлада сон жиҳатдан тўрт-беш
рўзгорга тенг одамлар — онлалар яшашади. Қозон бир,
товоқ бир. Оила бюджети бир. Шу катта онлада уч-тўрт
фарзандли бир оила бўлак бўлиб чиқди. Лекин бу аж-
ралган онлага қозон ҳам, товоқ ҳам, пиёла-коса ҳам,
қошиқ ҳам, чўмич ҳам, хуллас ҳеч вақо берилмади. Бу
оила ҳаётини қандай бошлаши ва қай йўсинда турмуш
кечирishi керак? Уй бекаси эҳтиёткорлик юзасидан те-
жаб-тергаб, бироз маблағ йиғиб қўйган бўлса, аввало
қозон, бирор товоқ, пиёла, ишқилиб, ўша дастлабки кун-
лар, оилар учун жуда зарур бўлган уй-рўзгор буюм-
ашёларини сотиб олади. Кейинчалик эса уй-рўзгорни
кўпроқ меҳнат қилиш ҳисобига ва тадбиркорлик,
тежамкорлик билан бут қила бошлайдилар.

Ўзбекистон ҳам ҳозир худди шундай аҳвол ва ва-
зиятни бошдан кечирмоқдаки, бунда барчанинг аҳил-
лиги, меҳнатсеварлиги, дўст-иноқлиги зарур. Бошқача
бўлиши мумкин эмас. Умуман олганда, Муҳаммад алай-
ҳиссаломнинг «Тадбиркорлик — турмушнинг ярмига,
дўстлашиш — ақлнинг ярмига, ғам-ташвиш — кексалик-
нинг ярмига тенг»¹ деган Ҳадисларини ҳамisha ёдда ту-
тиш лозим.

«Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» жумла-
сининг тўғридан-тўғри маъносига эътибор берайлик.
Ақлли инсон янги бинони тикламасдан, уни таъмирлаб,
яшагудек ҳолатга келтирмасдан олдин эски яшаб тур-
ган уйини бузмайди. Янгисини қураётган даврда у эски
уйида дам олади, овқат пиширади, хуллас унда тирик-
чилигини ўтказиб туради. Билъакс, эскисини бузиб таш-
ласа, бола-чақаси офтобда қолиб кетиб, чанг-тўзонда
юриб, касалга мубтало бўлиши мумкин. Хуллас, у янги
уйи битгунича эскисидан фойдаланади.

«Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» жумласи-
нинг кўчма маъноси — янги мустақил давлатимизда ян-
гича ўзинга хос миллий жамият қуришда ҳам, аввалроқ
қайд этилган сиёсий, иқтисодий ва маънавий-ахлоқий

¹ Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. Тошкент, «Фан», 1990,
70-бет.

принципларнинг диалектик бирлигига таяниш билан боғлиқдир. Ўзбекистон давлати ва халқи бошдан кечираётган қийинчиликларнинг асоси худди шу муаммоларга бориб тақалади.

Президентимиз И. А. Каримовнинг «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузмай» деган рисоласида шу масалалар тўғрисида фикр юритилади. Зотан, ўша фикр ва ғоялар ҳали ўзини ўзи бошқариш тажрибасига эга бўлмаган авлод учун назарий ва амалий йўлланма вазифасини ўташга қодирлар. Айниқса, ўша асарга жамланган фикр ва ғоялар ёш авлодни келгуси ҳаёт ва турмушга тайёрлаш каби истиқболли вазифаларни амалга оширишда муҳим аҳамиятга эгадир. Зотан, келажак бутундан бошланади.

5-§. Ёшларда эзгу мақсадга эришиш малакаларини вужудга келтириш ва такомиллаштириш

Инсон мақсадсиз яшай олмайди. Бирор мақсадни кўзлаб, унга қараб интилиш инсонни инсон қилиб кўрсатишни сифатлардан, руҳий ва педагогик шарафилардан биридир. Бироқ мақсад ўз маъно ва мазмуни эътибори, халқпарварлик, инсонпарварлик ва ватанпарварлик жиҳати билан ҳар хил бўлиши мумкин.

Шахсий ва оилавий истиқбол билан чамбарчас боғлиқ умуминсоний масала ҳамда муаммоларни ҳал этишга интилиш ижобий ва буюк мақсад ҳисобланади. Оила бахти деганда, оиланинг ҳар бир аъзоси эҳтиёжларининг қондирилиши тушунилади. Мамлакат эса ўша оилалардан ташкил топади. Оилалар ўзига тўқ ва бахтли ҳаёт кечирар эканлар, демак, бутун мамлакат фаровонлиги барқарор бўлади.

Бирор киши ўз оиласининг эҳтиёжларини қондиришга ҳаракат қилади. У ҳатто бутун мамлакат фаровонлиги ҳақида ўйлаб қўрмаган бўлиши мумкин. У оиласининг бекаму кўст яшани, ҳаёт кечирishi учун тижорат ишига қўл урди, дейлик. Хорижий мамлакатларга бориб, ўз юртига бозори чаққон мол олиб келади ва уни ўзи хоҳлаган баҳода соғади. Тижоратчи ўша ноёб молдан келадиган фойдани билади, лекин у бу билан зарур маҳсулот келтириб, халқнинг эҳтиёжини қондираётгани ҳақида атрофлича, чуқур ўйламаган бўлиши мумкин. Ҳолбуки, у бозорни тўлдириш ишида фаол қатнашади. Агар шундай ишбилармон тижоратчилар қанча кўпайса, бо-

зорлар кенгаяди ва тўла тўкинчилик бўлади. Қолаверса, тайёр маҳсулотлар рақобати ортади, кучаяди, натижада, аста-секин нарх-наво пасая боради. Демак, бу кишининг саъй-ҳаракати биринчи навбатда ўз онласининг фаровонлиги, қолаверса, халқ турмуш даражасининг яхшилланишига ёрдам берувчи эзгу мақсад сари интилишидир.

Ёки деҳқон 2—3 гектар ер олиб, пудратга пахта экади. Чипитининг текис униб чиқиши учун ҳаракат қилади, уни парвариш этади, мўл ҳосил олади. Уша машғулотдан бўш вақтида бошқа ерларни ўзлаштиради, полиз экинларини экади, кўпроқ ҳосил олиш йўлида кеча-кундуз ишлайди, пешона тер тўкади. Шу ишга ҳатто минтигина болаларини ҳам жалб этади. Етиштирган сабзи, пийёз, картошка, қовун-тарвузларини бозорга олиб чиқиб сотади. Деҳқон онласи фаровонлигини яхшилашга ҳаракат қилиши баробарида бозорларни полиз маҳсулотлари билан тўлдирди. Натижада, шаҳар меҳнаткашларининг дастурхони тўла-тўкис бўлади. Деҳқоннинг бу хайрли ишлари, шарафли меҳнати буюк мақсадлар ҳосиласидир.

Агар киши фақат шахспй манфаатини ўйлаб иш турса, бу иши бошқаларга зиён бўлса, унинг бу мақсади салбий оқибатларга сабабчи бўлади. Бошқаларининг пешонасини алдамчилик, фирибгарлик, поражўрлик, таъмағирлик йўллари билан қиртишлайди, бор бисотини шилади.

Бир киши, дейлик, Тошкент шаҳри дўконларидан арзон баҳода мол сотиб олади-да, вилоят бозорларида уни икки баравар пуллайди. У ҳозирги кундаги ишлаб чиқариши жараёнининг қийинчиликлари туфайли содир бўлаётган тақчилликдан устакорлик билан фойдаланади. Қолаверса, у фалон завод ёки фабрика таъмирлаш сабабидан анча вақт ишламасмиш деган миш-мишлар тарқатиб, олиб борган молнинг тез ва қиммат баҳода сотилишини таъминлашга ҳаракат қилади. Бу фирибгарлик, алдамчилик ва чайқовчиликнинг худди ўзгинасидир.

Ёки деҳқон пешона тери билан етиштирган қишлоқ хўжалик маҳсулотларини бозорга олиб келиши билан унинг атрофини чайқовчи-фирибгарлар ўраб олишди. Бошини айлантириб, молни арзон-гаровга олади-да, чайқовчи уни ўша жойнинг ўзида юқори баҳо қўйиб пуллайди. Деҳқоннинг молни харидорнинг қўлига бевосита

етиб бормаиди. Бошқача айтганда, чайқовчи-фирибгарлар туфайли деҳшон билан ҳақиқий харидор ўртасида савдо-сотик муносабатн бўлмайди. Оқибатда айрим чайқовчи чўнтаги мўмай пулга тўладн-ю, халқнинг тин-каси қурийдн. Демак, чайқовчи халқ ва давлатга катта зиён келтиради.

Бас, шундай экан, буюк ва эзгу мақсадга эришмоқ учун нима қилиш керак, деган савол кўндаланг туради. Олижаноб ниятли, эзгу мақсад йўлидан оғишмай юраётган барча инсонлар, кучлар тезроқ бирлашмоғи лозим. Бу ҳақда И. А. Қаримов шундай ёзади: «Мақсад дегани — халқни, миллатни бирлаштирувчи бир байроқ. Бу байроқ бутун Ўзбекистон халқининг руҳини, ғурур-ифтихорини, керак бўлса, қудратини, орзу-интилишларини мужассамлаштирадиган улуг кучдир. Маълумки, аниқ, ҳамманн жипслаштирувчи, бошини бошга қўшувчи ягона мақсад бўлмаса, эл-юрт тарқаб, сочилиб кетади.

Давлатимизнинг, халқимизнинг, эл-юртимизнинг мақсади ўзининг улугворлиги, ҳаётийлиги ва ҳаққонийлиги билан ҳаммамизни жало этадиган буюмғи лозим. Токи халқни халқ, миллатни миллат қила билсин, қўлимиздаги буюк бир қуролга айлансин»¹.

Буюк ва эзгу мақсадни амалга оширишда шу мақсад тарафдорлари — халқпарвар, инсонпарвар, ватанпарвар кучлар бирлашмоқлари зарур. Истиқлол худди шу нарсани талаб қилади. Ўзбекистон мустақиллиги шундай бир тарихий оғир давр ва шарт-шароитга тўғри келдики, халқимиз ва давлатимиз ҳар томонлама мисли кўрилмаган мушкулотларга тўғри келмоқда. Бир томондан, ички ва ташқи мухолифлар дашномлари, иккинчи томондан, республикамизда оғир ва енгил саноатнинг бир текисда ривожланмаганлиги, учинчи томондан, технологиянинг ночор аҳволга тушиб қолгани ва тақчиллиги, тўртинчи томондан, малакали мутахассис ходимларнинг етишмаслиги ва борларининг тажрибасизлиги, бешинчи томондан, ташқи мамлакатлар билан алоқалар ўрнатувчи дипломатик ходимларнинг камлиги, олтинчи томондан, «қизил империя»дан сарқит бўлиб қолган маиқуртлик иллатлари, шунингдек ижодкорлик, тадбиркорлик, ихтирочилик, ташаббускорликнинг етишмаслиги

¹ Қаримов- И. А. Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 3—4-бетлар (Шу китобдан олинган кейинги кўчирмаларда қавс ичида фақат саҳифаси кўрсатилади).

ва шу кабилар мустақилликнинг кенг ва тез ривожланишига халақит беради.

Зикр қилинган қийинчиликларни бартараф қилиш бугунги кунда энг олий мақсад бўлиши зарур. Зеро, «Мақсад ва маром инсоннинг энг буюк қуввати»¹ бўлгани каби бу умумхалқ ва давлатнинг ҳам куч-қудратидир. Бошқача қилиб айтганда, мақсадсиз умр бекордир. Шунинг учун ҳозирги ёш авлодда эзгу мақсадга эришиш малакаларини вужудга келтириш биринчи галда амалга оширилиши лозим бўлган вазифадир.

Мақсад инсоннинг энг буюк қуввати экани ҳақида фикр юритдик. Энг буюк қувват бирликда, фикрларнинг ягона мақсад — мустақилликни мустаҳкамлаш сари йўналтирилганлигидадир. Бироқ бу сўз шунчаки қуруқ шнор бўлиб қолмаслиги лозим. Хуллас, илгари суриётган мустақиллик ғояси буюк мақсадга, буюк мақсаднинг бажарилиши муқаррар вазифа ва бурчга айланмоғи шарт. Демак, шу вазифа ва бурчлар бутун ўзбек халқининг онгига сингдирилиши керак. «Хуллас, қалбга бориб етадиган, ғурурни, қад-қоматни тик этадиган онгимизга ёруғлик бағишлайдиган буюк мақсад бўлсагина, биз барча ватандошларимизни ўзимизга эргаштирамиз, жипслаштирамиз, кейин эса тоғни ҳам талқон этишимиз мумкин...

Энди ана шу мақсадларни амалга ошириш учун тўғри, аниқ йўл керак. Адашишга, гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа оғишиб юришга, ўтмиш хатоларини такрорлашга вақтимиз ҳам, ҳаққимиз ҳам йўқ. Бу йил замонамизга, халқимизнинг удумларига, анъаналарига, турмуш тарзига, миллий идрок ва ифтихоримизга мос бўлиши шарт» дейди И. А. Каримов (5—6-бетлар). Шу мақсадлар ва уларнинг бажарилиши тартибли бўлмоғи лозим. Уша тартиб ва барча учун теппа-тенг интизом қонун билан белгилансагина, у куч-қудратга эга бўлади. Бу тадбир жуда муҳим тарбиявий аҳамият касб этади, ҳуқуқий давлат қуришга жуда катта ҳисса қўшади. «Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий давлат қуришга азму қарор қилган экан, юксак ҳуқуқий маданият, Конституция ва қонунига ҳурмат, иттифоқлик миллий истиқлол мафқурасида муҳим ўрин эгаллаши лозим. У ўзида халқимизнинг энг ардоқли фазилатлари — иймон ва инсоф, меҳр-оқибат, шафқат ва раҳмдиллик, уят ва андиша, ор-номус,

¹ Оз-оз ўрганиб доно бўлур. Ғ. Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1988, 102-бет.

Ўзаро ҳурмат, юксак ватанпарварлик, элига ва халқига садоқат қадриятлари ва ғояларини мужассамлаштиришига ишончимиз комил.

Ўзбек халқи асрлар мобайнида авайлаб сақлашиб, сайқал топиб келган ўз миллий урф-одатлари, расм-русум, удум ва анъаналари, гурури, ижтимоий-иқтисодий турмуш тарзи, ҳуқуқий оинги, эътиқоди, бир сўз билан айтганда, маданий-маънавий дунёси билан ажралиб туради. Буюк аجدодларимиз умумбашарият маърифатпарварлигини яратишда бевосита иштирок этганлар, улар жаҳон цивилизациясига улкан ҳисса қўшганлар»¹.

Бундан кўриниб турибдики, бизнинг Қомусимиз ота-боболаримиз ўғитлари, амал қилиб келган урф-одатлари, анъаналари, қадриятлари асосига қурилганки, у аجدодларимиз юрган мақсад йўлига мос келади. Лекин бир нарсани ҳеч қачон унутмаслик керак. Бу маънавий иққироз муаммоси билан бевосита боғлиқдир. Маълумки, сўнгги бир неча ўн йилликлар давомида халқ ва унга етакчилик қилишда маънавий иққирозларга дуч келдик. Бу нуқсуда ва маънавий иққироздан қийиб олгани туғрида Н. А. Қаримов қуйидагиларни ёзди: «...эзгу мақсадларни амалга ошириш учун, энг аввало, барчамизга боғлиқ, ҳамма нарсадан устун турувчи буюк бир муаммони ечишимиз, яъни маънавий иққироздан чиқишимиз лозим. Бу — энг шарафли ва оғир вазифалардан бири. Уни осонликча ҳал этиш қийин. Халқ ўзи шу вазифани тушунса ва бизга яқиндан туриб ёрдам берсагина, ижобий натижага эришмоғимиз мумкин...

...Моддий ислохотлар, иқтисодий ислохотлар — ўз йўлига. Уларни ҳал этиш мумкин. Халқнинг таъминотини ҳам амаллаб туриш мумкин. Аммо, маънавий ислохотлар — қуллик ва мутелик исканжасидан озод бўлиш, қадин баланд тутиш, ота-боболаримизнинг удумларини тиклаб, уларга муносиб ворис бўлиш — бундан оғирроқ ва бундан шарафлироқ вазифа йўқ бу дунёда!» (7—8-бетлар).

Демак, маънавий юксалишнинг асосий йўли — маънавий ислохот ўтказиш ва бу долзарб муаммони тезкорлик билан ҳал этишдир. Бу халқ оинига, идрокига мустақиллик ғоясини ва унинг маъно-мазмунини сингдириш билан боғлиқдир. Айниқса, ёш авлодни оинлада, болалар боғчаларида, умум ўрта таълим ва олий ўқув

¹ Саидов Акмал. Мустақиллик қомуси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993, 15-бет.

юртларида донмий равнишда, муттасил ва узвий равнишда шу руҳда тарбиялаб бориш лозим. Ана шундагина энг буюк мақсад, яъни мустақиллик йўлидан огишмай борамиз, мустақиллик пойдевориши мустаҳкам қурамиз. Такрор айталикки, бу, албатта, тарбия омилларининг барчасини тўғри йўналтириш, шу йўсин ва тизимдаги ҳамма ишларни тўғри ва аниқ ташкил қилиш билан чамбарчас боғлиқдир.

Мустақиллик пойдеворининг таянчи халқимизнинг миллий-маънавий пойдеворига, маънавий пойдевор эса миллий истиқлол мафкурасини яратишга бориб тақалади. Шу фикр И. А. Каримов томонидан шундай аниқ ва равшан таҳлил қилиб берилганки, у таълим-тарбия йўналлиши ва концепциясини белгилаб беради. Чунончи, у дейди: «Халқимизнинг маънавий пойдевори — бўлажак давлатимизнинг таянчлари жуда қадимий ва мустаҳкам. Бунинг ҳеч ким инкор қила олмайди. Тарихимиз неча-неча минг йилликларга бориб тақалади. Гапнинг индаллосини айтишимиз керак: айрим одамлар ҳали лунги тутиб юрган даврларда бизнинг ота-боболаримиз юлдузлар жадвалини тузганлар.

Халқимиз таянчи — аждодларимиз қолдирган маънавий мероснинг ўзи бир катта хазина. Бу хазинадан оқилона фойдаланиш лозим. Аждодлар васиятига содиқ ва муносиб бўлаётганимиз керак.

Модомики, шундай экан, илдизларимиз шу қадар чуқур кетган экан, демак, истиқлол иморатини ҳам ана ўшанга яраша юксакликларга кўтаришга маънавий пойдеворимиз старлидир.

Аллоҳ ҳаммага ҳам бундай куч, бундай меросни беравермайди. Бу — Аллоҳ таолонинг миллатимизга ато этган буюк неъмат, шарофатидир...

... Олдимизда турган энг муҳим масала, бу миллий истиқлол мафкурасини яратиш ва ҳаётимизда татбиқ этишидир.

Миллий истиқлол мафкураси халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, дилига, руҳиятига асосланиб, келажакка ишонч, меҳр-оқибат, инсоф, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғуларини онгимизга сингдириши лозим» (8—9- бетлар).

Бу фикрларни мустақилликни мустаҳкамлашнинг энг асосий принципи сифатида қараш лозим. Чунки шу ғояни амалга оширмай, ҳаётга татбиқ этмай тўриб, бошқача айтганда, халқ ва ёшлар онгини қайта тар-

бияламасдан, назарда тутилган буюк мақсадга эришиш мумкин эмас. Мустақиллик ғоясининг туб моҳиятини, маъно ва мазмунини дастлаб зиёлилар яхши билишлари керак. Шунингдек, улар бугун кучини не машаққатлар билан эришилган мустақиллиكنи сақлаб қолиш ва уни мустаҳкамлаш ишига сафарбар этмоқлари зарур.

Лекин амалда шу тарбиявий масала ва вазифалар бажариляптими, деган савол кўндаланг туради. Тан олиш керакки, жойларда бу йўлда қиллинаётган ишлар талаблар даражасида эмас. Айрим зиёлилар бу оғир ва шарафли вазифадан ўзларини четга олянтилар. Шу ўринда мактаб ўқитувчиларининг ишдан бўшаб, ўзларини енгил-елпи йўллар билан мол-дунё орттиришга ураётганлари, айрим вилоят мактабларида ва олий ўқув юртлирида ўқитувчиларининг ўқувчи ва талабаларга пухта билим бермай, дарсларда фанга алоқаси бўлмаган шунчаки мавзуларда гап сотиб, вақт ўтказишларини эслаб ўтиш жоиздир.

Айниқса, халқ ва талабалар орасида олий ўқув юртлири айрим «домла»лари синов ва имтиҳонларда нул олиб, баъдо қўзғалар деган хунук ган-сўзлар боради. Халқимизда «Шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди» деган мақол бор. Демак, ўша хунук ган-сўзлар замирида қандайдир ҳақиқат бўлса керак. Бундан кўриниб турибдики, дастлаб зиёлилар орасида маънавий ислохотлар ўтказиш керак, деб ўйлаймиз. Билвак, маънавий бой ва маънавий соғлом авлодни тарбиялаб, мустақилликка муносиб кишилар қилиб етиштириш амри маҳол.

Умуман олганда, мустақиллиكنи мустаҳкамлаш умумхалқ иши ва вазифасидир. Хусусан, Ўзбекистон истиқлолини авайлаб асраш Марказий Осиё минтақаси халқларининг бирдамлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Худди шу нарсани кўзда тутиб, И. А. Каримов ёзади: «Марказий Осиё минтақаси аҳолисининг муносиб турмуш кечиршини таъминлаш, беқиле табиат бойликларини, илм-фан, ишлаб чиқариш кучларини биргалликда ўз манфаатимизга ишлатиш, бир-биримизнинг азалий хусусиятларимизга зиён етказмаган ҳолда бахт-саодат учун куч-гайратимизни мувофиқлаштириш, саъй-ҳаракатларимизни бирлаштириш ва бундай олижаноб ва улуг ниятлар, мақсадлар шу минтақада яшаётган халқларга мақбул бўлиши шак-шубҳасиздир.

Дўстлик ва бирдамлик, Марказий Осиё халқлари

манфаатларининг бирлиги, бу — табиий ва объектив жараёндр. Бу жараёнга қаршилик кўрсатиш сиёсий калтабниликдан бошқа нарса эмас» (13-бет).

Маълумки, Марказий Осиё халқлари мустақиллик йўлига кириб олишди. Шу йўлни равонлаштириш, мақсад сари дадил, олға бориш уларнинг қўлида. Шу йўлдаги манфаатлари бир хил, мақсадлари бир хил. Бу жараёнда улар биргаликда ҳаракат қилишса, бир-бирларига қўл беришса, ҳаммиса ҳамкор бўлишса, буюк мақсадга эришиш осон бўлади.

Эзгу мақсад ва тўғри йўлда фақат бирлашиш лозимлиги тўғрисида Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларида шундай ҳикматли ўғит бор: «Икки киши бир кишидан яхши, уч киши икки кишидан яхши, кўпчилик билан бирга бўлинглар. Тангри умматларининг фақат тўғри йўлда боришликка бирлаштиради». Демак, бирликда ҳикмат кўп. Халқимиз «Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар» деб бежиз айтмаган. Мустақиллик хусусидаги эзгу мақсадларни амалга ошириш масаласи фақат бирлашиш натижасида ҳал бўлади.

Халқимизда «Мақсадли бўлган йўл топар» деган ҳикмат бор. Мақсад сари интилиш, бу йўлда заҳмат чекиш туфайлигина киши орзу-ниятларига эришади. Шунинг учун улуғ алломаларимиздан бири «Ижтиҳод — машаққатли ва заҳматли нарсани қўлга киргизмоқ учун бор қувватни сарф этишдир»¹ деб ўғит берган. Демак, мақсад қай соҳада бўлмасин ижтиҳод, яъни тиришиш, ҳаракат қилиш зарур. Билъакс, инсон мақсадига эришиши мумкин эмас.

Табиийки, ҳамма ҳам мақсадга эришиш йўлларини билавермайди. Бу фикр, айниқса ёшларга ва болаларга тегишлидир. Шу сабабдан кўзланган мақсадга эришиш учун тиришиш, ҳаракат қилиш кўникмаларини ҳосил қилиш одатини тарбиялаш лозим. Маълумки, кўникма доимий такрорлаш, сабр-тоқатли ва чидамли бўлиш маҳсулидир.

Дейлик, болалар боғчасида пластилиндан пиёла ясаш мақсад қилиб қўйилди. Бола, албатта, буни дарҳол эплай олмайди. Қўллари, бармоқлари тўғри ва кўнгилдагидек ҳаракат қилмайди. Бола бундай ҳолларда зерикиб, ишни давом эттирмаслиги ва ўз ҳолига ташлаб қўйиши мумкин. Бироқ тарбиячи болани пиёла ясашга

¹ Доғришмандрлар одоб-ахлоқ тўғрисида, Т., «Ўқитувчи», 1986, 60-бет.

қодир эканига ишонтириши ва уни руҳлантириши лозим. Қолаверса, шу машғулот ҳар кунги такрорланиши керак. Бу ҳолда болада, биринчидан, меҳнатқашлик одати, иккинчидан, сабр-чидамли бўлиш қобилияти, учинчидан, меҳнатни севиш ва итиллиш кўшикмалари ҳосил қилинади. Охир-оқибатда пластилиндан пиёла ясай олади. Унинг бу иши рағбатлантирилиши ва унга тегишли баҳо берилиши лозим. Боланинг шу фаолияти янада давом эттирилса, у пиёлани яхшироқ, бежиримроқ, чиройлироқ қилиб ясаши мумкин. Энди ҳосил қилинган кўшикма малакага айланади. Тарбия шу йўсида мактабда ҳам давом эттирилса, болада ва ёшларда мақсадга итиллиш ва, инҳоят, унга эришни малакалари вужудга келади, шу малакалар тобора шакллана боради. Бунда оддий нарсалардан мураккаб нарсаларга қараб боришни унутмаслик зарур. Биз бу ўришда содда бир мисол келтирдик.

Умуман олганда, мақсадга эришиш малакалари уйда, болалар боғчаларида, умумтаълим мактабларида ва олий ўқув юртларида ҳосил қилинади, тарбияланади. Шу ишни амалга ошириш учун ота-она билан бола, тарбиячи билан бола, муаллим билан бола бирдай заҳмат чекиши керак. Сазий-ҳаракатлар бирлашиб, уйғуналушувин зарур.

Мустақиллик билан боғлиқ буюк мақсадларга эришиш кўшикма ва малакаларини вужудга келтириш, тарбиялан ва такомиллаштириш анча мураккаб жараёндир. Шу муборак жараён учун зарур бўлган тарбия йўли ва усулларини, йўсини ва концепциясини тайёрлаш ва шу асосда иш олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Тезкорлик билан ишлаб чиқилган шу концепцияни дарҳол амалда татбиқ этиш лозим. Тарбия тизимини шу асосга қуриш керак. Бу тарбиянинг кечиктириб бўлмайдиган долзарб масаласидир.

Мустақиллик тарбияси концепциясига нималар кириши кераклигини белгилаб олиш лозим. Чунончи:

1. Мустақилликнинг ўзи нима? Унинг маъно ва мазмуни.

2. Мустақилликнинг тарихий илдизлари, унинг илмий асослари. Мустақилликнинг назарий ва амалий йўналишлари.

3. Мустақиллик мафкурасини яратиш. Мустақиллик мафкурасининг тарихий асоси, ғоявий йўналиши.

4. Мустақиллик ғояси ва мафкурасини тарғиб қилиш усуллари ва турлари.

5. Мустақил оила. Янги ташкил топган онланинг ўзига хос қийинчилик, ташвиш ва қувончлари. Мустақил давлат. Янги ташкил этилган мустақил давлатнинг миллий хусусиятлари. Озодлик, эркинлик тушунчалари. Мутелик ва боқимандаликдан халос бўлишнинг тарбиявий асослари.

6. Мустақиллик тарбияси, унинг назарий ва амалий йўналиши. Мустақиллик тарбиясининг миллий ва тарихий асослари.

7. Ўзбекистон фани ва маданияти тараққиётида мустақилликнинг роли ва ўрни.

8. Мустақиллик тарбиясида халқ таълими тизимининг аҳамияти.

9. Синф-дарс тизимида мустақиллик тарбиясини сингдириш маалакарини ошириш.

10. Мустақиллик тарбиясини ривожлантиришда адабиёт ва санъатнинг роли, ундан унумли фойдаланиш усуллари, методлари.

11. Мустақиллик тарбияси асосларини, назарий ва амалий соҳаларини илмий жиҳатдан тадқиқ этиш.

12. Халқ онгига мустақиллик моҳияти ва мазмунини, ғояси ва мафкурасини сингдиришда радио ва ойна жаҳон кўрсатувлари ҳамда оммавий ахборот воситалари фаоллигини изчил йўлга солиш ва улардан тўғри, унумли фойдаланишни ташкил этиш.

13. Мустақиллик тарбияси бўйича кенг оммага мўлжалланган тил услубида рисолалар яратиш ва изчил нашр қилиш.

14. Мустақиллик тарбияси ишларини донимий назорат остида тутиш.

Хулоса қилиб айтганда, ёшлар онгига мустақилликнинг ўзи нима экани, унинг маъно ва мазмунини, моҳиятини сингдириш лозим. Ўзбекистон давлати ва мустақилликнинг буюк келажаги ва унинг буюк мақсадлари худди мана шу нарса билан чамбарчас боғлиқдир.

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ВА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ

1- §. Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий хусусияти ва маънавий-ахлоқий тарбия

Инсоннинг инсонлиги, биринчи навбатда унинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан баркамоллиги, поклиги билан белгиланади. Маънавий-ахлоқий тарбия тушунчаси кенг қамровлидир. Маънавий-ахлоқий баркамол инсон ота-онаси, фарзандлари, қариндошлари, хуллас, бутун онла аъзолари, қўни-қўшнилари, маҳалла-кўйи, қишлоқдошлари ва бутун мамлакат халқ фаровонлиги ҳақида қайғуради; теварак-атрофини ўраб олган инсонлар унга керак бўлгани сингари, ўзи ҳам уларга керакли киши бўлишга интилади; одоб-ахлоқи, феъл-атворини ёқимли кўришни инсоний бурти деб қисибтайди, ота-боболардан ёддор бўлиб қолган маданий меросни қадрлайди; миллий қадриятларни эъзозлайди ва уларга содиқ бўлиб қолади; ватанпарварлик, халқпарварлик, инсонпарварлик туйғулари барқарор бўлади; ўзаро муомала-муносабатда ўрناк бўлишга мойил бўлади; биронини оғирини енгил қилишни одат қилади; умумхалқ маъқуллаган ва ҳукумат томонидан қонуний қабул қилинган Конституцияни ҳурмат қилади ва унга садоқат намуналарини амалда кўрсатади; Ватанини ҳимоя қилиш, бошқача айтганда, ҳарбий-ватанпарварлик туйғуларини билан яшайди; диёнат ва адолат, меҳр-шафқат ва эзгуликни ҳимоя қилади, ваъдага вафоли бўлишни ўзига касб қилиб олади.

Умуман олганда, Ўзбекистонда жамиятни тубдан янги асосга қуриш ва уни ҳар томонлама ривожлантириш халқнинг дунёқараши, маънавияти билан бевосита боғлиқдир. Бу ҳақда И. А. Қаримов шундай ёзди: «Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг ўз йўли тўртта асосий негизга асосланади. Бу негизлар:

- умуминсоний қадриятларга содиқлик;
- халқимизнинг маънавий меросини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг ўз имкониятларини эркин намоён қилиши;

— ватанпарварлик»¹.

Умуминсоний қадриятларга содиқлик, биринчидан, адолат ва тенгликда кўзга ташланади. Инсон қадр-қимматини баҳолашда ана шу адолат ва тенглик муҳим ролни бажаради. Инсон адолат ва тенгликка оилада, маҳаллада, истиқомат қилаётган жойида, жамоат орасида, ишхонада, таъминот жараёнида, савдо-сотиқ шохбчаларида, хуллас, ҳар сонияда муҳтождир. Айниқса, раҳбар ходимларнинг меҳнаткашларга, маъмурий ва ҳуқуқий органларнинг одамларга бўлган муносабати ва қарашларида адолат ва тенглик янада равшан кўринади.

Қишлоқ жойларидаги шу соҳага онд айрим масалаларни таҳлил қилиб кўрайлик. Қишлоқ меҳнаткашларига экин экиш ва турар жой қуриш учун ер ажратишда баъзи кўнгилсизликларга сабаб бўлувчи ҳолатлар содир бўлиб туради. Жамоа ҳўжалиги раҳбарлари сал-пал мундоғроқ, яъни ҳимоясиз кишига озроқ ер беради-ю, бошқаларига эса кўпроқ ер ажратади. Ёки кимгадир уйида қўшимча уй-жойга муҳтож кишилар бўлса-да, уларга эътибор берилмайди-ю бошқасига турар жой зарур бўлмаса-да, унинг 10—15 ёшли фарзанди номига ҳам турар жой қуриш учун ер ажратилади.

Ёки деҳқон оғир ва машаққатли меҳнат эвазига қишлоқ ҳўжалик маҳсулотлари (помидор, бодринг, қовун-тарвуз, сабзи, пилёз ва шу кабилар) етиштиради. Улар шу маҳсулотларни бозорга олиб чиқиб сотиш имкониятига эга эмас. Транспорт етишмайди. Тайёрлаш идоралари ходимлари шу маҳсулотларни ўта арзон-гаровга олиб кетишди-да, бошқа жойга олиб бориб, беш-ўн баробар қимматга пуллашади. Деҳқоннинг олган пули эса, ўша маҳсулотни етиштириш учун сарф қилган меҳнатини тўла қопламайди. Натижада деҳқон қашшоқлигича қолаверади-ю, учар «ишбилармонлар» бойиб кетади. Бу адолатсизлик ва тенгсизликнинг худди ўзгинасидир. Бундай ҳолатлар қишлоқ меҳнаткашларининг кўпроқ қишлоқ ҳўжалиги маҳсулотларини етиштиришга бўлган қизиқишини сусайтиради, меҳнатга бўлган муносабатига салбий таъсир кўрсатади. Оқибат, меҳнат тар-

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 65-бет. (Кейинги кўчирмаларда фақат саҳифалари қавс ичида кўрсатилади.)

биясига эил кетади, бозорларда тақчиллик вужудга келади.

Демак, қишлоқ меҳнаткашларига нисбатан тўрли соҳада адолат ва тенгликни қарор топтириш, уни донмиий назорат остига олиш мустақилликни сақлаб қолишда, уни такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эгадир.

Шаҳар жойларида ҳам адолат ва тенглик борасида қишлоқ манзараларига ўхшаш кўринишларни сезиш мумкин. Завод ва фабрикаларда, корхона ва ташкилотларда, муассасаларда «қонуи олдиди ҳамма баробар» шiori остида иш юритилса, унга қатъий амал қилинса, давлат ва давлат ҳокимиятининг, қолаверса, мустақил давлат таъсис этган, чиқарган қонунларининг халқ олдиди обрў-эътибори орта боради, меҳнатга бўлган қизиқиш ва иштиёқ ошади, меҳнат унумдорлиги ўсаверади. Шу зикр қилинган талаблар умуминсоний қадриятларга бўлган ҳурматнинг асосий белгисидир.

Янги ўқиниши тамомлаган ёш мутахассисларни ишга қабул қилишда, вазифаларни тақсимлашда телефонлар, ҳар хил илтимослар орқали иш тутини ҳоллари баъзан ўйраб туради. Бу ситгари ҳолисалар эвазига ҳаётига қадим қўяётган ёшлар руҳига, уларнинг адолат ва тенгликка нисбатан муносабатига салбий таъсир кўрсатиши табиий ҳолдир.

Қонуиларда ҳомилалдор аёлларни ишга қабул қилмаслик тубдан қораланади. Айрим раҳбарлар ҳомилалдор аёлларни ишга олишмайди. Натияжада ўша аёл ишлаш ҳуқуқидан маҳрум бўлиб, моддий жиҳатдан қийиналади, руҳий азоб ейди, қийинчилик билан кун кечиради; кўнгли ўксийди. Суғийи ва гайриқонуиий равишда шундай гарибликка маҳкум этилган инсонлар айрим раҳбарларнинг давлат номидан қилган ноўўя хатти-ҳаракатларини тузум ва давлат ҳокимияти туфайли деб тушунадилар, янги мустақил мамлакатининг, янги тузумнинг берган «меваси» деб талқин қилдилар. Бундай тушунча халқ ўртасида янги тузумга нисбатан салбий фикрларни вужудга келтиради. Натияжада айрим раҳбарларнинг ноўўя хатти-ҳаракатлари мустақиллик ҳусусида нотўғри хулосалар чиқаришга сабабчи бўлади. Қолаверса, энг ёмон шундаки, мустақил Ўзбекистонининг янги Конституциясида белгилаб қўйилган ҳуқуқларининг атайлаб бузилиши ёмон оқибатларга олиб келади, бу халқ онгини заҳарлайди, давлат қонунларига ва Президент фармонларига ишончсизлик кайфиятини вужудга

келтиради. Бу адолат ва тенглик каби умуминсоний қадриятларга очиқдан-очиқ зўрбадир. Бундай жойда тарбия издан чиқади, янги қурилаётган жамият маънавий жиҳатдан жуда катта зиён ўради.

Демак, И. А. Қаримов сўзлари билан айтганда, «Мустақил Ўзбекистоннинг куч-қудрати манбаи — халқимизнинг умуминсоний қадриятларга содиқлигидир» (65-бет). Бу жумла замирида мустақил Ўзбекистоннинг барча тармоқларидаги ҳамма катта-ю кичик раҳбарлар, амалдорлар амалда татбиқ этилаётган қонунларга тўлатўқис амал қилишлари шарт, уларни ҳар қандай ҳолат ва вазиятда ҳам бузмасликлари керак, деган фикр-этибди.

Адолат ва тенгликнинг барқарорлиги, уни авайлаб-асраш, ҳаёт ва турмушда барчага тенг татбиқ этиш кенг халқ оммасининг маънавий-ахлоқий қарашларига ижобий таъсир ўтказди. Зотан, бу инсонпарварлик руҳида тарбиялашнинг муҳим шартидир. Чунки Ўзбекистонни миллий қадриятлар асосида янгилашнинг туб ва асосий мақсади ҳамда инсонпарварлик ақида ва анъаналарини қайта тиклаш, шунингдек уларни янги маъно ва мазмун билан бойитиш маънавий-ахлоқий тарбиянинг шаклланиши ва ривожланишида муҳим аҳамият касб этади.

Инсонпарварлик нормаларининг бузилиши адолат ва тенгликка путур етказди. Бу мустақил давлатнинг кишиларни мустақиллик руҳида тарбиялаш ишларини издан чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18-моддасида шундай дейилган: «Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқандан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар».

Демак, деҳқонми ёки ишчимни, раҳбарни ёки давлат арбобини, барча қонун олдида баробар бўлмоғи лозимдир. Ана шундагина қонуннинг обрўси, куч-қудрати юксала боради. Ўзбекистон мустақиллигини ўша адолатли ва инсонпарварлик ғоялари билан йўғрилган қонунлар орқали сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш мумкин.

Инсонпарварлик — бу, ўзбек халқи миллий руҳиятининг ажралмас фазилатидир, дейди И. А. Қаримов. Инсонпарварлик пурмаъно ва сермазмун тушунчадир. У ўзбек халқининг ажралмас хислати сифатида кўзга ташланади. Қуръони карим инсонпарварлик ғоялари асоси-

га қурилган, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари шу ғояларга бой ҳикматлар мажмуасидир. Инсонпарварлик кишиларнинг бир-бирига ҳурматида, қадр-қимматида, меҳр-оқибатида, шунингдек, диёнатда, меҳр-шафқатда, ўзаро кўмаклашувда, ҳамдардликда, бошқалар қайғусига шерик бўлиб, қувончидан ва бахтидан севишишда, халқ бахти ва ютуқларидан фахрланишда кўрилади.

Меҳмондўстлик, инсонлар ва халқлар ўртасидаги дўстлик ҳам инсонпарварлик белгисидир. Шафқатсизлик, оғир дардга чалинганларга аччимаслик, бировларга инсбатан зўравонлик, бошқалар чеккан қайғу-азиятлардан қувониб инсонпарварликка тамоман ёт нарсалардир.

Ўзбек халқи бир умр меҳр-шафқатли бўлган, барчага ёрдам қўлини чўзган. Айниқса, иккинчи жаҳон уруши даврида етим қолган болаларга ва бошқа халқ вакилларига бағридан жой бериши ва уларга ёрдам қўлини чўзиши шу фикримизнинг ёрқин далилидир.

Ўзбек халқи умуминсоният дардини куйлаб келган. Ал-Хоразмий, Ал-Беруний, Ал-Замахшарий, Похларов, Маҳмуд, Ал-Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Алишёр Навоий, Огаҳий асарлари гоёки умуминсоний ғояларга бой. Уларнинг мазмуни жаҳон халқларининг оғирини енгил қилиш гоёки билан сугорилган.

Китоб муаллифи таъкидлаганидек, ўзбек диёрида, тарихда кўп марта бўлганидек, яна янгидан ўзимизнинг бетакрор ва илгор, энг муҳими — инсонларга керакли қадриятларимиз барпо этилади (68-бет). Бу мустақиллик шарофати ва имконияти билан бевосита боғлиқдир. Билъакс, давлат ва халқ мустақил бўлмас экан, миллий анъаналар, қадриятлар ва маънавий-ахлоқий тарбия кўникмаларининг вужудга келиши қийин.

Юқорида қисман фикр юритганимиздек, инсон ҳуқуқлари ва демократия каби жаҳоншумул қадриятлар инсонпарварлик ғояларининг амалга оширишида ва миллий-давлатчилик сиёсатида ўзбек халқига азалдан хос фазиладир. Жумҳуриятимиз ҳокимияти инсон ҳуқуқлари ва демократияга оид масалаларни махсус қонун билан белгилаб қўйибди. Шундай бўлса-да, халқ онгида, асрлар давомида бизгача етиб келган маънавий-ахлоқий тарбия тажрибаларида ўша инсонпарварлик ақидалари ўз ифодасини топган.

Президентимиз ва Ўзбекистон ҳукуматининг энг улуғвор ва инсонпарварлик ғояларидан бири — ички

ва ташқи тинчлик сиёсатидир. Халқимиз тинч яшашга тўла ҳақлидир. Давлат ва жамият ана шу умумбашарий ҳуқуқни қонуний воситалар орқали кафолатлаб берган. Бу сиёсат ва ҳуқуқ жамиятни демократлаштиришнинг, мустақилликни сақлаб қолиш ҳамда уни ривожлантиришнинг, халқ фаровонлигини ва миллий маънавий ахлоқий қадриятларни қайта тиклаш ва мустаҳкамлашнинг асосий омили ва шартин ҳисобланади.

Халқпарварлик ва инсонпарварликнинг муҳим ва тўғри йўналиши ана шу ғояларни амалда татбиқ этиш ҳамда барча куч ва имкониятларни ўша йўлга йўналтириш билан белгиланади. Инсон туғилган экан, у яшаши керак. Яшаш учун тинчлик зарур. Демак, давлат ва жамиятимизнинг тинчлик сиёсати ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий, ҳам тарбиявий аҳамиятга эгадир.

И. А. Қаримов «Бутун дунё ягона ва ўзаро боғлиқдир» деган фалсафий фикрни илгари сўради. Шунингдек, бу фикр фалсафий-дидактик ғояларни ўзида мужассамлаштирган. Олам, айниқса, табиат экологияси орқали бир-бири билан чатишиб кетган. Масалан, Орол денгизининг ҳалокатга юз тутаётгани туфайли бутун Марказий Осиё ҳамда қўшни мамлакатларнинг об-ҳавоси ўзгарган, бундан шу миштақадаги барча халқлар азият чекмоқда, саломатлигига салбий таъсир кўрсатган ва бу кенг миқёсда ёйилмоқда. Бу фалокат киши маънавиятига ҳам зиён етказди. Зотан, табиат ва маънавият экологияси ўзаро боғлиқ ҳолда мавжуддир. Экология бузилар экан, инсон саломатлиги ёмонлашади. Инсон носоғлом экан, унинг руҳи суст бўлади ва меҳнат қилиш иштиёқи пасаяди. Бу иллат жамият ривожини ва тараққиётига салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг экология тарбиясига алоҳида эътибор берилди ва бу тарбия кучайтирилди. Бу фан инсонпарварликни ўзида мужассамлаштирган омиллардан бири — теварак-атрофни авайлаб-асраш, табиат экологиясидан сабоқ беради, қолаверса, у ёшларни инсон ҳаёти ва саломатлиги учун зарур бўлган экология тарбиясига суянади.

Мустақил Ўзбекистон ўз халқининг саломатлиги ҳақида қайғурур экан, бунга миллий бойлик сифатида қаралади. Бу бойликка жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш орқали эришилади. Шу соҳа, табиийки, онла, мактаб, маҳалла, соғлиқни сақлаш тизими, жисмоний тарбия ва спорт мактаблари ва ташкилотлари воси-

тасида раvнақ топтирилади. Демак, жисмоний тарбия мустақилликни мустақамлашнинг муҳим белгиларидандир. Чунки, тарихан баҳодирлар ватанида баҳодирлар етиштирилиши ва тарбияланиши анъанага айланган. Улар ватан ҳимоясида ҳам, ички ишларда ҳам мустақилликни ҳимоя қилишнинг асосий вазифаларини амалга оширадилар.

Умуман олганда, умуминсоний қадриятларга содиқлик мустақил давлатимизда мустақиллик тарбиясининг муҳим негизларидан бирини ташкил этади. Бу эса, албатта, маънавий-ахлоқий тарбия билан бевосита боғлиқдир.

Халқимизнинг маънавий меросини мустақамлаш ва ривожлантиришга алоҳида эътиборни кучайтириш мустақил давлат ва халқнинг асосий мақсадидир. Бу ҳусусда Н. А. Қаримов «халқнинг маънавий руҳини мустақамлаш ва ривожлантириш — Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир» (70-бет), деб таълим беради.

Маънавий мерос яъни маънавият деганда биринчи равида, миллий озолиқ ва мустақиллик туғилгани тушуниш мумкин. Марказий Осиё ҳудуди қадимда Хоразм, Турон, Туркистон сингари номлар билан аталгани тарихдан аён. У кўпчилик даврда мустақил яшаган. Бу туркий халқлар тобелликда, қарамликда ва қўлликда яшагани ҳам сир эмас. Лекин шу халқ ўз даврида озолиқ ва мустақиллик учун мардонавор курашган. Қўтлуғ ва муқаддас қон ҳисобига ўз истиқлолини қўлга киритган. Демократик, адолатли курашлар оқибатсиз қолган эмас. Ўша қўтлуғ курашлар жабҳаларида Тўмарис, Сиптамен, Нажмиддин Кубро, Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Амир Темур сингари баҳодир халқ қаҳрамонлари етишиб чиққан ва улар тарихда бир умрга арзигulik ва ўчмас из қолдиришган. Уларнинг ҳаёти, турмуши ва босиб ўтган йўли, фаолияти ҳозирги мустақилликни эндигина қўлга киритган халқ учун маънавий руҳ бағишлайди ва уни ҳимоя қилишида тарбиявий аҳамият касб этади.

Бу ҳусусда ўқоридаги китобда шундай дейилади: «Маънавият инсонга она сути, ота намунаси, аждоқлар ўғити билан бирга сингади. Она тилининг буюк аҳамияти шундаки, у маънавият белгиси сифатида кишиларни яқин қилиб жипслаштиради... Маънавият ўз халқининг тарихини, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур би-

лиш ва тушуниб етишга суянгандагина қудратли кучга айланади. Тарихга мурожаат қилар эканмиз, бу халқ хотираси эканлигини пазарда тутишимиз керак. Хотирасиз баркамол киши бўлмаганидек, ўз тарихини билмаган халқнинг келажаги ҳам бўлмайди» (71-бет). Аждодлар хотирасини пок туттиш — уларнинг тарихий анъаналарига, васият ва ўғитларига, миллий қадриятларига, ахлоқий-маърифий қарашларига, авлодларга қолдирган маданий меросига содиқлик ва шуларга амал қилиш демакдир.

Мустақиллик, бу — бизга аждодларимиз қолдирган бой ва муқаддас маънавиятдир. Шу маънавиятнинг авайлаб асраш давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим вазифа ва бурчдир. Шу вазифани бажаришда ва ҳал қилишда ёшлар ва бутун халқ онига мустақиллик руҳини сингдириш жуда катта аҳамият касб этади. Чунки, юқорида таъкидлаганимиздек, маънавият инсон учун жуда зарур неъматдир, ундан озуқа ололмаган киши камол топмайди, истиқболни хира тортади. Шунинг учун аждодларимиз фарзандларининг маънавий тарбияси ва маънавий камолоти тўғрисида доимий равишда қайғурганлар, ёшлар тарбиясида эса худди шу нарсага алоҳида аҳамият берганлар.

Маънавият деганда, туғилган ва униб-ўсган муқаддас ер, оила, ота-она, фарзандлар, қариндошлар, оғайнилар, қўни-қўшнию маҳалла-кўй, халқ, шунингдек, мустақил давлатга ҳурмат ва садоқат, инсонларнинг қадр-қимматиини жойига қўйиш, бир-бировга ва давлатга ишонч, аждодлар хотираси, пиймон ва виждон, динonat, ватан ҳимояси ва меҳнатда жасорат, меҳр-оқибат, шафқат, озодлик ва эркинлик, ҳамкорлик ва биродарлик каби муборак анъанаю, қадриятларини англамоқ зарур. Инсонни инсон деб аташга бериладиган кафолат ана шуларда кўринади.

Инсоннинг инсонпарварлик фазилати ўзини ўз халқи фарзанди сифатида ҳис этиши, уни деб меҳнат қилиши, унинг фидойиси бўлиши билан баҳоланади ва бу фазилат унинг маънавияти даражасини кўрсатади. И. А. Каримов таъбири билан айтганда, «Маънавият — тақдирнинг эҳсони эмас. Маънавият инсон қалбида камол топиши учун у қалбан ва виждонан, ақл ва қўл билан меҳнат қилиши керак» (72-бет). Маънавий бой киши шон-шуҳрат, мансаб, моддий бойлик учун ҳаракат қилмайди, моддий қийинчиликларга дуч келганда қадди

букилмайди, баъзан уюштирилган туҳмату фитналар унинг руҳини тушира олмайди. Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур каби халқ қаҳрамонлари, Ал-Беруний, аз-Замахшарий, Абу Али ибн Сино, Машраб, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Усмон Носир сингари алломалар шундай сиймолардан ҳисобланади. Демак, ҳар қандай шум тақдир ва қисмат покиза, мард нисон маънавиятнинг бузолмайди, балки мустақамлайди, чиниқтиради. Демак, юксак даражадаги маънавият фидойиллик, жасорат, мардлик, ўз халқини севиш, ватанини қадрлаш, аждодларидан фахрлайиш каби олижаноб фазилатлар билан бевосита боғлиқдир.

Маънавиятни қадрлаш, уни ҳимоя қилиш, авайлаб-асраш истиқболли келажакка умид бағишлайди. Халқнинг юксак маънавиятнинг тарғиб этишида фан ва маданият, адабиёт ва санъат муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Шу ўринда олимлар, бадний сўз усталари ва санъаткорларнинг меҳнатини алоҳида таъкидлаш лозим, уларнинг ижодий равнақига ёрдамлашини ва маблагини аямаслик маънавиятнинг бутунлиги ва келажакка тамкирлигининг ўзгичасидир.

Бўйинига ич боғлиқ ит овга, қафасдаги булбул сайрашига ярамагандек, эркин ижодкор ҳақиқий санъат асарини яратиши мушкул. Худди шу нарсага назарда тутиб, И. А. Қаримов ўз китобида қуйидагиларни ёзади: «Ижодий ходимларнинг маънавий кучига эркинлик бериш, уларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш ҳам катта аҳамиятга эгадир» (73-бет). Ижодкорга ундоқ ёз, бундоқ ёз деб кўрсатма бериш фаҳмсизлик аломатидир. У ўзинга таъсир қилган, қалбни забт этган мавзуга қалам уради ва шу мавзудаги асар жонли ва ҳаяжонли чиқади, тарих синовларидан эсон-омон ўтади.

Бир пайтлар бадний ижодиётда тарихий мавзуда ёзиш анча чекланган эди. Коммунистик партияни улуғлаш ва тарғиб этиш, Шўро тузумини куйлаш биринчи босқичга кўтарилганди. Тарихий мавзуда ёзилган асарлар териб олинди, муаллифлари қоралангани, қувғин қилингани, қамалгани, қатл этилгани ҳеч кимга сир эмас. Бироқ ўша асарлар йўқ бўлиб кетмади, халқ ёдида, қалбида яшаб қолди. Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар», Чўлпоннинг миллий руҳдаги шеърлари, Усмон Носир ижоди қанчалик таъқибга олинмасин, ҳанузгача яшаб келди, мустақиллик тантанаси туфайли улар китоб ҳолида халққа тақдим этилди.

Еки санъатда мумтоз куйлар, мақомлар таъқиб остига олинган, улар ёзилган пластинкалар, магнит тасмалари ёқиб ташланган эди. Бироқ ўша куйларни, мусиқаларни халқ ёдидан ўчириб имконияти бўлмади. Мустақиллик туфайли махсус мақом дасталари тузилди, мумтоз куй ва мусиқалар қайта тикланди ва бу йўлда оғир ва шарафли ишлар олиб борилмоқда.

Компартия ва шўро ҳукумати раҳбарлик қилган етмиш йил давомида мумтоз куйлар муаллифларининг номлари тарих саҳифаларидан зўравонлик билан чизиб ташланган даврда бошқачароқ манзаралар кўзга ташланди. Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхон соний-Феруз хон бўлгани учун унинг ижоди халқдан яшириб қўйилди. Нафосатга, латофатга бой ғазаллари чоп этилмади. Хоразм маданияти ва маънавиятининг юксалтиришга қўшган беҳисоб ҳиссаларидан кўз юмилди. Лекин унинг Огаҳий ғазалига басталаган «Феруз» куйини йўқотишга, халқ ёдидан ўчириб қўйишга ҳеч кимнинг кучи етмади, у ҳозирги мустақиллик тантаъабига яшаб келди ва «Феруз» мустақиллик тўйларида, байрамларида баралла янграб келмоқда. Халқнинг руҳини кўтаришга ёрдам бермоқда.

Бизнингча, ўша куй оҳангларида, полаларида тобелик ва қарамлик маъноси жаранглаб турибди. Шунингдек, унга келажакка ишонч ва умид оҳанглари сингдирилган. Бу ҳолат тарихий воқеа ва ҳодисалар билан ҳамоҳанг. 1873 йилнинг баҳорида генерал Кауфман бошлиқ чор Русияси Хоразмни жуда катта куч ва ҳийла билан босиб олган. Бундан Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхон соний-Феруз жуда қаттиқ изтироб чекади, қўли-кўли кўнголмай қийналади. Шу қайгу-аламлар, изтироблар «Феруз» куйи оҳангидея мужассам. Шунинг учун бу куй халқ томонидан қатагон йилларида ҳам ёдланиб, куйланиб келди.

Инсон маънавий руҳига таъсир этишда ва маънавиятининг мустаҳкамлашда таълимнинг роли бениҳоя каттадир. Маълумки, таълим асосан мактабда, ўрта махсус билим юртиларида, олий ўқув юртиларида амалга оширилади. Уша муассасаларда муаллимлар, профессор-ўқитувчилар хизмат қилишади. Демак, таълим муаллимлар, профессор-ўқитувчиларнинг фаолияти билан боғлиқдир. Таълимнинг қай даражада берилиши уларнинг илми, билимдонлиги, иқтидори, муаллимлик истеъдоди, услубининг ранг-баранглигига бевосита алоқадордир.

Муаллимлар тинмай билим кўламини ва донрасини кенгайтириб боришлари учун донмий ва узвий равишда фан янгиликлари билан танишиб туришлари лозим. Улар ўзи ўқитадиган фанини пухта эгаллашлари учун «мулла бўлсанг такрор қил» деганларидек, мавжуд илмин такрор ўрганишлари ва мустақамлашлари керак. Муаллимлик малакаларини муттасил ошириб боришлари, ўқитиш усули ва йўллари устида узвий равишда изланишлари мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун улар моддий жиҳатдан таъминланган бўлишлари зарур. (Маоши сақлаб қолинган ҳолда) иш кўламини қисқартирилиши ўша муаммони ҳал қилишга ёрдам беради. Шунинг назарда тутиб, умумтаълим мактаблари муаллимлари меҳнатининг оғирлиги туфайли ҳар ставка учун пул маблағлари муттасил оширилган ҳолда дарслар миқдори анча қисқартирилди. Яъни, бошланғич синф ўқитувчилари ҳафталик соати 14, юқори синфлар учун 16 соат қилиб белгиланди. (Яъни бошланғич синфларда 20, юқори синфларда эса 18 соат эди.) Ўзбекистон Президентининг фармони билан ҳар йили 1 октябрь кунини ўқитувчилар ва мураббийлар кунини деб эълон қилинди. Шунинг билан бу кунини деб белгиланди. Бу тadbир халқ таълими ходимларининг фаолигини оширди, ижодкорлигини, изланувчанлигини таъминлашга ёрдам берди.

Муаллимлар маҳорати, иқтидори, билимдонлиги туфайли ёш авлод чуқур билим эгаллайди. Бошқача айтганда, уларнинг маънавийати, маънавий-ахлоқий қарашлари ёшларга ўтади. Бу халқ таълими ходимларига нисбатан ғамхўрлик қилишни, уларнинг шонли ва шарафли меҳнатларига тўғри ва одилона баҳо беришни ҳамда рағбатлаштиришни тақозо этади. Бу ўзбек халқининг, яъни аجدодларимизнинг таълим-тарбия борасидаги анъанавий ишларига монанддир.

Умумтаълим мактабларида тарбия ишларига аҳамият бериш анъанавий маънавиятни ривожлантириш, шакллантириш ва такомиллаштиришнинг етакчи ва асосий омилдир. Аслида таълим ва тарбияни бир-бирдан ажратиб бўлмайди. Бу иш диалектик бирликда олиб борилади ва амалга оширилади. Бизнингча, тарбия фани манбаи, воясига ва методологияси сифатида муқаддас Қуръонни карим ҳамда Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларига, шунингдек, Аз-Замахшарий, Имом Бухорий, Ат-Термизий, Нақшбанд, Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний сингари алломаларнинг асарларига ва ўғитлари-

га таяниш лозим. X—XIV ва XVI асрларда Ўзбекистон ҳудудида фан ва маданият гуллаб-яшнаган даврларда худди шу йўл ва усулдан кенг фойдаланилган. Бу тарихда энг синалган муборак тажрибадир. Зикр қилинган муқаддас китобларда ҳамда асарларда маънавийт масаласи биринчи даражага кўтарилган. Яъни маънавийт камолотини таълим-тарбиясиз тасаввур этиш мумкин эмас.

Умумтаълим мактаблари, ўрта махсус билим юртлирига мутахассис ходимлар тайёрлаш олий ўқув юртлири зиммасига тушади. Бу борада Ўзбекистон Президентини девони ва ҳукумати институт ва дорилфунунлар фаолиятини яхшилашга гамхўрлик қилмоқда. Айниқса, ўқишга қабул қилишда адолат, ҳақиқат ва тенгликни тиклаш тўғрисидаги ишлар муҳим ва салмоқлидир. Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан сўнг хорижий давлатлар тажрибасидан унумли фойдаланилмоқда. Ешларининг олий ўқув юртлирига тест усули билан қабул қилиниши шу фикримизнинг ёрқин далилидир. Қабулдаги адолат ва тенглик яхши ва малакали, билимдон ва юксак маънавийтли мутахассис ходимлар тайёрлашнинг ишончли ва кафолатли гаровидир.

Мустақил давлат равнақи ва тараққиётида мутахассис ходимларга, ишбилармонларга, умуман инсонга ўз имкониятларини намоён қилиш учун шарт-шароит яратиб бериш муҳим аҳамият касб этади. Утган етмиш йил давомида Ўзбекистон ва унинг халқи бу ҳуқуқдан бутунлай маҳрум эди. Натижада оғир ва енгил соноатда маҳаллий мутахассислар кам етишиб чиқди, уларни тайёрлашга деярли эътибор берилмади. Маҳаллий ишчилар аксарият ҳолларда оддий, шунчаки ишларда фойдаланилди. Дастгоҳларни бошқариш, тузатиш ва таъмирлаш, энг зарурий қисмларини тайёрлаш ва ўрнатиш, умуман замонавий техникани ишлатиш сингарини кўникма ва малакаларини эгаллаш имкониятидан маҳрум бўлишди. Қолаверса, Ўзбекистонда етиштириладинган хом ашёлардан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш борасида ҳеч қандай тажрибага эга бўлмай қоллишди.

Бироқ маҳаллий ишчилар ўша мутахассисларни, касб-ҳунарни эгаллашга муштоқ, ўз имкониятларидан фойдаланишга ва қобилиятини амалда синаб кўришга чанқоқ эдилар. Президентимиз И. А. Каримов худди шу муаммоларга боғлиқ ҳолда халқнинг ўз имкониятларидан фойдаланишга ҳаминша тайёр бўлганлиги ҳусусида

ёзади: «Инсоннинг ўзи ва ўз онласининг бахт-саодати йўлида меҳнат қилишга шахсан тайёр эканлиги унинг ички имкониятларини ташкил этади» (74-бет). Ўзбек халқи азалдан меҳнаткашдир, аждодларимиз «Меҳнат, меҳнатнинг тағи роҳат», «Меҳнатнинг — зийнатнинг» каби халқ ҳикматларига тўла амал қилган ҳолда меҳнат қилиб яшаган. Чунки ижтимоий-иқтисодий муаммолар биринчи навбатда меҳнат орқали ечилади.

Ўзбекистон мустақилликка эришди, деб қайта-қайта фахрланиб гапирармиз. Ҳар бир киши бундан фахрланиш ва ғурурланишга ҳақли. Лекин унинг гуллаб-яшнашига, равнақи-ю тараққиётига, мустақамланишига ўз ҳиссасини қўшиши лозим. Ана шундагина инсоннинг мустақилликдан ғурурланиши тўла оқланади. Маънавий бой кишилар меҳнатнинг шу нарса билан бевосита алоқадор эканлигини тушунадилар ва улар шу инсонпарварлик тушунчаларини кенг халқ оmmasи онгига сингдиришлари керак. Бу ўринда қадимий Авесто ҳамда муқаддас Қуръони каримдан фойдаланиш мумкин. Зардуштнинг чорвачилик ва дехқончилик билан машғул бўлгани, унинг доимий меҳнат билан шугуллангани, шунингдек, меҳнат туфайли бахт-саодатга эришиш мумкинлиги ҳақидаги фикрлари мисол қилиб келтирилади. Худди шунингдек, Қуръони каримда ҳам меҳнатга муносабат жуда яхши берилган. Шу ҳақидаги оятлар келтирилади. Бу таъсирчан руҳ бағишлайди.

Буюк алломаларимиздан Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий ҳадисларида ҳам меҳнатга юксак баҳо берилади. У инсон меҳнат қилиб, нимага эришса, у ўзиники бўлиши лозим деган фикрини илгарди суради. Чунинчи, у дейди: «Кимки ташландиқ ерни обод қилса, бу ер ўшаники бўлади. Бу ерда золим кишининг (ҳатто) тер тўкишига ҳам ҳаққи йўқ»¹.

Ёшларни меҳнат руҳида тарбиялаш, яъни уларда меҳнат қилиш одобини шакллантириш ва кўникмалар ҳосил этишининг жуда кўп шакллари мавжуд. Меҳнат мавзуси яхши тасвирланган бадний асарларни жамоа бўлиб мутолаа қилиш, уларни синфда ёки синфдан ташқари машғулотларда муҳокама қилиш, ўша асар қаҳрамонлари билан жойлардаги меҳнат фахрийлари фао-

¹ Уватов Убайдулла. Донолардан сабоқлар. Тошкент, Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1991, 28-бет.

лиятини қиёслаш меҳнатга муносабатни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Айниқса, жойлардаги меҳнат қаҳрамонлари билан учрашув кечалари уюштириш, улар билан меҳнат мавзусида суҳбатлар ташкил қилиш ёшларга янада самаралироқ таъсир этади.

Умуман олганда, умумтаълим мактабларида I синфдан XI синфгача ўқувчиларни ҳаёт ва турмушга тайёрлаш биринчи галдаги вазифадир. Ҳаёт ва турмушни меҳнатсиз тасаввур этиш асло мумкин эмас. Меҳнат тарбиясини фақат меҳнат дарсларида эмас, балки бошқа фанлар дарсларида ҳам ҳал этиш, яъни келгуси онгли меҳнатга тайёрлаш лозим.

Меҳнат тарбиясининг ҳеч бир турини назардан қочирмаслик керак: уй-рўзгор меҳнатлари (ишлари), кўни-кўшиниларга ёрдам, ҳашар, ота-онага барча ишларида қарашни, томорқадаги меҳнат, чорвачиликдаги меҳнат, умуман қишлоқ хўжалигидаги меҳнат, завод ва фабрикалардаги меҳнат — буларнинг барчаси жисмоний меҳнатга кирди. Шунингдек, ақлий меҳнатнинг ҳам ўзига хос хусусиятларини, унинг кўпинча иқтидор ва истеъдод билан, тафаккур, мулоҳаза билан бевосита боғлиқ эканини назардан қочирмаслик зарур. Уқтирилган назарий фикрларни амалда синаб кўриб, меҳнатни малака ва кўникмага айлантиришга ёрдам бериш тарбиячи ва ўқитувчиларнинг асосий вазифасидир. Бунда оила, мактаб ва бевосита меҳнат билан боғлиқ корхона, муассаса ва ташкилотлар, жамоатчиликнинг биргаликдаги фаолияти муҳим аҳамиятга эгадир.

Зикр қилинган барча масалаларни ҳал қилиш мустақил давлатимизни мустаҳкамлаш, халқ фаровонлигини ошириш, турмуш шароитини яхшилаш, халқ хўжалигининг барча соҳаларида юксалиш ва тараққиётнинг ягона йўлидир. Демак, меҳнат тарбияси ҳеч кечиктириб бўлмайдиган кундалик ва доимий бажариладиган вазифадир. Янги мустақил Ўзбекистон давлатининг олиб бораётган сиёсати ва илгари сурилаётган ғоялар негизда шу вазифаларга диққат-эътибор қаратиш керак.

Ўзбек халқи умри бўйи меҳнатни улуғлаган ва бунга амалда риоя қилган. Бу халқ ҳозир ҳам меҳнатни севади, меҳнатсиз ҳаётни тасаввур қилолмайди. Унинг меҳнатдаги ижодкорлиги беқиёс даражада юксакдир. Лекин уларга ўз имкониятларини қўллаш, ишга солиш учун шарт-шароит зарурдир.

Ўзбекларнинг фидойи халқ экани ва меҳнатга ташналиги, уларга янги имкониятлар яратиб бериш хусусида И. А. Қаримов ўз асариди шундай дейди: «Ўтказилаётган ислохотлар республика фуқароларининг меҳнатсеварлиги, ишбилармонлиги ва фидойилигини намойи этишда уларга янги имкониятлар очиб беради. Тобора кўпроқ кишилар иқтисодий мустақиллик кўрсатмоқдалар, ўз кучлари, қобилиятлари ва билимларини фойдали сурадга қўллаш йўлларини изламоқдалар. Ўз-ўзини ривожлантиришга, ўзини камол топтиришга бўлган иштишин исонинг ғурурини, унинг ҳақиқий фазилатларини юксалтиради. Ҳар бир инсон ўзинча тақрорланмасдир. Жамият бу ўзига хосликни қўллаб-қувватлаб, сақлаб қолади, уни маданиятининг янада балаandroқ даражасига кўтарувчи янги фазилатларини миққоллаб йиғади ва эга бўлади» (75-бет). Қимки меҳнатсевар бўлса, у фидойи бўлади. Қимки фидойи бўлса, у бор имкониятини ишга солишга иштилади, бу борада бутун кучини, қобилияти ва билимларини мақсадга йўналтиришга ҳаракат қилади. Хатто тўғри келган тўсиқларни енгиб ўтиш учун йўл излайди ва топади. Бундай кишиларга мулоҳазалилик, чуқур фикрлаш ва пухталик асқотади. Шундай фазилатлар, маънавий-ахлоқий ақидалар бутун ўзбек халқига хос хусусиятлардир. Худди шу нарса ўз-ўзини тарбиялашга, ҳар томонлама ўзини камол топтиришга имконият яратади ва бунга замин ҳозирлайди.

Бирор ишни қилишдан олдин мулоҳаза юритиш, ҳар бир ишга пухталик билан ёндашиш, худлас, буларнинг барчаси «Етти ўлчаб бир қес» халқ ҳикмати маъносига жамланган бўлиб, улар Ислон фалсафасида, Қуръони карим ва Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларида ўзининг ёркин ифодасини топган. Қолаверса, ўзбек халқига ва унинг заминига, маданиятига ва барча бойликларига ташқаридан ёпирилган тажовузкорона кучлар, талонторожлар ўзбек халқини доимо эҳтиёт бўлишга даъват этган ва мажбур қилган. И. А. Қаримов таъбири билан айтганда, «Уларнинг барчаси кишиларга, янгилликка юз бураётганда аввал қўлга киритилганларга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш имконини беради» (74-бет).

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда мустақиллик тантана қилгандан сўнг ташаббускорларга, ишбилармонларга, ватан фидойиларига ҳар жабҳада, ҳар соҳада ўз имкониятларини ишга солишга кенг йўл очилди.

Лекин бу иш фақат халқ фаровонлиги, бахт-саодати, шахсий ва давлат манфаатлари асосига қурилиши лозим. Буларнинг барчаси белгилаб қўйилган қонунлар доирасида олиб борилиши керак. Унинг мезони поклик ва ҳалолликдир. Зотан, мустақил давлатимизнинг асосий принципи поклик ва ҳалоллик билан ажралиб туради. Худди шунга монанд бизнинг миллий тарбия принципларимиз ҳам ажодларимиз анъаналари ва ўғитлари сингарни поклик ва ҳалоллик билан уйғунлашган.

Ўзбек халқида «Ватан остонадан бошланади» деган нақл бор. Инсон ишга кетса, ишдан кейин ўз уйига, бола-чақаси олдига шошади. Уйда, бола-чақаси ёнида, хуллас, онласида ҳордиқ чиқаради, роҳатланади. Бундай инсонларни оилапарвар дейилади.

Инсон чет элга бирор юмуш ёки зарурат тақозоси билан сафарга кетса, у тезда ватанини, халқини қўмсаб қолади. Муқаддас заминига талпинади, тезроқ қайтиб келишга шошилади. Қайтиб келгач, кўрагига нлиқ шамол теккандек ҳузур қилади, енгил нафас олади. «Ўзга юртларнинг шоҳи бўлгандан ўз элининг гадоси бўл» деган ҳикматнинг маъносига етади. Бундай инсонларни ватанпарвар дейдилар.

Асл ватанпарвар унвонини олиш учун инсонга жуда катта масъулиятли маънавий-ахлоқий вазифалар юкланади. Оддий меҳнаткаш деҳқонни ёки завод, фабрикаларда, қурилишларда меҳнат қилаётган оддий ишчиларни ҳақиқий ватанпарвар дейиш мумкин. Чунки улар донмий ва узвий равишда ҳар қандай ҳолат ва вазиятда ҳам меҳнат қилаверадилар. У, дастлаб, ўз бола-чақасини, уй-рўзгорининг бутлигини ўйлайди ва айни чоғда ватанга, халқига моддий бойлик келтиради. Бировларга аччиқ қилиб ёхуд бизга ношуд раҳбар келди деб, меҳнат қилишни тарк этмайди, бошқа жойларга кўчиб кетиб, ўзига тинчроқ, мойлироқ ўрин топиш ҳақида ўйламайди. Нима ва қандай ҳодиса бўлишидан қатъи назар, туғилиб-ўсган қишлоғини, шаҳарини, бошқача айтганда, киндик қонин томган замин — Ватанини тарк этмайди. Бундай инсонларни асл ватанпарвар дейилади.

Туғилиб-ўсган ватанини тарк этиб, олтин-жавоҳирларни олиб бошқа мамлакатларга кетганлар ҳам оз эмас. Албатта, улар сиёсий ўзгаришлар, тузумнинг ўзгариши натижасида кўчишга мажбур бўлганлар. Компартия ва шўро тузуми таъқиб ва тазйиқ натижасида уларни ватандан жудо бўлган, дедик, уларни сургун қилин-

ган, қатагон бўлган, дедик. Уша сўзлар билан барчасини оқладик ва уларни оппоқ қилиб, ҳақиқий ватанпарвар қилиб кўрсатишга интилдик. Улар ҳақида гўзал сиёсий-дидактик мақолалар эълон қилиб, намуна сифатида кўрсатдик. Бироқ, мана, беш йилдан ошдики, Ўзбекистон мустақилликка эришди. Улар Ўзбекистондан олиб кетган молу дунёси, олтин жавоҳирлар билан қайтиб келишдими? Йўқ, албатта. Бу тонфадаги инсонлар, албатта, бошқача. Уларни ҳақиқий, асл ватанпарвар деб бўлармикан?

Ўзбекистондан кўчиб кетган ўша инсонларнинг аксарияти бой-бадавлат кишилар бўлган. Улар қўлига ўша олтин-жавоҳирлар осмондан тушган эмас. Уларда қанча-қанча ёлланган деҳқонлар, ишчилар, хизматкорларнинг пешона терлари мужассам. Шунинг учун ўша гавҳар-марваридлар Ўзбекистон ҳудудида бўлиб, ўзбек халқига у ёки бу шакл ва мазмунида хизмат қилишни зарур эди.

Афсуски, ўша бойликлар бошқа юртларда хизмат қилмади.

Ҳақиқий ватанпарварлар қатагон йилларида ҳам ватанин ташлаб кетмади. Ватан ҳақидаги гоялари учун курашди, фидойилик, мардлик, қаҳрамонлик кўрсатишди. Халқ билан ёнма-ён турди, халқ олдига, ўз туноғида жон беришди. Шунинг учун ҳам Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат ва шу каби буюк зотлар халқ ёнида абадул-абад қолишди. Ойбек, Шайхзода, Миртемир каби улуг зотлар қандай азоб чекишларига қарамай ватанидан бир қадам ҳам жилмадилар, барибир ватан ва халқни ўйлашди ва уни куйлашди. Бироқ хорижий мамлакатларга ўзини ва бола-чақасини, жонини ўйлаб, кўчиб кетганларнинг номини (оммавий ахборот воситаларида эълон қилинмаганларини) ҳеч ким билмайдди. Ватанпарварлик туйғусини ёшлар онгига сингдириш жараёнида шу масалалар ҳақида жиддий ўйлаб, мулоҳаза юритиб кўриш лозим, деб ўйлаймиз.

Ватанин севиш деганда халқнинг маданият тарихини билишга интилиш, уни тарғиб қилишни ҳам англаш лозим. Аждодларимизнинг яшаш тарзи, эътиқоди, маданий ва тарихий ёдгорликлар, улар ким томонидан қурилгани ва қайси меъмор санъатига мансублиги, адабиёт ва санъат тарихи, фан ва фан арбоблари ҳақидаги маълумотлар, уларнинг яратган илмий асарлари, халқ ижоди намуналари, таълим-тарбия анъаналари ва шу кабилар-

ни халқ онига сингдириш каби тадбирлар миллий ғурурни янада шакллантиришга, ривожлантиришга илҳомлантиради, халқ ижодкорлигини таркиб топтиришга руҳлантиради. Республикамызда мустақилликни мустаҳкамлашда миллий маданиятдан ифтихор қилиш туйғуларини изчиллик билан тарбиялаб бориш муҳим аҳамият касб этади.

И. А. Қаримов ватанпарварлик ва унинг туб моҳияти ҳамда аҳамияти тўғрисида ёзади: «Ўзбекистон фуқаросининг ватанпарварлиги — бу қайта ўзгаришлар йўлини кўрсатувчи, кўзланган мақсаддан четга чиқмайдиган йўлчи юлдуз, ишончли компасдир. Ўзбекистонга, унинг ери, табиатига, бу ерда яшаётган халқларга муҳаббат, ўлканинг тарихи, маданияти, анъаналарини тереин биллиб олишга интилиш, республиканинг қудрати ва ютуқларидан фахрланиш, халқимиз қисматига тушган қийинчиликлар учун қайғуриш кўп миллатли ўзбек жамиятининг муҳим жипслаштирувчи асоси ҳисобланади» (76-бет). Қимми миллатининг маданияти тарихидан, аجدодлари қолдирган барча мерослардан, ҳамма соҳадаги анъаналаридан фахрлана билса, ўтмишда ватани ва халқи бошига тушган даҳшатли ва аянчли фожавий тақдирдан ачинса, у ватан ва халқи келажаги учун, нури истиқбол йўлида фидойи бўлиш орзусида яшайди, меҳнат қилади, ўз касбининг устаси бўлишга интилади, ташаббускорликни қўлга киритиш армонлари билан нафас олади.

Оила бахт-саодати ҳақида қайғуриш, фарзандларни касб-ҳунарли қилиб тарбиялаш, ватанга, халққа садоқатли кишилар қилиб етиштириш ҳам ватанпарварликнинг намунасидир. Киши «ватанпарварман» деган қуруқ сўзи билан ватанпарвар бўлмайди. У шу сўзнини айтмасдан амалий, фойдали ишлар билан машғул бўлсагина, ватан ва халқ фидойиси бўлиб ҳисобланади.

Ўтган уруш даврида ўзбек халқи мардлик, қаҳрамонлик намуналарини кўрсатди. Айниқса, урушга ўз ариза-си билан кетиш, бу жасоратдир. Ўзбекистон Республикаси фахрийлари кенгашининг раиси Бектош Раҳимов суҳбат жараёнида ўз ёшлиги ҳақида шундай эслайди: «1941 йили уруш бошланиб кетди. Гитлер бошлиқ фашист босқинчиларидан ўзбек халқи дарғазаб бўлди. Бутун Ўзбекистон қўзғалди. Мен ўша йилларда мактабда ўқирдим. Синфимизда энг ёши эдим. Синфдошларим фронтга кеттишди. Фронтга бориш учун район ҳарбий комиссарнати-га ариза бердим. Лекин ёшим етмагани учун олишмади.

Қаттиқ хафа бўлганман ва изтироб чекканман ўшанда. Қишлоқ кенгаши раисига учрашдим. Минг бир қийинчиликлар ва гувоҳлар билан ёшимни ўзгартирдим, каттайтириб олдим. Шундан кейингина ватан ҳимоясига, ҳаракатдаги фронтга кетдим». Бектош Раҳимовнинг ватанпарварлик, инсонпарварлик ва халқпарварлик туйғуси уни ҳатто болалик йилларида ҳам ўлимни назар-писанд қилмай, унга қарши тик боришга ундаган.

Фронт ортида, яъни қишлоқ хўжалигида, завод ва фабрикаларда меҳнат қилган ёшлар, кексалар, хотин-қизларнинг жасорати ҳақиқий ватанпарварликдир. Улар Ватан ва халқ фаровонлиги учун, фронтга ашёларни етказиб бериш йўлида кечани кеча, кундузни кундуз демай меҳнат қилишди.

Қолаверса, ўзи моддий жиҳатдан қийналиб яшаётган бўлса-да, ўзбек халқи фронт майдонлари ҳудудларида ота-онасидан ажраб, етим, қаровсиз қолган болаларни ўз бағрига олди, ўзи емай-ичмай, уларга едирди, ичирди. Бу ўзбек халқининг болапарварлиги, инсонпарварлигидир. Халқпарварлик ва инсонпарварлик ватанпарварликнинг асосий қисмидир. Бу ошанга ўзбек халқи ота-боболарининг инсонпарварлик ва ватанпарварлик анъаналарига содиқ қолди, обрў-эътиборини янада юксакка кўтарди.

Такрор таъкидлаймизки, аждодлар ор-номусини ҳимоя қилиш, уларнинг ватанпарварлик ғояларига, миллий қадриятларга содиқ бўлиш мустақилликнинг асосий принципини бўлмағи лозим. И. А. Каримов бу ҳусусда шундай ёзади: «Муҳаммад Тарагай Баҳодир ўгли Амир Темур ёшлик чоғидан мард, довжур, гурурли, ўткир зеҳн ва ақлу идрок эгаси бўлиб ўсди. Турли дунёвий илмларни, ҳарбий санъатни эгаллади. Қуръонни каримни ёд олди, ҳадис илминини ўрганди. Иймон-эътиқодли, ҳалол-поқ инсон бўлиб етишди»¹. Етмиш йил давомида ўзбек халқининг Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхоний соний-Феруз сингари улғў фарзандлари хотираси оёқ ости қилинган эди. Мустақиллик шарофати тугайли шу афсонавий қаҳрамонлар, ўзбек халқининг асл фарзандлари хотиралари абадийлаштирилди ва бу йўлда кўп ишлар амалга оширилмоқда. Уларнинг босиб ўтган нурли йўлига, мустақиллик йўлида

¹ Каримов И. А. Биздан овоз ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон» нашриёти, 1994, 91-бет.

қилган тарихий хизматларига бағишланган илмий-назарий анжуманларнинг ташкил қилиниши ва ўтказилиши ниҳоятда тарбиявий аҳамияга эгадир. Бу хилдаги чоратадбирлар, айниқса ёшлар қалбида фахр-ифтихор туйғуларнинг таркиб топтиришда, тарбиялашда алоҳида аҳамият касб этмоқдаки, бу хайрли педагогик-дидактик ишнинг муттасил давом эттириш мақсадга мувофиқдир. — Демак, узвий ва доимий тарбиявий ишларнинг тўғри йўлга солмай туриб, миллий эътиқод ва қадриятлар тантанасини тасаввур қилниш қийин.

Бирдамлик, ҳамкорлик умумий ишнинг калитидир. Бу мусулмон халқларининг, чунончи, ўзбек халқининг доимий тарихий шioriдир. Муқаддас Қуръонни қарим ҳам, ҳадис илми ҳам ва бошқа қомусий ўзбек олимлари асарлари ҳам шу муборак фикр ва ғояга амал қилишга даъват этади. Мўғул истилочилари Хоразм заминига бостириб келганда Жалолиддин Мангуберди отаси Султон Муҳаммадшоҳни барча кучларни бирлаштиришга ундагани ва фақат шу йўл билан мўғулларни замнидан даф этиш мумкинлигини уқтиргани, лекин отаси онаси Туркон хотун гапига кириб, ўғлининг сўзига кирмагани, оқибатда бутун юртни ёв эгаллагани тарихдан маълум. Кейинчалик Амир Темур бутун кучларни бирлаштириши, яъни бирдамлик туфайли юртни озод қилишга муваффақ бўлган. Ҳозирги кунда Ўзбекистон мустақиллигини сақлаб қолиш ва ривожлантириш учун ота-боболаримизнинг шу муборак йўлидан бормоқ ва бирдамлик анъаналарини давом эттирмоқ лозим.

Юқорида зикр қилинган барча фикр ва мулоҳазалар, бажарилиши лозим бўлган вазифалар, юксак мақсадлар, эзгу ният ва истаклар мустақиллик тарбиясининг негизини ташкил этади. Ҳозир ватан мустақиллигини сақлаб қолиш, уни камол топтириш ҳақида гап кетар экан, биринчи навбатда мустақиллик тарбиясини шакллантириш ва ривожлантириш тўғрисида қайғуриш зарур. Ростини айтиш керакки, кўпчилик, ҳатто айрим зиндилар ҳам мустақиллик, унинг маъно-моҳияти ва мазмуни ҳақида тўлиқ тасаввурга эга эмаслар. Мустақилликнинг дастлабки давридаги айрим қийинчиликлар билан боғлиқ муаммо ва масалалар ҳақида савол берилса, аниқ ва равшан жавоб беролмайдилар. Шунинг учун мустақиллик тарбияси моҳиятини, йўл-йўриқ ва усулларини ишлаб чиқиш лозим.

Тарихдан маълумки, компартия ўз ғоясини халқ он-

гига санигдирши учун маблағни аямади, барча имконият ва кучларни ишга солди. Оммавий ахборот воситалари донмий равнишда шу ишга йўналтирилди, тарғибот гуруҳлари донмо ҳаракатда бўлди, барча ишхоналарда сиёсий ўқишлар фаолият кўрсатиб турди. Демократизмизки, мустақиллик тарбиясини тўғри ташкил қилиш ва амалга оширишда ўша усуллардан ижодий ва танқидий фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз.

Бизнингча, биринчи навбатда, «Мустақиллик тарбияси» деган фани ташкил қилиш лозим. Бу фан мустақиллик моҳияти ва маъно-мазмунини ўрганади ва шу соҳа бўйича таълим-тарбия беради. Шу фан фаолиятини тўғри йўлга қўйиш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш керак:

— «Мустақиллик тарбияси» фани режаси ва дастурини ишлаб чиқиш;

— шу фан бўйича методик қўлланмалар тайёрлаш ва чоп этиш;

— оммавий ахборот воситаларининг фаолиятини янада яхшилаш ва имкониятларни кенгайтириш;

— мактабларда, дала шивонларида, завод ва фабрикаларда, корхона, ташкилот ва муассасаларда мустақиллик тарбиясига бағишланган донмий маърузалар уюштириш;

— қўчма тарғибот гуруҳлари тузиш ва уларни жойларга муттасил юбориб, суҳбатлар, мунозаралар ташкил этиш;

— ёзувчилар уюшмаси ва унинг вилоятлардаги бўлимлари фаолиятини шу ишга йўналтириш;

— корхона, муассаса ва ташкилотларда донмий ва узвий равнишда ишлайдиган мустақиллик бўйича ҳар ҳафтада бир марта ўтказиладиган дарслар ташкил қилиш;

— махсус концерт ташкил қилиб, жойларга юбориш (концерт дастурлари мустақиллик мавзусига бағишлангани керак);

— мактаб, махсус bilim юртлари ва олий ўқув юртларида мустақиллик тарбияси бўйича дарсдан ташқари ишларни ташкил қилиш; махсус кечалар ўтказиб бориш зарур ва шу кабилар.

Кўрсатиб ўтилган шу тадбирларни амалга ошириш учун туман, вилоят ҳокимиятларининг мафкура бўйича ҳоким муовинлари масъул бўлмоғи лозим. Шундагина халқ онгига, хусусан ёшларга мустақиллик гуруҳини,

фахр-ифтихор туйғуларини сингдириш мумкин. Бу ишлар мустақиллик тарбияси борасида кечиктириб бўлмайдиган долзарб масала ва вазифадир.

Хулоса қилиб айтганда, мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари ва маънавий тарбия муаммоларини ҳал қилиш, тўғри йўлга қўйиш шу куннинг муҳим вазифасидир. Ҳар бир ватанпарвар инсон, у ним бўлишидан қатъи назар, бу ишда фидойилик кўрсатиши керак.

Чунки Ўзбекистон мустақиллигини сақлаб қолиш, уни ривожлантириш шу масалаларни ҳал этиш билан бевожита боғлиқдир.

2- §. Ҳалоллик ва фидойилик одобини мустақиллик руҳида шакллантириш

Муқаддас ўзбек диёнимизининг мустақилликка эришгани ҳақида фахр-ифтихор билан гапиряпмиз. Бутун ўзбек халқи бунга тўла ҳақли. Бизнингча, одамлар ҳозир қоп-қоронғу зимистондан бирданга ёп-ёруғ оламга чиққани каби кўзлари қамашгандай ҳолда қолди. Бундай ҳолат ва вазият истаган продални ёки чиниққан кишини ҳам бир зум юролмай, тўхтаб қолишга мажбур этади. Чунки қоронғуликдан ёруқча бирдан чиққан кишининг кўзлари кўрмай, ҳангу манг бўлиб қолади.

Бироқ Ўзбекистон қоронғулик каби оғир кунларни ҳам, равшан даврларни ҳам бошдан кечирган, барисига чиниққан. Шундай бўлса-да, қарийб 130 йил давомида ўзини ўзи бошқариш, йўқолаёзган урф-одатларини, қадриятларини қайта тиклаш каби фахрли вазифалар кўндаланг турибди. Бу ўрнида иқтисодий, сиёсий, маданий ва маънавий ишларнинг яхлит бир бўтуликда олиб борилиши зарурлигини уқтириш керак. Ҳозир уларни бир-бирдан ажратиш асло мумкин эмас. Чунки ўша омиллар бир-бирини тўлдирди, бир-бирини ривожлантиради, бошқача айтганда, улар ўзаро чамбарчас боғлиқ ҳолда тақомиллашади.

Энг асосийси, ўша мўътабар мақсадга ва ўша улғувор вазифаларга эришишни инсон ҳал қилади. Шу инсон ватани ҳар томонлама баланд чўққиларга олиб чиқишда ҳалол, фидойи, юсак маънавийатли, маърифатли бўлмоғи лозим. Нопок, қўрқоқ, текинхўр қароқчилардан ҳеч қачон ватанпарвар чиқмаган.

Демак, Ўзбекистон мустақилликка эришган шу кун-

ларда (кейин ҳам) одамларда, айниқса, ёш авлодда ҳалоллик ва фидойилик одобини мустақиллик руҳида шакллантириш вазифаси турибди. Бу муборак ва мўътабар ишда барча, ҳатто дин аҳли ва арбоблари ҳам фаол иштирок этмоқлари лозим. Бинобарин, ҳатто динга эътиқод қилиш, виждон эркинлиги конституциявий йўл билан кафолатланган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида шундай деб-ёзиб қўйилган: «Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларини мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди»¹. Фуқароларга ҳуқуқ берилган экан, улар ўзларининг бурчларини ҳам ёддан чиқармасликлари лозим. Бошқача айтганда, одамлар ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиш баробарида ўзларига юклатилган бурч ва вазифаларини ҳам бажаришлари шарт. Бу бурч ва вазифалар бугунги кунда мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш ишига муносиб ҳисса қўшиш билан белгиланади. Ватан кутиб турган ва конституция бўлмайдиган ўшангунча бу муборак ишларни амалга оширишда барчадан (ким бўлишидан қатъи назар) ҳалоллик ва фидойилик талаб қилинади.

Зотан, инсоннинг инсонлиги унинг пок ва ҳалоллиги, фидойилиги билан ўлчанади. Шунинг учун ота-боболаримиз ҳаминша ҳалол бўлишга, фидойилик кўрсатишга даъват этиб келишган, ҳалол билан ҳаромни фарқлаш тўғрисида насихат қилишган. Бу мусулмон одами, хусусан, ўзбек халқи ахлоқ-одоб қонуниятининг асосини ташкил қилади. Одобсиз кишидан эзгулик чиқмайди.

Шунинг учун Туркистон худудида, айниқса, Ўзбекистонда узоқ ўтмишдан бошлаб бошлангич таълим учун мўлжалланган қироат китобларида фақат илми одоб, хусуси одоб мавзуси асосий ўринини эгаллаган. Барча болалар алифбони пухта эгаллаш биланоқ ахлоқ-одобга ўргатувчи тарбиявий асарларни мутолаа қилганлар. Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари эса бола етти ёшга етгандан сўнг ўргатилган, ёдлатилган, уларнинг мазмуни тушунтирилган. Демак бундан келиб чиқадики, таълим-тарбия масалаларига эътибор ислом дини пайдо бўлган-

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992, 15-бет.

дан кейин янада юксак даражага кўтарилган, ривожлан-тирилган.

Бу фикрдан, исломдан олдин Туркистон ҳудудида, яъни Ўзбекистонда тарбияга эътибор берилмаган, деган хулоса келиб чиқмаслиги керак. Бизнинг таълим-тарбия анъаналаримиз тарихи Авесто даврига бориб тақалади. У даврда ҳам тарбиянинг ўзига хос гўзал хусусиятлари, тажрибалари мавжуд бўлган, албатта. Лекин уларнинг барчасида ҳалоллик одоби биринчи даражага кўтарилган.

Ҳалол инсонлар учун руҳсат қилинган ишлар, хатти-ҳаракатлар мажмуаси, қолаверса, меҳнат эвазига топилган, шунингдек пок ва тоза озиқ-овқатлардир. Ҳалоллик янада кенгроқ маъно касб этади. Ҳаёт ва турмушдаги ҳалоллик, ўзаро муомала-муносабатдаги ҳалоллик, онладаги ҳалоллик, меҳнатдаги ҳалоллик, жамоа орасидаги ҳалоллик, савдо-сотикдаги ҳалоллик, дўстлар ўртасидаги ҳалоллик ва шу кабилар.

Аждодларимиз ҳаром билан ҳалолни фарқлаш ва ҳаромдан ҳазар қилиш, ҳалолга доимо ошно бўлиш хусусида таълим берганлар. Масалан, Сўфи Оллоёр ёзади: «Агар ул аттизам истаса ҳарома, яна ул нухсада битилди хома. Қиёмат кун дардгир этарлар, Ани шайтон била занжир этарлар»¹. Тасаввуф илми устаси ва шоир Сўфи Оллоёр бу сатрлар орқали аҳли инсонни ҳаром-ҳариниш кун кечиринишга эмас, балки ҳалол яшашга, пок бўлишга даъват этади.

Муҳаммад алайҳиссаломнинг қуйидаги ҳадиси барча амал қилиши лозим бўлган ҳикматдир: «Ҳалол ҳам, ҳаром ҳам аниқ бўлди. Уларнинг ўртасида шубҳали нарсалар бор. Кўп одамлар буни билмайдилар. Қимки шубҳали нарсалардан сақланса, динини ҳам, обрўсини ҳам пок сақлаган бўлади. Қимки шубҳали нарсаларга тушиб қолса, ҳаромга ўтиб кетиши ҳам мумкин. Агар чўпон қўйларини заҳарли ўт атрофида ўтлатиб юрган бўлса, подаси заҳарли ўтдан еб қўйини мумкин. Билгинки, ҳар бир подшоҳнинг қўриқхона каби тақиқлаб қўйган нарсалари бўлганидек, Тангрининг ҳам тақиқлаб қўйган ҳаром нарсалари бор. Билгинки, инсон жасадида бир гўшт парчаси бор, агар у соғлом бўлса, бутун жасад ҳам соғломдир, агар у бузилса, бутун жа-

¹ Сўфи Оллоёр. Саботул ожизни. Тошкент, «Чўлпон», 1991, 90-бет.

сад ҳам бузилади. Билгинки, у юракдир»¹. Бу ҳадисда ўзини мусулмон деб билган ҳар бир ўзбекининг ва бошқа Ўзбекистон фуқароларининг дёнрими мустақиллигини янада мустаҳкамлаш учун зарур бўлган ахлоқ ва одоб нормалари аниқ ва равшан кўрсатилган.

Авваламбор, ҳаром билан ҳалолни биллиш, иккинчидан, шубҳали нарсалардан сақланиш, миллат обрўсини пок сақлаш, давлат ва ҳукумат ман қилиб қўйган нарсаларга яқинлашмаслик, қонун-қондалар доирасидан чиқмаслик, Президентга содиқ бўлиш ҳар бир кишининг бурчидир. Шу бурчга содиқ қолиш учун юракни кенг ва покиза тутиш керак.

Дарвоқе, юраги тўғри ва ҳақ йўлдан юрган инсон ҳаминша хотиржам бўлади, кўнгли равшан, донмо сиҳат-саломат юради. Хоразмлик қомусий олим, буюк аяллома Маҳмуд аз-Замахшарий бу ҳақда шундай насиҳат қиладди: «Ҳалол-покиза киши донмо хотиржаму тинчликдандир, бировга хиёнат у ёмонлик қиладиган киши эса ҳалокатга гирифтордир»².

Ҳиссиётларимизнинг бошқачаси бўлишига эришиб қиладики руҳида тарбиялани ҳам оила тарбияси билан ҳамбарчас боғлиқдир. Ўзбек халқида «Қуни уясида кўрганни қилади» деган ҳикмат бор. Бола ҳам оилада нимани кўрса, шунини қилади, нимани эшитса, шунини гапирди. Бошқача айтганда, ота-она ва ака-укалар ҳалол ва покиза бўлмоқлари лозим. Ота-онани ҳалол кун кўраётган оилалардаги аксарият фарзандлар ҳалоллик ва тўғрилик йўлидан четга чиқмайдилар.

Битта мисол: умри бўйи ҳалоллик ва тўғрилик билан яшаб келаётган оиланинг Н. исмли тўнғич ўғли катта бўлиб қолди. Олий маълумотли бўлди. У турмуш тақозоси билан бошқа тенгқурлари таъсири натижасида тижоратга қизиқди ва отасидан озгина пул олиб, шу йўл билан рўзгорини яхшилашга бел боғлади. Русия, Беларус, Қавказ, Украина каби мамлакатларга бориб, Хоразм халқи учун керакли молларни олиб келиб, сота бошлади. Лекин харидоргир моллар топиш, чегаралардаги қийинчиликлар ва шу қабилар туфайли хайрли ишини давом эттиролмади. Шунда ўртоқлари унга Тошкент, Самарқанддан мол олиб келиб, Хоразмда сотишга

¹ Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. Тошкент, «Фан» лашриёти, 1990, 84-бет.

² Маҳмуд аз-Замахшарий. Нозик иборалар. Тошкент, «Камалак», 1992, 52-бет.

ундашди. Н. бу ҳақда ўйлаб кўрди. Илгарги бошқа мамлакатлардан мол олиб келиб, ўз халқини таъминлашга ҳисса қўшарди ва бироз фойда оларди. Ўртоқлари маслаҳатига амал қилса-чи. Бир вилоят халқининг пешонасини қиртишлаб, ўз вилоятни одамларига келтириб беради. Шахсий бойлик орттириши мумкин, лекин умумхалқ учун турган-битгани зиён эканини англади ва бу фаолиятиниғ фирт чайқовчилик, олиб-сотарлик каби ҳаром йўл эканига ақли етди. Шундан кейин Н. исмли йигит ўша «тижорат» аталмиш қинғир йўлдан чекинди, ўзини тийди.

Агар Н. исмли йигит ўша ғайрнахлоқий, ғайриқонуний фаолиятини давом эттирса эди, у мустақиллик ишларининг бозор иқтисодиёти билан боғлиқ мафқурасига зиён етказган бўларди. Демак, ҳар бир ота-она, жамоатчилик ёшларни тўғри йўлга солишлари, мустақиллик мафқурасининг ўзига хос хусусиятлари билан таништириб боришлари лозим. Қолаверса, болаларни шахсий, ижтимоий, халқ ва давлат учун фойдали меҳнатга йўллаш ҳар бир оиланинғ муқаддас бурчидир.

Оилада қиз болалар, айниқса, оналар изидан боришади ва уларга тақлид қилишади. Ҳолбуки, оилада аёллар ахлоқ-одоб манбандирлар. Доно халқимиз «Эрни эр қиладиган ҳам, қаро ер қиладиган ҳам хотин» деб бежиз айтмаган. Шунинг учун она ҳаёт ва турмушга қизларини ҳалол-покиза қилиб тайёрлашни айни шу замон талабига мос мўътабар вазифа деб билмоғи керак.

Покиза хулқ-атвор, гўзал ахлоқ-одоб ҳалоллик, маърифат манбандир. Ҳалол ва маърифатли кишилар миллатининг ёрқин кўзгусидир. Худди шундай инсонлар умумхалқ ва ўзи яшаётган давлат манфаати ва равнақи йўлида қайғуришга қодирдирлар.

Худди шундай одамлар, ёшлар ҳаёт ва турмушда, ўзаро муомала-муносабатда ҳалол бўла оладилар. Улар одамгарчилик, мардлик ва мурувватлилик каби фазилатларга эга бўладилар. Бу ҳақда қомусий олим Абу Райҳон Беруний қуйидаги сабоқни беради: «Одамгарчилик, яъни мурувват кишининг ўзи, уруғ-аймоғи ва ўз аҳволига таъсир этиши билан чегараланади. Мардлик—футувват эса ундан ҳам устун туриб, ўздан ташқарига ҳам ўтади. Мурувватли мард киши ўзидаги ва ўзиники эканлигига ҳеч ким тортишиб ўтирмайдиган нарсадан бошқасига эғаллик қилмайди.

Агар у одамларнинг осойишталиги деб машаққат-

ларга чидаса; эиқналик қилмасдан, бошқаларга насиб этмай, унга ато қилинган нарсаларни бировларга берса, бундай одам ўшандай қудрат билан шуҳрат топган мард киши саналади; у ўзининг ҳалимлиги, мулоимлиги, продаши мустаҳкамлиги, чидамлилиги, камтарчилиги туфайли, улуғворлиги билан танилиб, гарчи у шу мартаба аҳлидан бўлмаса ҳам, олий даражага кўтарилади. У насл-насаб жиҳатидан эмас, балки ҳақли равишда (ўша сифатлари билан) эҳтиром қилинади»¹.

Мустақил давлатимизга ҳозир ҳар соҳа ва ҳар бир мартаба учун Ал-Беруний лутф этган каби кишилар ва ходимлар зарурдир. Чунки шундай ҳалол инсонлар истиқлол мафқураси ва унинг равиқи, мустақил давлат тараққиёти учун ўз ҳиссаларини қўша оладилар.

Давлатимизнинг келажаги буюккиги қўйидаги дастурларни амалга ошириш билан бевосита боғлиқдир. Чунки:

1. Ички бозоримизни истеъмол моллари билан тўлдирish.

2. Давлат харажатларини кескин қисқартирish, қатъий молия, банк-кредит сиёсатини ўтказish.

3. Экспорт имкониятларини кескин кучайтириш. Шў йўл билан чет мамлакатлардан, аввало, эркин валюта олиб келиш. Чунки биз четдан маҳсулотни ана шу давлатларнинг пулига харид қиламиз. Яъни четга қанча кўп маҳсулот чиқарсак, ўзимизга керакли шунча мол, асбоб-ускуналар сотиб олишимиз мумкин.

4. Республикада пул эмиссиясига, яъни мол билан таъминланмаган ортиқча пул муомалада бўлишига йўл қўймаслик. Аҳолига берилган пулни товарлар сотиш, хизматлар кўрсатиш орқали, уларнинг эҳтиёж ва талабини қондириш билан давлат хазинасига қайтариш².

Шу дастурлар тегишли ходимлар ва мутахассислар томонидан амалга оширилади. Демак, шу мутасадди кишилар ҳалол ва фидойи бўлсаларгина мақсадга эришилади, тегишли муаммолар кўнгилдагидек ҳал бўлади. Президентимиз И. А. Қаримов шу маънода қўйидагича талабини қўяди: «Бундай муҳим вазифаларни бажариш

¹ Абу Райҳон Беруний. «Жавоҳирот» китоби»дан. Тошкент, «Мерос», 1991, 12-бет.

² Қаримов И. А. Ҳалоллик ва фидойилик — фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 6-бет. (Кейинги кўчирмаларда қавс ичида фақат саҳифалари кўрсатилади.)

халқимиздан кўп синовларни бошдан кечиришни, иш-
мизда ҳалоллик ва фидойилик бўлишни талаб қилади»
(7-бет).

Ҳалоллик билан фидойилик эгизаклар каби бир-бири
билан жуда яқиндирлар. Ҳалол бўлмаган киши фидойи
бўлиши мумкин эмас. Фидойилик ҳам ҳалоллик синга-
ри кенг қамровли одоблар мажмуасидир. Оиллага, жа-
моага, туғилиб ўсган қишлоғига, шаҳрига, халқига, ва-
танга фидойилик ва шу кабилар.

Халқ ва ватанга фидойилик уларнинг умумғоясига,
ишларига, келажакига содиқ қолиш билан белгиланади.
Масалан, жаноби Расулulloҳ Саллоллоҳу алайҳи ва-
саллам ислом дини ва унинг мафқурасига асос солган
улуғ зот. Ул зоти олийлари ислом ғоясини халқ онгига
сингдириш ва халқларни мусулмон динига ўтказиш
йўлида қаддан энёд риёзатлар чекгани маълум: донмий
равишда душманлар (кофирлар) таъқиб ва тазйқи ос-
тида яшадн, неча марта ҳижрат қилишга мажбур бўл-
ди, жонига қасд қилишди, халқ ўртасида бадном қи-
лиш усулларидан кенг фойдаланишди, намаз ўқиб ўтири-
ган вақтида бошига молнинг ахлатли, ифлос қоринни
ташлашди ва шу кабилар. Бироқ у ўз ғоясига содиқ
қолди, ўз ишини давом эттирди, бу йўлда фидойилик
намуналарини кўрсатди. Шу риёзатлар, фидойиликлар
туфайли ўз мақсадига эришишга муваффақ бўлди.

«Ёки, «Билол (розиаллоҳу анҳу) пайгамбар масжи-
дида саҳобалар зумраси (бир даврда яшаб, бирор соҳа-
да фаолният кўрсатган атоқли одамлар гуруҳи)нинг энг
машҳури бўлиб, муаззин вазифасида эди. У Маккада
ҳабашистонлик эътиқодсиз қуллардан эди. Унинг Ислом-
га ўтиши, табийки, хўжасига ёқмасди, шунинг учун уни
раҳм-шафқатсиз равишда таъқиб қилишди. Исломнинг
ашаддий душмани Уммойхоҳ бин Холаф айни чошгоҳда
уни қизиб турган қумга ётишга мажбур қилади, кўк-
рагига тана аъзолари қимирламаслиги учун оғир тош
бостиради. Сўнгра Уммойхоҳ Билолга дейди:

«Исломни рад эт ёки димиқиб ўл».

Ана шу изтиробда ҳам Билол (розиаллоҳу анҳу) хи-
тоб қилади:

«Аллоҳу Аҳад! Ла илоҳа иллоллоҳ!»¹

Билол розиаллоҳу анҳу шундай шафқатсиз азоб-

¹ Муҳаммад Закариё. Фазилул аъмол. Тошкент, «Чўл-
пон» нашриёти, 1993, 11-бет.

уқубатларга чидайди ва Аллоҳнинг ягоналигига иймон келтиради, қолаверса, эътиқодидан воз кечмайди, бу йўлда фидойиллик намуналарини кўрсатади.

Эки, Хоразмшоҳларнинг улуғ тарихчи алломаси Ан-Насавий ёзади: «У (Жалолиддин Мангуберди Хоразмшоҳ — С. О.) шахид бўлди — бу улуғ бебахтлик. Агар шафақ қонгалаш бўлиб, устидаги ёпинчигини йиртиб йиғласа-да, арзир эди. Чупки унинг бошига катта мушибат тушди. Агар ой юзини тирнаб, қизил қон бўлиб йиғласа-да фожиа шунга лойиқ деб ўйлар эдик ва осмон ҳам мотам либосини кийиб юлдузлар ҳажр дардида куйиб, ерга кул бўлиб тушса-да, уларнинг барчаси жам бўлиб йиғлашса ҳам бу ўт — Жалолиддин ўти сўнмас эди»¹.

Энди Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхоний соний-Ферузнинг ўрнec босқинчиларига қарши олиб берган жанг лавҳалари, унинг руҳидаги изтиробларга эътибор беринг: «Ғовак кўли ёнида Маҳмуд ясовулбоши душманни кутиб турганди. 26—27 май кунлари Верёвкини қўшинига какшаткич зарба берди. Каттик жанг бошланди.

Тарихи Океус тарихидан ҳам қадимийроқ, ўзида кўн асрлик меъморлик обидаларини мужассамлаштирган машҳур шаҳар душман тўпларидан вайрон була бошланди. Дишон қалъа ва Ичон қалъа деворлари у ер-бу ердан ўпирилиб тушди. Қалъа ичида ёнғин бошланди.

Муҳаммад Раҳимхон Боғча дарвозаси тепасида туриб, минг йиллик жавоҳирларнинг кўз ўнгиде вайрон бўлаётганлигини кўриб даҳшатга тушди...

Муҳаммад Раҳимхон Матмурод девонбеги, Юсуф маҳрам, Абдусаттор сайис ва Абдулла бангиларни ўз ёнига олиб, Урганч дарвозаси орқали Дишон қалъага чиқди. Хоннинг нияти русларга атрофдан юриб ҳужум қилиб келаётган 500 кишилик Хива қўшини билан бирлашиб, душманга охири зарбани бериш эди... Аммо, Абдуқодир тўра хонилик қилиб, хонга қалъа дарвозасини очмади»². Шу лавҳалардан Ферузнинг аждодларимиздан мерос бўлиб қолган тарихий обидаларнинг вайрон бўлишидан азоб чекиши, қулликка қарши кура-

¹ Еқубов Рўзимат. Жалолиддин Мангуберди. Хоразм таҳририят-нашр бўлими. Урганч, 1993, 63-бет.

² Давлатёр Раҳим, Шоҳназар Матрасул. Феруз, Тошкент, Ғ. Ғулom номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1991, 38—39-бетлар.

ши, мустақилликни ҳимоя қилиш йўлидаги риёзатлари фидойилик намуналари ҳисобланади.

Юқорида келтирилган лавҳа ва манзаралар халқ, ватан тақдири, ғоя-эътиқодга собит қолиш, бу йўлда ҳатто жон таслим қилишга тайёр туриш, мардлик, жасорат, қаҳрамонлик, бир сўз билан айтганда, фидойиликни гавдалантиради ва тасвирлайди. Маълумки, бу тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Шу ўринда Президентимиз И. А. Каримовнинг қуйидаги фикри ибратлидир: «Энг аввало, ишлаб чиқаришга тадбиркор, ақлли, ташаббускор, иш ва жамоа манфатлари ҳақида жон куйдирадиган (таъкид бизники — С. О.) инсонлар етакчилик қилиши зарурлигини ҳаётнинг ўзи талаб этмоқда. Лекин минг афсуски, ишлаб чиқариш соҳасидаги айрим раҳбарларнинг суяғи эски замонда қотган, ишга муносабати ўзгармаяпти....

Минг афсуслар билан айтишимиз керакки, олижаноб ва улуғвор ниятлар одамларнинг ғам-ташвишлари, муаммо ва юмушлари четда қолиб, вазифада ўтирган айрим мансабдорлар ўйинчига айланиб, бир-бирининг жойини олиш, амал талашини билан овора бўлаётган ҳолатларни кўриш мумкин» (13—14-бетлар).

Юқорида зикр қилинган лавҳа ва манзаралардан, қолаверса, ҳозирги кунда кечаётган воқеа ва ҳодисалардан ота-боболаримизнинг юксак маънавияти, мустақиллик учун жон олиб, жон берганлари, ҳозирги кунда эса баъзи одамларнинг маънавий қашшоқлиги, учраган айрим қийинчиликлардан чўчиб қолиши маълум бўлади. Бугунги кундаги аҳволдан қутулиш учун, менимча, қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим бўлади:

1. Одамларнинг мафкуравий, маънавий, маърифий тарбияси учун барча имкониятларни ишга солиш.

2. Давлат ва президентлик назоратини кучайтириш.

3. Оммавий ахборот воситаларини бу борадаги танқид, ўз-ўзини танқид ишга йўналтириш ва бу ишда кўнгилчанлик қилмаслик.

4. Президентимиз И. А. Каримов сўзлари билан айтганда, ишчан, ақлли, продаси бут; ривожланган мамлакатлар тажрибасини ўрганишга интилувчи, юрагида Ватан туйғуси кучли бўлган ёш кадрларга ишонини ва ишни уларга топшириш керак (14-бет).

5. Темир интизом.

Зикр қилинган шу нарсаларга етарли даражада тўлиқ эътибор берилса, улар амалда татбиқ этилса, ҳалол

ва фидойи инсонлар қўллаб-қувватланса, ҳозир рўй бераётган қийин аҳволдан қутулиш мумкин. Лекин бу тadbирларни амалга ошириш вақт талаб қилади.

Мустақилликни мустаҳкамлаш учун ҳалоллик, фидойилик, аждодларимизнинг бу соҳадаги анъаналарига содиқлик, халқ ва Ватанга муҳаббат туйғулари ҳар бир тирик жонда, томирларда оқаётган қонда мавж уриб туриши шарт. Бу нарсалар нймон-эътиқодга айланиши лозим. Фаолият кўрсатаётган баъзи раҳбар ходимлар шу фазилатлардан маҳрум экани сир эмас. Бу хусусда Президентимиз куюнчаклик билан дейди: «Кўпчилик хафа бўлмасин-у, айрим раҳбарларнинг ғалати хислатлари ҳақида гапирмоқчиман. Улар қўл остидаги одамларга етарли эътибор бермайди, ўзидан юқори амалдорлар олдида эса, саккиз букилиб, салом беради. Ишин билмайди десангиз, ўз манфаати йўлида калласини шундай ишлатадими, ҳайрон қоласиз! Ана шуларни кўриб, кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишда янгилишни нақадар мушкул оқибатларга олиб келиши мумкинлигига амин бўласиз» (21—22-бетлар).

Муаллиф бу фикрларини янада равишташтириб ва ривожлантириб, шундай хулоса қилади: «Раҳбарлик — лавозим, мансаб эмас, аввало одамларга хизмат қилиш масъулияти эканини барча тўғри тушуниб олмоғи зарур. Раҳбар дегани ҳаммадан кўпроқ ишлаб, фуқаролар саодати ва юрти равнақи учун елиб-югурадиган фидойи инсон бўлиши керак» (24-бет). Бир пайтлар, яъни «қизил империя» ҳукмронлиги даврида раҳбарларни оппоқ қилиб кўрсатиш (компартия обрўсини ҳимоя қилиш) мақсаднда у хато қилган бўлса, жамоатчилик қаерда эди деб, қизил сўзлар айтиларди, раҳбарларнинг камчиликлари, ҳатто жиноятлари хас-пўшланарди. Бугун мустақиллик даврида эса, раҳбарнинг бурчи ва масъулияти очиқчасига айтиляпти. Бу очиқ-ойдин фикр ва мулоҳазаларни халқ, қолаверса, ёш авлод эшитиб турибди, газета ва журналларда ўқишяпти. Демак, бу нарсалар ёшларнинг дунёқарашини шакллантиради, онгига ижобий таъсир қилади, халқ ва Ватанга фидойилик туйғуларини ўстиришда муҳим роль ўйнайди.

Хулоса қилиб айтганда, ҳалоллик ва фидойилик мустақиллик тантанасининг гаровидир. Шунинг учун ёш авлоднинг ҳалоллик ва фидойилик одобини мустақиллик руҳи билан қўшиб тарбиялаш муҳим аҳамиятга эгадир.

3- §. Мунозарада туғилган ҳикматлар — тарбия сарчашмаси

Ҳикматлар, доно фикрлар аксарият ҳолларда суҳбатлар, ўзаро мунозаралар, баҳслар жараёнида туғилади. Бу, албатта, мунозарага киришаётган кишининг илми, дунёқараши, зукколиги, ҳаёт ва турмуш тажрибасига бевосита боғлиқдир.

Айниқса, суҳбат-мунозара ва савол-жавоб олиб бораётганда сиёсий-тарбиявий мавзуга доир сермазмун, чуқур маъноли фикрлар қийин кечади. Бу юқорида айтилган омиллар билан бир қаторда кишидан сермулоҳаза бўлишни, ҳозиржавобликни ҳам талаб қилади.

1993 йил 12 февраль куни Ўзбекистон Республикаси Президентини Ислом Абдуғаниевич Қаримов билан «Комсомольская правда» газетаси бош муҳаррири В. Пронин ўртасида савол-жавоб бўлиб ўтди. Аниқроғи И. А. Каримов бош муҳаррир саволларига жавоблар берди. Шу савол-жавоблар, МДҲ (собик) даги хорижий мухбирлар халқаро уюшмаси аъзолари билан суҳбати ва ўша суҳбатлар тўғрисидаги жамоатчилик фикрлари жамланиб, китоб ҳолида нашр қилинди»¹.

Китобни ўқиб чиққан киши, биринчи навбатда, икки ёки уч одам ўртасида суҳбат кетаётган вақтда ўзини қандай тутиши, ҳар қандай ҳолат ва вазиятда ҳам босиқ бўлиши каби тарбиявий кўникма ва малакаларни эгаллаш табиий ҳолдир. Чунки савол берувчи, айниқса, сиёсий мавзуда мулоқот бораётган ифғогорона ёки киши асабига салбий таъсир этувчи саволлар бериб қолиши мумкин. Бундай ҳолатда ҳар бир инсон муомала-муносабат одобига катта эътибор бериши ва шунга амал қилиши керак.

И. А. Каримовнинг «Комсомольская правда» бош муҳаррири В. Пронин, МДҲ (собик) даги хорижий мухбирлар халқаро уюшмаси аъзолари билан суҳбатлари ва шу жараёнда ўзини тутиши инсон қандай муомала-муносабатда бўлиши лозимлигини ўргатади. Унинг фикр ва мулоҳазалари маъно ва мазмун жиҳатдан теран. Сўз ва гаплар оҳанги уларни талаффуз қилган инсоннинг ўта вазмин ва зукко эканидан далолат беради. Фикри-

¹ Каримов И. А. Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993. (Шу китобдан олинган кейинги мисолларда қавс ичида фақат саҳифалари кўрсатилади.)

мизнинг далили сифатида айрим саволлар ва уларга берилган жавобларни педагогик нуқтан назардан таҳлил қилиб кўрайлик:

— Ўзбекистон тўғрисида гап борганда, кўпинча уни яқин ва олис хориждаги воқеаларга катта таъсир қилаётган давлат дейишади...

— Кечирасиз, «яқин ва олис хориж» деган тушунчани мен қабул қилмайман. Уни собиқ Иттифоқни қўмсаб қийналаётганлар ўйлаб чиқарган бўлса керак. «Яқин» дегани нима-ю, «олис» дегани нима? (3-бет.)

В. Пронин «Яқин ва олис хориж» пборасини шунчаки билмасдан ишлатаётгани йўқ. У собиқ Иттифоқдан ажралиб чиққан давлатларни иложи борича гиж-гижлашга ҳаракат қиляпти. И. А. Қаримов эса ҳозиржавоблик билан вазмин ва кескин жавоб қайтарди. Бу жавобга Ўзбекистон мустақил бўлди ва мустақил бўлиб қолади, энди орқага қайтиш йўқ, деган маънолар сингганки, унда эндигина мустақилликка эришган халқлар ва ўзбек халқининг келажагига, порлоқ истиқболига ишонч билдирилди. Бу фикрлар халқнинг бироз иккиланиб турган сўрашларига жавоб берди.

В. Пронин аввалги саволини тортиниб-нетиб ўтирмасдан янада ривожлантирди: «...ениз ушун Украина яқин хориж, Афғонистон эса олис хориж эмасми?»

И. А. Қаримовнинг «Йўқ. Буларнинг ҳаммаси — Ўзбекистон чегарасидан ташқарида, бироқ улар дўст мамлакатлардир» деган жавоби аниқ ва дўнда. Дипломатик жиҳатдан ўта нухта ва ишшиқ. Ҳақиқатан ҳам Ўзбекистон чегарасидан ташқарида бўлгандан кейин уларнинг барчаси чет мамлакат ҳисобланади.

В. Пронин атайлаб, Президент жиғига тегини, агар у асабийлашса, бундан фойдаланишни мақсад қилиб, илвогоруна саволлар бера бошлади. Бироқ Президентимиз шарқона одоб ва тавозеъ билан жавоб қайтарди, яъни у такаббур мухолифга мулоимлик ва камтарлик йўлини, намунасини кўрсатди. Буюк шоир Алишер Навоийнинг куйидаги сўзлари Президентимизга қарата айтилгандек жараглайди: «Тавозеъ — такаббур мухолифга мулоимлик ва камтарлик йўлини кўрсатади; гердайган душман кўнглида инсонийлик завқини қўзғотади. Қайта-қайта кўрсатилган тавозеъ — ҳаёсиз такаббурни уят чегарасига томон йўллайди ва ҳаддан ташқари инсофсиз душманин ёмонлик қилишдан қай-

таради»¹. Бизнинг Президентимиз журналист В. Пронин саволидаги ифвогарлик оҳангини тўғри англади ва вазминлик, донолик билан тегинли «зарба»ни беролди. Чунончи: «МДХ бизнинг иродамиз билан пайдо бўлгани йўқ, уни бошқалар тузишган (таъкид бизники — С. О.). Урта Осиёдаги давлатларнинг унга қўшилишдан бошқа иложи қолмади». «Уни бошқалар тузишган» жумласининг маъноси кенг қамровли. Бир пайтлар ташқари кучлар ўзбек халқини порахўр, ўғри, экстремистга чиқармоқчи бўлишган, ёмонотлиқ қилишга уринишган. «Уни бошқалар тузишган» жумласига сингдирилган услубий маъно орқали ўша ифво кескин рад қилинган.

Швециянинг «Дагенс Нюхетер» рўзномасидан Диса Хастанд саволи янада кучлироқ ифвогарлик ва гиж-гижловчи хусусиятга эгадир. Чунончи: «... олис хоринда, МДХ давлатларида Ўзбекистондаги сиёсий жараёнларга оид хабарлар доимо диққат марказида турибди. Яқинда босилган бир хабарда ватанга хиёнат қилишда айбланган киши қора курсига ўтқазилгани айтилган эди. Улар орасида Президент сайловидаги рақибингиз — Муҳаммад Солиҳ ҳам бор эмиш. Нега сиз мухолифат билан шу қадар қаттиқ муомалада бўляпсиз?» (18-бет)

Юртбошимизга берилган ифвогарона саволга жамланган жумлалар маъно ва мазмун жиҳатдан ҳам, мантиқ жиҳатдан ҳам бир-бирига қарама-қарши. Эътибор бериб уни ўқиб кўрайлик. «Ватанга хиёнат қилишда айбланган киши» дейди-да, шу жумлага «улар орасида Президент сайловидаги рақибингиз Муҳаммад Солиҳ ҳам бор эмиш»ни улаб юборади. Шу икки жумладан М. Солиҳнинг хиёнаткор, диёнатсиз экани шундоқ сезилиб турибди. Буни чет эллик мухбирларнинг ўзлари ҳам билгани уларнинг жумлаларида ёрқин ифодасини топган. Буни Диса Хастанднинг ўзи таъкидлаётди. Бас, шундай экан, журналист бу тўғрида сўз очиши ва савол бериши ноўрин. Чунки ватанга хиёнат қилган киши ҳеч қачон ва ҳеч қайси давлатда оқланган эмас. Тарихга назар ташласак, энг одил ва инсонпарвар шоҳлар ҳам давлат хиёнатчисининг баҳридан ўтганлар, жисмонан йўқ қилганлар. Демак, ажнабий журналистнинг саволи самимий эмас. Шунингдек, «Президент сайловидаги ра-

¹ Алишер Навоий. Маҳбул-қулуб. Тошкент, Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983, 48-бет.

қибшигиз», «Нега сиз мухалифат билан шу қадар қаттиқ муомалада бўляпсиз?» жумлалари нфвогарлик маъносини касб этади. Президентлик сайловида иштирок этган киши кўнглига келганини қилиб, ҳамма нарсани босиб-янчиб ўтиши, хоҳлаган жинойтни содир этавериши керакми? Масалан, ўша «рақиб»нинг парламент мажлисидаги «шу залда ўтирганларнинг 80—85 фонзи саводсиз» дейишининг ўзи, биринчидан, унинг ўта маданпятавиз, одобсиз, маърифатсиз, тарбиясиз эканини тўла тасдиқлайди. Иккинчидан, кенг халқ оmmasи сайлаб қўйган нойибларни «саводсиз» дейишга унга ким ҳуқуқ берган? У халқ нойибларига нисбатан ўша одобсиз сўзларни ишлатиб, ўзининг кимлигини бутун мамлакатга ва дунёга ошкор қилиб қўйди. Шу далилларнинг ўзи юқорида берилган саволнинг нфвогароналигини, носамимий эканини кўрсатади.

Президентимиз И. А. Қаримов ўша ажнабий журналист олдида ўзининг зукколигини, камтарлигини, ҳозиржавоб, ўта билимдон ва дипломат юртбоши эканини тўла исбот қилди, юксақ тавозеъ намуналарини кўрсата олади. Унинг бу фазилатлари жавобидан яққол сўзиниб турибди. Эътибор беринг: «Бу савол менга тааллуқли эмас. Ўзбекистон Республикасининг қонуни бор, Конституцияси бор, Олий Кенгаш — давлат ҳокимиятининг қонуни чиқарувчи органи бор». Аслида журналист саволга, унинг оҳангига яраша жавоб шу билан тугаши мумкин эди. Лекин юртбошимиз камтарлик, одамгарчилик, ҳурмат йўлини таплаб давом этди: «Шундай бўлса-да, саволнингизга жавоб қайтаришга ҳаракат қилиб кўраман». Бу ерда шоҳона заҳархандаликдан асар йўқ, балки шарқона меҳр-оқибат, ҳурмат-эътибор, камтарона муомала-муносабат равшан кўриниб турибди.

У шу камтарона сўзини ривожлантиради: «Тожикистон, Озарбайжон ва бошқа республикалардаги конституциявий ҳокимиятнинг заифлигидан фойдаланиб, умумхалқ овоз бериши йўли билан сайланган ташкилотларга мувозий тузилмалар ҳам пайдо бўлиб, улар битта мақсад — ҳокимиятни қўлга олиш мақсадини кўзлай бошладилар. Аммо улар сизларнинг ривожланган мамлакатларингиздаги каби конституциявий, маърифатли усуллар билан эмас, балки қўрқитиш, зўравонлик, қўпурвчилик йўли билан курашдилар» (18-бет).

Хоржий журналист ҳимоя қилаётган «мухалиф» ҳам нима бўлса ҳам — қонунни бузадими, Конституцияни

оёқости қиладими, қўпоровчилик йўли билан бўлади-ми — ҳокимиятни эгаллаш йўлини тандади. Бу қонунчиликка ҳам, мусулмончилик ақидаларига ҳам, миллий ахлоқ-одоб қондаларига ҳам зиддир. Шу нуқтан назардан И. А. Қаримов жавоби, фикр ва мулоҳазалари тарбиявий аҳамиятга эгадир.

«Халқ», «халқпарварман», «миллат», «миллатпарварман» сўзларига бекиниб, ўралиб олган шухратпараст, амалпараст унсурлардан халқни ва давлатни ҳимоя қилиш ҳар бир фуқароннинг, қолаверса, мамлакатни бошқараётган юртбошининг муқаддас ва қонуний бурчидир. Юртбошимиз ўз сўзида давом этади: «... Тожикистонни олиб кўринг. Республика пойтахти — Душанбедаги Шохидон майдонида ҳам «демократлар» тўпланишган эди. Кейинроқ, ниҳоят, ниқоб пардаси тушганида, бу одамларнинг қўлида автоматлар пайдо бўлганини ҳам кўрдик. Қимки, митингга борган бўлса, анча-мунча пул тўпланди. Хўш, натижа нима бўлди? Бу фуқаролар урушига олиб келди: ўн минглаб бегуноҳ кишилар — аёллар, болалар, қариялар побуд бўлди...» (20-бет). Бу инкор қилиб бўлмайдиган далилдир. Уша халқ йиғини икки амалпараст ўртасидаги мухолифлик натижаси бўлиб, унда чиндан ҳам қанча-қанча бегуноҳ аёллар, қариялар, болалар, ўсмирлар, ёшлар қони тўкилди.

Президентимиз ва Ўзбекистон ҳукуматининг бошқа аъзолари ватан, халқ ниқобига бекиниб олган амалпарастларни фош этиб, тўғри ва равои йўлни тандадилар. Бу фаолият ҳам маънавий, ҳам тарбиявий аҳамиятга эгадир.

Умумтаълим мактабларининг ўрта ва юқори синф ўқувчиларига «Одобнома» дарсларида тегишли мавзуларни ўтиш жараёнида юқорида қайд қилинган ва таҳлил этилган масалалар мақсадга йўналтирилган ҳолда ўртага ташланса, бу болалар онгини ўстириш, зукколик, ҳозиржавоблик, босиқлик, ватанпарварлик, халқпарварлик, ифтихор туйғуларини тарбиялашда катта самара беради. Ватанин гайри мафкурадан ҳимоя қилишда сергаклик, синчковлик ниҳоятда зарурдир. Ёшларда бундай туйғуларни шакллантириш, ривожлантириш ва такомиллаштириш ёш мустақил давлатимизнинг долзарб вазифасидир. Худди шу омилни таркиб топтиришни ўрганиш, тадқиқ этиш жуда муҳим масаладир.

«Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг» рисола-сининг муаллифи қаерда ва қай вазиятда бўлмасин, Ўз-

бекистон халқи ва давлати манфаатини кўзлаб гапирди ва иш кўради. Шу ўринда, айниқса, В. Пронин берган бир саволга И. А. Каримовнинг берган жавобини мисол қилиб келтириш мумкин.

— Лекин Минскдаги сўнгги учрашувда Сиз МДХ низомини баъзн писандалар билан имзоладиңгиз, уларнинг моҳияти нимада?

— Ҳеч қандай писанда бўлмаган. Мен шунчаки, айрим мамлакатлар (уларни буюк давлатлар деб атаймиз) эндиғина шаклланиб келаётган давлатларга маърифий йўл билан бўлса ҳам тазйиқ ўтказиш воситаларидан воз кечишни сира хоҳламаётганликларини яна бир бор таъкидламоқчи бўлдим (4-бет).

В. Пронин саволининг маъносидан бир нарса аниқ сезилиб турибдики, бизнинг юртбошимиз Минскдаги МДХ аъзолари учрашувда ўзбек халқининг бугунги ва келажакни назарда тутиб фаолият кўрсатган ва тортимай-бетмай ўз фикрини айтиб ўтган. Бизнинг фикримизча, юртбошимиз МДХ умрининг узоқ эмаслигини олдиндан пайқаган. Чунки бу «ҳамдўстлик» эндиғина шаклланиб келаётган кичик давлатларни эмас, балки фақат ўз халқи ва мамлакатини манфаатини ўйлаган. Ҳолбуки, умумхалқ, инсониятни ўйлаб бирор ташкилотга ёки уюшмага бирлашган давлатлар тенг ҳуқуқли бўлмоқлари лозим. И. А. Каримовнинг жавоб сўзига қараганда, МДХ га кирган йирик давлатлар бошқа кичик мамлакатларга нисбатан «тазйиқ ўтказиш воситаларидан воз кечмаган»лар.

Юртбошимизнинг Минскдаги ўша чиқиши, хатти-ҳаракати ҳар бир ўзбек фуқароси, ҳар бир ёш учун ўртак ва намуна бўлиши лозим. Худди шунинг ўзи ватанпарварлик, халқпарварлик, мустақиллик билан фахрланиш туйғусидир ва шунга яраша фаолият кўрсатиш доно раҳбарликнинг ёрқин намунаси ва иншонасидир.

И. А. Каримов МДХ дан бироз норозилигини ҳам озгина бўлса-да сездириб, дейди: «Ҳамдўстликнинг бирорта ҳужжатида ҳам ички турмушимизга таъсир ўтказишнинг шакли сифатида тазйиқдан фойдаланишга имконият, тирқиш қолдирмаслик керак» (4—5-бетлар). Бу сўзлар бугунги барча ҳукумат раҳбарлари, вилоят ва туман ҳокимлари, қолаверса, ўзини ватанпарвар деган ҳар бир кишининг доим ёдида турмоғи лозим. Чунки бу ҳикматли сўз барча мансабдорларнинг иш услу-

бини, йўл-йўригини кўрсатиб ва белгилаб берувчи назарий ва амалий йўлланмадир.

Шу сўзлар ёшларга нотиклик одобини ўргатишда қўл келади. Нотиклик одобини фақат давлат арбоби ва раҳбар учун зарур бўлиб қолмай, балки ҳаёт ва турмушда ўз ўрнини топишга нитилган, обрў-эътибор қозонишни хоҳлаган ҳар бир киши учун керакли педагогик омил ҳисобланади.

Давлатимиз раҳбари турли-туман йнгилишу мажлисларда ҳам, дипломатик муносабатларда ҳам, фуқаролар билан учрашувларда ҳам, журналистлар саволларига берган жавобларида ҳам, хуллас, бутун фаолиятида халқ моддий фаровонлигини ошириш, мамлакат иқтисодини кўтариш ва унинг хазинасини бойитиш ҳақида гапиради. Зотан, иқтисодий бақувват мамлакат ҳар ншга қодир.

Тадбиркор ҳукмдор, оқил юртбоши мамлакат ва халқ бойлигини тобора ошириб бориш, давлат хазинасини муттасил тўлдириш ҳақида ўйлайди ва қайғуради. Бу хусусда Амир Темур ёзади: «Давлату салтанат уч нарса билан: мулк (бу ўрнида подшолик ери, давлат ҳудуди, мамлакат назарда тутиляпти — *С. О.*), хазина ва лашкар билан (ҳарбий кучлар.— *С. О.*) тикдир. Доно вазир буларнинг ҳар учаласини тадбиркорлик билан яхши аҳволда саранжом тутати»¹. Республикаимизда олиб борилаётган сиёсатни ва ишларни сиёсатчилик ўргансак ва кузатсак, худди ўша Амир Темур ўғитларига тўла амал қилинаётгани сезилиб туради.

Яхшиси, юртбошимизнинг В. Пронин саволларидан бирига берган жавобини таҳлил қилиб кўрайлик.

«— Аввало: иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги ва бунда иқтисодиёт мафкурадан холи бўлиши лозим. Иккинчиси: ҳатто энг доно ва истеъдодли академиклар ва амалиётчилардан иборат бирор гуруҳ эмас, балки давлат бош ислохотчи бўлади деб ҳисоблайман. Бир дамият кетиб, унинг ўрнида айни давлатнинг ўзи бошқарув воситаларини асло қўлда чикармаслиги лозим.

Янги уй қурмай туриб, эскисини бузма, дейишда бизда. Ҳар қандай ҳолда ҳам биз ўзимизни боқиб, тўйдириб келган нарсаларни вайрон қилишга берилиб кетишга ҳаққимиз йўқ. Биз бирданга эски қонунларни таи олмай қўйдик, янгиларни эса ҳали йўқ... Мана энди

¹ Амир Темур ўғитлари. Тошкент, «Наврўз», 1992, 29-бет.

мён ўз дастурининг учинчи бандига яқинлашдим. Бу банд — қонун, аниқроғи қонунига итоаткорликдир. Қонун ҳамма нарсадан устун туриши керак...

Тўртинчиси: кучли ижтимоий сиёсат. Ўзбекистонда бир киши ўзининг иш ҳақи билан олти-етти кишилик оиласини боқадди. Россияда бундай эмас. Айтмоқчи, ўтган йили Россия аҳолиси 70 минг кишига камайдди. Бизда эса 550 минг кишига кўлайди. Шундай экан, айтингчи, Болтиқбўйида, Украинада ва Ўрта Осиёда бир хил ижтимоий сиёсат ўтказса бўладими?

Башарти... кўп болали оилаларга, қарияларга, бечора ҳошталарга мадад бермасак, ҳамма нарса портлаб кетади, ҳеч қандай бозор ёки ишбилармонлик бўлмайди. Айрим газеталарнинг саҳифаларида одамлар ахлатхоналарни титаётгани, болалар садақа сўраб жажжи қўлларини чўзаётгани тасвирланган суратларни кўрган пайтида бундай иқтилобнинг кимга кераги бор? — деб сўрагим келади. Шу сабабли мен, Президент сифатида камбағалларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш йўлини катъий ва жуда каттиққўллик билан ўтказолмаман.

Ниҳоят, бешинчи қонун. Бозорга босқичма-босқич ўтиш лозимлигига ишончим комил... Мен тараққиётнинг эволюцион йўли тарафдориман...

Ўзбекистон бозор иқтисодиётига бошқа давлатлардан йўл калаган ҳолда ўта олмайди, албатта» (5—7-бетлар).

Президентимиз И. А. Каримов Ўзбекистоннинг истиқлол ва тараққиёт йўли сифатида зикр қилинган бешта қондан кўрсатади. Айниқса, иқтисодиётни турли-туман гуруҳлар ёки уюшмалар эмас, балки давлат бошқариши лозим. Билъақс, ҳар гуруҳ ўз дастурини маъқуллаб, яхши ва тўғри деб билиб, бошқасини тан олмайди. Охир оқибат иқтисодиётни ривожлантириш эмас, балки ҳар хил дастурларни «ҳимоя қилиш жанги» биринчи даражага кўтарилади. Натижада, халқ ўртасида ишончсизлик вужудга келади. Ишончсизлик бор жойда меҳнатга, келажакка умид йўқола боради. Зотан, меҳнатсиз, умидсизлик — руҳий тушқунлик билан ҳеч нарсага эришиб бўлмайди. Демак, юртбошимизнинг «иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги», «иқтисодиёт мафкурадан холи бўлиши лозим»лиги, «давлат бош ислоҳотчи» бўлиши ҳақидаги фикрлари фақат моддий ва иқтисодий аҳамиятга эмас, балки халқ ўртасида тарбиявий аҳамиятга ҳам эгадир.

Юртбошимиз «Янги уй қурмай туриб, эскисини буз-

манг» деган ҳикматни давлат қурилиши, бошқаруви ва халқ турмушига мослаб, уни тўғри ва ўринли ишлатадики, у ниҳоятда тарбиявий, таъсирчан куч-қудратга эгадир. Бунда муайян қонун бўлмай, ўша қонунга итбат қилмай ҳеч нарсага эришиб бўлмайди. Қаерда мустақам қонун йўқ экан, қаерда унга амал қилинмас экан, ўша ҳудудда тартиб-интизом оқсайди. Зўравонлик, бир-бировга тажовузкорлик, ваҳшийлик, хиёнат, порахўрлик, ўғирлик, турли-туман низолар, хуллас, фуқаролар уруши авж олиши мумкин. Бундай жойда фаровонлик эмас, вайронгарчилик, тўқлик эмас, очарчилик бўлади. Демак, юртбошининг қонун ва унга итбат этиш ҳақидаги фикр ва мулоҳазалари жуда ўринлидир.

Мазкур рисолада «кучли ижтимоий сиёсат» ҳақида алоҳида ҳис-ҳаяжон билан сўзланган. Унда муқаддас Қуръони Каримдаги тегишли оятлар, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларидаги доно ўғитлар, донишманд ўзбек халқининг буюк алломалари қолдирган ҳикматлар руҳи шундоқ сезилиб турибди. Зотан, болаларга, кўп болали оилаларга, етим-есирларга, қарияларга ёрдам бериш мусулмончилик ақидадир.

Муаллиф «кучли ижтимоий сиёсат» ҳақида гапирганда, худди шу мусулмончилик ақидаларини қўллаб-қувватлаш ва уларга амал қилишга урғу беряпти. Шу сиёсатнинг халқ ўртасида кенг обрў-эътибор қозонишига асосий сабаб, унинг амалда татбиқ этилаётганлигидир. Шунинг учун бизнинг Ўзбекистонимиз ҳудудида ахлатхоналарни титиб юрган одамларни, садақа сўраб жажжи қўлларини чўзиб турган болаларни кўриш мумкин эмас. Бу — Ўзбекистон ва унинг халқининг иқтисодий ҳамда маънавий қиёфасидир.

Ва, ниҳоят, Президентимиз «Бозорга босқичма-босқич ўтиш лозимлиги» ҳақида фикр юритар экан, бу тadbир кенг қиррали ва кенг қамровли иш бўлиб, бошқа давлатлар билан иқтисодий алоқа, истеъмол молларини мўл-кўл қилиш, хусусий ва давлат корхоналари фаолиятини яхшилаш ҳақида қайғуради. У, айниқса, собиқ СССР республикалари — ҳозирги мустақил давлатлар бир-бирига боғлиқлиги жуда қийинчиликлар туғдираётганига алоҳида диққатни қаратади. Бу ҳолат ва вазият ҳам кишилар руҳига оғир таъсир қилади. Бозор давлатнинг бойлиги ёки камбағаллигини, халқининг тўқлиги ёки қашшоқлигини кўрсатувчи кўзгудир. Бу — биринчидан. Иккинчидан, бозор халқ маънавиятини, ма-

данийтини белгилаб берувчи омилдир. Умуман олганда, бозорига қараб ўша давлат ва халқ ҳақида муайян хулосалар чиқариш мумкин.

В. Пронин кутилмаганда пул масаласи бўйича «Ўзбекистон ўз пулини жорий этмоқчи эмасми?» деган саволни бериб қолади. Бир томонда, Болтиқбўйи давлатлари, Украина ва бошқа давлатлар ўз миллий пулларини чиқаришган, иккинчи томонда, республика ичкарисидаги муҳолифлар ҳам миллий валютаси бўлмаган давлат — давлат эмас, миллий пулни жорий этиш керак, деб турган давр эди. Шундай шарт-шароитда ўша саволга тўлақонли жавоб қилиш оғир эди. Бироқ, И. А. Қаримов ҳеч иккиланмай дадил равишда «Россия ўз миллий пулини жорий этмас экан, Ўзбекистон ҳам бундай қилмайди. Биз битта рубл зонасида эканмиз, ўз валютамизни жорий этмаймиз...» деб жавоб қилади. Бу ўша вақт учун жуда тўғри жавоб ва оқилона иш эди. Чунки муаллиф сўзлари билан айтганда, «Россия рублини алмаштиришни хоҳлаб қолса-чи... Унда биз қандай ахволга тушиб қолардик?»

Вақт-соати келди, Россия ўз рублини алмаштирди. Ўзбекистон ҳам сўм-купонга ўтиб, кейинчалик муайян шароитларда яратилгандан сўнг сўм жорий этилди.

И. А. Қаримовнинг фикри-зикри, ўй-хотираси, ақл-ниҳтири бозор иқтисодиёти ва пул муаммолари билан банд бўлиб турган бир пайтда В. Пронин суҳбат мавзусини бутунлай бошқа оғриқли, кутилмаган томонга буриб юборди. Мана ўша савол:— Ўзбекистон собиқ Иттифоқ республикалари орасида биринчи бўлиб Президентликни жорий этди. Сиз Ўрта Осиёда муқобиллик асосида сайланган бирдан-бир Президентсиз. Шунга қарамай, муҳолифларингиз сизни тоталитаризмда айблаб, танқид қилишяпти. Муҳолифлар: амалда яширини шароитда ишлаяпмиз, деб ҳисобламоқдалар (8—9- бетлар).

Савол берувчи, бир томондан, «Ўрта Осиёда муқобиллик асосида сайланган бирдан-бир президентсиз» деса, иккинчи томондан, «муҳолифларингиз сизни тоталитаризмда айблаб, танқид қилишяпти» деб, илгоғарлик, фитначилик қилиб, гиж-гижлаяпти. Бироқ И. А. Қаримов ниҳоятда вазминлик билан дипломатик муносабатда бўлади ва у фикрини «Энди биз суҳбатимизнинг энг аввалида беришингиз лозим бўлган саволга яқинлашдик, шекилли» дейди-да, жамоатчиликнинг руҳий кескинлигини юмшатади. Бу унинг, биринчидан, ўткир ва

доно дипломат, иккинчидан, улуғ давлат арбоби, учинчидан, илми чуқур олим эканини билдиради. Шу каби олижаноб хислат ва фазилатларни мактабларда ўқувчиларга «Одобнома» дарсларида намуна қилиб кўрсатиш, қиёсий йўналишда тушунтириш жуда катта тарбиявий самара бериши мумкин.

Республикамиз раҳбари сал кейинроқ мухолифатга доир фикрini давом эттиради: «Биз, жамиятимиз том маънодаги мухолифатга қай даражада тайёр? Мен демократик ва барқарор давлатдаги ижобий мухолифатни тушунаман ва тан оламан. Олға томон қилинадиган ҳаракат нуқтаи назардан ўз дастурига эга, жамиятнинг келажagini янгилайдиган мухолифларни эътироф қилман» (9-бет).

Хусусан, бизнинг кўз ўнгимизда «бирликчи»лар, айрим ҳолларда «эркчи»лар ҳам янги тузилган ҳукуматга, парламентга арзимаган камчиликларни рўқач қилиб тош отдилар. Газеталарни орқали ва ҳатто митингларда ҳукумат раҳбарларини ҳақорат қилишгача бориб етдилар. Бу одобсизлик ва маданиятсизликнинг худди ўзгинасидир. Демак, «бирликчи» ва «эркчи»ларни халқнинг ҳақ-ҳуқуқи, фаровон ҳаёти учун курашувчи мухолиф деб бўлмайди. Улар қандай йўл ва усул билан бўлмасин, давлат тўнтариши қилиб, ҳокимиятни эгаллаш учун ҳаракат қилаётган гуруҳлар эди. Уша гуруҳ фаоллари хатти-ҳаракатида халқчиллик, демократиядан ном-нишон йўқ. Қолаверса, уларда халқни олға етакловчи маълум бир дастур ҳам бўлмаган. Шунинг учун кейинги вақтларда халқ уларга ишонмай қўйди.

Президентимиз саволларга жавоб берар экан, «бирликчи»ларнинг мусулмончиллик ақидаларига мутлақо ёт ишларидан бир далилни келтиради. Чунончи: «Бирлик» «йўқолсин руслар!» деган варақалар тарқатганига нима дейсиз. Мен ҳаракат фаоллари билан давра суҳбати ўтказмоқчи бўлганимда, улар: «Аввал руслар жўнаб кетишсин, дейишиди» (11-бет). Мусулмон дунёсининг муқаддас китоби — Қуръони Қаримда ҳам, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларида ҳам миллат ажратиш, яъни бир миллатни иккинчи миллатдан устун қўйиб, бошқасини менсимаслик қаттиқ гуноҳ саналади. «Бирликчи»ларнинг бу миллатпарастлиги халқлар ўртасида низо чиқишига, беҳуда қон тўкилишига олиб бориши турган гап эди. Уларнинг бу қарашини ўта ахлоқсизлик, одобсизлик намунаси эди.

Демак, агар юртбошимиз «бирликчи»ларга нисбатан қаттиққўллик қилган бўлса, бу унинг инсонийлик жиҳатидан ҳам, педагогик жиҳатдан ҳам тўғри ва мусулмончиликка мос келадиган фаолиятдир. Ҳозирги шарт-шароитда, иқтисодий жиҳатдан қийинчилик рўй бераётган бир даврда бошқача бўлиши мумкин эмас.

И. А. Қаримовни нафақат давлат арбоби, истеъдодли сиёсатчи, улуғ дипломат дейишга, балки тўла маънода мўътабар мураббий ва моҳир тарбияшунос дейишга ҳақлимиз. Чунки у муҳолифлари жинойтга қўл уриб, жинойят таркибини содир қилган бўлса-да, уни тарбиялашга ҳаракат қилади. Масалан, А. Пўлатовни суд уч йилга ҳукм қилган. Лекин Президентнинг авф этиш ҳақидаги фармониغا биноан уни озод қилишди. Бундай мисолларни нисбатан келтириш мумкин.

Яна бир нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, юртбошимиз ҳаминша барча масалаларни давра суҳбатлари, баҳслар қилиш орқали ҳал этишга ҳаракат қилади. Унинг бу фазилатини Ҳамдўстлик мамлакатларидаги хорижий муҳбирлар ушбу мамлакат раҳбари марко Пронин ҳам пайқаб, шундай деди: «Биз Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигидаги барча давлат бошлиқлари билан учрашганини режалаштириб қўйганмиз. Илтимосимизга биринчи бўлиб Сиз ижобий жавоб берганингиз бизни ҳаят қувонтирди» (14-бет). Демак, юртбошимиз давлат, халқ манфаати йўлида барча имкониятларни ишга солишга тайёр, Ўзбекистон шон-шухратини оширишга, ўзбекларнинг одоб-ахлоқи нақадар юксак эканини кўрсатишга сиққидилдан ҳаракат қилади. Қолаверса, у барча фаолиятида ўзбек халқ педагогикаси анъаналарига мос иш тутмоқдаки, бу ҳозирги ёшларга намуна бўлиб хизмат қилади.

И. А. Қаримовнинг авваламбор шахс сифатида, қолаверса, давлат арбоби ва иқтисодчи олим сифатида нафайлиги тўғрисида журналда Аҳрор Аҳмедов билан В. Пронинларнинг қисқача суҳбатидан биллиб олиш мумкин. Сизларда билмадиму,— дейди В. Пронин,— бизда Президентингизга қизиқиш ўта кучли. Уни ўзинга хос, мустақил ва жасур, ўз позициясидан чекинмайдиган қаттиққўл раҳбар деб таърифлашди. Кимнинг обрў-эътибори, қилаётган ишлари диққатга лойиқ бўлса, унга нисбатан қизиқиш ортади. Айниқса, давлатни бошқарувчи шахс ўзинга хос, жасур ва мустақил бўлиши лозим. Шунингдек, қаттиққўллик юртбоши учун бутунлай

ишобний фазилатдир. Раҳбар қаттиққўл бўлмас экан, ўша жойда тартиб-интизом бўшашади. Тартиб-интизом бўлмаган ерда иш бўлмайди. Иш бўлмаса, тўла-тўқинлик, фаровонлик ҳақида гап бўлиши мумкин эмас.

Афсуски, илгарги «Комсомольская правда» газетасида Ўзбекистон ҳақида ноҳолис фикрлар билдирилган эди. Бундан бутун ўзбек халқи норози бўлганди. Буни В. Прониннинг ўзи тан олиб дейди: «... баъзан ноҳолис фикрлар ҳам айтиб юборилди. Бу хусусда жамоамизда ҳам жиддий гаплашиб олдик» (54-бет).

У Президент ҳақидаги фикрини қуйидагича давом эттиради: «Президентга келсак, у менда кучли таассурот қолдирди. Мен дунёдаги энг йирик газеталардан бирининг бош муҳаррири сифатида кўплаб Президентлар билан учрашганман. Уларнинг кўпчилиги менда бироз романтикроқ фикрловчи сифатида таассурот қолдиришган. Қаримов эса том маънодаги реалист экан. Ҳаётнинг барча мураккабликлари, аччиқ-чучугини ҳис қилиб турган киши экан у. Қийинчиликларни яшириб ўтирмайди. Айни пайтда у катта оптимист ҳам экан. Ўзининг ва давлатнинг имкониятларига тўғри баҳо бера олади, мамлакатнинг келажагини хаёлпарастларча эмас, балки иқтисодчи раҳбар сифатида аниқ-таниқ чиқиб бергани менда кучли таассурот қолдирди» (55-бет).

В. Прониннинг суҳбат жараёнида юртбошимизга анча иввогарона, асабий вазият ташкил қилувчи саволларни эслаб кўрайлик. Ҳозиргина тилга олинган фикрлар у юртбошимиз билан суҳбатдан сўнг ҳосил бўлгани маълум. Ҳа, биров ҳақида биров-бир фикрга бир ёки бир неча суҳбатдан кейин келиш мумкин. Бошқача айtgанда, биров ҳақида фикр билдиришда асло шошилмаслик зарур.

Умуман олганда, юртбошимиз мутлақо ўзига ҳос, ваъдасига вафо қилувчи раҳбардир. Шунингдек, у ўз фикрига эга, ҳар бир ишни «етти ўлчаб, бир кесади».

Юртбошимиз феъл-атворидаги бу фазилатлар синфдан ташқари тарбиявий машғулотларда «Инсон одоби» мавзусини ўтганда қўл келади. Бу жараёнда болаларда ўз мамлакатни раҳнамосидан фахр-ифтихор қилиш туйғуларини, унинг каби инсон бўлиб етишиш орзу-умидларини туғилади.

Ўзбекистон Президенти И. А. Қаримовнинг муҳбирлар билан учрашуви ойнаи жаҳон орқали кўрсатилди. Ўша ердаги савол-жавоблар халқ ўртасида шов-шув бў-

либ кетди. Юртбошимизнинг зукколиги, қатъиятлилиги, фикрларининг қисқа ва лўндалиги, сўзларига жойланган маъно ва мазмуннинг теранлиги, амалга ошириш лозим бўлган вазифаларнинг халқчиллиги ва умуминсоний мақсадларга мослиги, қолаверса, фалсафий-маантиқий, маърифий-педагогик мушоҳада барчанинг диққат-эътиборини тортди.

Унинг ҳар бир фикри ва мушоҳадаси халқ ўртасида ҳеч қандай кўрсатма ёки топшириқсиз беихтиёр муҳокима бўлди. Чунки улар одамлар қалбидаги орзу-умидлар, ечим топилмаётган муаммолар эди.

Уша халқ юрагидаги гаплар, кенг муҳокамаларда пишиб етилган фикрлар оммавий ахборот воситаларида: газеталар ва журналларда чоп этилди, радио тўлқинлари ва ойнаи жаҳон орқали эшиттирилди. Уларнинг баёнлари «Янги уй қурмай туриб, эскисини бузмаи» китобига киритилган.

Зағиота туманидаги «Хонобод» маҳалла кўмитаси котиби М. Пўлдошевнинг матбуот конференцияси бораётган залдаги вазият ҳақидаги кирашлари баёнатга қўйди. У «Назаримда, хорижийнинг йирик матбуот органлари вакиллари И. Қаримовнинг президентлик салоҳиятини синиб кўрмоқчи бўлишди» (78-бет) деса, ҳақ. Журналистларнинг илмоқли, илвогарона саволларига юртбошимизнинг «соғир, босиқ, аниқ нисоллар асосидаги жавоблари» халқ кўнглини тополди.

М. Пўлдошев «муस्ताқил Ўзбекистон бошидан кечириётган бугунги иқтисодий аҳвол, республикамиз раҳбарлари ўтказаяётган ички сиёсат хусусидаги ҳар хил ёлғон-яшиқ, ҳатто ғайирлик билан ёзилаётган, айтилаётган гаплар ман-ман деган журналистларни ҳам чалғитаётгани тўғрисида афсусланади.

Меҳнат фахрийси, нафақахўр А. Сулаймонов жумҳуриятимизда қилинаётган ишлардан, Президентимиздан кўнгли тўқ эканини тўлқинланиб ёзган. Президентимизнинг хорижий журналистлар билан мулоқотини кўриб, унинг сўзи билан иши бир, мамлакат ва халқ тақдирини учун жон куйдираётган раҳбар эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилади у. А. Сулаймонов «Ким нима деса деяверсин, аммо бизнинг тўғри йўлга чиқиш олганимиз рост» дея республикамиздаги давлат бошқарувига қаноат ҳосил қилгани ҳақида ҳаяжонланиб, қониқини билан сўзлайди. Бу Президентимизга халқ ишончининг акс-садоси сифатида эшитилиб туради.

«Ўзбектекстильмаш» касаба уюшмаси кутубхонаси мудираси М. Усмондиёрова суҳбат жараёнида кўтарилган демократия масаласи хусусида тўхталди. Чунки хорижий журналистлар саволларининг оҳангидан Ўзбекистонда демократия бўғиланти деган маънони сезиш мумкин эди. М. Усмондиёрова «Қонулар донрасидан четга чиқмаслигининг ўзи демократия эмасми?» деган саволни кўндаланг қўядики, жавоби ҳам ўша саволга сиғдирилган. У шу савол оҳангидаги лўнда ва ёрқин фикрини давом эттириб дейди: «Мана бир мисол: илгарини (СССР даврига пшора.— С. О.) корхонамизда буюртмадан бошқа ҳеч нарса ишлаб чиқарилмасди. Бунга рухсат ҳам йўқ эди. Ҳозир-чи? Давлат буюртмасидан ташқари халқ истеъмолчи учун нима зарур бўлса, харидоргир бўлса, бас, тайёрланипти. Менимча, буларнинг ҳаммасига республика Президентининг саъй-ҳаракатлари, одилона спесати туфайли эришилди» (80-бет). М. Усмондиёрова нафақат бошқа соҳаларда, ҳатто ишлаб чиқаришда ҳам демократияга кенг йўл очилган деган фикрини илгарини сурган. Бу далил билан у Ўзбекистонда демократия йўли тўсияпти деган уйдирмаларга кескин зарба берган.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси Анвар Аъзамхўжаев (ҳозир марҳум) республикамизда кўппартиявийлик ва мухолифатга донр масала хусусида сўз юритган. Чунки чет эллик мухбирлардан бирини Ўзбекистонда кўппартиявийлик ва мухолифатга, уларнинг эркин фаолиятига шубҳа билан қарагани сезилиб қолди. Президентимиз халқини рўшноликка, фаровонликка, олға томон етаклашга хизмат қилувчи ва халқпарварлигини, инсонпарварлик гоёсин билан сугорилган муайян дастури бор партияларга йўл очилганини алоҳида таъкидлаган эди. Шундан келиб чиқиб, А. Аъзамхўжаев «Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш учун бирлашиш, жипслашиш ташаббуси билан чиқаётган кучлар ҳаминша республика раҳбарияти томонидан қўллаб-қувватланмоқда-ку» деганда, у тўла ҳақ эди.

Билъакс, А. Аъзамхўжаев сўзлари билан айтганда, «Конституцияга хиёнат—бу Ватанга, халққа хиёнат демакдир» (93-бет). Ер куррасидаги барча ривожланган давлатларда партиялар, уюшмалар, халқ ҳаракатлари, гуруҳлари ўз конституцияларига амал қилган ҳолда фаолият кўрсатадилар. Бу жаҳонда қабул қилинган ягона қонундир. Бошқача бўлиши мумкин эмас.

Худди шунингдек, Ўзбекистонда ҳам халқ хоҳиширодаси билан қабул қилинган ягона қонун — Конституция мавжуд. Унга барча, ким бўлишидан қатъи назар, теппа-тенг рўя қилиши ва бўйсунини шарт. Юртбошимиз кўппартиялик борасида ҳам айнан шу қондага амал қилишни талаб қиляпти. Фақат шундагина тартиб-интизом, тинчлик, барқарорлик кайфияти ҳукмрон бўлади. Халқ тинч-осойишта яшайди, меҳнат қилади.

Мустақилликнинг дастлабки даврида ўзини халқпарвар, миллатпарвар, демократ қилиб кўрсатган айрим «сиёсатчилар» амал курсисига интилдилар. Бу йўлда улар ҳеч қандай номаъқулликдан қайтмадилар, сафсатабозлик, бировлар тағинга сув қуйиш, ковлаштириш йўлини тапладилар. Шундай шухратпараст ва амалпарастлар тўғрисида юртбошимиз И. А. Қаримовнинг фикр ва мулоҳазаларини Тошлоқ тумани марказий шифохонасининг бош врач Рўзимат Шерматов тўла қувватлаб ёзди: «... сувни лойқалаган сиёсатчилар эмас, асосан халқ азият чекади. Сўнгги икки ярим йил мобайнида туманимизга ўзини демократ қилиб кўрсатиниш ҳуш кўрадиган худ Согноолдиев раҳбарлиги қилди. Унинг энг яқин сафдошлари, маслаҳатчилари «бирликчилар», «эриктилەر», аллақандай шубҳали «демократлар» эди. Мана шу «демократ» раҳбар етакчилик қилган муддатда вилоятдаги иқтисодий жиҳатдан энг бақувват туман қарз ботқоғига ботиб қолди» (97- бет).

Шу далилдан кўриниб турибдики, ўзини «демократ» қилиб кўрсатишга муваффақ бўлган Қ. Сотиболдиев мансаб курсисига ҳам ўтириб олибди. Агар у чиндан ҳам демократ бўлса, халқ ва давлат манфаатини ўйла-са, мустақилликни ҳимоя қилишга бел боғлаган бўлса, нега туман ҳар томонлама гуллаб-яшнамади, иқтисодий жиҳатдан бой-бадавлат туманга айланмади? Демак, ўша «демократ»нинг халқчил, халқни бойитиш мақсадига йўналтирилган мукаммал дастури бўлмаган. У фақат текки шон-шухрат ва амал изидан қувган. Бу билан иш битмайди.

Бу раҳбар, биринчидан, одамлар билан ишлаш, муомала-муносабат одобини, иккинчидан, раҳбарлик одобини билмайди. Шунинг учун у раҳбарлик қилган туман таназзулга юз тутган. Шунинг учун Президентимиз ишбилармон, тadbиркор, турли томонлама одобли, турмушнинг ачиқ-чучугини тотган, ишига пишиқ, зукко, тили

билан дили бир кишиларни раҳбарлик лавозимига кўтариш тарафдоридир.

Хулоса қилиб айтганда, Президентимиз И. А. Қаримовнинг «Комсомольская правда» бош муҳаррири В. Пронин ва бошқа чет эл журналистларининг саволларига зукколик, босиқлик, зийраклик ва ҳозиржавоблик билан жавоб бердики, шу жавоблар иқтисодий, сиёсий ва педагогик ҳикматлар силсиласини ташкил қилади. Бу ҳикматлар ёшларга тарбия омили бўлиб хизмат қилиши аниқ.

МУСТАҚИЛЛИК МАЪНАВИЯТИ ВА УНИНГ ТАРБИЯВИЙ АСОСЛАРИ

Ҳозирги кунларда, аниқроғи, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессияси (1995 йил 23 феврал)дан кейин сиёсий-маънавий ислоҳотларга диққат-эътибор янада кучайтирилди. Шу масала моҳияти ҳақида на фақат таълим-тарбия билан бевосита шуғулланувчи мутасадди муассасалар, балки халқ хўжалиги бошқа соҳаларининг етакчи ходимлари ҳам қайғуришлари ва жонбозлик кўрсатишлари лозим. Чунки инсон маънавиятини юксалтирмасдан туриб, халқимиз ҳаёти ва турмуши юксалишида ҳамда мамлакатимиз тараққиётида муваффақиятларга эришиш қийин. Бу — биринчидан. Иккинчидан, худди шу мақсадни назарда tutиб, маънавият давлат аҳамиятига молик масалага айланди.

Шу ўрнида юртбошимиз И. А. Каримовнинг қуйидаги фикрларини аслош муҳим маънавий-ахлоқий аҳамият касб этади: «Одамларнинг қотиб қолган фикрлаш тарзини ўзгартириш, эскича фикрлаш усулидан холи қилиш гоят муҳимдир»¹. Қотиб қолган фикрлаш тарзини тубдан ўзгартириш, эскича фикрлашдан бутунлай воз кечиш ҳақида гап кетар экан, мустақиллик тафаккурини шакллантириш орқали маънавий-ахлоқий тарбияга алоҳида эътибор берини масаласи кўтариляпти. Ислоҳотларнинг биринчи bosқичида миллий маънавиятни юксалтириш йўлида кўзланган мақсад тўла амалга оширилди. Иккинчи bosқичда амалга оширилиши лозим бўлган вазифаларга замин ҳозирланди, тажрибалар орттирилди.

Дарҳақиқат, «Биз юз бераётган иқтисодий ислоҳотлар давлат томонидан амалга оширилишини, давлат бош маслаҳатчи эканини эътироф этдик. Демак, сиёсий-маънавий ислоҳотларда ҳам, миллий тарбияни юксалтиришда ҳам давлат бош ислоҳотчи бўлишини тан олишимиз керак ва тегишли қонуналар орқали маънавий йўналишларининг пойдеворини асослаб беришимиз даркор»².

¹ Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 12-бет.

² Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 50-бет.

Олдинги бобларда халқ хўжалигининг айрим соҳаларида давлатнинг бош ислоҳотчилик ролининг моҳияти, аҳамияти хусусида фикрлашиб олган эдик. Сиёсий-маънавий ислоҳотларда ҳам, миллий тарбияни юксалтиришда ҳам давлатнинг ўзи бош бўлиши, миллий мустақиллик маънавиятини тўғри, ягона изга солиши айтилган. Чунки Ўзбекистонда кўп партиявийлик, турли уюшмалар ҳаракати фаолият кўрсатаётганлиги ва кўпмиллатли ижтимоий тузум мавжудлиги аён.

Шунинг учун сиёсий-маънавий ислоҳотларда, миллий истиқлол тарбиясида ҳам давлатнинг ўзи бош ролни ўташи керак. Чунки, юртбошимиз сўзлари билан айтганда, «Маънавият жуда нозик тарбиявий соҳа»дир¹. Шу сабабдан унинг тақдирини айрим гуруҳлар ёки партиялар қўлига топшириб бўлмайди, уни ўз ҳолига ташлаб қўйиш ҳам асло мумкин эмас.

Дарвоқе, миллий истиқлол маънавияти ва шу руҳдаги тарбия масаласи ҳозирги ўзбек халқи учун бутунлай янгиллик эканини эътироф этиш зарур. Ҳозирги, ўтган етмиш йил давомида бу атамаларнинг ўзи истеъмодан олиб ташланган эди. Шу билан миллий мустақиллик маънавияти ва унинг тарбиявий асосларини ўрганишда алоҳида синчковлик, қунт-сабот, сиёсий-тарбиявий онглилик талаб қилинади.

1- §. Маънавият, унинг моҳияти ва таркибий қисмлари

Миллий маънавият ва уни юксалтириш хусусида гапирар эканмиз, бу даврнинг ўзига мос ва ҳос миллий маънавият муаммоларини тадқиқ этиш фоят муҳимдир.

Одамларнинг маънавий-ахлоқий, маънавий-руҳий қарашларини шакллантириш халқ хўжалигидаги барча ўзгаришлар билан ўзвий боғлиқ эканини унутмаслик лозим. Чунки ўша ўзгаришлар жамият аъзолари, айтиқса ёшлар онгига таъсир этади. Бу амалда сиёсий қўрилган ҳақиқатдир. Чунки, ислоҳотларнинг беш тамойиллини амалга ошириш жараёнида одамлар онгидаги эскича қарашлар барҳам топиб борапти. Айтиқса, бу жамият аъзоларининг мустақиллик келажагига шунинг таркиб топтиришда кўзга ташланмоқда.

Бу ҳақда Президентимиз шундай ёзди: «Илк бос-

¹ Уша асар, 49-бет.

қичда аҳолининг кам таъминланган табақаларини ижтимоий ҳимоялаш ва қўллаб-қувватлаш борасида кучли чора-тадбирлар ўтказилганлиги фаол ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг жуда муҳим йўналиши бўлди»¹ Бу назарий фикр ислоҳотлар биринчи босқичида амалиётга татбиқ этилди ва у ўз навбатида Ўзбекистон келажакги буюқ давлат эканига ишонч тантапаси билан яқунланди.

Дарвоқе, ишонч бўлмаган жойда маънавий тантапаси ҳақида гап бўлиши қийин. Фикримизнинг далили сифатида етмиш йиллик мутелик ва боқимандалик даврида миллий маънавиятнинг қашшоқлашиб кетганини эслаш лозим.

Ижтимоий ҳодисалар тараққиётни жараёнида миллий маънавият юксала боради. Бениқача айтганда, ижтимоий ҳодисалар билан маънавий чамбарчас боғлиқдир.

Шу масала хусусида И. А. Қаримовнинг қуйидаги назарий фикрлари ибратлидир: «Халқнинг маънавияти ва маданияти, унинг ҳақиқий тарихи ва ўзига хослиги қайта тикланаётганлиги жамиятимизни янгилаш ва тараққий эттириш йўлидан муваффақиятли олга етишганида ҳал қилувчи, таъбир жоиз бўлса, белгилловчи аҳамиятга эгадир»². Халқимизнинг бозор иқтисодиётига кўтаринки маънавий-руҳий муносабатда бўлаётгани, мустақиллигини мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва такомиллаштиришга ёппасига оғли равишда сафарбар бўлгани миллий маънавиятнинг юксалиб бораётганини тақозо этади.

Ақл-идроқли, фаҳм-фаросатли ҳар бир одам инсоният, табиат, ҳайвонот, қушлар оламидан, хуллас, барча нарсадан ўзига тегишли сабоқ олади. Ўзбеклар тарихан доно, зукко, маънавий жиҳатдан юксак халқ. Бинобарин, халқимиз босиб ўтилган ислоҳотларнинг биринчи босқичида иқтисодий, сиёсий, мафкуравий, ижтимоий, бозор иқтисодиёти ва бениқача соҳалар бўйича тегишли маънавий сабоқлар олгани аниқ ва равшан ҳақиқатдир. Дарҳақиқат, фақат маънавий эркин ва озод халқ теран ва комил тафаккур туфайли ҳар соҳада катта ютуқларга эришиши мумкин. Ислоҳотлар биринчи

¹ Қаримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 126-бет.

² Уша асар, 139—140-бетлар.

босқичининг муваффақиятли яқунлангани маънавият озодлиги ва эркинлигининг таътанаси туфайлидир.

Ислохотларнинг иккинчи босқичида хусусийлаштириш жараёнларини чуқурлаштириш, рақобатчилик муҳитини янада шакллантириш, макрониктисодиётни барқарорлаштиришга эришиш, миллий валюта қадрини ошириш, барқарор иқтисодий ўсишни тўла-тўқис таъминлаш сингари вазифаларни амалга ошириш вазифаси қўйилди.

«Мақсадларимизга эришиш,— дейди Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Қаримов,— янги демократик жамиятни қуриш, ислохотларнинг тақдири қандай интеллектуал кучларга эгаллигимизга, ёшларимиз қандай маданий ва профессионал савияга эришганлигига, қандай идеалларга эътиқод қилишига, маънавий жиҳатдан қанчалик бойишига боғлиқдир. Шу бонс аҳолининг маълумот олиш имкониятини ошириш, миллий тикланиш ғоясини амалга оширишга қодир, яъни янги авлодни тарбиялаш энг муҳим вазифаларимиздан биридир»¹.

Интеллектуал кучларга эга бўлиш, профессионал савиянинг салмоғи, эътиқод даражаси, маънавий бойлик таълим-тарбия билан бевосита боғлиқдир.

Ислохотларнинг иккинчи босқичида амалга оширилиши лозим бўлган мақсад ва вазифалар моҳиятидан баркамол маънавиятли инсонларни тарбиялашга эътиборини янада кучайтириш лозимлиги кўриниб турибди. Шунинг учун ўзбек халқининг миллий маънавиятини юксалтириш масаласи давлат аҳамиятига эга бўлган масала қилиб қўйилди.

Бас, шундай экан, маънавиятнинг ўзи нима? Миллий маънавият қандай хусусиятларга эга? Унинг таркибий қисмига кирувчи ижтимоий-дидактик, фалсафий педагогик соҳалар нима билан характерланади?— каби саволлар туғилади. Шу саволларга аниқ жавоб топиш ва ўша масалаларни тадқиқ этиш ислохотларнинг иккинчи босқичи давридаги муҳим ва долзарб илмий муаммодир.

Маънавияти қашшоқ ёки маънавиятдан маҳрум бўлган одамдан бирор нарса кутиш асло мумкин эмас. Чунки у яхшилик ва эзгулик ҳақида умуман ўйламайди.

¹ Ўша асар, 259-бет.

Атрофига ва ҳатто ота-онаси, қариндош-уруғлари тақдирига ҳам бепарқ, лоқайд ҳолда шунчаки яшайдн. Юксак маънавиятли инсон бугунги кун ва келажак ҳақида фикр юритади, қайғуради, шунингдек келгуси ҳаёт ва турмушнинг равнақи учун ўз ҳиссасини қўшишга интилади. Зотан, ёш мустақил мамлакатимизнинг келажаги учун маънавияти юксак, баркамол инсонлар зарур. Шунинг учун юртбошимиз «Юксак маънавият — келажак пойдевори» деган ҳикматли шиорни янада баландроқ кўтардики, юксак маънавият мустақилликин мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва такомиллаштириш учун муҳим ва зарурий тамойиллардан биридир.

Маърифий-маънавий қадриятлар миллий истиқлол мафқураси ва сиёсатининг ажралмас қисми бўлиб, у янги қурилаётган жамият тараққиёти, шунингдек халқ онгининг ўсиши ва ҳаёт ҳамда турмуш маданиятининг ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Шу ўринда бир нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, ўзбек халқи ҳар қандай шароитда ҳам бир умр ўзининг диний эътиқодини авайлаб ва эъзозлаб келган, маънавий қадриятларини қадрлаган. Унинг илгор қисми оу булада жонини ҳам аямаган. Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Элибек, Усмон Носир, Файзулла Хўжаев, Акмал Икромов каби юзлаб зиёли ва давлат арбобларининг аянчи қисмати шу фикримизнинг ёрқин далилидир. 50-йилларга келиб ўша аянчли фожиялар такрорлангани ҳаммага маълум. 80-йиллар пахта масаласини рўқач қилиб, ўзбек халқининг илгор қисмига қарши ташкил қилинган ва ўтказилган қатагон ҳозирги яшаб турган халқ кўз олдига содир бўлди. Бу ҳаётний далиллардан ҳукмрон, мустабид шўро ҳукумати ўзбек халқининг илгор табақасига донмий равишда таъқиб ва тазйиқ ўтказиб келгани ҳамда қирғинбарот уюштирилгани яққол кўришиб турибди.

Юксак маънавиятли ва эътиқодли инсонлар ўз миллий маслағи учун жонини фидо қилишга ҳам тайёрдилар. Бундай инсонлар миллий маънавиятнинг сақлавиб қолиши ва айни чоқда унинг юксалиши учун зарурдир. Худди шунинг учун ҳам компартия раҳнамолигидаги шўро ҳукумати ва унинг мафқураси илгор миллий зиёлиларни йўқ қилиш йўлидан борди. Бу ўз навбатида миллий маънавият илдиизига болта уришининг худди ўзгинасидир.

Ўзбек халқининг сардори, миллий истиқлод ялов-

бардори шундай дейди: «Биз иқтисодий ўнгланиш, иқтисодий тикланиш, иқтисодий ривожланишнинг маънавий ўнгланиш, маънавий покланиш, маънавий юксалиш ҳаракатлари билан тамомила уйғун бўлишини истаймиз. Сиёсатимизни шунга асосланиб қурамиз ва уни тўла татбиқ этамиз»¹. Чиндан ҳам иқтисодий ўнгланиш, ривожланиш муайян жамиятда яшаётган халқ маънавиятининг юксаклиги ва поклиги билан бевосита боғлиқдир. Юксак ва пок маънавиятли инсон на фақат ўз оиласи, қариндош-уруғлари, қўни-қўшнилари, қишлоғи аҳолисининг, балки бутун мамлакатнинг яхши ҳаёти ва турмушини ўйлаб меҳнат қилади, омилкорлигини чуқурлаштиради, ташаббускорлигини оширади ва ривожлантиради. Мустақил жамиятимиз ва ҳукуматимиз яратиб берган мустақил фикрлаш қобилиятини эркин ишга солиш имкониятлари орқали ақлий заковат ва руҳий-маънавий салоҳиятини тўғри йўналтиради. Бу кенг маънода тафаккур мустақиллиги билан бевосита боғлиқдир.

Маънавият ва тафаккур мустақиллигининг туб моҳияти ҳозирги ижтимоий шарт-шароитда мамлакатимиз истиқболли ва истиқлолли тўғрисида ғамхўрлик қилиш, ўзлигини англаш, Ватани ва халқининг нимага қодирлигини, ўз қадр-қимматини билиш, бор имкониятини Ватан, халқ равнақи йўлида ҳалол меҳнат қилиш, юксак ғоя ва кашфиётларни тўғри йўналтириш, бу йўлда фидойи бўлишдан иборатдир. Бундай ҳолат ва вазиятда, янада аниқроқ айтганда, мустақил Ўзбекистон бозор муносабатларига тўла ўтаётган даврда маънавий-ахлоқий кадриятларнинг қадрли тобора ўса боради.

Бу ўринда шу масалага теранроқ ёндашмоқ ва баҳо бермоқ лозим. Бозор муносабатларида ҳам юксак маънавият ва ахлоқ-одоб, шунингдек, қудратли дипломатия, муомала-муносабат зарур. Зикр қилинган жараёнларни одамлар бошқаради. Демак, қашшоқ маънавиятли, маънавий-ахлоқий суст киши бозор муносабатларидан қўзланган мақсадга эриша олмайди. Демак, «Маънавият ва иқтисод бир-бирини инкор этмайди, балки бир-бирини қувватлаб, ўзаро таъсирланиб, ривожла-

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 47-бет.

ниб боради»¹. Бунда, албатта, маънавий-маданий тарбия масаласи ҳақида ўйлаш зарурати туғилади.

Кейинги йилларда ҳукумат маънавий ва маданий-маърифий ишларни амалга оширишга бевосита ёрдам кўрсатувчи давлат сиёсатини илгари сурмоқда. Бундан кўриниб турибдики, маънавийдан маданият ва маърифатни ажратиб мумкин эмас. Улар эгизак тарбия соҳаларидир.

Масалан, театрлар, нашриётлар, ижодкорлар, кутубхоналар, маданият саройлари, музейлар, концерт заллари ва маданий-маърифий муассасаларда олиб бориладиган ишлар кишиларнинг маданий қарашларини шакллантириш билан боғлиқдир. Шунингдек, таълим-тарбия матбуот, ноширлик фаолиятлари маданий-маърифий ишлар билан узвий алоқадордир. Уларнинг барчаси маънавийга бориб тақалади. Рамзий-дидактик маънода айтганда, маънавият бир чинор бўлса, маданият, маърифат унинг асосий шохларидир.

Театрларда саҳналаштирилган спектакллар ҳам, концерт залларида янграйдиган қўшиқлар ҳам, маданият ўйларига олиб бориладиган ва уюштирилмайдиган келтирилган ҳам, чоп этилган китоблар ҳам, газета ва журналлар ҳам у ёки бу шаклда кишилар оғинга маънавий-маданий-маърифий гоёларни сингдиради. Бир нарсани унутмаслик керакки, бундай ҳолат ва вазиятларда маънавий тарбия психологик-руҳий таъсир орқали амалга оширилади. Маданий ишларнинг ўзига хос характерли томони шундаки, инсонлар мана шу маданият гулшанларига ҳеч қандай даъватсиз ёки чақирқиқсиз ўз ихтиёрлари ҳамда руҳий тайёргарлиги ва ташналиги туфайли эркин, ўз хоҳишлари билан борадилар.

Биз юқорида маънавиятнинг жуда нозик тарбия соҳаси экани ва уни давлатнинг ўзи бошқариши зарурлиги ҳақида фикрлашган эдик. Бинобарин, жойларда маънавият тақдирини маҳаллий раҳбарлар фаолияти, уларнинг шахсий маънавий-ахлоқий, маданий-маърифий қарашлари билан боғлиқ бўлади. Президентимиз И. А. Қаримов масаланинг бу томонини ҳам назардан қочирмайди ва ёзади: «Маърифатсиз раҳбар ҳаминша ўз теварагинда маърифатсиз раҳбарчаларни йиғиш билан машғул бўлади. Чунки унинг ягона мақсади ўз амалини мустаҳкамлашдан иборат бўлиб қолади. Шу сабаб-

¹ Уша асар, 47-бет.

дан ҳам у ғайратли, фидойи маърифатли кишиларни ҳокимиятга яқинлаштирмасликка тиришади, уларни бадном қилади, уларнинг ютуғидан азобланади»¹. Бу фикрнинг маъно-маъзида шундай ижтимоий-маънавий-фалсафий-дидактик, маданий-маърифий, мантиқий-тарбиявий, илмий-назарий, ҳаётий-амалий ғоялар жамланганки, уларни илмий-амалий жиҳатдан пухта шарҳлаб, амалда татбиқ этилса, ислоҳотларнинг иккинчи босқичида қўйилган мақсад ва вазифалар тўла-тўқис амалга оширилиши шак-шубҳасиздир.

Кези келганда бир нарсани рўй-рост айтиш лозим. Ҳозир ҳам шундай оддий одамлар борки, улар раҳбар нима деса, ўшани кўр-кўрона бажаради, ташаббускорлиги суст бўлиб, ўз фикрида қатъий турмайди. Бориники, янги фикр билдириб, унга раҳбар қарши чиқса, ўз фикридан дарҳол қайтади, раҳбарга «мослашади». Бундай ҳолатда маънавиятни юксалтириш ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

Маърифатсиз ёки маънавияти қашшоқ ёхуд маданиятсиз, илмсиз раҳбарнинг ўз атрофида ўзидан маърифатсиз раҳбарчаларни йиғишдан мақсади нима?—деган ҳаққоний савол туғилади. Доно халқимизда «Маърифат бу шижоатдир», «Мўъмин-мусулмон ва айни чоқда доно киши фақат худодан кўрқадир» деган ҳикмат бор. Дарҳақиқат, маърифатли, илмли, ўзига ишонган киши шижоатли бўлади, ўзига ишонади ва ўз фикрида қатъий туради. Бундай киши маърифатсиз раҳбарга тўғри келмайди, чунки у маърифатсизлиги, билимсизлиги ва маънавий жиҳатдан қашшоқлигининг фош бўлишидан кўрқадир. Худди шунинг учун ҳам маърифатсиз раҳбар атрофида ўзидек паст дунёқарашли шахсларни йиғадир, шунингдек илмли, оловкор, шижоатли ходимлардан тезроқ қутулишга ҳаракат қилади.

Демак, маърифатсиз, маданиятсиз ва маънавиятсиз кишиларнинг раҳбарлик лавозимига ўтириб қолишидан эҳтиёт бўлиш лозим. Чунки улар қанча вақт раҳбар бўлиб турсалар, шунча муддат ўша жойда маънавий-маърифий, маданий ишлар оқсайди. Айниқса, ислоҳотларнинг иккинчи босқичида бу масалада жуда эҳтиёт бўлиш зарурдир.

Агар таълим-тарбия муассасаларига маърифатли, маданиятли кишилар раҳбарлик қилсалар, маънавий

¹ Уша асар, 49-бет.

юксак зиёли ва зиёкорлар фаолият кўрсатсалар, амалий тарбия борасида кескин буриллишлар бўлиб, жуда яхши натижаларга эришиш мумкин. Зотан, тўғри йўлга қўйилган амалий тарбия миллий истиқлол мафкура-сини, маърифий-маънавий, маданий тараққиёт йўлидаги барча ишларни амалга оширишни кафолатлайди.

Бу ҳақда юртбошимиз шундай дейди: «... Миллий мафкурани онгимизга сиғдирувчи амалий тарбияни йўлга қўйиш жамиятимизда соғлом муҳитни сақлаш билан баробар эканини англашимиз даркор»¹. Ҳақиқатан ҳам маънавият, маърифат ва маданиятни юксалтиришда, асосан, соғлом муҳит муҳим роль ўйнайди. Соғлом муҳит барча ишларнинг тўғри ҳал қилинишига, мақсад ва вазифаларнинг тўла амалга оширишига имконият яратди. Бинобарин, бундай муҳит ислохотларнинг иккинчи босқичида муҳим аҳамият касб этади. Соғлом муҳит, айниқса таълим-тарбия муассасалари учун зарурий ва муҳим шартлардан биридир. Дарҳақиқат, соғлом муҳитда соғлом авлод тарбияланади. Халқимиз беҳуда «Қуш уясида кўрғанини қилали» деган эмас. Боло ўйида, таълим-тарбия муассасаларида тўғри-бағри ва тинчлаган ўқитлари, олган сабоқлари таъсирида ўтгайдилар, камолга етадилар. Бу масалада юртбошимизнинг қўйидаги сабоғи ибратлидир: «Биз соғлом авлоднинг тарбиялаб, вояга етказишимиз керак. Соғлом киши деганда фақат жисмоний соғломликни эмас, балки шарқона ахлоқ-одоб ва умумбашарий ғоялар руҳида камол топган инсонни тушунамиз»². Бу фикрлардан кўриниб турибдики, шарқона ахлоқ-одоб ва умумбашарий ғояларни онгимга сиғдириб олган киши юксак маънавиятли кишилардан ҳисобланади. Зотан, тарбия муассасаларида яқдиллик, уюшқоқлик, ҳамкорлик ва ҳамжиҳатлик муҳим роль ўйнайди.

Шу ўринда ўриак ва намуна кўрсатиш тамойили муҳимлигини ёдда тутиш лозим. Болалар, одатда, тавсифчан ва тақлидчан бўладилар. Кўрган нарсасини қилдилар, эшитган сўзларни такрорлайдилар. Бироқ ўша кўрган нарса ва эшитган сўзларининг моҳияти билан қизиқмайдилар. Улар кўпроқ кўрган салбий нарсаларига ўч бўлишади. Шунинг учун ўқитувчи-тарбиячилар ва бутун жамоа аъзолари улар олдида ўта эҳтиёт бў-

¹ Уша асар, 51-бет.

² Уша асар, 57-бет.

лишлари ва салбий хатти-ҳаракатлардан ўзларини тийишлари шарт. Билъакс, ёшларни маънавий-маърифий жиҳатдан тарбиялашда ва амалий тарбия ишларида тузатиш қийин бўладиган оқибатларга дуч келиш мумкин.

Маданий-маърифий маъно ва мазмун касб этган асарларни, айниқса ота-боболаримиздан шу хусусдаги мерос бўлиб қолган ахлоқий-тарбиявий асарларни чоп қилиш ва халққа тақдим этиш миллий маънавиятнинг янада юксалишига ёрдам беради. Чунки уларда миллий тарбиявий анъаналар, асрлар давомида бу соҳада тўпланган тажрибалар ўз ифодасини топган бўлади.

Президентимиз маънавиятнинг бу соҳаси тўғрисида шундай ёзган: «Маънавият ва маърифат, маданият ва ахлоқ ҳақидаги асарларни кўплаб чоп этиш, айниқса маданий мерос билан бирга янгиланаётган бугунги турмуш тарзини ва янгича туюлаётган жамиятимиз мазмун-моҳиятини тереинроқ ёритиш, кенгроқ ўрганиш муҳимдир»¹. Бу фикрни юртбошимиз тинимсиз маънода иқтисодий ўсиш ва тараққиётни жамиятнинг танаси, маънавият-маърифат, сиёсий оғи етуқлигини эса унинг руҳи, ақли ва жони сифатида тасвирлайди.

Дарҳақиқат, ахлоқ-одобга онд эски китобларни халқ қўлига етказиш — бу уларнинг шарқона тарбия йўл-йўриқлари ва усуллари билан қуроллантириш дегани. Шундай экан, уларни зарур тарбиявий қўлланма ва адабиётлар билан ҳам таъминлаш муҳим масалалардир. Ислоҳотларнинг биринчи босқичида шу масалага диққат-эътибор қаратилди ва кўпгина амалий ишлар қилинди. Иккинчи босқичда эса бу иш жадал суръатларда давом этиши ва ривожлантирилиши лозим.

Аждодларимиздан қолган ҳар бир мерос бугунги одамларнинг маънавий-маърифий, маданий-тарбиявий ва ахлоқий қарашларини шакллантиришга хизмат қилади. Улар, айниқса, ёшларда миллий ифтихор туйғуларини тарбиялаш ишларида етакчи ўрнини эгаллайди.

Бу борада юртбошимиз шундай фикрни билдиради: «Ноёб тарихий ёдгорликларни сақлаш ва таъмирлаш, ўзбек халқи яратган ва миллий бойлик бўлган санъат асарларини излаб топиш, уларни Ўзбекистонга қайтариш маънавият дастуримизнинг муҳим бўлагини таш-

¹ Қаримов И. А. Истиқлол ва маънавият. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 59-бет.

кил этади»¹. Муаллиф шунга ўхшаш фикрни аввалги асарларида миллий қадриятларни тиклаш ва миллий ифтихор туйғуларининг тарбиялашда муҳим аҳамиятга эга эканини тасдиқлаш мақсадида билдирган эди. Энди эса юртбошимиз ўша фикрни илмий-назарий асосда ривожлантириб, унинг «маънавият дастуримизининг муҳим бўлагини ташкил» этишини алоҳида таъкидлаган.

Демак, тарихий ёдгорликлар миллий қадриятларни тўла-тўқисанга англашга ёрдам берган ҳолда миллий ифтихор туйғуларининг шакллантиришга кўмаклашади. Бу маданий-маърифий-дидактик жараён ўз навбатида миллий маънавиятнинг юксалишида муҳим роль ўйнайди.

И. А. Қаримовнинг маънавият ҳақидаги фикрларини чуқур ўргатиш жараёнида маънавиятнинг кенг қамровли фан соҳаси экани англашилади. Унинг қўйидаги фикрлари шу маънода ҳикматли ва ибратлидир. «Маънавият тарбиянинг энг таъсирчан қуроли экан, ундан оқилона фойдаланиш, болаларимизни ватанпарварлик, ростгўйлик, ҳақсеварликка ўргатиш керак бўлади. Аслини олганда, ахлоқ — маънавиятнинг ўзаги. Инсон ахлоқини шундан саноладики, ҳушмуомалаланишга эришадиган эмас. Ахлоқ — бу аввало инсоф ва адолат туйғуси, ғийбат, ҳалоллик дегани»².

Дарҳақиқат, шарқона ахлоқ-одоб, ватанпарварлик, инсонпарварлик, ҳақпарварлик, ростгўйлик, диёнат ҳар томонлама баркамол инсоннинг маънавий қиёфасидир. Шунингдек, маънавиятни юксак инсон ҳаромдан ҳалолни фарқлаб олиб ҳаромга, поклик билан нопокликни ажратиб нопокликка, ҳиёнатдан диёнатни ажратиб ҳиёнатга, адолатсизликка қарини кураша олади.

Педагогикамизнинг тарихига назар ташласак, ҳозирги Ўзбекистон замининда инсонлар тарбия масаласига юқори талаблар билан қарашган. Зардуштийларнинг муқаддас китоби «Авесто»да илгари сурилган тарбиявий ғоялар анча-мунча ибратли бўлган. Бу олоб-ахлоқ ақидаларида кўзга яққол ташланади. Чунинчи, ундан меҳнат қилиш, эзгулик қилиш, табиатни муҳофаза этиш, Ватанга муҳаббат қўйиш, покланиш, тўғри бўлиш, меҳрибонлик, меҳр-оқибат, бир-бировга ёрдамлашиш, аҳил-

¹ Қаримов И. А. Ўзбекистоннинг сийёсий-иқтисодий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 52-бет.

² Уша асар, 53-бет.

лик, бирдамлик, жоҳил бўлмаслик, садоқатли бўлиш, илм олиш, диннат, ҳақиқат ва адолат сингарин маънавий-ахлоқий ғоялар ўрин олган¹.

VIII асрдап кейин эса ҳозирги ўзбек халқининг аж-додлари ислом динини қабул қилишган. Ислом динининг муқаддас китоби — Қуръони каримда илгарини сурилган барча ғоялар бошдан-оёқ ҳозиргача дастуриламал бўлиб келмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, ислом дини амалда анча таъқиқланган шўро тузуми даврида ҳам ўзбеклар қалбидан, руҳидан чиқмади. Яширин бўлса-да унга амал қиладиганлар топиладди.

Мустақиллик шарофати билан Қуръони карим ва Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари ва бошқа диний-исломий адабиётлар тарғиботига кенг йўл очилди. Чунки улар миллий маънавиятнинг юксалтиришга ёрдам берувчи мўътабар асарлардир. Бу ҳосиятли ишларнинг танишганида Президентимиз И. А. Қаримовнинг педагогик жиҳатдан намунавий саъй-ҳаракатини алоҳида таъкидлаш ўринлидир. У шундай ёзади: «Ислом дини — бу ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам ниймон, ҳам ахлоқ, ҳам диннат, ҳам маърифат эканлигини унутмайлик. У қуруқ ақидалар йиғиндиси эмас. Ана шу маърифатнинг кишиларимиз жон-жон деб қабул қиладилар ва яхши ўғитларга амал қиладилар. Меҳр-оқибатли, номусли, ориятли бўлишга, иззат-иқром тушунчаларига риоя этишга ҳаракат қиладилар»².

Зотан, руҳий покланиш қурилаётган ҳуқуқий демократик давлатимизнинг ажралмас маънавий-ахлоқий тамойилли ҳисобланади. Худди шу ғоя ислом дини ва тасаввуф илмида илгарини сурилади. Демак, мустақиллик мафқураси ва миллий истиқлол руҳида тарбиялаш ғояларини билан ислом ва тасаввуф илми ақидаларини бир-бирларига муштаракдирлар. Уларнинг барчаси умум-башарий, инсонпарварлик, маърифатпарварлик, ватанпарварлик ва шу сингарин ғоялар маънавий тарбиянинг тўғри йўналтиришга мос келади.

Маънавият миллий хусусиятга эга эканини ҳеч қачон унутмаслик керак. Маънавият миллий урф-одатлар,

¹ Қаранг: Ўзбек педагогикаси антологияси (туз. К. Ҳошимов ва С. Очил). «Авесто»дан намуналар (Проф. Ҳ. Ҳамидий таржимаси). Тошкент, «Ўқитувчи», 1995, 35—39-бетлар.

² Қаримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтисодий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 54-бет.

тарбия анъаналари, ахлоқ-одоб ақидалари, қадриятлари, дин, эътиқод, маданий-маърифий, ижтимоий-дидактик, фалсафий-педагогик қарашлар, руҳий-психологик жараёнлар ва шу кабилар мажмуасидир. Шу нуқтан назардан ёндошсак, ҳар бир халқ маънавиятининг бири-биридан ўз миллийлиги билан ҳам фарқланганини кўратамиз.

Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Қаримов илгари сурган фикр ва ғояларининг илмий тафсири, назарий-амалий тадқиқот сабоқлари натижаси ўлароқ маънавиятининг қуйидаги таркибий қисмлари аниқланди:

- маданий-маърифий юксаклик;
- ижтимоий-дидактик тараққиёт;
- фалсафий-педагогик ўсиш;
- иймон-эътиқоднинг бутлиги;
- миллий ахлоқ-одоб нормаларига тўла риоя қилиш;
- илм-маърифатли бўлиш;
- инсонларлик, ватанпарварлик, қўлқўрғинлик, адолатпарварлик;
- миллий қадриятларга муҳаббат;
- фидойиллик, мардлик, жасурлик, ташаббускорлик;
- поклик;
- ислом динига эътиқодлик;
- Ватан ва халқ мустақиллигини доимий равишда ҳимоя қилиш ва унга хизмат этиш;
- аждодлар ва уларнинг меросига чуқур ҳурмат ва шу кабилар.

Шу тамойилларни ўзида мужассамлаштира олган инсон юксак маънавиятли киши ҳисобланади. Миллий истиқлол мафқураси ва олиб борилаётган сиёсат шундай маънавий баркамол инсонларни тарбиялаб етиштиришга асосий диққат-эътиборни қаратди ва барча имкониятларни, куч-қувватини шу эзгу мақсад ва вазифаларни амалга оширишга йўналтирди.

Хулоса қилиб айтганда, миллий маънавият ва унинг асосий моҳияти, биринчидан, ислохотларнинг иккинчи босқичида маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук инсонлар тарбиясига эътиборни кучайтириш, иккинчидан халқ хўжалигининг барча соҳаларида маънавий покликка тўла эришиш, учинчидан, миллий қадриятларни тўла тиклаш ва шу асосда миллий ифтихор туйғуларини шакллантириш, тўртинчидан, Ўзбе-

кистон мустақиллигини ривожлантириши ва такомиллаштириши ишларида фаол қатнашиш, бу йўлда фидойилик намуналарини кўрсатиш, бешинчидап, мустақиллик жамияти ва унинг тараққиёти учун ҳалол хизмат қилиш, Ўзбекистон келажаги буюк давлат эканига ишонч туйғуларини тарбиялаш, олтинчидап, мустақил ҳукуматимиз чиқарган қарор ва қонунларга, Президент фармонларига содиқ бўлиш, қадрлаш ва амал қилишдан иборатдир.

2- §. Маънавият тарбиясининг тарихий илдизлари

Тарбия тўғрисидаги фикрларимиз билан олдинги бобларда баҳс қилган эдик. Шунингдек, мустақиллик мафкураси ва сиёсати асосига қурилган тарбиянинг кўнгини соҳалари тўғрисидаги фикрларимизни ўртага ташлаган эдик.

Мазкур бобнинг аввалги параграфида эса маънавият ва унинг моҳиятини ўрганиб, маънавиятнинг таркибий қисмлари (тамойиллари) ни аниқлаб чиқишга ҳаракат қилдик. Энди маънавият тарбиясининг тарихий илдизларини тадқиқ этиш каби долзарб муаммо кўтариладик, бу бугунги кун, яъни ислоҳотларнинг иккинчи босқичи учун жуда зарурий масаладир.

Тарбиянинг қайси соҳаси бўлмасин, унинг тарихини, ота-бобларимизнинг тажрибаларини, уларнинг бу борадаги панднома ва ўғитларини ўрганиш навбатдаги вазифаларни амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади. Зотан, тарих келажак сабоғидир. Шу сабоқ амаллий аҳамиятга эга бўлиб, келгуси ишларни режалаб олишга ёрдам беради.

Шу билан Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Қаримов асосий диққат-эътиборни қадимги аждодларимизнинг тарбия борасидаги маънавий меросини ўрганиш ва ундан умумий хулосалар чиқариб, айни кунларда мустақиллик маънавияти талаб қилаётган маънавий-ахлоқий, маданий-маърифий йўналишда иш олиб боришга қаратмоқда. У шундай ёзади: «Қадимги аждодларимиз кўпил инсон ҳақида бутун бир ахлоқий талаблар мажмуасини, замонвий тилда айтсак, шарқона ахлоқ кодексини ишлаб чиққанлар. Киши қалбида ҳаромдан ҳазар, нопокликка, адолатсизликка инсбатан

муросасиз исён бўлиши керак»¹. Ўзбек халқининг энг қадимги аждоқлари ҳам таълим-тарбия ҳақида чуқур қайғурганлар, тарбия мажмуаларининг яратганлар, уларда кўрсатилган ўзига хос қонуниятларини амалга ошириш учун турли-туман чора-тадбирларини ҳам ишлаб чиққанлар.

Ўзбеклар тарбия тарихининг илдизлари эрамиздан олдинги зардуштийларнинг тарбия мактабига бориб тақалади. Профессор Ҳамиджон Ҳомидийнинг ёзишича, «Абулқосим Фирдавсий «Шоҳнома»нинг алоҳида боблари ҳамда «Гуштасп» достонида Марказий Осиё ва Эрон халқларининг исломгача бўлган дини зардуштийлик ҳамда унинг асосчиси Зардушт (эрамизгача бўлган 589—512 йиллар) ҳақида меҳр билан ёзади, уни мўъбадлар мўъбади, донишмандлар пешвоси, пайғамбар деб таърифлайди, у асос солган қомусий китоб «Авесто»ни кўп тилга олади. Ҳақиқатда ҳам Зардушт Шарқнинг биринчи файласуфи, нотини, шоирни, донишманди, халқ доҳийси ҳисобланади»² Бизгача етиб келган «Авесто»нинг қисмларида ўзларни унинг муқим бўлган маданият-ахлоқий тамойиллари, пайғомалари ўз ифодасини топган.

Ислом дунёсининг, чуқурчи ўзбек халқининг асосий тарбия манбаи Оллоҳ томонидан VII асрда нозил бўлган муқаддас китоб — Қуръони каримдир. Шунингдек, Муҳаммад алайҳиссалом (570—632) ҳадиси шарифлари қонил инсонни тарбиялаб етказишга хизмат қилувчи дастуриламал қўлланма ва йўлланма ҳисобланади.

Деярли барча тарихий манбаларда ва диний китобларда Қуръони карим Муҳаммад пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам қирқ ёшларидан сўнг нозил бўла бошлаганлиги кўрсатилади. Бу милодий 610 йилга тўғри келади.

Хиро тоғидаги ёрдан келган «Ўқи!» деган овоз ва Муҳаммад алайҳиссаломнинг «Мен ўқини билмайман» деган жавоби воқеасидан сўнг бошқа кун Муҳаммад Жабронли кўради. Шунда Жабронл Муҳаммадга дейди: «Ё Муҳаммад, сиз чиндан ҳам Оллоҳнинг пайғам-

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтисодий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 53-бет.

² Ҳомидий Ҳ. Зардушт. «Ўзбек педагогикаси антологияси» китоби (тузувчилар К. Ҳошимов ва С. Очил), Тошкент, «Ўқитувчи», 1995, 30-бет.

барисиз. Кейин Муҳаммад алайҳиссаломга биринчи бўлиб Хадича, сўнгра Али, Зайд ва бошқалар иймон келтиришган. Ҷша пайтлардан кейин Муҳаммад алайҳиссаломга Оллоҳдан ваҳий келиб, Қуръонни карим узвий ва давомли равишда позил бўла бошлайдн.

Беқиёс қийинчиликлар, Расулуллоҳнинг тишимсиз меҳнати, матонатли курашлари туфайли ислом динининг жўрофий допраси кенгайди, кўшни мамлакатлар халқлари ҳам ислом динига ўтиб мўминну мусулмон бўлишди. Шундан сўнг Муҳаммад алайҳиссалом кўпчилик иқлим подшоларига мактублар йўллади, элчилар юборди. Хатлар учун кумушдан махсус муҳр ясаиб, унга «Муҳаммадур Расулуллоҳ» деган сўзлар зарб қилинди. Ҷша мактублар подшолар қўлига тегиши билан уларнинг кўпчилиги мусулмон динига иймон келтирадилар. Бу исломнинг халқчиллигидан, инсонпарварлигидан, маънавий-маърифий ақидаларга бойлигидан далолат беради.

Шунингдек, ер юзидаги барча мавжудотларнинг энг ардоқлиси, Оллоҳнинг суюкли ҳабиби бўлмиш Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам халқни зулмат, жаҳолат ва қабоҳат дунёсидан саодатли йўлга етаклади, маънавият ва маърифат машъалини юксак кўтарди. Парвардигорнинг марҳамати ила ул зоти олий йиғирма уч йил мобайнида ислом динини оммалаштирди, тарғиб ва ташвиқ қилди, Қуръонни каримни халққа машъал қилиб тортиқ этдики, бутун аҳли Ислом ҳозиргача ундан баҳраманддир.

Шу ўринда бир нарсани эслатиб ва айтиб ўтиш лозим деб ҳисоблаймиз. Чунки бу миллий маънавий-маърифий ақидаларимизнинг илдизлари ниҳоятда терапнигини далиллаш учун муҳимдир. Биз яқин-яқингача, яъни мустақиллик таптанасигача болалар боғчалари, барча умумтаълим, махсус ўрта ва олий ўқув юртлари биноларининг пештоқларида, деярли ҳамма китобларда «Ўқиш, ўқиш ва яна ўқиш!» деган сўзларни ўқирдик. Бироқ, энг ачинарлиси шундаки, ўша муқаддас маънавий-маърифий сўзларнинг муаллифи сифатида бошқа бир шахснинг номи ёзилб турарди. Мустақиллик шарофати билан миллий қадриятларимиз тиклана бошлагандан кейингина ўша маънавий-маърифий қудратга эга бўлган муътабар сўзларнинг Қуръонни каримнинг «Алақ» сурасидан олинганини энди билиб турибмиз.

Қуръонни каримни ҳар гал ўқиганда инсон янги-янги

маъно-мазмун кашф этади, ундан маънавий озуқа олади, маърифатга қараб интилади, ахлоқ-одобли бўлишга интилади, унда ватанпарварлик, инсонпарварлик, адолат ва ҳақиқатпарварлик туйғуларни тобора шакллана боради, раҳм-шафқат, дённат, меҳр-оқибат, саховат, эзгулик, ҳалоллик, поклик, фидойилик, мардлик, жасурлик, қадр-қиммат ва шу каби маънавий-маърифий ақидаларнинг туб маъносини англаб, ўзини шу муқаддас йўлга бошлайди.

Мавриди келганда яна бир муҳим нарсани таъкидлаш лозимки, муқаддас Қуръони карим нозил бўлгандан кейин дунёга келган ва ижод қилган барча фозилу фузалолар, олим мутафаккирлар, шоирлару адиллар Қуръони карим ҳамда Муҳаммад расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васалламнинг Ҳадиси шарифлари сарчанималаридан баҳраманд бўлганлар, ибратли таъсирланганлар. Шунинг учун ҳам Қуръони карим ва Муҳаммад алайҳиссалом Ҳадиси шарифларини маънавият, маърифат ва маданият манбаи дейиш мумкин.

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий (780—850)нинг филол риёзиёт ва фалакиёт илмига асос солгани ва кўпроқ аниқ фанлар билан шугуллангани ҳақида гапирилади. Унинг табаррук номи ўша илму фан соҳалари бўйича машҳур ва манзур бўлган. Шу далилнинг ўзи Ал-Хоразмийнинг ифодада қудратли фан арбоби, маънавият ва маърифат яловбардори бўлганидан далолат беради.

Шунингдек, уа зоти олий фақатгина аниқ фанлар бўйича тадқиқот ишлари олиб бориш билан кифояланиб қолмай, балки ўз замонасидаги инсонларни ва келгуси авлодин маънавият, маърифат ва маданиятдан баҳраманд этиш ҳақида ҳам қайғурган. У ўзининг бу борадаги ўлмас «Васиятлар китоби»ни мерос қилиб қолдирган. Асар ўзининг бир хусусияти билан характерлики, унда маънавият риёзиёт нуқтани назаридан, қолаверса ахлоқ-одоб тамойиллари ҳисоб-китоб қонуниятлари орқали сингдирилади.

Ал-Хоразмий Қуръони карим нозил бўлгандан кейин ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида туғилган ва илмий ижод билан машғул бўлган йирик, забардаст, диний тил билан айтганда, Аллоҳ назар солган илқ олимлардан биридир. Унинг илмий асарлари дунё миқёсида тадқиқ қилиниди ва пухта ўрганиляпти. Бироқ унинг таълим-тарбия мактаби, унинг ўзига хос хусусиятлари, буюк олим-

нинг таълим назарияси ҳали ўрганилиши лозим бўлган соҳадир. Зеро, бу ҳозирги замон таълим назарияси, маънавият, маърифат тараққиёти учун муҳим дорилфунун бўлиб хизмат қилади.

IX аср бошларида яна бир табаррук инсон дунёга келдики, унинг зинданидан маънавият ва маърифат олами янада ёришди. У муҳаддис илмининг асосчиларидан бири Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (194/810—256/870) эди. «Имомнинг хотираси шу қадар кучли эдики, ривоятларга кўра, қайси бир китобни қўлга олиб, бир мартаба муталаа қилиб чиқиш билан ҳаммаси ёнида қолаверарди. Имом Бухорий юз минг саҳиҳ ва икки юз минг ғайри саҳиҳ ҳадисни ёд билар экан. Унинг шогирдларидан Амр ибн Фаллас: «Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорийга маълум бўлмаган ҳадис, албатта, ишончли ҳадис эмасдур», дейди. Устозларидан Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ал-Марвазий (164/780—241/855) «Бутун Хуросондан Муҳаммад ибн Исмоил каби олим чиққан эмас», дер эди»¹. Бу илмий далиллар Имом ал-Бухорийнинг нақадар илоҳий истеъдодли, кучли хотира соҳиби эканини кўрсатувчи, илмга фоят ташна ва бой олимлигини кўрсатади. Дарҳақиқат, у билмаган ҳадис бўлмаганлиги ислом илмшуносларига маълумдир. Шунинг учун ҳам у ва унинг асарлари ислом дунёсида беҳад қадрланган ва қадрләнаяпти.

Имом Бухорий «ал-Адаб ал-Муфрад» («Адаб дурдоналари»), «Китоб-ул хйба» («Заковат китоби»), «ал-Муснад ал-Кабир» («Катта ҳадислар тўплами»), «Китоб-ул илал» («Нуқсонли ҳадислар китоби»), «Бирр-ул волидайи» («Ота-онани ҳурматлаш») каби жуда ибратли асарлар битганки, улар миллий ахлоқ-одобдан, исломий урф-одатлардан, маънавий-маърифий илмдан сабоқ беради.

Муҳаддис илми оламида яна бир олим борки, у Имом Абу Исо Муҳаммад ибн Исо ибн Савра ибн ад-Даҳҳак ас-Суламий ат-Термизий (824—892) бўлиб, у илм олини мақсадида ислом дини ҳукмронлик қилган жуда кўп мамлакатларни кезиб чиқади. Сафарлар давомида у машҳур муҳаддислар билан яқиндан танишган, ҳадис илми сир-асорини билиб олган ва уларни ёзиб борган.

¹ Бобохонов Ш. Имом ал-Бухорий. «Ўзбек педагогикаси антологияси» китоби (Тузувчилар: К. Ҳошимов ва С. Очил). Тошкент, «Ўқитувчи», 1995, 85- бет

Ат-Термизийнинг таржиман ҳолини кузатсак, унинг доимо илмдан ташқари хайрли ишлар билан машғул бўлганини, эзгулик ҳақида қайғурганини, маърифатга, илм олишга даъват этганини билиб оламиз.

Демак, Ат-Термизий ҳаёти ва турмуши, илмий фаолияти маънавий-ахлоқий жиҳатдан стук сабоқ манбаки, бу манба ҳозирги авлод учун ҳар томонлама намунадир. Шу билан Ал-Бухорий ва Ат-Термизийларнинг маънавий-маърифий куч-қудратга эга бўлган асарлари чон этиляпти ва номлари, хотиралари абадийлаштирилди.

Ижтимоий-дидактик, маънавий-маърифий илмлар аслида фалсафий йўналишда ўрганлиши зарур. Бу илм замирида ҳикмат туради. Бизнингча, фалсафа ҳикматлар силсиласи билан боғлиқдир.

Абу Наср Форобий (873—930) ўрта асрлар шартшароитида стук жамоани вужудга келтириш комил инсонни тарбиялаб этиштириш муаммосини ҳал этиш билан боғлиқ эканлигини биринчилардан бўлиб ўртага ташлаган ва бу масалани илмий-назарий жиҳатдан ҳал қилган. Олимнинг «Тавқият дамои хақида», «Тавқият-саодатга эришув тўғрисида» каби асарлари худди шу маънавий-фалсафий муаммоларни ҳал этишга бағишланган.¹ Олимнинг инсонпарварлик, ватанпарварлик, инсон шахсини тарбиялаш каби фикрлари ижтимоий масалаларни ҳал этиш ҳақидаги назарий сабоқлари билан сингишиб кетган. Шунингдек, Форобий тарбия масалалари билан бевосита алоқадор руҳий-физиологик муаммоларни фалсафанинг ажралмас қисми сифатида қарайди.

Дарҳақиқат, инсон турмуш тарзи ўзи яшаб турган жамият, ижтимоий тузум билан узвий равишда боғлиқдир. Демак, инсон маънавий-маърифий, маънавий-ахлоқий сифатлари билан мавжуд жамиятга даҳлдордир, маънавиятнинг ўзи эса ижтимоий-дидактик ва фалсафий-педагогик ҳодисадир.

X аср охирилари—XI аср бошларига келиб ҳозирги Ўзбекистоннинг ажралмас қисми—Хоразмда фан, маданият ва маърифат гуркираб яшнади. Бу иш ўлкадаги маънавият салмоғини кўрсатади. Айниқса, Хоразм пой-

¹ Хайруллаев М. Абу Наср Форобий. «Ўзбек педагогикаси антологияси» китоби (Тузувчилар: К. Ҳошимов ва С. Очил), Тошкент, «Ўқитувчи», 1995, 102-бет.

тахти — Гурганж шаҳрида «Маъмур академияси»нинг ташкил қилиниши ва фаолият кўрсатиши мазкур вилоят ва қўшни мамлакатларда ўша даврда ҳозирги ўзбек халқининг аждодлари юксак маънавият чўққисини эгаллаганликларини тасдиқлайди. Шу академияга қомусий олим Абу Райҳон Беруний (973—1048) раҳбарлик қилган.

Ўша даврда Абу Райҳон Берунийнинг буюк олим, талабчан мураббий ва устоз, бағри кенг маданиятли ва маърифатли инсон, қолаверса раҳбар сифатида жамоа қадрига етадиган, унга ҳар соҳада йўл очиб берадиган катта шахс сифатида доврўғи кетган. Шунинг учун ҳам дунёнинг кўпчилиги мамлакатларидан илм излаб, меҳроқлибатни соғиниб, сафо ҳавога ташна бўлиб, юксак маънавият ахтариб Хоразмга, аниқроғи Беруний раҳбарлик қилаётган «Маъмур академиясига» оқиб келишарди. Абу Али ибн Сино ҳам шундай улўғ олимлар сирасига кирди.

Абу Райҳон Беруний деярли барча фан соҳалари бўйича йирик тадқиқотлар олиб бориб, уларнинг барчасида оламшумул муваффақиятларни қўлга киритгани бутун дунёга маълум. Бироқ унинг педагог-олим сифатидаги маънавий-ахлоқий, маданий-маърифий жиҳатдан фоят қимматли илмий фаолияти хусусида кам ганирилди, Унинг бу соҳадаги тадқиқотларига, пайд-насиҳатларига, сигналиб амалда ўз натижаларини кўрсатган фалсафий ҳикматларига, айниқса, ҳозирги мустақиллик шаронтида эҳтиёж кўпроқ сезилиб турибди.

Беруний, хусусан, билиш назарияси бўйича жуда катта ишлар қилган*. Бироқ ҳозирги кунда билиш ва таълим назарияси (дидактика) бўйича замонавий асарлар яратилмаган, аниқроғи, бу соҳа етарлича ўрганилмаган. Абу Райҳон Берунийнинг шахсий таълим дорилфунуни тадқиқ этилса, бу ишлари кўрилмаган даражадаги маънавий-маърифий иш бўларди. Лоақал «Маъмур академияси»нинг фаолияти, тажрибалари таълим ва билиш назариясини яратиш учун муҳим илмий замин бўлиши мумкин.

Абу Райҳон Берунийнинг тарбиявий мавзудаги битиклари ёшлар тарбиясида, ҳозирги одамлар маънавиятини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

* Олимнинг педагогик мавзудаги асарларини санаб ўтирмадик, чунки бу соҳа унинг деярли барча ишларида ўз ифодасини топган (С. О.).

Чунки у маънавий-ахлоқий мавзудаги фикр ва мулоҳазаларини фалсафий йўналишда билдирадн ва уларни тарихий далиллар мисоллар асосида исботлайдики, бу киши руҳидаги ишонч туйғуларига самарали таъсир этади. Олим ўзининг «Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар» деган асарида шундай ҳикматни билдиради: «Маълумки, ҳар бир мураккаб нарсанинг содда бўлаклари бор, мураккаблик шулар йиғинидисидан келиб чиқади», «Сезгилар бешта бўлиб, ... улар «қулоқ билан эшитиш, кўз билан кўриш, бурун билан ҳидлаш, тил билан татиш ва тери билан тегиб билишдан иборатдир... Илм ва маърифат фақатгина ўшалар орқали ҳосил бўлади».

Бу фикрлар ҳозир оддий бўлиб туюлиши мумкин, лекин улар ўз даврида гоят қимматли фалсафий қудратга эга бўлган. Бироқ бу ҳикматли сўзларининг маъно-мазмун жиҳатидан салмоғи насаймаган. Дарҳақиқат, бугунги кунда қулоғига гап кирмайдиган, оддий ҳақиқатни кўра олмайдиган, сезгилари суест одамлар анча-муноча тонилдики, юқоридаги фикрлар шундай маърифатни малаикалар узун вақт шу унинг.

Умуман олганда, Абу Райҳон Берунийнинг тарбия соҳасидаги илмий, амалий мероси бугунги одамларни маънавият, маърифатли, маданиятли, ахлоқ-одобли қилиб тарбиялашда қўлланма ва йўлланма вазифасини ўташи шак-шубҳасиздир.

Ўрта асрда яшаб, илм-фан, маънавият, маърифатни ривожлантиришда фидоийлик қилган олимлардан бири Абу Али ибн Синодир (туғилган йили тах. 980—981 йиллар — ваф. 1037). Дошишманда олим фалсафа, табобат, фалакиёт, зоология, ботаника, геология, мусиқа, ахлоқ, мантиқ, психология, тилшунослик, адабиёт ва бошқа фан соҳалари бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб борган, жуда кўп назарий муаммоларни ҳал этган.

Айниқса, унинг «Тиб қонунилари» деган асарига ўз даврида «тиббийёт қомуси» деб баҳо берилганки, у ҳозир ҳам ўз қадр-қимматини йўқотмаган. Ибн Сино «Маълум академияси»да илмий фаолият кўрсатган ва Абу Райҳон Беруний билан илмий суҳбатлар олиб борган, доимо халқ хизматида юрган улут Нисондир. Бу таълим олинган далил-исботдан кўриниб турибдики, у маънавиятни юксак, маърифатли шахедир.

Табобат илмининг руҳий-педагогик таъсирсиз тасаввур

этиб бўлмайди. Чунки энг асосий ва зарурий шифо руҳий таъсир орқали амалга ошади. Бундай кучли таъсир фақатгина маънавий бой киши томонидан ўтказилиши мумкин, холос.

Буюк олимнинг илмий мероси билан бирга, унинг таълим-тарбия соҳасидаги тажрибалари ҳам ёшларни маънавият руҳида тарбиялашда жуда катта аҳамиятга эга. Шу ўринда унинг бир фикрига эътибор берайлик. У ёзади: «Маърифатчи (ориф) ботир одам бўлади, шундай бўлмай ҳам бўлармиди! У ўлимдан ҳам қўрқмайдиган, саховат эгаси бўлади. Шундай ҳам бўлмай бўлармиди! У барча беҳад нарсаларга ҳирс қўйишдан узоқ ва барча адашганларга меҳрибондир, шундай бўлмай ҳам бўлармиди! У ўз нафосини билан улуғвор бўлади, шундай бўлмай ҳам бўлармиди!» Дарҳақиқат, маърифатли ва маънавий юксак инсон ўта қатъиятли бўлиб, умумбашарий, инсонпарварлик руҳидаги ғояларни амалга ошириш йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган фидойи бўлади. Худди шунинг учун ҳам юртбошимиз доимо «маърифатли, юксак маънавиятли, фидойи бўлиш, мустақиллик тафаккурини шакллантириш» ҳақида куйиниб гапиради, одамларни шундай бўлишга даъват этиб келди ва даъват этяпти.

Тарбия, маънавият ва маърифат йўлида фидойилик намуналарини кўрсатган буюк сиймолардан яна бири Юсуф Хос Ҳожиб (1021—?) дир. Унинг таржиман ҳолига тегишли маълумотлар жуда кам. Аслини олганда, рамзий маънода айтганда, «Қутадғу биллиг» («Саодатга йўлловчи билим») номли асарини унинг маънавий қиёфаси ва таржиман ҳолидир.

«Қутадғу биллиг» инсонни маънавий, ахлоқий жиҳатдан камолот сари етакловчи, таълим-тарбия сир-асоридан, йўл-йўриқларидан, метод ва усулларидан сабоқ бера оладиган дарсликдир. Олим бу асарига ўзининг ижтимоий-дидактик, фалсафий-педагогик, маънавий-маърифий, ахлоқ-одобга доир илғор фикр ва мулоҳазаларини, неқбин қарашларини бадий-педагогик тпл воқитасида сингдирган. Шунинг учун бу асар асрлар давомида жуда кўп исломий мамлакатларда таълим-тарбия соҳаси бўйича дарслик сифатида қўлланилган.

Шу ўринда Президентимиз И. А. Қаримовнинг аждодларимизга, уларнинг маданий-маърифий ва маънавий-ахлоқий меросига юксак баҳо бериб, уни халққа ва ҳолича ўтказиш ҳақида қайғураётганини алоҳида

таъкидлаш лозим. Чунончи, у ёзди: «...Инсонпарварлик ғоялари билан озикланган Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро каби зотлар асос солган муқаддас ғоя ва тариқатларнинг ватани ҳам Туркистон заминидир»¹. Бу сўзларда миллий пфтихор туйғулари барқ уриб турибдики, бу фазилат мустақил жамиятимизнинг ҳар бир кишии қалбида барқарор бўлиши лозим. Мазкур фикрлар замирида жуда катта маъно турибдики, уларни англай билиш ғоят муҳимдир. Юртбошимиз Аҳмад Яссавий, Нақшбанд, Шайх Нажмиддин Кубро сингари фозилу фузалоларининг маънавий дунёсидан баҳраманд бўлиш ва улардан фахрланиш билан бирга, шу даҳоларининг ғояларини амалда татбиқ эттиш фикрини илгарти сурапти.

Дарҳақиқат, Хожа Аҳмад Яссавий (1011—тахм. 1166—70) тасаввуф илмининг асосчиларидан биридир. Шунингдек, у эътиқоди мустаҳкам, донишманд, бағри кенг, намунавий одоб-ахлоқ соҳиб, улуг тасаввуф шоири, доно ва зукко инсон. Шу фикримизнинг далили-исботи сифатида ёш Аҳмад тўғрисидаги бир ғайритаъин асарни келтирай.

Навбатдаги сабоқлардан бири тугагач, устозлари Шаҳобиддин Исфажибий талабаларга ҳар бирингиз кейинги дарсга бир хўроз ёки товۇқни Оллоҳ таоло кўрмайдиган жойда «бисмил» қилиб (яъни сўйиб) келинглар, деб топшириқ беради. Эртасига ҳамма болалар устоз айтганларини қилиб келса, Аҳмад бир хўрозни тириклайин олиб келади.

— Устоз, узр, мен хўрозни «бисмил» қила олмадим. Қасрга яшириб сўймоқчи бўлсам, тангри кўриб турар эди.

— Барақалло, офарини!— деб устоз ёш шогирдининг мустаҳкам ниймон-эътиқоди учун пешонасидан ўпиб алқайдилар.

Бу Хожа Аҳмад Яссавийнинг ҳатто болалигидаёқ Оллоҳга қўйган эътиқодининг ғоят мустаҳкамлигини, зукко ва доно бўлганини, ақли ва тафаккурининг жуда тереги, одоб-ахлоқда ягоналигини, шафқатли эканлини, зийраклигини, умуман олганда, унинг бутун инсоний фазилатларни эгаллаб олганини исботлаб турибди.

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 54—55-бетлар.

Шунигдек, Хожа Аҳмад Яссавий ҳақидаги яна бир маълумот диққатга сазовордир. У зоти олий Муҳаммад пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга қўйган юсак эътиқоди туфайли 63 ёшга кириши биланоқ ертўлада, баъзи маълумотларга қараганда, форда яшайди ва умрининг охиригача ўша жойда кун кечиради.

Унинг шеърини тадбир ва инсонпарварлик, ватанпарварлик, ахлоқ-одобга онд юсак ғоялар илгари сурилади. Айниқса, Оллоҳдан қўрқиб, унинг бандаларини эъозлаш маъно-мазмунини сингган асарлари инсоннинг маънавий-ахлоқий қарашларини шакллантиришга хизмат қилади.

Илм-маърифатда ўз ўрнига эга, маънавий-ахлоқий ғоялари мислсиз, Қуръонни карим тафсири бўйича («Ал-Кашшоф» асари) зукко олим ва шу беназир фазилатлари туфайли «Жоруллоҳ» («Худонинг қўшнис») унвонига сазовор бўлган зоти олий Аз-Замахшарий (1075—1143) нинг илмий мероси ғоят салмоқлидир. Унинг асарлари эътиборга сазовор бўлган. Яқинда Убайдулла Уватов томонидан таржима қилиниб чоп этилган олимнинг «Нозик иборалар» асари ахлоқ-одоб, маърифий-маънавий ақидаларга бағишланган бўлиб, у кенг ўқувчилар, тарбиячилар оммасининг диққат-эътибори-ю, таҳсинига сазовор бўлди.

Хоразм халқи ва подшолари сингган пир, тариқат илмининг яловбардори, истеъдодли шоир Шайх Нажмиддин Кубро (1145—1221) ҳикмат илмда эканини яхши билган ва бошқаларни ҳам илм олишга донмий равишда даъват этган. Шарқнинг буюк донишманд олими Фариддин Аттор ўзининг «Тазкиратул авлиё» деган китобида авлиёларнинг бир неча хили тўғрисида гапириб, уларни аҳли маърифат, аҳли муомилот, аҳли тавҳид, аҳли мискин, аҳли муҳаббат ва шу сингариларга ажратади.

Шайх Нажмиддин Куброда эса ўшалардан деярли барчасининг фазилатлари мукамал жамланган эди. У бундай олий мартабаларга қандай эришди? Кубро ёшлигидан илмга ташна бўлиб, эътиқоди мустаҳкам, зийрак, продаси метни, фаҳм-фаросати юқори даражада бўлган. Ул зоти олий илм қаерда бўлса, ўша ерга, ўша мамлакатга шошилган, эгаллашни мақсад қилиб қўйган илмин олмагунича тиниб-тиничмаган. Билиму илм йўлида риёзат чеккан, тинмай меҳнат қилган. У дунёнинг барча ноз-неъматларидан қаноатли бўлса-да, илм борасида қаноатсиз бўлган.

Абдурахмон Жомий ўзининг «Нафахотул унс» аса-
рида хабар беришича, Шайх Аммор Ёсир Нажмиддин
Кубронинг тариқатда камолотга эришганини кўриб,
Хоразмга қайтишга ва у ерда тасаввуф ғояларини тар-
қатишга даъват этиб, оқ фотиҳа беради. Бироқ Шайх
Нажмиддин Кубро эътироз билдиради: «У ернинг одам-
лари ажойибдурлар ва бу тариқа ва мушоҳадани (яъни
тасаввуфни) қиёматгача ҳам тан олмайдилар». Шун-
да Шайх Аммор Ёсир бу фикрни рад этиб, таъкидлай-
ди: «Борини ва таҳликага тушмасдан, ғайрат билан иш
бошлагин»¹. Шундан кейин Шайх Нажмиддин Кубро
туғилиб ўсган юрти Хоразмга келиб фаолиятини бош-
лайди. Уни Хоразм аҳли яхши кутиб олади, у эса тариқат
ва тасаввуф расм-русумларини тарғиб қилиш баробари-
да аниқ фанлар ва шариятга доир билимларини равнақ
топтириши, шунингдек, дарवेशлик ҳамда валийликни
муҳим оқим-сўфийда олиб қиради. Шайх Нажмиддин
Кубро Хоразмда «кубровия мактаби»ни таъдил қилган.
У «Нажмиддин», «Кубро» («Ўлуг») каби буюк улаён-
ларга сазовор бўлган шайхлар.

Шайх Нажмиддин Кубро ватанпарвар сифатида гоёт
буюк шахслар. Шунингдек, фикримизнинг далили сифатида
бир тарихий воқеани эслаш kifоядир. Босқинчиликда
тегин йўқ Чингизхон фарзандларини Хоразмга юбортган-
да, у ўғилларига Шайх Нажмиддин Куброга зиён-
заҳмат етказмаслигини тайинлайди. Чингизхон кўши-
лари Хоразмни ўраб олганидан сўнг унинг ўғиллари
Куброга элчи юбориб, қариндош-уруғларини олиб ша-
ҳардан чиқиб кетишни илтимос қиладилар. Бу иш икки-
уч мартаба такрорланади, лекин ул зотни олиб ватанин
ташлаб кетмаслиги ва ўз халқидан ҳеч қачон юз ўгир-
маслиги ҳақида рад жавобини беради. Ўзи эса белни
маҳкам боғлаб, жанг майдонига чиқади ва, ниҳоят, ва-
танин ҳимоя қилиш учун олиб борилётган жангда ша-
ҳид бўлади.

Тарих саҳифаларини кўздан кечирсак, илми тариқат
ва тасаввуф намояндалари ичидан бундай қаҳрамонлик
намуналарини кўрсатган ва ўз хоҳиш-продаси билан
шаҳид бўлган шахс ягона эканига қаноат ҳосил қила-
миз. Энг ажабланарлиси шундаки, Чингизхондек жоҳил
босқинчи ҳам унга зиён-заҳмат етказишни истамаган.

¹ Қомиллов Н. Нажмиддин Кубро. Тошкент, А. Қодирий но-
мидаги халқ мероси нашриёти, 1995, 5—6-бетлар.

Бу, албатта, Шайх Нажмиддин Кубронинг обрў-эътибори гоят баланд бўлиб, унинг номи ҳатто ғайри дин мамлакатларида ҳам машҳур бўлганини кўрсатади.

«Елкаси ерга тегмаган паҳлавон» забардаст афсонавий паҳлавон Паҳлавон Маҳмуд Пурёйвалий (1247—1326) ўсмирлик чоғидаёқ инсонпарварлик, халқпарварлик каби фазилатлари билан бошқалардан ажралиб турган. Донмо қўни-қўшнилариинг, эл-элатнинг ҳожатини чиқариб юрган, гўзал одоб-ахлоқи, мулойим хулқ-атвори, вазминлиги унга ҳурмат-эътибор келтирган. Шунингдек, у ўта раҳм-шафқатлилиги билан шуҳрат топган. У умр бўйи халқ хизматида бўлган. Хизматлари учун тамагирлик қилмаган. Паҳлавон Маҳмуднинг ҳудо йўлида қилган шу тенгсиз савоб ишлари, беқиёс фазилатлари учун тириклигидаёқ халқ унга сиғинган.

Паҳлавон Маҳмуднинг ижодий мероси бадний жиҳатдан ҳам, маънавий-ахлоқий жиҳатдан ҳам, фалсафий-педагогик жиҳатдан ҳам баркамол шеърний асарлардир.

*Дунё бинокори тузар қаср-айвон,
Тузиб бўлади-ю, қилади вайрон.
Фалакка етказиб бугун тоқини,
Эртага этади ер билан яксон.*

*Ёки: Эй дил, шоҳи тўнни қилма сен ҳавас,
Эски киймоқликни ҳам этмагил бас,
Енгил ўтсин десанг ўз кунингни сен,
Қарам қилма ўзни бировга абас.*

У шоир сифатида ватанин улуғлаб, халқпарвар, инсонпарвар ва ватанпарвар бўлишга чақирибгина қолмасдан, унинг ўзи шу фикр-ғояларига тўла амал қилган. Унинг «Қарам қилма ўзни бировга абас» сатри бугун янада юқорироқ пардада жараңлайдики, бу сатрлар Хоразмин Чингизийлар босиб олганидан кейин яратганини ёдга туширади. Ҳозирги юртбошимизнинг илгари сураётган ғоялари маъно-мазмунда бировларга тобе, мутеъ бўлмаслик ҳақидаги фалсафий фикрлар мавжуд.

Паҳлавон шундай мўътабар эдики, у донмо халққа сиғинган, у ҳақда қайғурган, халқ эса ўз навбатида унга сиғинган. Ҳозир ҳам унинг Хива шаҳрининг Ичон қалъасида жойлашган мақбарасини зиёрат қилишадн, инн-авлиё сифатида қадрлашадн.

Ҳазрат Хўжа Баҳоуддин Муҳаммад Нақшбанд (1318—1389) тариқат ва тасаввуф илминин пухта эгаллаган, бу борада нақшбандия таълимотинин яратган. Аслида бу таълимотнинг назарий-амалий асослари Аҳмад Ясавий ва Абдухалиқ Гиждувоний тариқатлари негизига қурилганлиги маълум.

Баҳоуддин Нақшбанд ғажимоний-педагогик, маънавий-ахлоқий қарашлари, ғоялари марказида комил инсон тарбияси туради. Комил инсон бўлиш учун, аввало, у чуқур илми, юксак маънавиятли ва маърифатли бўлиши лозимлиги ҳақида таълим беради. Унинг таълимотига қараганда, инсонини илми шарнат, илми тариқат, илми маърифат ва илми ҳақиқат безайди, камол топтиради. Бу ҳусусдаги таълимотлари бизгача етиб келган, улар ҳозирги маънавият илминин ривожлантиришга хизмат қилмоқда.

XV асрда яшаб ижод этган илми маънавият ва илми маърифат намоёндаларидан бири, буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий (1441—1501) дир. Унинг барча асарларида поклик ва халоллик, халитлик, ростбўлик, вивонт, ҳаққет ва адолат, марданлик, жасурлик, меҳр-оқибат сингари ахлоқ-одоб эқидалари ўз ифодасини тошган. Унинг назаридан тортиб, «Ҳамса»сига кирган дostonларигача ўша ғоялар билан сугорилган.

Айниқса, Алишер Навоийнинг «Маҳбуб-ул қулуб» асари маънавий-ахлоқий, маърифий-фалсафий мушоҳадаларга бой. Унда маънавиятнинг таркибий қисмларини ташкил қилувчи деярли барча фазилатларининг ўзига хос хусусиятлари, уларга эришишнинг йўл-йўриқлари, усул ва методлари, ё бадний мушоҳада, ё назарий-илмий тил орқали ёритилганки, улар нақадар жозибали ва таъсирчандир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов ислохотларининг иккинчи босқичида раҳбарларини танлаш ва жой-жойига қўйишга алоҳида эътибор бермоқда. Алишер Навоийнинг «Маҳбуб-ул қулуб» асарида ҳам раҳбарлик одоби, ҳокимлар, вазирлар ва бошқа амалдорларга тегишли жуда қимматли фикрлар борки, улар бугунги кунда ҳам амалий аҳамиятнини йўқотмаган.

Бундан кўриниб турибдики, Алишер Навоий фақатгина буюк шоир бўлиб қолмаедан, у маънавий-ахлоқий илмларини жуда мукамал эгаллаган забардаст педагог-олим ҳамдир.

XIX аср ўзбек маънавияти ва маърифати тараққиётни-

да муҳим ўрин эгаллаган ва унинг равнақи йўлида фидойилик намуналарини кўрсатган алломалардан бири Муҳаммадризо Огаҳий (1809—1874) ҳисобланади. У улуғ шоир сифатида бадний баркамол, ғоявий жиҳатдан ўз даври ва кейинги давр халқлари учун хизмат қилишга лаёқатли нафис ва латиф асарлар яратди. Асарларидаги лирик қаҳрамонларнинг маънавий қиёфаси ўрнатилган ва намуна кўрсатувчи фазилатларга эгадир.

Огаҳий тарихчи олим сифатида тоғаси Муҳаммад Размийнинг ишларини давом эттириб, «Риёзуд давла», «Зубдадуд таворих», «Жомеул-воқеоти-Султоний», «Гулшани давлат» сингари асарлар ёзди. Уларга на фақат Хоразм давлати, шоҳлари ҳақидаги воқеа ва ҳодисаларни, балки ўша салтанатлар маънавий-ахлоқий, маданий-маърифий тамойилларининг баёни сингдирилган. Шунинг учун улар ижтимоий-педагогик жиҳатдан ҳам ғоят қимматлидир.

Огаҳий забардаст мутаржим сифатида тарихий-бадний асарлар билан бирга ижтимоий-дидактик йўналишдаги жаҳонга машҳур «Қалила ва Димна», «Ҳафт пайкар» каби асарларни ўзбек тилига ўғирди. Шу ўрнида бир нарсани айтиш лозимки, «Қалила ва Димна» ҳозирги замон таржимонлари томонидан ҳам ўзбекчалаштирилди. Бироқ ҳали ҳеч ким ўша асар таржимасини Огаҳий даражасига кўтара олмади. Шунинг учун яна Огаҳий таржимасидаги «Қалила ва Димна» такрор чоп этила бошлади. Зикр қилинган, ўша таржима асарларни шарқ маънавиятининг етакчи дарслиги деб баҳолаш мумкин.

Умуман олганда, Огаҳий шеърини ҳам, тарихий асарлари ҳам, таржималари ҳам миллий истиқлол маънавиятига хизмат қилишга қодир ижод намуналаридир. Улар маънавият ва маърифат тараққиёти тарихида салмоқли саҳифаларни ташкил қилади.

XX асрга келиб ўзбек маънавияти ва маърифатини ривожлантиришда Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир, Ойбек, Шароф Рашидов, Шайхзода, Миртемир сингари буюк сиймолар жуда катта хизмат қилишди. Уларнинг айримлари ўша хайрли ишлар йўлида қатъият кўрсатганликлари, ҳар соҳада миллийлик бўлиши зарурлиги ҳақидаги ғояларни ҳимоя қилгани учун қатъон қилинди. Бироқ истиқлол шарофати билан улар тўла оқландилар, асарлари эса ўз ўқувчиларига етказилди.

зиб берилмоқда. Бу асарлар ҳозирги авлодди маънавий-ахлоқий руҳда тарбиялаш ишларида муҳим аҳамият касб этмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, юртбошимизнинг қадимги аجدодларимизнинг тарбия борасидаги меросини қадрлаш, уларнинг инсонпарварлик гоялари билан озиқланган асарларида илгари сурилган фикрларини ўрганиш лозимлигига бағишланган таълимотини илмий жиҳатдан тавсиф ва таҳлил этиш гоят муҳимдир. Зотан, ўзбек маънавиятининг тарихини тадқиқ этиш бугунги мустақиллик маънавиятининг пойдеворини пишиқ ва пухта қилиб қуришда муҳим аҳамиятга эгадир.

3-§. Ўзбекистонда миллий маънавиятнинг тикланиши ҳамда юксалишида мустақилликнинг ўрни ва роли

Ўзбекистонда миллий мустақиллик халқ хўжалигининг иқтисодий соҳасида ҳам, саноат соҳасида ҳам, мафкура соҳасида ҳам, ҳуқуқий соҳада ҳам, ташқи алоқалар соҳасида ҳам, ижтимоий соҳада ҳам, хуллас, барча соҳаларда ўзини барқарор намойиш қилмоқда. Бу соҳалар ҳамда мамлакат ва халқ фаровонлигини таъминлашга хизмат қиладиган барча ишларнинг маънавий қирралари мавжудлигини унутмаслик лозим. Бонҳа айтилганда, инсон муомала-муносабатга киришадиган ҳамма ерда маънавият таркибини ташкил қилувчи бирор белгисиз ёхуд қисми бўлини табиий ҳолдир.

Қарамлик ва мутелик йилларида фақат марказнинг тошшириқларини ижро қилган Ўзбекистон ҳукумати ўзинча бирор иш қилолмаганини алоҳида таъкидлаш лозимки, бу қўйилган ижтимоий-дидактик муаммони илмий-назарий жиҳатдан тўғри ҳал қилишга ёрдам беради. Бундан аниқ ва равшан кўриниб турибдики, илм-фан борасида ҳам, таълим-тарбия соҳасида ҳам, маданий-маънавий ишларда ҳам янгилик қилиш мумкин эмас эди. Устига-устак одамлар онгига таъсир этишга қодир бўлган, шунингдек, миллий тафаккурини чуқурлаштиришга ёрдам бера оладиган, миллий ифтихор туйғуларини шакллантирувчи барча нарсалар ва имкониятлар йўли бекитилганлиги эндиликда ҳаммага аён ҳақиқатдир.

Инсонларнинг маънавий-ахлоқий тарбиясини таъминлашга қўмаклашадиган муқаддас китоб Қуръон карим, Муҳаммад пайғамбар саллоҳу алайҳи васаллам-

нинг ҳадиси шарифлари ва Ал-Бухорий, Ат-Термизий, Шайх Нажмиддин Кубро, Аз-Замахшарий, Баҳоуддин Нақшбанд сингари уламою фузалоларнинг муътабар асарлари халқдан яширилди, уларга ўт қўйилди, сувларга оқизилди. Қарамлик ва мутелик йилларида содир бўлган бу даҳшатли воқеа ва ҳодисалар ўзбек халқининг миллий маънавияти муайян даражада таназзулга учрашига сабаб бўлди.

Шу ўрнида маънавиятга бевосита алоқадор яна бир нарсани эслатиб ўтиш зарурдир. Шўро ҳукумати ва тузуми қурила бошлаган дастлабки йиллардаёқ, аввало, бутун эъелилар ва ҳатто эски ўзбек ёзувини биладиган (мулла деб ном олган) кишилар ҳам қамоқларга жўнатилди. Кейинчалик эса уйда эски ёзувдаги китоб ва қўлёзмаларни сақлаган одамлар қаттиқ таъқиб остига олинди. Хуллас, ўзбек халқининг илгор қисми — эъелиларга жуда катта зарба берилди. Бу қатағонлик хатти-ҳаракати ўтган етмиш йил давомида доимий ва узвий равишда давом этди.

Ўзбек халқининг саводхонлиги ўша йилларда, яъни шўро тузумининг дастлабки даврида араб ёзуви асосида экани барчага маълум. Ўша вақтда эски ўзбек ёзувини истеъмолдан олиб ташлаб, дастлаб лотин, кейин эса кирилл ёзувини мажбурлаб киритишди. Ўз-ўзидан маълумки, янги киритилган ёзув бўйича саводхонлик дарҳол охиб кетмайди. Худди шу пайтда «ўзбеклар саводсиз», «саводсизликни тугатиш», «чаласавод» сингари сўз ва иборалар тарқатилдики, буларнинг барчаси ўзбек халқи ва унинг маънавияти, маданияти ҳамда маърифатини атайлаб обрўсизлантириш эди. Бунини мудҳиш ижтимоий-тарихий воқеа ва ҳодисаларнинг таъсири сифатида баҳоламоқ лозим.

Юқорида зикр қилинган тарихий далилларни эслатишдан мақсад шуки, ўтган етмиш йил давомида миллий маънавиятнинг маълум даражада чўкиб кетганини асослашдир. Зотан, миллий маънавиятнинг тикланиши ва юксалиши ҳақида сабоқ беришдан олдин унинг чўкиб кетишига сабабчи нарсаларни аниқлаш ва кўрсатиб бериш лозим. Бу эса қўйилган ижтимоий-дидактик ва фалсафий-педагогик масаланинг ечимини учун зарурий унсурлардир.

Миллий ёзувнинг йўқотилгани, шу ёзув маданияти бўйича мутахассис ва ҳатто уни билган инсонларнинг қатағон қилингани ҳақида қисқача фикр юритдик. Шу

билан бирга миллий тафаккурни емириб ташлаш ишлари қўшиб олиб борилганини асло унутмаслик керак.

Албатта, ўйлаш ва фикрлашга даъват этувчи ёхуд таъсир этувчи нарсалар, воқеа ва ҳодисалар мавжуд. Булардан энг асосийси — миллий маданий-маърифий мерос ҳамда қадриятлардир. Қуръонни карим, Муҳаммад пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг Ҳадиси шарифлари, маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашга хизмат қилувчи мумтоз асарлар ва қўлёмалар миллий маънавиятнинг таркибий тамойилларидан бири ахлоқ-одоб ҳақида ўйлаш, фикрлаш ва тегишли ижобий хулосалар чиқариб олишга ёрдам беради ва эзгуликка етаклайди. Шу омиллар ва воситалар халқ қўлидан тортиб олинди. Бу халқнинг ўйлаш ва фикрлашига раҳна солишга уринишдан бошқа нарса эмас эди. Бундан ўзбек халқининг ахлоқ-одоб ҳақида фикр юритиш имкониятидан маҳрум қилмоқчи бўлишди, деган хулоса келиб чиқади.

Шунингдек, миллий нақшлар билан жиллолиб турган масжидлар, мадрасаларни бузиш, уларнинг қурилиши асбоб-ускуналарини олиш, бошқа мақсадларда ишлатиш кенг тарқалди. Бу хунук ишлар «феодал ўтмиш, эскилик сарқитларидан тозалаш» деган қизил сўзлар билан ниқобланди. Мазкур жойлар ўрнида эса «қизил бурчак», «қизил чойхона», «илуб», «маданият уйи» каби янги шўро тузумини тарғиб ва ташвиқ этувчи мақолалар ташкил қилинди. Бу миллий маънавиятга онд ўзлигини топиш, ота-боболарининг салоҳиятини билишдан маҳрум этиш эди.

Миллий қадриятларининг таркибий қисмларидан яна бири миллий урф-одатлар, анъаналар, диний-тарбиявий маросимлар, халқ байрам ва сайиллари кабиларга қилинган ҳужум ўзбек халқи бошига тушган оғир дард бўлди. Ҳолбуки, ўша миллий қадриятлар ҳар бир кишини келажакда инма қилиш, қандай ишлар фазилату, қайсинини ёмон нарса, яхши номни олиш учун яхши ҳулқ-атворли, ахлоқ-одобли бўлиш лозимлиги ҳақида ўйлашга, фикрлашга ундайди. Зотан, барча ижобий ҳодисалар тафаккур натижасида содир бўлади.

Умуман олганда, шўро йиллари давомида ўзбек халқи эркин фикрлаш ҳуқуқидан маҳрум этилди. Бу эса, ўз навбатида, халқнинг маънавиятига салбий таъсир қилди.

Мустақиллик тантанасидан кейин унинг шарофати

билан одамлар учун эркин фикрлаш имкониятлари кенг очилди. Чунки эркин фикр бўлмаган жойда миллий маънавият тараққиёти ҳақида гап бўлиши мумкин эмас. Бу ҳақда Президентимиз И. А. Каримов шундай дейди: «Мустақилликка эришганимиздан сўнг биз сохта мафкурунинг яккахокимлигидан қутулдик. Маърифатни, мафкурани зуғумлардан озод қилиб, эркин фикрга, миллий тафаккурга кенг йўл очдик. Эндиги асосий вазифа кишиларимизнинг мустақил фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончининг орта боришидир. Чунки тафаккур озод бўлмаса, онг ва шуур тазйиқдан, қулликдан қутулмаса, инсон тўла озод бўлолмайди»¹.

Дарҳақиқат, эркин фикр, миллий тафаккур онгни тарбиялайди, ақлни теранлаштиради. Бу эса миллий маънавиятнинг янада юксалтиришга бевосита таъсир этади. Эркин фикрлай оладиган киши ҳар бир нарса ва ҳодисадан тегишли хулоса чиқара билади. Қиёслаш асосида ҳосил бўлган фикр қатъийлик касб этадики, бу кишининг ўзига нисбатан ишончини орттиради. Шу ишонч, ўз навбатида, инсондаги эътиқодни шакллантиради, тарбиялайди, мустаҳкамлашга ёрдам беради. Бинобарин, одамнинг нимага ишончи кучли бўлса, у ўша нарсани рўёбга чиқариш йўлида дадил ҳаракат қилади. Бу мустақилликни мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва айни чоғда ислохотларнинг иккинчи bosқичида ғоят зарур бўладиган руҳий-психологик, ижтимоий-педагогик жараёндир.

Мустақиллик тантанасидан сўнг миллий маънавият ва қадриятлар билан боғлиқ ҳар бир тарихий сана, ном, шахс ва бошқа нарса ҳақида қайғурила бошланди. Улар ҳақидаги барча фикр-мулоҳаза ва далилий-тарихий воқеа-ҳодисалар ўз ҳолича халққа етказилляпти.

Абу Исо Муҳаммад ибн Исо ат-Термизий таваллудининг 1200 йиллиги муносабати билан сўзлаган нутқинда юртбошимиз И. А. Каримов шундай деган эди: «Бугунги кунда Термизийнинг маънавий мерослари нафақат аҳли дин орасида, балки дунёвий илм соҳиблари, кенг миқёсдаги аҳли жамоа орасида ҳам ўз қадрини топаётир»². Муаллиф Ат-Термизийнинг асрлар мобайни-

¹ Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 46-бет.

² Каримов И. А. Истиқлол ва маънавият. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994, 105-бет.

да илм аҳлига дастур бўлиб хизмат қилган ахлоқ-одоб, ҳақиқат ва адолат, инсоф-диёнат, инсонпарварликка даъват этувчи ғояларининг ҳозир ҳам ўз қимматини йўқотмай мустақиллик равнақи учун хизмат қилаётган ғоялари хусусида фикр юритган.

Хусусан мустақиллик даврида Ал-Бухорий, Шайх Нажмиддин Кубро, Баҳоддин Нақшбанд, Жоруллоҳ аз-Замахшарий, Абдухалиқ Гиждувоний каби фозилу фузалоларнинг маданий-маънавий мероси тикланди, жуда кўп нусхаларда чоп этилиб, кенг халқ оmmasига тортиқ қилинди, уларнинг номлари эса абадийлаштирилди. Бу ўтказилган мўътабар тадбирлар халқимизнинг фақатгина маънавий бойлигини эмас, балки уларнинг мумтоз маънавиятини тиклаш ҳамдир.

Ислоҳотларнинг иккинчи босқичида миллий маънавият ва қадриятларни тиклаш борасидаги муҳим ишлардан бири Соҳибқирон Амир Темур таваллудининг 660 йиллиги муносабати билан ўтказилган оламшумул тадбирлар бўлди. Дастлаб унинг ҳаёти, турмуши, амирлик санъати раҳбарлик олоби салтанати, жанг тафсилотлари, бирлашган ягона давлат қурилиш йўлидаги фидойчилиги, қаҳрамонликлари ҳақида қатор илмий, илмий-оммабоп мақолалар, рисоалар ва китоблар чоп этилди, саҳнавий асарлар, қўшиқлар яратилди. Амир Темур тўғрисида халқ ижод қилган бадний асарлар, афсона ва ривоятлар тўпланди ва «Соҳибқирон сабоқлари» (тузувчи — профессор Малик Муродов) номи билан нашр қилинди. Кейин Амир Темур музейи қурилиб, ишга тушди, жуда катта кўчаларга номи қўйилди, Ўзбекистон пойтахти — Тошкентда ва бошқа шаҳарларда унинг ҳайкаллари қад кўтарди. Юбилей тантанаси шундай уюштирилдики, унга жаҳоннинг кўпгина мамлакатларидан меҳмонлар келишди. Бу тантана оммавий тус олиб кетди ва халқнинг маънавий-ахлоқий қарашларини кенгайтиришида муҳим аҳамият касб этди. Мамлакатининг тарихда буюк давлат бўлганига ишонч ҳосил қилиб, ифтихор туйғуларини шакллантиришга ёрдам берди. Уша тадбирларнинг бошида Президентнинг ўзи тургани ва бош-қош бўлиб раҳнамонлик қилгани миллий маънавиятнинг тикланиши ва юксалиши тарихидаги унутилмас муҳим воқеа бўлди. |

Мавриди келганда бир нарсани айтиб ўтиш лозим. Бу воқеа, хусусан, миллий маънавиятни тиклаш билан бевосита боғлиқдир. У истеъдодли шоир, юксак маъна-

внятли инсон Асқар Қосимовнинг фожиали ўлимидан олдинроқ бўлиб ўтган эди. У Фафур Гулом номидаги Адабнёт ва санъат нашриётида катта муҳаррир бўлиб хизмат қиларди.

Бир кун иш вақти тугагандан сўнг шу сўзлар муаллифини учратиб, «бугун бизнинг уйга борайлик, дардлашамиз», деб қолди. У уйда бир пиёла чой устида ўша кунни улуғ давлат арбоби, Ўзбекистон раҳбари, катта шоир ва ёзувчи Шароф Рашидов қабулида бўлгани ҳақида сўзлаб берди.

Шароф Рашидов бироз суҳбатдан кейин: «Асқаржон, нимадан қийналяпсиз, нимага муҳтожсиз?» деб сўрабди. Асқар Қосимов эса «Менга Чўлпон, Фитратлар керак» каби жавоб қилибди. Шароф Рашидов Асқар Қосимовнинг синиқ юзларига, ҳорғин кўзларига тикилиб, ғам-хўрлик қилиб яна сўрабди: «Ҳаёт ва турмушда, айниқса ҳозирги шарт-шароитда ҳамма нарсанинг сип-силлиқ кетиши қийин. Балки Сизга уй ёки машина керакдир?»

Асқар Қосимов: «Меннинг ҳамма нарсам етарли. Бироқ Чўлпоним, Фитратим етишмайди. Уларни қайтиб олишга ёрдам беринг, устоз» дебди. Шунда Шароф Рашидов «Шундай кунлар ҳам келади, Асқаржон» деган экан.

Икки адиб (бири давлат раҳбари, иккинчиси оддий фуқаро) ўртасида бўлиб ўтган самимий суҳбат бекорга эсланмади. Уша суҳбатнинг маъно-мазмунини мустақиллик ва миллий маънавиятнинг тикланишига даҳлдордир. Шоир Асқар Қосимов давлат раҳбаридан Чўлпон ва Фитратларнинг асарларини чоп этиш, уларнинг номларини абадийлаштиришни сўраган. Бу шоирнинг ўша қалтис даврдаги фидойилигидир.

Шароф Рашидов эса «Шундай кунлар ҳам келади» дер экан, қачонлардир оққан дарё оқмай қолмай, мустақилликнинг тантана қилишига ишонч ҳосил қилган ва бунинг олдиндан ҳис этган. Шунингдек, миллий маънавиятнинг тикланиши ва юксалишини билган.

Шароф Рашидов башорат этган ва Асқар Қосимов орзу қилган ўша кунлар етиб келди. Уларнинг миллий маънавиятнинг тикланиши тўғрисидаги орзу-умидлари тўла-тўқис рўёбга чиқди.

Шўро тузуми ва ҳукумати даврида қатағон қилинган Чўлпон, Фитрат, Элбек ва шу каби жуда кўп шоир ва адибларнинг маънавий-маърифий меросини тўла тикланди, уларнинг шу меросини ўрганиш, тадқиқ этиш, чоп

қилиш ишлари йўлга қўйилди, уларнинг номлари эса абадийлаштирилди.

Юртбошимиз бозор муносабатларига ўтиш даврида маънавиятни унутмаслик зарурлигини қайта-қайта уқтиради ва шундай ёзади: «Бозор иқтисодиёти деб инсон маънавиятини унутиш гуноҳ бўлади. Нуқул пул ва фойда кетидан қувсақ-да, ammo одамлар руҳан қашшоқ бўлиб қолиша — бундай жамиятнинг ҳеч кимга кераги йўқ»¹. Дарҳақиқат, юксак миллий маънавият, унинг бурчлари, мақсад ва вазифалари ўнлаб асрлар давомида ота-боболаримиз тажрибалари асосида вужудга келган. Мустақилликнинг биринчи кунларидаёқ, аҳвол ва вазиятнинг ҳар томонлама оғир бўлишига қарамасдан, ўша долзарб муаммони ҳал қилишга киришилдики, бугун унинг маънавий-ахлоқий, маданий-маърифий жиҳатдан исли кўрилмаган тарихий-педагогик натижаси кўринди.

Юртбошимиз қаерда нутқ сўзламасин, нима ҳақда гапирмасин, у барибир ҳамма нарсани маънавиятга боғлайди. Бу унинг миллий маънавият тўғрисида қилаётган таъҳрирнинг кўрсатади. Ё Ўзбекистон Тасвирлиқаси Фаилар академияси умумий йиғилишида 1994 йил 7 июлда сўзлаган нутқида шундай деган эди: «Бу юк аждодларимизнинг беқиёс маънавий мероси минг йиллик тарихимиз па маданиятимизга асосланган маънавий ҳаётимизни тиклай бошладик. Динимиз ва тилимизга қайтдик, миллий урф-одатларимиз ва анъаналаримиз, хуллас, инсон маънавиятига дахлдор барча бойликларимиз қайтадан қад ростлапти»². Чиндан ҳам халқимизда «Динисизнинг эли бўлмас» деган ҳикмат борки, унинг маъно-мазмунига динсиз ҳеч кимга эл бўлмас, деган фикр сиғган. Дарвоқе, ўзбек халқи ўтган етмиш йил давомида ўз диндан маҳрум қилинган эди, мустақиллик туфайли дин-эътиқоди қайта тикланди. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилди. Буларнинг барчаси миллий маънавиятнинг янада юксалишига ёрдам берувчи омиллардир.

Президентимизнинг маънавият, унинг моҳияти тўғрисида назарий-илмий фикрлари гоят чуқур ва кенг қамровлидир. Шунингдек, у маънавий тарбия масаласига алоҳида эътибор бериб дейди: «Мен Президент

¹ Уша асар, 14-бет.

² Уша асар, 46-бет.

сифатида одамларнинг маънавий тарбияси, тинчлик ва хайрли ишлар мақсадида ҳаракат қилаётган ҳар бир кишини қўллаб-қувватлайман. У билан ҳамкорлик қиламан»¹.

Бу маънавий тарбия йўли ва ишларидаги фидойилик намунасидир. Шунинг учун ҳам миллий маънавият ва қадриятларни тиклаш бўйича жуда катта ишлар амалга оширилдики, шу туфайли Ўзбекистон бутун жаҳонга қайтадан танилди, дунё миқёсида Хоразмшоҳлар, Темирнийлар давридаги буюк мавқени тиклаб олди.

Юртбошимиз ислоҳотлар муваффақиятини, мустақиллик равнақини маънавият покдомонлиги билан боғлайди ва дейди: «Аждодларимизнинг руҳи покларни ва урф-одатлари, бизнинг энг яхши анъаналаримиз қайта тикланганда ислоҳотлар муваффақиятга эришади»². У шу фикрини маънавиятимиз сарчашмаларини ва аждодларимизнинг урф-одатлари, ахлоқ-одобга оид анъаналарини давом эттириш зарурлиги ҳақидаги доно ўғитлари билан тўлдирди ва бойтади.

Миллий маънавият ва қадриятларни тиклаш ҳамда юксалтириш тўғрисида гап кетар экан, мустақиллик мафкураси ва сиёсати, давлат қонунлари, муқаддас Қуръони каримда илгари сурилган маънавий ақидалар, ғоялар, фикрларга мос эканини алоҳида таъкидлаш лозим. Чунки унда маънавият, яъни маънавий поклик масаласи биринчи даражали вазифа қилиб қўйилган. Юртбошимиз бу масалада Қуръони каримга юксак баҳо бериб ва уни қадрлаб дейди: «Қуръони каримда ўзининг чуқур ифодасини топган инсонни иймонли, эътиқодли, виждонли, ҳалол, пок, меҳр-оқибатли қилиш биз олиб бораётган сиёсатнинг асоси бўлиб туради»³. Чиндан ҳам, юксак маънавиятли кишининг асосий бурчи иймон-эътиқодли, ҳалол-виждонли, пок ва меҳр-оқибатли бўлишдан иборатдир.

Маълумки, фозилу фузалолар, шоирлар, ёзувчилар, олимлар, санъаткорлар, асосан, маънавиятни улуғловчи, маданиятни тарғиб ва ташвиқ этувчи зукко ижодкордирлар. Уларнинг ҳурматини жойига қўйган раҳбару амалдор кам бўлмаслиги аждодларимиздан мерос қолган фахрий ақидадир. Шу маънода юртбо-

¹ Уша асар, 66-бет.

² Уша асар, 69-бет.

³ Уша асар, 107-бет.

шимизнинг қуйидаги фикрлари ибратлидир: «Президентлар келади-ю, кетади, лекин Фафур Ғулумдек улуғ ижодкорлар, шоирлар, адиблар, уларнинг ижоди боқий қолади. Шу нуқтан назардан айтмоқчиманки, Президентлар ёки раҳбарлар қаерда бўлмасин, қайси даврда бўлмасин, агарки узоқини ўйлайдиган бўлса, чуқур фикр юрнатиладиган бўлса, авваламбор шу ижодкорларга шариқ тўғдириб бериши керак»¹. Бу фикрлар маънавият ва маданият, адабиёт ва санъатга берилган юксак баҳо, унга қилинаётган беқиёс ғамхўрликнинг намунаси.

Юксак маънавиятли ва маърифатли раҳбарларнинг миллий маънавиятнинг моҳияти ва унинг жамиятдаги ўрни, роли ва аҳамиятини тўғри тушуниб, мустақиллик мафкураси ва сиёсати талабларига амалий ишлари билан жавоб берадилар. Халқимизда «Боғ тақдирини боғ-бон қўлида» деган ҳикмат бор. Бас, шундай экан, ислохотларнинг иккинчи bosқичида катта раҳбарлик лавозимидан тортиб кичик раҳбарлик ўринларини маънавий-маърифий жиҳатдан намунали мутахассислар эгаллашлари керакки, бундай ҳолатга таъкид қилинаётган соҳада буюк бурилиншлар бўлиши муқаррардир. Ана шундагина юртбошимиз сўзлари билан айтадиган бўлсак, «Биз қурадиган жамият Ўзбекистон халқининг муносиб турмушини, ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлашни, миллий қадриятларимиз ва маданиятимиз қайта тикланишини, инсоннинг маънавий-ахлоқий баркамоллигини таъминлашни керак»².

Бир ҳақиқатни алоҳида таъкидлаш лозимки, тарих ўзбек днёрида миллий маънавият ва қадриятларни тиклаш ва юксалтириш борасида 1991 йил сентябридан бошлаб, яъни мустақиллик таптанасидан сўнг қилинган ва амалга оширилган ишлар каби жадал фаолиятини кўрган эмас. Хуллас, ислохотларнинг иккинчи bosқичида ўша ишлар янада кенг кўламда олиб борилса, ўзбек миллий маънавиятининг салмоғи жаҳон миқёсида ўзининг фахрли ўрнини тонади ва унинг салобати яққол кўзга ташланади. Шу тариқа Ўзбекистонда миллий маънавиятнинг тикланишида, юксалишида миллий мустақилликнинг ўрни ва роли беқиёсдир.

¹ Уша асар, 110-бет.

² Уша асар, 113-бет.

Педагогика фани тарихи, хусусан, Ўзбекистон тарбияшунослиги узоқ даврларни ўз ичига қамраб олади. Зардуштийликдан кейин вужудга келган ислом дини муслмон мамлакатларида таълим-тарбия соҳасида янги маъно ва мазмун касб этди. Бу, албатта, энг аввало, Муҳаммад алайҳиссалом номи билан бевосита боғлиқдир.

Айниқса, Қуръони карим, Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари исломона таълим-тарбиянинг негизини ташкил қилади. Унинг обрў-эътибори, салмоғи, тарбия борасидаги роли тобора ортиб келди, унга нисбатан эътиқод қўювчи халқлар сафи кенгайиб борди.

Утган 13—14 аср мобайнида Марказий Осиё минтақасида ҳукмронлик қилган шоҳлар, амирлар, хонлар, ҳокимларнинг деярли барчаси давлат ишларини ва таълим-тарбияни ислом дини асосида олиб боришди. Миллий кадриятлар ва анъаналар равнақиغا кенг йўл очдилар. Ҳатто мўғул истилочилари даврида ҳам ислом динига тўққинлик қилинмади, тарбия тизими бир маромда давом этди, десак янглишмаймиз.

1917 йилдан кейин Марказий Осиёда коммунистик партия ва шўро ҳукумати ҳукмронлик қила бошлаганидан сўнг таълим-тарбия соҳасида кескин ўзгаришлар рўй бера бошлагани ҳаммага маълум. Аниқроғи, миллий таълим-тарбия илдизига болта урилди.

Биринчи навбатда халқ асрлар давомида қўлланиб келган араб алифбоси асосига қурилган ёзувдан маҳрум этилди. Натijaда, ўзбеклар ўз тарихини, кадриятини, ўзлигини билиш имконияти узил-кесил йўқ қилинди.

Масжидлар ва мадрасалар фаолияти тўхтатилди. Ҳатто «эскичадан» саводи бор муллалар, мударрислар, ҳуллас, зиёлилар қатағон қилинди. Эски ёзувда битилган энг нодир китоблар, қўлёзмалар териб олинди ва улар ёқиб ташланди.

Кейин латин ёзуви ва русча алифбо истеъмолга киритилди. Янги турдаги мактаблар, олий ўқув юрлари фао-

лийн кўрсата бошладилар. Ўқув дастурлари ва режалари ҳамда кўпчилик дарслик ва ўқув қўлланмалари Марказнинг — Москванинг топшириғи ва кўрсатмаси билан тузиладиган бўлди. Хуллас, бутун Ўзбекистонни барча соҳада компартия ва шўро ҳукумати мафкураси эгаллаб олди. Миллий таълим-тарбия анъаналари бутунлай барбод бўлди. Миллий қадриятлар оёқости қилинди. Уларнинг ўрнига оврунча, коммунистча тарбия асослари киритилди. Шулардан энг асосийси, аниқроғи миллий халқларга мосланган — тобелик, мутелик, боқимандалик, кўрқоқлик ва шу каби тарбия турлари эди. Бу ҳол қарийб етмиш тўрт йил давом этди.

Бироқ бу найранглари тушунадиган ўзбек халқининг ватанпарвар зиёлилари қачонлардир мустақиллик деган мўъжиза содир бўлишига ишонарди. Шу мўъжиза 1991 йил 31 август кунин содир бўлди. Парламент йўли билан мустақиллик галаба қилди. Бу хушхабарни мустақил Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И. А. Қаримов эълон қилди.

Баъзи миллий республикалар раҳбарлари иккиланиб, сукут сақлаб турган дастлабки кунларда Ўзбекистон давлатининг Президенти мустақилликни ҳимоя қилиш, уни сақлаб қолиш ва оёққа кўйиш, ривожлантириш ва ислоҳотлар ўтказишга дадил киришди. Унинг бу дадил ҳаракатига ички қарама-қаршиликлар, амал учун талашувлар, турли тўғаноқлар раҳна сололмади.

И. А. Қаримов мустақил республиканинг ҳаракат дастурини ишлаб чиқди ва шу дастур ўз ифодасини топган «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли» (1992) номли китобини чоп этди. Бу ҳақиқий ватанпарварлик, халқпарварлик намунаси ва жасорати эди. Унинг бу жасорати эркпарвар, истиқлолпарвар кишилар руҳини кўтарди, дадил ҳаракат қилишга илҳомлантирди. Бу, тарбияшунослик тили билан айтганда, мустақиллик руҳида тарбиялашнинг янги даврини бошлаб берди.

Ўзбекистон Президенти истиқлол тараққиётининг бешта тамойилини кўрсатиб берди. Улар Ўзбекистонда, биринчидан, мустақилликни ҳимоя қилиш, иккинчидан, уни мустаҳкамлаш, учинчидан, равақ топтириш ва тараққий эттириш босқичларида муҳим амалий ва назарий аҳамият касб этади. Шунингдек, мустақилликни ва унинг ривожини таълим-тарбия ишларидан ташқарида тасаввур этиш мумкин эмас, Демак, шу икки нарсани бир диалектик уйғунликда тушуномқ, моҳиятини яхши ан-

ламоқ ва уларни буюк мақсад сари йўналтирмақ лозим.

Тан олиш керакки, халқ иқтисодийётнинг сиёсатдан устуворлиги, ҳар қандай мафкурадан ҳоли бўлиши зарурлиги сабабларинин аллақачон англади. Илгари мавжуд бўлган «Аввал иқтисод, кейин сиёсат» нақлига амал қилинмоқда. Чунки қорин оч кишига ҳеч бир ташвиқот ва тарғибот таъсир қилмайди. Демак, халқ ҳозирги кунда фақат иқтисодни яшилаш, турмуш фаровонлигини ошириш ҳақида ўйлайди ва меҳнат қилади. Одамларнинг шу хулосага келиши биринчи тамойилнинг бевосита тарбиявий таъсирини ўлароқ, бу тарбияшуносликдаги буюк бурилишдир.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг давлат биринчи навбатда иқтисодийёт ислоҳотига алоҳида эътибор берди. Бошқача айтганда, Марказдан берилган буйруқлар, тавсия этилган яроқсиз режалар ёхуд айрим гуруҳлар, партия ва уюшмалар сўзлари билан ислоҳот ўтказиш қийин. Чунки ҳар бир гуруҳ, партия ва уюшмалар ўз манфаатини устун қўйиб ҳаракат қилади. Бундай хатти-ҳаракат халқнинг айрим қатлами учун наф келтириши мумкин. Бироқ умумхалқ ва давлат манфаати бир чеккада қолиб кетади. Худди шу ва бошқа асосларга кўра давлат бош ислоҳотчиллик родини ўйнаши шарт. Тарихдаги давлатчиллик ақидалари, аждоллар тажрибалари давлат юртишдаги шу шакл ва мазмунни тақозо этади.

Шу ўринда бир нарсани айтиш лозимки, ҳозиргача бизнинг давлатчиллик ва халқ бундай кўникма ва малакага эга эмас эди. Бу 74 йил давомида мутеълик, қуллик ва боқимандалик оқибатидир. Шу зикр қилинган иллатларни бартараф этишда таълим-тарбиянинг ўрни ва вазифаси беқиёсдир.

Давлат бош ислоҳотчиллик родини бажарар экан, бунда қонунчиликнинг устуворлиги жуда зарур омилдир. Агар ишбилармонлар, тадбиркорлар, жамоа раҳбарлари, корхоналар, муассаса ва ташкилотлар ҳўбарлари муайян конституциявий қонун асосида иш юритмасалар, юритилаётган иқтисодий ислоҳотларни кўзланган буюк мақсадлар йўлидан тойдириши мумкин. Шунинг учун оддий фуқародан тортиб Президентгача барча инсонларнинг ҳуқуқлари қонун билан кафолатланиши зарур. Ҳамма, у ким бўлишидан ва қандай мансабда ўтиришидан қатъи назар, қонун олдида тенг бўлиши керак.

Қайси соҳада бўлмасин, қонун устувор эмас экан, диёнат ўрнини қабоҳат, яхшилик ўрнини ёмонлик, тараққиёт ўрнини тушкунлик, адолат ўрнини хиёнат эгаллаши муқаррар. Билъакс, миллий қадриятлар, меҳр-оқибат, шарқона анъаналар ўз ўрнига тушади, ҳаёт ва турмуш яхшиланади. Қонун устуворлиги фуқаролар онгига сингиб қолган салбий, нонинсоний тушунчаларни сиқиб чиқаради. Бу тамойилнинг тарбиявий аҳамияти ҳам шундадир.

И. А. Қаримов асарлари устида олиб борган тадқиқотларимиз ва уларни ҳаёт-турмуш тажрибалари билан қиёсий ўрганиш устувор қонунчилик туфайли миллий тарбиячилигимиз равнақ топади, деган илмий хулосага келдик.

Мустақилликни мустаҳкамлаш, иқтисодий ислоҳотларни жадал суръатлар билан амалга оширишнинг асосий таянчи, бу—меҳнаткаш халқдир. Меҳнаткашларнинг ота-оналари, болалари, қариндош-уруғлари ижтимоий жиҳатдан ҳимояланса, улар истиқлол истиқболига ишонади. Бу ишонч меҳнат уюмдорлигини оширишда муҳим роль ўйнайди. Шунинг учун Президентимиз асосий диққат-эътиборни халқ ишончини қозонишга қаратмоқда.

Қариялар, ногиронлар, болалар, кам таъминланган oilалар, кўп болали oilалар, мактаб ўқувчилари, маҳсуе ўрта ва олий ўқув юртлари талабалари моддий жиҳатдан қийин аҳволга тушиб қолмаслиги лозим, уларнинг манфаатлари ҳимоя қилиниши керак. Бу кучли ижтимоий сиёсат олиб боришни тақозо этади. Кучли ижтимоий сиёсат билан мустақиллик моҳияти ва тарбияси эгизакдир.

Кучли ижтимоий сиёсат давлатнинг иқтисодий куч-қудрати билан бевосита боғлиқдир. Давлат хазинасида етарли маблағ бўлса, халқ ижтимоий жиҳатдан кафолатланади ва таъминланади. Бу бойлик, яъни давлатнинг қудрати иқтисод билан алоқадордир. Давлат ва халқ иқтисодини яхшилаш бозор иқтисодиётига ўтишни тақозо этади. Бозор иқтисодиётига шунчаки сакраш билан эмас, босқичма-босқич ўтилади. Жаҳондаги ривожланган давлатлар тажрибаси, аждодларимизнинг давлат юртиш усуллари шу хулосага олиб келди.

Аввал айтганимиздек, мустақилликни мустаҳкамлаш, иқтисодий тараққиёт йўлидаги ишлар ҳали давом этади. Демак, ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялаш иши

авж олдирилиши ва юсак поғонага кўтарилиши керак. Қолаверса, мустақил давлатнинг келажаги 1991 йил 31 августдан — Ўзбекистон мустақил давлат деб эълон қилинган кундан бошланди. Шу давлатнинг келажаги ҳозирги ёшларга боғлиқ. Бугунги ёшлар ҳар томонлама етук ходим бўлиб етишишлари зарур. Чунки улар демократик ҳуқуқий давлатнинг бўлғуси эгасидирлар. Бундан умумтаълим мактабларида ҳуқуқий таълим-тарбия беришни кучайтириш керак деган хулоса келиб чиқади. Ўз ҳақ-ҳуқуқи ва бурчларини билмаган инсон демократик ҳуқуқий давлат манфаати учун хизмат қилиши мушкул.

И. А. Қаримов қаерда бўлмасин — ўша ерларда, қайси анжуманда нутқ сўзламасин — ҳар бир гапда, ким билан мунозарага кирмасин — ўша савол-жавобда, нима иш қилмасин — ҳар бир фаолиятида, хуллас, у донмо Ўзбекистон мустақиллигининг маърифий негизи — маънавий-ахлоқий тарбия ҳақида қайғуради.

Мақтаб — юрт мустақиллиги, келажагининг қуёшидир. Садоқат — умр ва мустақиллик боғининг калитидир. Ватан туйғуси, эл қайғуси — муқаддас ва қутлуғ неъматдир. Мустақиллик ҳимояси — келгуси бахтли турмуш пойдеворидир. Шу улуғвор фазилатли инсонлар иши ҳалоллик ва фидойиллик рамзидир.

Умуман олганда, Ўзбекистон Республикаси Президентини, иқтисодчи олим, академик И. А. Қаримовнинг барча асарлари Ўзбекистон тарихига, унинг фан ва маданият, сиёсат ва иқтисодиёт соҳаларига, шунингдек, халқ хўжалиги тараққиётига, мустақиллик солномасига муҳим қўлланма ва йўлланма сифатида қўшилди. Шунингдек, унинг бу қўлланма ва йўлланмалари Ўзбекистон педагогикаси фани тарихида янги саҳифалар очдики, улар ёш авлодни янги мустақил давлатнинг тараққиёти йўлида ҳалол ва фидойи инсонлар қилиб тайёрлашга бевосита ёрдам беради.

Шунинг учун ўша асарлар асосида мустақиллик тарбияси концепциясини, ўқув дастури ва методик қўлланмаларни ишлаб чиқиш зарур. Бу дастур ва методик қўлланмалар умумтаълим, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари дархоналарида амалда татбиқ этилиши лозим.

Шундай қилиб, мустақиллик деган сўз, унинг моҳияти ва тарбиявий асослари ҳар бир дақиқада ҳамма ерда дастуриламал бўлиб туриши керак.

Ўзбекистонда мустамлакачилик, зўравонлик асоси-

га қурилган эски совет ҳокимияти барбод бўлгандан кейин вужудга келган Мустақиллик тузуми (қурилиши, шарт-шароити) моҳияти, мақсади ва вазифаларини жиддий ўрганиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Қаримовнинг ўша долзарб ва муҳим муаммоларга бағишланган асарларини педагогик нуқтан назардан тадқиқ этиш қўйидаги илмий-назарий, амалий-тарбиявий хулосаларга олиб келди.

1. Юртбошимиз И. А. Қаримовнинг асарларини янада пухта ўрганиш, уларни умумтаълим мактабларида, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида таълим-тарбиявий асосда ўргатишни кенг жорий этиш зарур. Чунки уларда, *биринчидан*, мустақиллик моҳияти, унинг мақсад ва вазифалари, *иккинчидан*, янги тузумнинг снэсий, иқтисодий, мафкуравий ва педагогик принциплари, *учинчидан*, янги ташкил топган тузум ғояси ва ақидалари билан мустаҳкам қуролланган инсонларни тарбиялаш усуллари *тўртинчидан*, аҳоли турмуш даражасини тинмай ошира бориш, бошқача айтганда, халқ фаровонлигининг тобора юксалишига асосий диққат-эътиборни қаратиш ва ушбу амалга оширишнинг аниқ режа ва кул-нурлиқлари, *бешинчидан*, одамлар оғидан эски тобеллик, боқимандалик кайфиятини бутунлай сиқиб чиқариб, янги мустақиллик ғояси ва мафкурасини тўла сингдириш каби инсонпарварлик, истиқлолпарварлик масалаларни ишонарли ва асосли равишда кенг ёритилган.

2. Ислохотларнинг асосий беш тамойилида, «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёти йўли», «Ўзбекистон — келажак буюк давлат» каби асарларда кўтарилган масала ва муаммолар, белгилаб берилган аниқ ва равшан вазифалар мустақил давлатнинг пойдеворини чуқур ва ҳар томонлама пишиқ ҳамда мустаҳкам қилиб қуриш манбан, қуроли ва усулидир. Чунки уларда инсон оғинини янги руҳда тарбиялаш биринчи даражали вазифа экани алоҳида қайд қилинган. Зотан, юксак оғи, нймон ва эътиқод асосида ўша ишлар мақсадга йўналтирилган даражада амалга оширилади.

а) Иқтисоднинг снэсатдан устуворлигини таъминлаш инсоннинг янги тузумга қарашларини шакллантиришда ва, хусусан, тарбияшуносликда буюк бурилишлар омилли бўлиб хизмат қилади;

б) ислохот ишларининг тизгини давлат қўлида бўлса, барча куч ва имкониятлар бошқа кераксиз ортиқча

томонга эмас, балки мақсадли, яъни фақат давлат ва халқ манфаатларига йўналтирилади;

в) ҳукумат чиқарган қонунлар устуворлиги ва улар олдида барчанинг тенг жавобгарлиги, биринчидан, аҳолининг мустақилликка меҳр-муҳаббатини, иккинчидан, ишончини, учинчидан, меҳнатга бўлган янгича онгли муносабатини, тўртинчидан, ҳар соҳадаги эскича қарашларни бартараф этиш руҳиятини тарбиялайди;

г) олиб борилаётган кучли ижтимоий снѐсат, бозор иқтисодиѐтига босқичма-босқич ўтиш йўлида амалга оширилаётган амалий ишлар аҳолининг маънавий-руҳий оламини истиқлолпарварлик маслағи асосида бойитиш баробарида мустақил фаровон ҳаѐтга ўргатиб бормоқда;

д) Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиѐт йўли унинг шарт-шароити ва заминини ҳозирлаш, демократия ва ижтимоий адолатни таъминлаш, ҳар соҳада миллий манфаатларни устун қўйиш, ички ва ташқи снѐсатни тубдан ислоҳ қилиб, уларни Ўзбекистон халқининг турмуш фаровонлиги, тинчлик ва осойишталигига қаратиш ва сафарбар қилиш, қолаверса, мустақилликни мустаҳкамлаш ва ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий асосини яратишдан иборатдир;

е) миллий қадриятларни, урф-одатларни, тарихий-маданий-маърифий меросимизни қайта тиклаш, мамлакат аҳолисига ўзлигини танитиш ва англашиш, миллий ер ости ва ер усти бойликларини қадрлаш ва асраш, халқ иззатини жойига қўйиш, таилаб олинган истиқлол ва тараққиѐт йўлини ҳурмат қилиш ва унга қатъий амал қилиш, айниқса қишлоқ хўжалиги ишларини оёққа қўйиш ва қишлоқ меҳнаткашларига эътиборни кучайтириш, инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини конституциявий йўл билан тўла ҳимоя қилиш ва шу кабилар Ўзбекистон келажаги буюк давлат эканини таъминловчи ва унга ишонч руҳини тарбияловчи омиллاردан ҳисобланади.

3. Давлатни бошқариш ва ватанпарварлик туйғуларини тарбиялаш жараѐнида аجدодларимизнинг бу борадаги ўғитлари, тузуклари ва тажрибаларини илмий-таъқидий, илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилиш, шу асосда туғилган асосли фикр ва мулоҳазаларни аҳоли, шунингдек, ёшлар онига сингдириш зарур. Бунда Жалолиддин Мангуберди Хоразмшоҳ, Амир Темур, Муҳаммад Раҳимхон Баҳодирхон соний-Феруз сингари давлат арбобларининг фаолиятлари назарда тутилади.

4. Қарам ва муте бўлиб кун кўраётган, яъни мустамлака мамлакатларида халқ ўз миллий, тарбиявий-тарихий анъаналарини, қадимий ахлоқ-одоб нормаларини ва урф-одатларини, шунингдек, маданий-маънавий-маърифий ёдгорликларни амалда кенг ва эркин қўллай билиш имкониятидан маҳрумлиги барчага аён ҳақиқатдир. Бундай жараёнларни ўзбек халқи ўз бошидан кечирган. Натижада, ўша тарбия усуллари ва йўл-йўриқларининг ақсарият кўпчилиги унутилган. Демак, Ўзбекистонда тарбия ишларини тўғри йўлга қўйиш учун мусулмон дунёсининг муқаддас китоби ва ҳадисларидан, тасаввуф илмининг йирик намояндалари асарларидан, халқ оғзаки ижодидан илмий-танқидий равишда кенг фойдаланиш лозим.

5. Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва такомиллаштиришда, аввало, келажакка ишончни, шунингдек, ҳалоллик ва фидойиликни тарбиялаш ва шу каби эзгу мақсадларга эришиш малакаларини таркиб топтириш жуда катта педагогик самара беради.

6. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати белгилаб берган барча вазифаларни тўла амалга ошириш учун умумтаълим, олий ва махсус ўрта ўқув юрғларида «Мустақиллик тарбияси» фанини ўқитишни жорий қилиш зарур.

7. «Мустақиллик тарбияси» фани бўйича ўқув дастурлари тузиш, методик қўлланма ва дарсликларни тайёрлаш ва нашр этиш лозим.

8. Республика радноси ва телекўрсатувлари орқали мустақиллик тарбияси бўйича махсус ўқув дастурларини олиб бориш мақсадга мувофиқдир. Уларнинг оммабоп жанрга мослаштирилиши кўпроқ педагогик-дидактик самара беради.

9. Кўрсатиб ўтилган ва бошқа усуллар ёрдамида мустақиллик ғояси ва мафкураси асосига қурилган инсон тафаккури ҳамда маънавиятнинг қайта тарбиялаш ҳозирги даврнинг муҳим вазифасидир.

10. Маънавият миллий хусусиятга эга эканини асло унутмаслик лозим. Бас, шундай экан, Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Қаримов илгари сурган ғояларининг илмий тафсири, назарий-амалий тадқиқот сабоқлари асосида маънавиятнинг қуйидаги таркибий қисмлари аниқланди:— маданий-маърифий юксаклик; ижтимоий-дидактик тараққиёт; фалсафий-педагогик ўсиш; иймон-этиқоднинг бутлиги; миллий ахлоқ-одоб

нормаларига тўла роя қилиш; илм-маърифатли бўлиш; инсонпарварлик, ватанпарварлик, халқпарварлик, адолатпарварлик; миллий қадриятларга муҳаббат; фидойилик, мардлик, жасурлик, ташаббускорлик; покланиш; ислом динига эътиқодлилиқ; Ватан ва халқ мустақиллигини доимий равишда ҳимоя қилиш ва унга хизмат қилиш, аждодлар ва уларнинг меросига ҳурмат ва шу кабилар.

11. Миллий маънавият, унинг асосий моҳияти ва таркибий қисмлари, биринчидан, ислохотларнинг иккинчи босқичида маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук инсонлар тарбиясига эътиборни янада кучайтириш, иккинчидан, халқ хўжалигининг барча соҳаларида маънавий покликка тўла эришиш, **учинчидан**, миллий қадриятларни тўла тиклаш ва шу асосда миллий ифтихор туйғуларини шакллантиришдан иборатдир.

12. Тарбиянинг қайси соҳаси бўлмасин, унинг тарихини, ота-боболаримизнинг тажрибаларини, уларнинг бу борадаги панднома ва насиҳатларини ўрганиш навбатдаги вазифаларни амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади. Зотан, тарих келажак сабоғидир.

13. Қуръони карим ва Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳадиси шарифларининг тарбия сабоқлари, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий, Имом Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, Имом Абу Исо Муҳаммад ибн Исо ибн Савра ибн ад-Даҳҳан ас-Суламий ат-Термизий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Хожа Аҳмад Яссавий, Аз-Замахшарий, Шайх Нажмиддин Кубро, Паҳлавон Маҳмуд Пурёйвал, Ҳазрат Хўжа Баҳоуддин Нақшбанд, Алишер Навоий, Муҳаммадризо Оғаҳий сингари фузалою уламолар, шоиру таржимонларнинг илмий ва ижодий фаолиятлари, лабораториялари, ижтимоий-дидактик йўсиндаги барча ишлари бугунги маънавиятимиз ва маърифатимизнинг асосини ташкил қилади.

14. Тарих Ўзбекистонда миллий маънавият ва қадриятларни тиклаш ҳамда юксалтириш борасида 1991 йил сентябридан бошлаб, яъни мустақиллик тантанасидан сўнг қилинган ва амалга оширилган ишлар каби жадал фаолиятни ҳали кўрган эмас. Бу, албатта, юртбошимизнинг саъй-ҳаракати, фидойилиги билан бевосита боғлиқдир.

Бу йил Ўзбекистон Республикасининг умумтаълим мактаблари, махсус ўрта ва олий ўқув юртларида ҳукумат қарорига биноан ёшлар дунёқарашини шакллантириш, тафаккурини чуқурлаштириш ва кенгайтириш, иймон-эътиқодини мустаҳкамлаш, ватанпарварлик, инсонпарварлик ва халқпарварлик туйғуларини юксалтириш, миллий одоб-ахлоқни тарбиялашни кучайтириш мақсадида Истиқлол, Маънавият ва Маърифат дарсларини махсус фан сифатида ўқитиш жорий этилди. Шу фан бўйича ҳали махсус мукаммал дастур, ўқув қўлланма ва дарсликлар яратилиб, нашр қилингани йўқ.

1995 йилда монография сифатида чоп этилган ва қайта ишланиб, тўлдирилган «Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари» (Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Каримов асарлари мисолида) номли ушбу ўқув қўлланманинг 2-нашири юқориди зикр қилинган ҳукумат қарорини амалда татбиқ этишига хизмат қилади, деган умиддамиз. Мазкур иш шу йилдаги шарт-шароитлардан биринкр.

Табиийки, махсус ўқув ва методик қўлланмалар мавжуд бўлмаган шарт-шароитда ўша фан бўйича таълим-тарбия ишларини олиб боришда бироз қийинчиликлар турғилиши мумкин. Шу қийинчиликларни бартараф этиш мақсадида турли фанлар соҳалари бўйича мутахассис олимлар самарали фаолият кўрсатмоқдалар.

Модомики, Истиқлол, Маънавият ва Маърифат дарслари ўқитилар экан, шу фан бўйича синф-дарс таълими ва синфдан ташқари тарбиявий ишлар тизими бўлиши муқаррар. Шу фан билан боғлиқ таълим-тарбия жараёнида ўзбек халқининг ўзига хос миллий хусусиятларидан, миллий қадриятлар билан иланган мумтоз ва замонавий асарлардан, истиқлол тараннум этилган бадиий адабиётлардан ва шу кабилардан фойдаланилади.

Дейлик, «Истиқлол ва унинг моҳияти», «Ислоҳотларнинг беш тамойили ва уларнинг тарбиявий аҳамияти», «Ўзбекистон Республикаси Давлат рамзлари — миллий ифтихоримиз», «Маънавият, унинг моҳияти ва таркибий қисмлари», «Миллий маънавият тарбиясининг тарихий илдизлари», «Миллий маънавиятни юксалтиришда мустақилликнинг роли ва ўрни» сингари мавзуларни тушунтириш давомида ва синфдан ташқари тарбиявий соатларида ўша мавзулар моҳиятини очиб беришда шеър

асарлар таъсирчан аҳамият касб этиши мумкин. Бу усул таълим-тарбия жараёнини фаоллаштиришда ёрдам беради.

Шу эзгу мақсадда Истиқлол, Маънавият ва Маърифатни тараннум этадиган шеърлар намуналари илова қилинди.

ЯРАШДИ

Халқнинг ёпиқ-яширин овоз бериши асосида сайланган биринчи Ўзбекистон Президенти Ўзбекистон Олий Кенгашининг 1991 йил 4 январдаги навбатдан ташқари сессиясида қўлларида Қуръони карим ила эл учун хизмат қилишга қасамёд қилди.

Ислом номн билан бегумон,
Қўлларига Қуръон ярашди.
Омин дегай аҳли мусулмон,
Сафо дилга нймон ярашди.

Елкасида ўзбек чопони,
Бошда дўппи — миллат осмони.
Белда белбоғ — даври-даврони,
Жанобимга жавлон ярашди.

Қўкси узра Қуръони карим,
Онт ичди у мунис сарварим.
Омон бўлсин инсонпарварим,
Юртга даври-даврон ярашди.

Ишонинг, у қасамхўр эмас,
Элдан бўлак ўзгани демас,
Ҳамкор бўлинг унга, муқаддас
Ўзбек отлиғ бўстон ярашди.

Таралибди хуш овозалар,
Очилмиш ҳар ён дарвозалар,
Нопоклардан ёнин тозалар,
Бизга тоза внждон ярашди.

Эл ишончи муборак бўлгай,
Сафо Очил, истиқлол кулгай,
Ислом йўли гулларга тўлгай,
Кулнб турган армон ярашди.

(Мувашшах)

Иймонимда истиқлол маҳзани ирфон қоладир,
 Файриларким нолалар чекибон ўйга толадир.

Салаф мулуки тургай эгилиб ислом олдида,
 Кимки аҳли мусулмон муборак тахтга воладир.

Лутф айлаб табаррук шу юртимда барча жамул-жам,
 Гулистонга лаъл каби чирой бахш этган лоладир.

Олампаноҳ ўйлайдир кеча-ю кундуз эл дардин,
 Толса гар эл меҳридин бир умр қувват оладир.

Маҳобатли маконда шайтанат йўлини беркитиб,
 Ақл мулки султони салтанат кўксин чоладир.

Сафо Очил ногаҳон овозин қўйиб баралла,
 Юрагини тор айлаб, истиқлол куйин чаладир.

МУБОРАК КУНЛАР

Наврўз каби кел қошимма, муборак кунлар,
 Раҳм айлагил бардошимма, муборак кунлар.

Муборак кун изладим то зимистон ичра,
 Энди айлан йўлдошимма, муборак кунлар.

Эй Наврўзи олам, борми ўзи қўлдошим,
 Қўл берайини қўлдошимма, муборак кунлар.

Бу фақир ошнқини сийлаб, еткур мурода,
 Ақли расо ювошимма, муборак кунлар.

Мнинг қуллуғким Яратганининг ўзига, дўстлар,
 Еткурди эллик ёшимма муборак кунлар.

Умр тилаб, ийд кунн дуо айладим,
 Ҳожн Ислом қуёшимма, муборак кунлар.

Айём чоғи, Сафо Очил, бошдин ўтганин
 Баён айлай сирдошимма муборак кунлар.

ИСТИҚЛОЛ ФАХРИЯСИ

Бугун дилда сезаман ўзгача ҳолат,
Гоҳи жўшқини қўшиғу ўтли муҳаббат,
Бошланди-ей истиқлол, элда Адолат,
Шу ҳаётга ташналик бор эди манда,
Ўзбекистон боғларин кезиб юганда.

Тошкентдан сеп ёзар атрофга баҳор,
Уни яйраб куйладим қалбим айлаб тор,
Кўз-кўз қилар ўзлигини кўрсатиб виқор,
Атрофимдир чаманзор, ҳаёт чаман-да,
Ўзбекистон боғларин кезиб юганда.

Қулоғимга пичирлар зумрад япроқлар:
— Инсонларнинг бахтини Инсон ардоқлар!
Биргалашиб куйлайлик, келинг, ўртоқлар!
Бир ажиб ҳис уйғонур жисмаро ганда,
Ўзбекистон боғларин кезиб юганда.

Юртим қиёс бўлибди кошодаларга,
Қириб борсам, дўстларим, корхоналарга,
Тўёналар қўшилур тўёналарга,
Истиқлолга бариси, бу бизнинг шаънда,
Ўзбекистон боғларин кезиб юганда.

Сойдан оққан сувларнинг шилдир-шилдири,
Майсаларнинг мулойим шивир-шивири.
Бари, бари юрагим асрори-сири,
Юртим меҳрин ёдлашни қилмайман канда,
Ўзбекистон боғларин кезиб юганда.

Қалбим янглиғ суюкли юртим муаззам,
Куйлагум бор мадҳини ёниб мунтазам,
Шеърларимда чиройи бўлмиш мужассам,
Эркин нафас олурман гўзал масканда,
Ўзбекистон боғларин кезиб юганда.

Кутган эдим шу кунни, дўстлар, интизор,
Ҳосил бўлди муродим, умидим бисёр.
Сафо Очил Хоразмий айтадир алёр,
Бахтиёрман Ватанда, она-Ватанда,
Истиқлолим боғларин кезиб юганда.

МИЛЛИЙ ҚАҲРАМОН

Бўхронли бу асрим сўнгида,
Туғилди-ей миллий қаҳрамон.
Олқишлайди кўзим ўнгида,
Қувнаб уни замини замон.

Юзин Оллоҳ нурдан яратмиш,
Сўзларин меҳрдан яратмиш.
Босган изларидан гул унар,
Изларин сеҳрдан яратмиш.

Биздан озод Ватан қолсин деб,
Биздан обод Ватан қолсин деб,
Ватан дарди билан ёнар у,
Авлодларга гулшан қолсин деб.

Ҳаяжонда меннинг армоним,
Ёришди губоран осмоним,
Бағишлайман унга бир умр,
Эътиқодим, виждон, ниймоним.

Номи тушмас кўнгиладан, тилдан,
Истиқболни буюк бир элдан,
Салом Сизга, миллий қаҳрамон,
Деҳқон ўгли Сафо Очилдан.

МЕҲНАТ ТАРОНАСИ

Шукрона гулзорин яратдим,
Баҳра олиб ҳалол меҳнатдан.
Чўккан кўнглим ҳар дам яйратдим,
Ҳуррам кулиб турган ҳурматдан.

Шодмон меҳнат таронасидан,
Дапрон берган давронасидан.

Давроним даврон Истиқлол,
Пешонам ёритар истиқбол,
Уч юз олтмиш томир ичинда,
Уктам айлаб қўйди бахт-иқбол.

Ургилай бахт таронасидан,
Истиқлолим замонасидан.

Пешонам теридан ўргилай,
Юрагим қўридан ўргилай,
Шод айлаган Сафо Очилни,
Элим шууридан ўргилай.

ҚУТЛУҒ БЎЛҒАЙ

Эй, қаҳрамон Ўзбекистон,
Хурриятинг қутлуғ бўлғай.
Кунлар келмиш дориламон,
Хурриятинг қутлуғ бўлғай!

Эй, нуристон Ўзбекистон,
Орқада қолмиш шабистон,
Ниятингдир йўли равон,
Пок ниятинг қутлуғ бўлғай!

Эй, гулистон Ўзбекистон,
Истиқболнинг нузли макон.
Қадринг сенинг олам жаҳон,
Қадриятинг қутлуғ бўлғай!

Эй, қадристон Ўзбекистон,
Кўксингдадир нури Қуръон,
Аждодларинг руҳи шодон,
Диёнатинг қутлуғ бўлғай!

Эй, эркистон Ўзбекистон,
Сафо Очилга қадрдон,
Исломи Қарим меҳрибон,
Кароматинг қутлуғ бўлғай!

БИЗДАН ОЗОД ВА ОБОД ВАТАН ҚОЛСИН

Бир тан бўлиб чиқайлик майдонга, дўстлар,
Биздан озод ва обод Ватан қолсин деб.
Илҳомларга буркансин туйғулар, ҳислар,
Биздан озод ва обод Ватан қолсин деб.

Майдон ичра чинорнинг бешта шохи бор,
Илдизлари терандир, теран бетакрор,
Кенг жаҳон айвонида кўрсатар виқор,
Биздан озод ва обод Ватан қолсин деб!

Ўзбек, туркман, тожигу қирғиз, қозоқлар,
Бир-бирин кўзда гавҳар каби ардоқлар.
Бирлашинг деб мавж урар дарё, ирмоқлар,
Биздан озод ва обод Ватан қолсин деб.

Туркистон бу, Туркистон ўзи ягона,
Аждодлар меросидир гўё дурдона.
Авж пардада янграсин туркий тарона,
Биздан озод ва обод Ватан қолсин деб.

Сир, Жайхун, Орол ҳар дам имолар айлар,
Бутоқларда қушлари наволар айлар,
Сафо Очил саждаю дуолар айлар,
Биздан озод ва обод Ватан қолсин деб.

1997 йил март.

ТУРКИСТОН МАДҲИ

*Муҳтарам Абдуғани йўғли Ислои Каримов
Марказий Осиё мамлакатларининг бирлиги
ва ҳамжиҳатлиги қозонини илгари сурмоқда.*

Жала ёғиб музлан, хазон бўлган гулистон.
Униб чиқди такрор ушалмаган не армон.
Жалолиддин, Темур қурган олтин иморат
Бул жаҳон ганжида қилар ўзини намоён.

На қ а р о т:

Бирлашайлик, ислом бўлсин дилда ҳукмон,
Хуррият йўлида Қуръон қўллар бегумон!
Эзгу ниятимиз, иншооллоҳ, жобажо,
Гулласин, яшнасин эркин озод Туркистон!

Оққан дарё оқмай қолмас, билгил, эй жаҳон,
Қўлни-қўлга берсак иймон билан ёнма-ён.
Ер юзида туркий эллар, юртлар, жам бўлинг,
Истиқлол дардида ёнган ҳар бир мусулмон!

На қ а р о т

Бир тилда сўзлашган мардлар чиқса майдона,
Лол қолгай зўравон ҳоким бўлган замона.
Кўнглингиз тўқ бўлсин, бошлар узра бир умр,
Ислои туғи юксак ҳилпирайдн ягона!

На қ а р о т

БОР БУЛСИН

Юраклардан сизган орзу китоби,
Истиқлолим — бахт қомуси бор бўлсин.
Орзуларим осмонининг офтоби,
Истиқлолим — бахт қомуси бор бўлсин.

Элу юртим аҳди унда мужассам,
Йўлчи Юлдуз каби доим мукаррам,
Йўлларимга зиё тараб дамба-дам,
Истиқлолим — бахт қомуси бор бўлсин.

Томиримда оқиб турган жонгинам,
Жонимга жон берган қутлуғ қонгинам,
Хуррам айлаб ушалган армонгинам,
Истиқлолим — бахт қомуси бор бўлсин.

Умрим бўйи кутган кунлар бор экан,
Энди қалбим жаранглаган тор экан,
Сафо Очил, иқбол сенга ёр экан,
Истиқлолим — бахт қомуси бор бўлсин.

ЎЗБЕКИСТОНСАН

Эй, ота-юртим, меҳра консан,
Давр ила даврон, жисмаро жонсан,
Кўнглим қувончи — мусаффо тонгсан,
Жаҳонда ёлғиз тиниқ осмонсан,
Мисоли офтоб Ўзбекистонсан.

Тахлаб бир умр тинчлик йўлини,
Кўксимга тақдир софлик гулини,
Олқишлаб тутдинг дўстлар қўлини.
Эй ота-юртим, меҳра консан,
Мисоли офтоб Ўзбекистонсан.

Қуръондай одил фармони олий,
Эл ичра кирмиш имкони олий,

Шу фармон сурган даврони олий,
Эй, ота-юртим, меҳрга консан,
Мисоли офтоб Ўзбекистонсан.

Эй Сафо Очил, юрда табассум,
Табассум кўркин айла тараннум,
Жаҳон кўргузди ширин такаллум,
Эй ота-юртим, меҳрга консан,
Мисоли офтоб Ўзбекистонсан.

Каримов И. А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

Каримов И. А. Халқимизнинг оташқалб фарзанди. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

Каримов И. А. Ўзбекистон — келажаги буюк давлат. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Каримов И. А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. Тошкент, «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1993.

Каримов И. А. Деҳқончилик тараққиёти — фаровонлик манбаи. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Йўлимиз — мустақил давлатчилик ва тараққиёт йўли. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Ҳалоллик ва фидойилик фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Ижобий ишларимизни охирига етказайлик. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Истиқлол ва маънавият (тузувчи ва нашр учун масъуллар: филология фанлари доктори, профессор Н. Комилов, К. Бўронов). Тошкент, «Ўзбекистон», 1994.

Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995.

Каримов И. А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари, Тошкент, «Ўзбекистон», 1995.

Каримов И. А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, Тошкент, «Ўзбекистон», 1996.

Каримов И. А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин, 2-жилд, Тошкент, «Ўзбекистон», 1996.

Каримов И. А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд, Тошкент, «Ўзбекистон», 1996.

Каримов И. А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд, Тошкент, «Ўзбекистон», 1996.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1992.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1992 йил 2 июль қарорига асосан «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.

Қуръони карим. (Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). Тошкент, «Чўлпон», 1992.

Ахлоқ-одобга онд Ҳадис намуналари. Тошкент, Фан, 1992.

Муҳаммад Зикариё. Фазонлул аъмол (Мутаржим Йўлдош Сайид Аъло). Тошкент, «Чўлпон» нашриёти, 1993.

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис. 1 китоб, Тошкент, Қомуслар Бош таҳририяти, 1991.

Абу Исо ат-Термизий. Аш-шамойил ан-набавийа. (Таржима ва кириш сўзи муаллифи Убайдулла Уватов), Тошкент, «Чўлпон», 1992.

Абу Исо ат-Термизий. Саҳиҳи Термизий. Танланган ҳадислар. (Араб тилидан Абдугани Абдулло таржимаси). Тошкент, Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1993.

Абул-л Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий. Нозик иборалар. (Шарҳлар муаллифи ва таржимон Убайдулла Уватов). Тошкент, «Камалак», 1992.

Носируддин Бурҳонуддин Рабғўзий. Қиссаси Рабғўзий, 1 китоб, Тошкент, «Езувчи», 1990.

Сўфи Оллоёр. Саботул ожизин. Тошкент, «Чўлпон», 1991.

Шайх Зоҳидхон Отахон ўғли. Пайғамбарлар қиссаси. Тошкент, Қомуслар Бош таҳририяти, 1993.

Муҳаммад Ҳузарий. Нур-ул яқин. Тошкент, «Чўлпон»-«Камалак», 1992.

Ўзбек халқ мақоллари. (Тўпловчилар: Т. Мирзаев, Б. Саримсоқов ва бошқалар). Тошкент, Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.

Шарқ тафакқури хазинасидан. Тошкент, Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.

Оз-оз ўрганиб доно булур. Тошкент, Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.

Донишмандлар одоб-ахлоқ тўғрисида. (Таржимон Ш. Зуннун). Тошкент, «Ўқитувчи», 1986.

Оталар сўзи — ақлнинг кўзи. (Тузувчи-муаллиф Е. Сантов). Тошкент, «Ўқитувчи», 1992.

Тараққиёт ва ҳамкорлик йўлларида. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафқураси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Ўзбек педагогикаси антологияси. (Тузувчилар: К. Ҳошимов ва С. Очил), Тошкент, «Ўқитувчи», 1995.

Авлоний Абдулла. Тошкент тинги. Тошкент, Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.

Бобохонов Ш. Имом ал-Бухорий. Ўзбек педагогикаси антологияси китоби, Тошкент, «Ўқитувчи», 1995.

Шажараи турк. Тошкент, «Чўлпон», 1992.

Абу Райҳон Беруний. Хикматлар. (Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: Абдусодиқ Ирисов), Тошкент, «Еш гвардия», 1973.

Абу Райҳон Беруний. Тарвихалар. «Жаҳоҳирот китоби»дан. Тошкент, «Мерос», 1991.

Абу Райҳон Беруний. Феруза. (Нашрга тайёрловчи ва таржимон А. Ирисов). Тошкент, Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.

Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. Баҳоуддин Балоғардон. Тошкент, «Езувчи», 1993.

Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар, Тошкент, «Ўқитувчи» 1994.

Еқубов Одил. Ҳаво йўлларидаги мулоқот. «Ҳаёт ва иқтисод» ойнамаси, 1992 йил 11-сон.

Еқубов Рўзимат. Жалолиддин Мангуберди. Урганч, Хоразм вилоят Матбуот бошқармасининг «Хоразм» таҳририят-нашр бўлими, 1993.

Жўраев А. Ж. Тарбиявий дарсларини ўтиш. Тошкент, «Ўқитувчи», 1994.

Комилов Н. Нажмиддин Кубро, Тошкент, А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1995.

Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. Тошкент, «Чўлпон», 1994.

Муҳаммад аз-Заҳирий ас-Саларқандий. Синднома. (Форсчадан Юнусхон Ҳакимжон таржимаси), Тошкент, Ибн Сино номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1993.

Навоий Алишер. Маҳбулбул-қулуб. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.

Очил Сафо. Бир гап айтай қулоғингга. Хоразм вилоят Матбуот Бошқармасининг «Хоразм» таҳририят-нашр бўлими, Урганч, 1993.

Очил Сафо. Қалб гулшани. Тошкент, «Ўқитувчи», 1992.

Очил Сафо. Орзулар кўкидаги шафақлар. Тошкент, «Ўқитувчи», 1993.

Очил С. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. (Ўзбекистон Республикаси Президенти, академик И. А. Каримов асарлари мисолида) монография, Тошкент, «Ўқитувчи», 1995.

Очил С. Аҳмад Ясавий. «Ўзбек педагогикаси тарихи» китоби, Тошкент, «Ўқитувчи», 1997.

Раҳим Давлатёр ва бошқалар. Феруз. Тошкент, Фафур Фулом номидаги Нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1991.

Турсунов И. И. Истиқлолга интилган қалблар индоси. Тошкент, 1993.

Мустақиллик қомуси. Тошкент, «Ўзбекистон», 1993.

Темур тузуқлари. (Форсчадан Соғуний ва Ҳабибулла Қаромат таржимаси). Тошкент, Фафур Фулом номидаги Нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991.

Амир Темур ўғитлари. Тўплаб нашрга тайёрловчилар: Ўзбекистон Республикаси ФА мухбир аъзоси Бўрибой Аҳмедов ва ёзувчи Ақром Аминов. Тошкент, «Наврўз». 1992.

Тўрасва О. Бола азиз, одоби ундан азиз. Тошкент, «Ўқитувчи», 1986.

Тўрақулов Э., Раҳимов С. Абу Райҳон Беруний руҳият ва таълим-тарбия ҳақида, Тошкент, «Ўқитувчи», 1992.

Уватов Убайдулла. Донолардан сабоқлар, Тошкент, Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1991.

Усмонов Р. Одобнома. Тошкент, «Ўқитувчи», 1985.

Қори Низомиддин бин Мулла Ҳасан. Илми ахлоқ, Тошкент, «Ёзувчи», 1994.

Қурбонов Турсунали. Одобнома, Тошкент, «Ўқитувчи», 1991.

Хайруллаев М. Абу Наср Форобий. «Ўзбек педагогикаси антологияси» китоби, Тошкент, «Ўқитувчи», 1995.

Ҳамидий Ҳ. Зардўшт. «Ўзбек педагогикаси антологияси» китоби. Тошкент, «Ўқитувчи», 1995.

Чернишевский Н. Г. Танланган педагогик асарлар. Тошкент, «Ўқитувчи», 1989.

Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. Тошкент, «Фан» нашриёти, 1971.

Ясавий ким эди. (Мақолалар ва «Ҳикматлар»дан парчалар.) Тошкент, «Мерос», 1992.

МУНДАРИЖА

Кириш	3	
I Б О Б. ЎЗБЕКИСТОН ИСТИҚЛОЛИ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ БЕШ ТАМОЙИЛИ ВА МУСТАҚИЛЛИК ТАРБИЯСИ МАСАЛАЛАРИ		13
1- §. Мустақилликнинг моҳияти ва тарбия сабоғининг йўналиши	14	
2- §. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устуворлиги ва тарбияшуносликдаги бурилиш	22	
3- §. Давлатнинг бош ислохотчилик роли ва бу жараёнда тарбиянинг ўрни	28	
4- §. Қонуи устуворлиги — фуқаролар онгидаги эски тушунчаларни бартараф этишнинг педагогик негизи	35	
5- §. Кучли ижтимоий сиёсат — маънавий баркамоллик манбани	43	
6- §. Бозор иқтисодига босқичма-босқич ўтиш сиёсати ва аҳолини фаровон ҳаётга ўргатиш принциплари	50	
II Б О Б. ЎЗБЕКИСТОНДА ИСТИҚЛОЛ ТАНТАНАСИ ВА ЕШ АВЛОДНИ МУСТАҚИЛЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ		58
1- §. Истиқлол йўлининг шарт-шароити ҳамда заминини яратилиши ва давлатнинг тарбиянинг истиқболли	63	
2- §. Демократия ва ижтимоий адолат — ишонч руҳини тарбиялаш омилли	70	
3- §. Миллий манфаат, ташқи сиёсат ва ҳамкорлик одоби	86	
4- §. Мустақил иқтисодий сиёсат ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялашнинг асоси сифатида	93	
III Б О Б. МУСТАҚИЛЛИК БАРҚАРОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ВА ЕШЛАР ТАФАҚҚУРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ — БУЮК МАҚСАД		105
1- §. Болаларда Ўзбекистон келажакига ишонч руҳини тарбиялаш	107	
2- §. Уқувчиларда янгича моддий ва иқтисодий фаровонлик ҳақидаги туйғуларни тарбиялаш	114	
3- §. Ҳуқуқий таълим-тарбия демократик ҳуқуқий давлатнинг пойдеворидир	128	
4- §. Келажак бугундан бошланади	131	
5- §. Ешларда эзгу мақсадга эришиш малакаларини вужудга келтириш ва такомиллаштириш	138	
IV Б О Б. ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ВА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯ		148
1- §. Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий хусусияти ва маънавий-ахлоқий тарбия	148	
2- §. Ҳалоллик ва фидойилик одобини мустақиллик руҳида шакллантириш	169	
3- §. Мунозарада тугилган ҳикматлар — тарбия сарчашмаси	179	

V Б О Б. МУСТАҚИЛЛИК МАЪНАВИЯТИ ВА	
УНИНГ ТАРҚИБИЙ ҚИСМЛАРИ	196
1- §. Маънавият, унинг моҳияти ва таркибий қисмлари	197
2- §. Маънавият тарбиясининг тарихий илдизлари	209
3- §. Ўзбекистонда миллий маънавиятнинг тикланиши ҳамда	
. юксалишида мустақилликнинг ўрни ва роли	224
Хулоса	233
Илова : : : : : , . . .	242
Фойдаланилган адабиётлар	251

САҒО ОЧИЛ

МУСТАҚИЛЛИК МАЪНАВИЯТИ ВА ТАРБИЯ АСОСЛАРИ

(Ўзбекистон Республикаси Президенти,
академик Н. А. Қаримов асарлари мисолида)

Тўлдирилган ва қайта ишланган 2- нашири

Тошкент «Ўқитувчи» 1997

Муҳаррир *М. Аҳмедов*
Бадний муҳаррир *Э. Пурмонев*
Техник муҳаррир *Ш. Бобоходова*
Мусаҳҳиҳ *С. Абдусаматова*

ИБ № 7294

Терншга берилди 6. 02. 97. Босишга рухсат этилди 17. 04. 97 Бичими. 84×108¹/₂.
Тип. қоғози. Адабий гарнитура. Кегли 10 японсиз. Юқори босма усулида
босилди. Шартли б. т. 13.44. Шартли кр.-отт. 13,60. Нашр. т 13,38. 5000 нус-
хада. Буюртма № 19.

«Ўқитувчи» нашриёти, Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 12—11—97.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Янгиёул ижара
китоб фабрикаси. Янгиёул ш., Самарқанд кўчаси, 44. 1997.